TOPLUMSAL BİRLİĞİN GÜÇLENDİRİLMESİNDE DİNÎ SÖYLEMİN ÖNEMİ

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

ISBN : 978-605-9223-68-3
Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 82

Kitabın Adı
Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dinî Söylemin Önemi

Yayına Hazırlayanlar
Dr. İsmail KURT – Seyit Ali TÜZ
İslâmî İlimler Araştırma Vakfı

Editörler
Doç. Dr. Mahmut ÇINAR
Arş. Gör. Halil İbrahim KARAARSLAN
Arş. Gör. İbrahim Halil İLGİ
Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kapak Tasarım
Halil YILMAZ

Baskı:
Karemat Matbaacılık
Gümüşpala Mah. Şükrübey Cad.
No:18/3 Avcılar İstanbul
Sertifika No: 29722

1. Basım
Mart 2016 / 1000 adet basılmıştır.

İletişim Adresi:
Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Oruçreis Mah. 12. Sokak No: 40-42 Esenler/İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03-04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarnesriyat.com.tr ensar@ensarnesriyat.com.tr

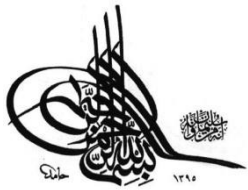

TOPLUMSAL BİRLİĞİN GÜÇLENDİRİLMESİNDE DİNÎ SÖYLEMİN ÖNEMİ

Tartışmalı İlmî Toplantı

16 – 18 Ekim 2015

Gaziantep Üniversitesi
Kongre ve Kültür Merkezi
Kampüs / Gaziantep

İstanbul 2016

©Bu kitap İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından yayına hazırlanmış olup tebliğlerin ilmî ve fikrî muhtevâ ile dil bakımından sorumluluğu tebliğ sahiplerine, te'lîf hakları İSAV'a, basım organizasyonu ise anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

Toplantıyı Tertipleyenler:

I- GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Üniversite Bulvarı, 27310 Şehitkâmil / Gaziantep
Tel: (0342) 360 69 65 Faks: 360 21 36
E-posta: ilahiyat@gantep.edu.tr

II- İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI

Kıztaşı, Kâmil Paşa Sokak, No. 5; 34080Fatih/İstanbul
Tel : +90 (0212) 523 54 57 – 523 74 36 Faks: 523 65 37
Web Site: http://www.isavvakfi.org–isav.org.tr
e-posta: isav@isavvakfi.org – isav@isav.org.tr

Bibliyografik Bilgiler:
"Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dinî Söylemin Önemi" / 1. bs.—İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016
600 s.; 16x23,5 cm.
ISBN : 978-605-9223-68-3
l. Tarih, 2. Toplum, 3. Gelenek, 4. İnanç, 5. Kültür 6. Söylemin önemi

İÇİNDEKİLER

TAKDİM

Prof. Dr. Ali ÖZEK - Prof. Dr. Şehmus DEMİR..... **11**

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Doç. Dr. Mahmut ÇINAR..... **15**
Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Şehmus DEMİR..... **17**
Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Ali ÖZEK **20**
İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) Başkanı
Abdülkadir KONUKOĞLU..... **25**
SANKO Yönetim Kurulu Başkanı
Prof. Dr. M. Yavuz COŞKUN **27**
Gaziantep Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. M. Saim YEPREM **32**
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU **32**
Yüksek Öğretim Kurumu Üyesi
Ali YERLİKAYA..... **36**
Gaziantep Valisi

AÇILIŞ KONFERANSI

Prof. Dr. Mahmut KAYA
İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) Mütevelli Heyet Üyesi

TEBLİĞ ve TEBLİĞCİLER

TOPLUMDA BİRLİK BERABERLİĞİN ÖNEMİ

ve DİNÎ TEMELLERİ

1. Tebliğ: **"İbadetlerdeki Fıtrî Varoluşsal Vahdet Boyutunun Toplumsal İttihada Katkısı" 45**

Prof. Dr. Sadık KILIÇ

Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi

2. Tebliğ: **"Kur'an'ı Dinî Alanda Ayrıştırıcı ve Bütünleştirici Bir Metin Olarak Okumanın Kodları" 65**

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

3. Tebliğ: **"Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Döneminde Birlikte Yaşama Tecrübesi" 87**

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

FARKLI İNANÇ ve DÜŞÜNCE MENSUPLARIYLA

BİR ARADA YAŞAMA

4. Tebliğ: **"Farklı İnanç Gruplarıyla Bir arada Yaşamanın Dinî Bakımdan İmkânı" 145**

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

5. Tebliğ: "**Günümüzde İslâmî Faaliyetler Alanındaki Düşünce Sorunları Üzerine" 157**

Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

6. Tebliğ: **"Farklı İnanç ve Düşünce Mensuplarıyla Bir Arada Yaşama(Hıristiyanlık Örneği)" 171**

Prof. Dr. Ömer Faruk HARMAN

Emekli Öğretim Üyesi

BİRLİĞİ PEKİŞTİREN UNSURLAR OLARAK İBADET

ve DİĞER DİNÎ FAALİYETLER

7. Tebliğ: **"Toplumsal Birlik ve Beraberliğin Kur'ânî Temelleri".. 209**

Prof. Dr. Abdülhamid BİRIŞIK

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

8. Tebliğ: **"Toplumsal Barışı Tehdit Eden Unsurlara Karşı Din Eğitiminin Gücü ve İşlevi" 247**

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

9. Tebliğ: **"Toplumda Bütünleştirici ve Ayrıştırıcı Yönüyle Din". 271**

Yrd. Doç. Dr. Erol ERKAN

Gazintep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖRGÜN ve YAYGIN DİN HİZMETLERİNDE DİNÎ SÖYLEM

10. Tebliğ: **"Akademik Dinî Söylem ve Topluma Yansıma Düzeyi Sorunu"..... 303**

Prof. Dr. Şehmus DEMİR

Gazintep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

11. Tebliğ: **"Grup Kimliği Ekseninde Gelişen Dinî Söylem ve Davranışlara İlişkin Psiko-Sosyal Çözümlemeler"..... 309**

Prof. Dr. M. Doğan KARACOŞKUN–Yrd. Doç. İbrahim EFE

Kilis Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

12. Tebliğ: **"Diyanet Faaliyetlerinde Dinî Söylemin Toplumsal Bütünlük Açısından Tahlili"..... 323**

Ahmet ÇELİK

Gaziantep İl Müftüsü

GÜNÜMÜZDE DEĞİŞEN TOPLUM HAYATI

ve DİNÎ SÖYLEM

13. Tebliğ: **"Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Ahlâkî Değerlerin Önemi" 335**

Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI - Prof. Dr. Mehmet DAĞ

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

14. Tebliğ: **"İnanç Temelli Organizasyonlar ve Toplumsal Birlik: Konya Örneği" 351**

Ar. Gör. Mehmet AKSÜRMELİ– Ar. Gör. Zeynep Serap TEKTEN

Gaziantep Ü. İlahiyat Fakültesi–Gazi Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi

15. Tebliğ: **İslâm Toplumunda Farklı İnanç Mensuplarının Bir Arada Yaşama Tecrübesine Temel Teşkil Eden Kur'ânî İlkeler 365**

Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ

Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi

MEDYA ve SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINDA

DİNÎ SÖYLEM

16. Tebliğ: **"Toplumsal Birliğin Sağlanmasında Sûfî Söylemin Etkisi" 401**

Prof. Dr. Kadir KÖSE

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

17. Tebliğ: **"Medya Dili Ekseninde Ayrışma Nedenleri" 413**

Mustafa EKİCİ

TRT Kürdî Yayın Müdürü

18. Tebliğ: **"Sivil Toplum Kuruluşlarının Toplumsal Birliği Sağlamadaki Başarı Düzeyinin Tahlili" 427**

Turgay ALDEMİR

Anadolu Platformu Başkanı

DEĞERLENDİRME KONUŞMALARI

Başkan: Prof. Dr. Şehmus DEMİR **443**
Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Nasrullah HACIMÜFTÜOĞLU **444**
Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Saim YEPREM **447**
Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ **450**
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Sadık KILIÇ **453**
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Ahmet KÖLEMEN **454**
İlim Yayma Cemiyeti Gaziantep Şube Başkanı

Ali Rıza TEMEL **455**
Haseki Eğitim Merkezi

ÖZET(Türkçe, Arapça) **457**

TAKDİM

Gaziantep İlahiyat Fakültesi ve İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) 16-18 Ekim 2015 tarihlerinde Gaziantep Üniversitesi Kongre ve Kültür Merkezi'nde ***"Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dinî Söylemin Önemi"*** *konulu tartışmalı ilmî bir toplantı tertiplemiş ve toplantıya çeşitli üniversitelerimizden 32 ilim adamı davet edilmiştir.*

*Üç gün devam eden toplantıda "****Toplumda Birlik ve Beraberliğin Önemi ve Dinî Temelleri; Farklı İnanç ve Düşünce Mensuplarıyla Bir Arada Yaşama; Birliği Pekiştiren Unsurlar Olarak İbadet ve Diğer Dinî Faaliyetler; Örgün ve Yaygın Din Hizmetlerinde Dinî Söylem; Günümüzde Değişen Toplum Hayatı ve Dinî Söylem; Medya ve Sivil Toplum Kuruluşlarında Dinî Söylem; Değerlendirme ve Sonuç Bildirisi"*** *anabaşlıkları altında konu ele alınmış, toplantıda 19 tebliğ sunulmuş, açılış, kapanış ve değerlendirme konuşmaları yapılmış, toplantıya katılan misafirlerin tarihî mekânları gezisi ile son bulmuştur.*

Ülkemiz dinî, tarihî ve coğrafî konumu gereği oldukça zengin bir zemine sahiptir. Bu zemin içerisinde çeşitli inanç, mezhep ve meşrep sahipleri kendilerine yaşama imkânı bulmaktadırlar. Kuşkusuz bu kadar renklilik ve hareketliliğin yaşandığı toplumsal bir zeminde, kimi ayrılıkların görülmesi de mümkündür. Çağımız iletişimin bütün kurum ve yöntemleriyle yaygın olduğu bir dönem olması nedeniyle dışarıda cereyan eden dinî ve fikrî tar-

tışmalar farklı ölçeklerde de olsa ülkemizde yankı bulmaktadır. Ayrıca ülkemizin içerisinde bulunan çeşitli kurum ve grupların bizzat kendileri arasında da dışlamaya vardıracak kadar görüş ayrılıklarının yaşandığına tanık olmaktayız. Bu görüş ayrılıklarının sosyal çatışma zeminlerine çekilmeden, birer fikrî ve entelektüel zenginlik olarak görülmesinde etkili olması beklenen hususlardan biri de dinî söylemdir. Bu bakımdan yaşanılan dinî ve fikrî görüş ayrılıklarını aşağıdaki gibi kategorize etmemiz mümkündür:

1. Akademik söylem-gelenekçi söylem,

2. Tekfirci söylem,

3. Mezhepçi-meşrepçi söylem,

4. Dinî-din dışı söylem,

5. Cemaatçi-bireyselci söylem.

Kuşkusuz bu maddeleri çoğaltmamız mümkündür. Buna bağlı olarak, bu maddeleri de merkeze alarak nasıl bir söylem geliştirmemiz gerektiği konusunda, temel İslâm bilimleri başta olmak üzere ilgili bütün disiplinlere mensup ilim adamları ile sivil toplum kuruluşlarından da temsilcilerin katıldığı ilmî bir toplantı yapılması planlanmış, yapılan bu toplantının gerek ülkemizin genelinde gerekse ülkemizin tamamını yansıtma potansiyeline sahip olan Gaziantep'te toplumsal birliğin sağlanmasına katkı sağlamasının yanı sıra dinî ilimlerin söz konusu alanla ilgili teorik ve pratik ön görülerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla ülkemizin saygın ilim ve din adamları bir araya getirilerek nerelerde yanlışlar yapıldığı tespit edilerek bu yanlışların telafisi için nelerin yapılabileceği değerlendirilmiştir.

Okuyanlara ve araştırmacılara önemli katkı sağlayacağını düşündüğümüz bu çalışmayı benzer çalışmaların takip etmesi dilek ve ümidiyle toplantı çalışmalarından bu eserin ortaya çıkmasına kadar geçen sürede desteğini aldığımız herkese, değişik kademelerde emek veren, katkıda bulunan şahıs, kurum ve kuruluşlara, eserin basımını gerçekleştiren yayınevi mensuplarına bu vesile ile bir daha teşekkür eder, başarılar dileriz.

Prof. Dr. Şehmus DEMİR
Gaziantep Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Ali ÖZEK
İslâmî İlimler Araştırma Vakfı
Mütevelli Heyet Başkanı

Prof. Dr. M. Saim YEPREM (Oturum Başkanı)

Sayın Valim, saygı değer bilim ricâli ve devlet ricâli, sevgili hanımefendiler, beyefendiler! Hepinizi saygı ve sevgiyle selamlarım. "Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dinî Söylemin Önemi" konulu toplantıyı açıyorum. Cenâb-ı Hak muvaffak eylesin.

Açılışımızı sözlerin en güzeli Allah'ın kelamıyla başlatıyoruz. Kur'an tilaveti için Adil Öztekin hocamızı buraya davet ediyorum.

Kur'ân Tilâveti(Meryem 19/107-110 Arası):

اِنَّ الَّذينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلاً ﴿١٠٧﴾خَالِدينَ فيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلاً

Şüphesiz, inanıp yararlı işler yapanlara gelince onlar için, içlerinde ebedi kalacakları Firdevs cennetleri bir konaktır. Oradan ayrılmak istemezler. ﴿107-108﴾

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَاداً لِكَلِمَاتِ رَبّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِه مَدَداً

De ki: "Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi." ﴿109﴾

قُلْ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰى اِلَيَّ اَنَّمَا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّه فَلْيَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحاً وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّه اَحَداً

De ki: "Ben de ancak sizin gibi bir insanım, (Ne var ki) bana, 'Sizin İlah'ınız ancak bir tek ilâhtır" diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın." ﴿110﴾

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Doç. Dr. Mahmut ÇINAR (Toplantı Koordinatörü)
Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

"Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dinî Söylemin Önemi" konulu ilmî toplantı düzenleme fikrinin zihinlerimize doğmasının üzerinden bir buçuk seneden daha fazla bir süre geçti. Bu kanaate varmamızda, yaşadığımız coğrafyanın içerisinde bulunduğu ve din üzerine bina edilmeye çalışılan zihinsel ve siyasal değerlendirmeler, etkili olmuştu. Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin yanı sıra, ülkemiz ve özellikle de Anadolu ile Ortadoğu'yu birbirine bağlayan Gaziantep'imizi de etkileyen, din adına ötekileştirici söylemler, zihinsel hareketlilikle sınırlı kalmamakta, kimi zaman acılarla dolu eylemlere dönüşebilmektedir. Birer insan olarak hepimizi derinden yaralayan bu eğilimlerin, din adına yapılıyor olması, ayrıca her duyarlı Müslüman için önem arz etmektedir.

Bilindiği gibi bu geçen sürede işaret edilen problemler, bitmediği gibi artarak devam etti. Geçen hafta Ankara'da meydana gelen ve arkasında büyük acılar bırakan terör olayı da dâhil, bir kısım olayların, kendilerini dinî terminoloji ve dinî müesseselerle ifade eden çevrelerle bağlantılarının konuşuluyor olması, bu tür ilmî toplantılara duyulan ihtiyacı daha da artırmaktadır. Zira adı İslâm olan ve yeryüzüne barışı yayma iddiasında bulunan bir dinin mensupları arasında çıkan çatışmaların sebepleri üzerinde durmak ve bu sebeplerin ne kadar dinî olduğunu sorgulamak, her geçen gün biraz daha aciliyet kazanmaktadır. İşte ülkemizin alanlarında mütehassıs olan seçkin ilim adamlarını bir araya getiren bu toplantının yapılmasının amacı, dinimizin toplumsal birlik konusundaki vizyonuna dikkat çekmektir.

Zaman ve mekân açısından evrensel olan İslâm dininin mensupları arasında farklı yorumlara mensup kişi ya da grupların bulunması doğaldır. Bunların tamamı doğrudur ve saygındır. Sûfî, fakih, muhaddis ve mütekellim olan ve eserlerinin tamamında ümmetin birlik ve beraberliğini amaçlayan İmam Şa'rânî şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: "İslâm fırkalarından birisinin akaidini tenkit ederek marifet makamı iddiasında bulunan kimse, yalancıdır. Zira Arif billah olmanın şartlarından biri de ilahî mertebeye girmektir. Oraya girdiğinde bütün Müslümanların akidesinin meşrû olduğunu ve parmakların ele bitişmesi gibi buraya bitiştiğini görecektir". Bugün ülkemizin çeşitli yörelerinden kalkarak buraya kadar ve burada toplanan ilim adamlarının da tek gayesi bunu ortaya koymaktır. "Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dini Söylemin Önemi" konulu ilmî toplantımız, bunu bizlere gösterdiği ölçüde hedefine ulaşmış olacaktır.

Açılış, değerlendirme ve ayrıca altı oturumdan oluşan ilmî toplantı da 18 tebliğ sunulacaktır. Tebliğlerde İslâm dininin temel kaynaklarında birliğin temelleri, Farklı inanç gruplarıyla bir arada yaşama tecrübesi, dinî faaliyetlerin birliğe oluşturmadaki katkıları, Diyanet, medya ve sivil kuruluşların bu amaçla icra ettikleri faaliyetler gibi alanlarda sunum ve değerlendirmeler yapılması planlanmaktadır. Değerlendirme oturumuyla beraber burada hazır bulunan ilim adamlarının düşüncelerini kamuoyuna sunmak amacıyla sonuç bildirisinin okunmasıyla son bulacaktır. İki gün sürecek olan toplantımızda dinleyicilerin oturumlara aktif olarak katılması için, yeteri kadar müzakere zamanı ayrılacaktır.

Sempozyumuzun planlanmasından bugüne kadar geçen süre içerisinde, birçok büyüğümüz ve dostlarımızdan destek gördük. Bu tür tekliflerle kendilerine gittiğimizde sadece onay vermekle kalmayıp, üniversitemizin bütün imkânlarını istifademize sunan Rektörümüz Prof. Dr. M. Yavuz COŞKUN Hocamızın destekleri her türlü takdirin üzerindedir. Planlama döneminde İlahiyat Fakültesi'nin dekanlığına da vekâlet eden Rektör yardımcımız Prof. Dr. Ali GÜR hocamıza şükran borçluyuz. Sempozyumumuzu sahiplenerek, her

türlü akademik ve teknik gayreti büyük bir özveriyle sunan Dekanımız Prof. Dr. Şehmus DEMİR hocamıza, Prof. Dr. Ali ÖZEK Hocamız başta olmak üzere İSAV çalışanlarına minnet şükran borçluyuz. Bu arada ilmî toplantımızın planlanma safhasından itibaren bize her türlü akademik desteği veren ve şu anda aramızda bulunan saygıdeğer Hocam Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ'yi özellikle anmam gerekir. Belediye Başkanlarımıza ve özellikle Şehitkâmil Belediyesi yetkililerine, her türlü programlarımızda yanımızda yer alan başta İl Müftümüz olmak üzere il ve ilçe müftülükleri yetkililerine şükranlarımı sunarım. Genel sekreter Ercan EROĞLU başta olmak üzere Üniversitemiz ve Fakültemizin idarî personelinin gayretleri takdire şayandır. Son olarak çalışma arkadaşlarım Araştırma Görevlileri H. İbrahim KARAARSLAN ve İ. Halil İLGİ ile Okutman İsmail YILMAZ'a, ayrıca isimlerini sayamadığım tüm dostlarımıza teşekkür ederim. Bu duygularla ilmî toplantımızın başarılı ve hayırlı olmasını Yüce Allah'tan temenni eder, hepinize saygılar sunarım.

Prof. Dr. Şehmus DEMİR

Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Bir arada kardeşçe yaşamayı ve tüm davranışlarda Allah merkezli yaşamı bir sorumluluk olarak yükleyen Allah'a hamd olsun. Onun mesajını insanlığa getiren Efendimiz Muhammed Mustafa'ya salat ve selam olsun.

Ülkemizin çeşitli üniversitelerinden gelerek Gaziantep'imizi, Üniversitemizi, Fakültemizi onurlandıran güzide ilim insanları, saygıdeğer misafirler, kıymetli öğrenciler.

"Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dini Söylemin Önemi" konulu ilmî toplantımıza en içten duygularımla hoş geldiniz diyor, selam ve saygılarımı sunuyorum.

Barış ve hoşgörü içinde bir arada yaşamak, insana sırf insan olduğu için değer verebilmek, farklılıkları zenginlik kaynağı ve iyilikte yarışma sebebi olarak görebilmek, dindarlığı ahlâk, huzur ve öz

güven üzerine kurmak, insanlık için hayırlı açılımlara vesile olacaktır.

Bugün dünya kamuoyunda şahit olunan İslâm tartışmalarının, İslâm'ın düşünce tarihine, dinî ve tecrübî alandaki bilgi zenginliğine en ufak bir atıf olmaksızın hep bugün olan biten üzerinden yapıldığını görmekteyiz. Bazı batılı kanaat önderleri, akademisyen ve politikacılar tarafından yanlı ve kasıtlı bir bakış açısıyla çeşitli örneklerin seçildiğini, çeşitli itham, tahkir ve aşağılayıcı üslupların üretildiğini üzülerek müşahede etmekteyiz. Öte yandan bu zengin bilgi geçmişinin farkında olmayan bazı Müslümanların da bu tartışmalarda benzer bir tavır sergilediklerini ifade etmeliyiz. Bu nedenle, önce bizler bu zengin düşünce geleneği ve ilim mirasının sahipleri olarak bu zenginliği yeniden keşfetme, geliştirme ve diğer bölgelerle paylaşma çabası içine girmeliyiz.

Böylesine bir manzarada Müslümanların temel kaynaklarından ve İslâmî ilimlerin klasiklerinden yola çıkarak, ikna edici, tutarlı dinî bilgiler üretmesi ve bu alanla ilgili yeni metodolojiler geliştirmesi önemli ve zorunlu bir alan olarak önümüzde durmaktadır.

İslâm dünyasının temel problemlerinden biri, insanlar arasındaki diyalog, hoşgörü ve tolerans eksikliği, farklılıklara karşı tahammülsüzlük ve farklılıklarla barış içinde bir arada yaşama konusunda yaşanan sorunlardır. Bu sorunlar yalnızca bir bölgeyi değil küresel anlamda bütün Müslümanları şu veya bu şekilde ilgilendirmektedir.

Ahlakı önceleyen, barış ve kardeşliği önemseyen bir dinin mensupları olarak yaşadığımız dünyada Müslümanlar, çeşitli nedenlerle birbirini ötekileştirmekte ve adeta birbiriyle savaşmakta, boğuşmaktadır. Son yıllara kadar çok az denilebilecek düzeyde dinî ve mezhebi savaşlar vardı. Ancak bugün elinde silah, bomba tutan güçler; mezhepleri, dinleri, genel anlamda inançları adına savaş veriyorlar. Sadece zulme ve tehdide karşısı savaştıklarını ifade etmiyorlar, aynı zamanda kendisi gibi inanmayanları bir şekilde yok et-

mek, ortadan kaldırmak için savaştıklarını söylüyorlar. Ötekini imha ederken, aynı zamanda kendini de imha etmektir bu.

Neticede Müslümanlar sorun çözen, sorun çözmeyi vaat eden bir konumdan, sorunun nesnesi haline getirildiler / geldiler. Bunun geçmiş iki asırlık bir döneme dayalı çeşitli siyasî, sosyal, ekonomik boyutları vardır elbette. Hatta dine veya mezhebe dayalıymış gibi görünen çatışmaların neredeyse bütünüyle politik kökenli olduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak burada Eflatun'un; "Savaşan iki ordu, uzaktan, intihar eden tek ordu gibi görünür." sözünü de hatırlatmakta fayda var sanırım.

Din, insanın hem dünya hem de ahiret hayatında kurtuluşa ermesini, kendisiyle yaratanla ve çevreyle barış içinde yaşamasını, kalıcı huzur ve mutluluğu yakalamasını hedeflemektedir. Bunu gerçekleştirmek için insanı sadece inanç ve ibadet esaslarına yönlendirmekle yetinmeyip, bunun yanı sıra adalet, doğruluk ve dürüstlük, ötekine saygı, yardımlaşma, her türlü kötülükten uzak durma, kendisi için istediğini kardeşi için de isteme ve onu sevme gibi temel erdemleri insan hayatında egemen kılmaya çalışmaktadır.

Bugün İslâm'ın evrensel mesajının insanî yönü ihmal edilmektedir. Nitekim İslâm'ın insanı kendisiyle, çevresiyle barıştırma ideali, Müslümanlara yüklediği ahlâkî erdemleri en güzel şekilde temsil etme görevi de yeterince dikkate alınmamaktadır.

Köklü geleneği olan ve çağın kurucu değerleri karşısında da varlığını sürdüren bir dinin mensupları olarak, bugün insanlığın karşılaştığı pek çok problemi hem geleneğe gerekli atıflarda bulunarak hem de modern hayatın tezlerini önemseyerek aşmaya çalışan bir dindarlık anlayışı ve dinî söylem geliştirmek durumundayız. Bunun için ise bilgi eksenli ve ahlâk merkezli bir dindarlık anlayışının hâkim kılınması gerektiği açıktır. Bugünün sorunlarını, ancak bugünün dünyasını göz önüne alarak, dinin asıllarından özgür düşünceyle ürettiğimiz, inanç ve ahlâkla bütünleşen sahih bilgiyle aşabileceğimiz unutulmamalıdır.

Sempozyumumuzun, ufuk açıcı ve çözüm üretici çabalara katkı sağlamasını Yüce Allah'tan diliyor, katılımcılara teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu arada fakültemiz adına bir sevincimi de paylaşmadan geçemeyeceğimi belirtmeliyim. Dün itibariyle fakültemizin 'ilahiyat akademi' adlı uluslararası hakemli dergisinin birinci sayısı, "selefîlik" kapak konusuyla yayımlandı. Gelecek sayımızın konusu "Dindarlık ve yabancılaşma". Emeği geçen takım arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Allah'ın selamı, rahmeti, bereketi sizlerle, bizlerle olsun…

Prof. Dr. Ali ÖZEK

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Mütevelli Heyet Başkanı

Bismillahirrahmanirrahim

Çok değerli Gaziantep Valisi, değerli Gaziantep Müftümüz ve diğer mülkî erkân, bu ilmî toplantıda tebliğ sunmak üzere Türkiye'nin muhtelif şehirlerinden gelmiş olan ilim adamları, hepinizi hürmetle, saygıyla selamlıyorum. Cenâb-ı Hak cümlemize sıhhat ve afiyetle birlikte imanî bir hayat nasip eylesin.

Çok değerli hazırûn!

Bendeniz bu ilmî toplantının tertiplenmesinde vakfımızın katkısının olması dolayısıyla size önce İslâmî İlimler Araştırma Vakfı'nı kısaca arz etmek istiyorum. Sonra da birkaç konuda görüşlerimi arz edeceğim.

Malumunuz, milletlerin ilerlemesi ve gelişmesi eğitim ve öğretime, bu yoldan araştırıcı âlimler yetiştirmeye bağlıdır. İlmî araştırma, geliştirme yapılmadığı takdirde ilmin, bilginin, eğitim ve öğretimin asıl neticesi alınamaz. İşte bu sebeple, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV), bundan kırk beş yıl önce kırk sekiz işadamı ve ilim adamı ile birlikte bir sivil toplum kuruluşu olarak kurulmuştur. Zaman içinde bunlardan bir kısmı ahirete irtihal etmiştir; onlara Allah'tan rahmet, geride kalanlara sıhhat ve afiyet diliyorum.

Bu vakfın ana gayesi, ilmî araştırma yapmak, yaptırmak ve bu yolla ülkemize, İslâm âlemine araştırıcı âlimler yetiştirmektir. Vakfımız şu ana kadar yirmisi milletlerarası tartışmalı ilmî toplantı, altmış iki kadarı da millî seviyede olmak üzere seksen iki kadar tartışmalı ilmî toplantı tertip etmiştir. Ayrıca Vakfımızın bugüne kadar gerçekleştirdiği bütün toplantıların tebliğ ve müzakere metinleri kitap haline getirilerek neşredilmiştir.

Son zamanlarda toplantılarımızı Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde yapmaya karar verdik. Şimdiye kadar İzmir, Kayseri, Erzurum, Konya, Adapazarı, Düzce, Antalya, Urfa ve Bursa'da ilmî toplantılar yaptık. Bu toplantıları yaparken bu vilayetlerdeki üniversitelerin ilahiyat Fakülteleriyle işbirliği yapıyoruz. Bu fakültelerdeki hocalar bir konuyu tespit ediyor ve bize teklif ediyorlar. Vakıf olarak görüşüp karar verdiğimiz zaman buna benzer toplantıları tertip ediyoruz. Bu vesile ile Gaziantep Üniversitesi Rektörüne içtenlikle saygı ve selamlarımı takdim ediyorum.

Bugün Türkiye'nin diğer İslâm Ülkelerine göre bir özelliği vardır. O da devletin kurduğu bütün üniversitelerde birer ilahiyat fakültesi kurulmuştur. İslâm Ülkelerine baktığımız zamanda orada sistem değişik bir şekilde ele alınıyor. Yani ayrıca bir İslâm üniversitesi adıyla bir üniversite kuruluyor. Normal üniversitelerde İlahiyat fakülteleri veya ilahiyat tedrisatı yapan bölümler yok. Bu, benim anladığım kadarıyla doğru bir şey değil. Çünkü İslâmî ilimler geleneğine baktığımız zamanda ilimler arasında ayrım yoktur. Medreselerde başta dinî ilimler olmak üzere her çeşit ilim okutulur. Dolayısıyla Türkiye'deki uygulama benim acizâne kanaatime göre daha doğrudur.

Vakfımız bundan sonra da Anadolu'daki İlahiyat Fakülteleriyle buna benzer tartışmalı ilmî toplantılar yapmaya devam edecektir. Hatta bu toplantıların bir kısmını da şartlar müsait olduğu takdirde uluslararası yapmayı düşünüyoruz.

Vakıfla ilgi bunları ifade ettikten sonra ayrıca Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanlığı başta olmak üzere çalışanlarına

teşekkür ediyorum. Bu konuda hem bizi teşvik ettiler hem de kendileri bu toplantının yapılmasına vesile oldular. Allah kendilerinden razı olsun.

Toplantımıza konu olan "Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dinî Söylemin Önemi" konusuna gelince benden önce açılış konuşmalarında değinildiği gibi çok önemli bir konu. Çünkü bugün İslâm Âlemi büyük zorluklar içindedir. Topluluk sanki yolunu şaşırmış bir yolcuya benziyor. Onun için bu konuların üzerinde durmak, tartışmak, çözüm yolları aramak bizim aynı zamanda görevimizdir.

Yalnız ben şuna işaret etmek istiyorum. Biliyorsunuz ki, İslâm'da bir fıkhî, bir de itikadî mezhepler var. İtikadî mezheplerin durumu farklı. Ben fıkhî mezheplere temas edeceğim. Mezhep ne demektir? Bir görüş, bir yorum ve bir çözümdür. Yani, Hanefî, Malikî, Şafî, Hanbelî mezheplerinin ortaya attığı bir görüş, bir yorum, bir çözümdür. Çünkü eski devirlerde bugünkü imkânlar olmadığı için mesela, belli başlı büyük şehirlerde bulunan âlimler kendi aralarında tartışıyorlar, çalışıyorlar ve Müslümanların İslâm'ı nasıl uygulayacaklarını ortaya koymak üzere adına mezhep dediğimiz bir takım görüşler, fikirler ve tatbikatlar ortaya koyuyorlar. Bu görüşler sonradan mezhep haline geliyor.

Eskiden dört hak mezhep olarak biliniyordu. Bundan kırk sene önceki Mısır'daki "Heyet-i Kibar-ı Ulemâ" toplandı ve hak mezhebin sekiz olduğuna karar verdi. Onlar: Zâhiriyye, Zeydiyye, İbadiyye ve Ca'feriyye olmak üzere dört mezheple birlikte bugün sekiz mezhebin sekizi de haktır. Bugün bu mezheplerden biriyle amel eden bir Müslüman doğru yoldadır. Yani o kimse, Müslümanlığı uyguluyor demektir.

Ancak zaman içerisinde mezhepler dinin yerini almıştır. Bu yanlıştır. Niçin? Çünkü mezhep ictihâdî görüşlerin oluştuğu bir sistemdir. İctihadî görüşler hiçbir zaman şer'î değildir. O yüzden mezhebe taassup göstermek, bu mezhepten başka bir inanç varsa onlar doğru değildir demenin kendisi yanlıştır. Onun için bugünkü prob-

lemlerimizin temelinde hangi dilden, hangi mezhepten, hangi ırktan olursa olsun bir arada yaşama kültürünü İslâm Ülkeleri kaybetti. Efendimiz(sav) Medine'de ilk İslâm Devletini kurduğu zaman bu devletin idaresinde yaşayan beş grup vardı. Kimdi bunlar? Başta olmak üzere Müslümanlar, Yahudiler, Hıristiyanlar, Müşrik Araplar ve Dehrîler vardı. Efendimiz (sav) bu insanların hepsine eşit davrandı. Hatta Efendimiz Yahudilere soruyordu. Kendi inancınıza göre mi hükmedelim yoksa İslâm'a göre mi hükmedelim diye. Yahudilik daha zor hükümleri ihtiva ettiği için onların çoğu İslâm'a göre hüküm istiyoruz diyorlardı.

İşte bizim devlet olarak ilk kuruluşumuz böyle farklı görüş ve düşüncede olan insanları bir arada yaşatma sistemidir.

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوباً وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ اَتْقٰيكُمْ اِنَّ اللهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır. (Hucurât 49/13)

Hepimiz Hz. Âdem'in çocuklarıyız. Zaman içinde renklerimiz değişmiş, dillerimiz çeşitlenmiş ama biz insanız ve bir tek asla bağlıyız. O halde insanları inancından, renginden, ırkından dolayı ayrıma tabi tutmak doğru değildir ve İslâm'ın sistemine terstir. Hatta İslâm o kadar müsamaha göstermiştir ki, Hz. Ömer Kudüs'e geldiği zaman yoldan geçerken bir heykel kalıntısı görüyor. Onu kazıp çıkarıyorlar. Hz. Ömer (ra) bunun kime ait olduğunu soruyor. Yahudilere ait olduğunu söylüyorlar. Hz. Ömer (ra) götürün bunu Yahudilere verin diyor. Çünkü artık savaş halinde olmadığımıza göre hiç bir kimsenin bir başkasına kötü davranması veya ona karşı ayırım yapması doğru değildir.

Değerli hazirûn! Bugün birçok yanlışlarımız var. Onlardan bir tanesi de dinî söylem dediğimiz dinî ifadeleri, dinî tabirleri dünyevî

ve ticarî konularda kullanmış olmamızdır. Meselâ: Bugün İslâm Kalkınma Bankası var, İslâm örgütleri var, İran İslâm Cumhuriyeti gibi, Pakistan İslâm Cumhuriyeti gibi İslâm Devletleri var. Bunların hepsi yanlıştır. Çünkü ben araştırma yaptım ondört asır boyunca hiç bir medreseye, hiç bir devlete, hiç bir müesseseye İslâm'ın adı verilmemiştir.

Bugün bakıyorsunuz Islamophobia diye bir şey var. Yani İslâm düşmanlığı demek. Bunun sebebi nedir? Müslümanlar ben müslümanım diye kendileri iddia ediyor ve her yerde müslümanlığı konuşuyor ama yine kendileri uygulamıyor. Uygulamayınca onlar da Müslümanlık sözden ibarettir gibi düşünüyor. Tarih boyunca İslâm Medresesi diye adını almış bir tane medrese gösteremezsiniz. Buharâ Medreseleri var, Zeytûniye Mederesesi var, Ezher Medresesi var, Fatih, Ayasofya, Süleymaniye Medreseleri var. Bunların hiç birinde İslâm adı var mı? Yok. Çünkü bunun sebebi şudur: İslâm Müslüman'ın sıfatıdır. Ben Müslümanım diyen her bir müslümanın İslâm, vasfıdır. Siz bu vasfı alıp götürüp dünyevî müesseselere koyduğunuz zamanda haşa huzurdan dinle, İslâm'la alay etmek gibi bir durum ortaya çıkıyor. Meselâ: "İslâm Konferansı Örgütü" siyasî bir kuruluştur. Buraya İslâm'ı koyduğunuz zaman ne yapıyor. Sanki varlığıyla yokluğu aynı, yaptığı bir şey yok. Ama adı İslâm Konferansı Örgütü. Onun için benim tavsiyem İslâmî değerleri dünyevî ve ticarî konularda kullanmayalım

İslâm Allah'ın seçtiği bir dindir.

اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْاِسْلَامُ

"Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır" (Âl-i İmran 3/19)

Bunu kabul eden eder etmeyen etmez.

وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاء فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاء فَلْيَكْفُرْ

"De ki: Hak, Rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." (Kehf 18/29)

O halde ben elhamdülillah Müslümanım başkalarının da Müslüman olmasını arzu ederim ama zorlamam.

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِي الْاَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعاً اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ

"Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekün iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mü'min olsunlar diye, insanları zorlayacaksın? (Yûnus 10/99)

Herkes kendi düşüncesiyle ve aklıyla Müslüman olsun veya olmasın. İşte bu anlayış hâkim olduğu sürece Müslümanlar ve onlarla beraber yaşayan insanlar rahat eder.

Bu toplantılarda bu tür konular ele alınacaktır. Tebliğ sunan arkadaşlar bu konuları aydınlatacaklardır. Kendilerine şimdiden teşekkür ederim. Beni dinlediğiniz için de hepinize selam, sevgi ve hürmetlerimi takdim ediyorum. Bu vesileyle bu toplantının milletimize, memleketimize, insanlık âlemine hayırlı olmasını Cenâb-ı Allah'tan niyaz ediyorum.

Abdülkadir KONUKOĞLU

SANKO Yönetim Kurulu Başkanı

Bilmillahirrahmanirrahim

Sayın Valim, Sayın Rektörüm ve sayın hocalarım hepiniz hoşgörü şehri Gaziantep'imize hoş geldiniz. Neden hoşgörü şehri? Çünkü Müslümanlar, Hıristiyanlar, Ermeniler ve Yahudiler yüzyıllarca birlikte yaşamış bu şehirde. Gaziantep her gelen insanı kucaklamış ve aynı zamanda sanayii şehri. Böyle bir ilmî toplantının şehrimizde yapılması ve bu konulara birlikte el atmamız hakikaten çok güzel olmuştur.

Geçmişte şehrimize bir ilahiyat fakültesi yaptırabilmek için çok uğraştık. Yıllarca üniversite rektörleri ilahiyat fakültesi yaptırmaya çekindiler. Sağ olsun rektör hocamızla konuştuk kendisi memnuniyetle kabul etti ve hassasiyetle üzerinde durdular. Biz de bu binayı yapmayı üstlendik.

Bizim de bir vakfımız var. Bu vakfımızın faaliyetleri hakkında çok detay bilgi vermeyeceğim ama şu ana kadar yirmi tane okul, üç tane fakülte yaptırdık. On üç tane cami, şu anda iki camiinin de te-

meli atıldı toplam on beş camii olacak. İnşallah Gaziantep'te çok büyük bir camii yapacağız. Bir üniversite açtık. Altı yüz elli yataklı bir hastahanemiz var. Şimdiye kadar yirmi binin üzerinde talebeye burs verdik. Burada önceliğimiz kendi çalışan işçilerimizin okuyan çocuklarınadır. Binlerce kişiye gıda yardımı ve giyim yardımı yapıyoruz. Ana gayemiz sosyal sorumluluklarımızı yerine getirmektir.

Benim bu heyetten şöyle bir ricam olacak. Ben bazen üniversitelere konuşmacı olarak gidiyorum. Sorular genelde zekât ve yardımla ilgili konular üzerinde oluyor. Hakikaten zekâtın ne olduğunu doğru düzgün bilen yok gibi. Sayın rektörümüz de müsaade ederse bu konuyu Gaziantep'de ele alalım masraflarını da biz karşılayalım. Zekâtla ilgili detaylı bilgi edinelim ve bir kitap halinde neşredelim. Genelde bize: Siz nasıl zengin oldunuz diye soruyorlar. Böyle bir soruya şöyle cevap veriyorum: Hanımlar iyi bilirler pastayı pişirir ama kabartma tozu atmasanız pasta kabarmaz. Onun gibi, eğer malınızın zekâtını vermezseniz, hayrınızı yapmazsanız malınız çoğalmaz. Cenâb-ı Hak bir verene on vereceğini, yüz vereceğini buyuruyor. Dini konularda sizlerin yanında ancak bir toz olurum ama bu konularda biraz yenilikler getirmenizde yarar görüyorum.

Bilgisayar üzerinde dünyanın en iyi müdürlerinin toplandığı ve her yıl bir ülkede yapılan yüksek seviyedeki toplantılardan biri de Antakya'da yapılmıştı. Beni de çağırmışlardı ben onlara Gaziantep ekonomisini anlatırken şunu dedim: Aslında biz birçok şeyi bulma konusunda geciktik. Halbuki bizim mukaddes kitabımız Kur'an-ı Kerim bunlara işaret ediyor fakat biz bunları çözemiyoruz ama zaman içinde bunları çözeceğiz dedim. Katılımcılardan biri kalktı ve bir örnek verebilir misiniz dedi. Ben de: Meselâ EFT yapmak dedim. Nihayet onbeş-yirmi sene oldu uygulanalı. Dinimizde EFT mi var diye sordu. Evet, var dedim. Siz parayı EFT yaparak gönderdiğiniz zaman karşı taraf alıyor mu, almıyor mu? Siz gönderirseniz tabi ki alır dediler. İşte biz öbür tarafa hayrı gönderiyoruz, zekâtı gönderiyoruz siz ona nasıl inanıyorsanız biz de bunun yerine ulaşacağına öyle inanıyoruz. Bunun gibi bizim dinimizde çok buluşlar var ama biz bunları henüz çözemediğimizi onlara söyledim.

Değerli hocalarım!

Bazı deyimleri de modernleştirmek lazım. Bu konularda gençlerin anlayabileceği yeni deyimler ve yeni uygulamalar bulabilirseniz faydalı olur. Yirmi sene, otuz sene öncesinde kullanılan kelimeleri ve deyimleri kimse anlamıyor.

Hakikaten Türkiye'mizde çok şey yapılıyor Allah'ımıza şükredelim bizi Müslüman ülkesinde dünyaya getirmiş. Şükredelim ki Müslümanlığı en güzel şekilde uygulayan ülke yine bizim ülkemizdir. Diğer İslâm Ülkelerini de biliyoruz. Tabii ki ülkemizde zaman içinde belli boşluklar da oldu.

Zekât ve hayır konusunda geniş çaplı bir ilmî toplantı yapalım. Bu konunun enine boyuna tartışılmasının çok iyi olacağını düşünüyorum. İnanın dört-beş sene öncesine kadar bazı malların zekâta geçmediğine inanıyorduk. Tekrar hesabını yaptık ve zekâtımız verdiğimizin üç katına çıktı. Böyle oldu diye malımız eksildi mi, hayır eksilmedi bilakis arttı. Bazı kişiler var ki, sanki bankadan faiz almayı mubah, parayı kazanmayı daha zor görüyor.

Türkiye'de ilmî toplantılar çok oluyor ama dinî konularda bu tür toplantılar çok az oluyor biraz çoğaltmamız lazım.

Sözlerimi tamamlarken geldiğiniz için hepinize tekrar teşekkür ederim. Türkiye'mizde hep birlikte hoşgörü içinde ve huzurlu bir ortamda yaşayalım. Bugüne kadar canını feda eden şehitlerimize Allah'dan rahmet, tüm Müslümanlara sabır diliyorum.

Hepinize teşekkür ederim.

Prof. Dr. M. Yavuz COŞKUN

Gaziantep Üniversitesi Rektörü

Sayın Oturum Başkanı Hocamız, Sayın Valim, Sayın YÖK Yürütme Kurulu Üyesi Hocam, Sayın Müftüm, Sayın Abdülkadir Konukoğlu, Sayın Dekanlarımız, Sayın hocalarım, Sivil Toplum Kuruluşlarımızın çok değerli temsilcileri, sevgili gençler hepiniz hoş gel-

diniz. Cumanız mübarek olsun, Allah'ın selamı üzerinize olsun diyerek sözlerime başlamak istiyorum.

Bu toplantının hazırlanmasında emeği geçen toplantı koordinatörü olan başta dekan ve çorbada tuzu olan, bu süreçte hakikaten mutfakta emeği geçen onlarca arkadaşımıza bu ilmî toplantının tertibi konusunda özel teşekkürlerimi iletiyor ve kendilerini kutluyorum.

Sayın başkan, Prof. Dr. Ali ÖZEK Bey'e teşekkür ediyorum. Kendimi şanssız addediyorum. Daha önce kendisini hiç dinlememiştim. İlk defa dinledim ama doğrusu bir entelektüel gözlükle baktığımda önemli ölçüde düşüncelerime tercüman olacak çok kısa da olsa görüşlerini serdetti. O itibarla hem kongreye katkı verişi ve bu ilmî toplantının Gaziantep'te yapılması konusundaki irade beyanı, hem de bu konudaki görüşleri itibariyle de teşekkürlerimi arz ediyorum.

Şehrimizdeki bütün etkinliklerimizde Sayın Valimiz Ve Belediye Başkanlarımız, Müftümüz, hakikaten şehrin bütün kamu erki ve sivil toplum kuruluşlarıyla hem hâliz, ortak ve birlikte bir çabanın içindeyiz. Bu yüzden onlardan hep destek görürüz kamu erkinin en önde gelen temsilcisi sayın valimiz başta olmak üzere tüm dostlarımıza da bu vesile ile teşekkür ediyorum.

Abdulkadir Bey'e de bu vesile ile teşekkürümüzü hatırlatmak lazım. Kendisinin söylediği gibi İlahiyat Fakültesi yapalım ama bizim bu konuda büyük hedeflerimiz, büyük emellerimiz var. Bu Ortadoğu coğrafyasında, bu kanlı coğrafyada sadece bir yüksek İmam Hatip değil, hakikaten bir referans olacak, bütün bu coğrafyada entelektüel yeni bir anlayışın ortaya konacağı ve bizim o evrensel muştunun yeniden bu coğrafyada ışıyacağı, parlatılacağı bir İlahiyat Fakültesi olması çabasıyla çıktığımız yolda dedi ki: "Bunu yapar mıyız?" yaparız. Oturduk çalıştık ve nefis bir bina yaptık. Baştan 4.000, 5.000 metrekare anlaşmıştık ama sonra binayı görünce bu metre kare sekiz oldu, dokuz oldu. Sağ olsun Allah razı olsun bütün binayı da güzel bir şekilde yaptı ve bize teslim etti. Biz de şu anda tam da öz-

lediğimiz anlamda içini doldurmak için bu tür toplantıları, daha öncede hadis toplantıları, kelam günleri gibi toplantılara imza attık. Bugünde bu etkinliğe imza atıyoruz.

Ben tıp doktoruyum bağışlayın sizlerin yanında bu konularda tereciye tere satmak gibi bir düşüncem olamaz. Ancak bu konuda bir sancısı olan, bu konuda kaygıları olan bir insan olarak, bu konularda geçmişte müktesebatı olan birisi olarak da birkaç söz söylemeliyim. Kelimeleri bağlamından ve ruhundan koparak -Ali Özek hocamın da söylediği anlamda- bir din anlayışının giderek yaygınlaştığını görüyoruz. Gençliğimde rahmetli üstad Necip Fazıl'la çok yakın çalışmalarımız oldu. Kendisinden çok feyz aldım. Konferansları, kitapları, evine gider gelirdik. Bir gün bir şey dikkatimi çekmişti. O hatıramı sizlerle paylaşmak istiyorum. Üstad bir arkadaşımıza: "Kemal yarın saat sekizde matbaada buluşalım" dedi. O da: "İnşallah" dedi. Üsdad: "Ne demek İnşaallah" Kemal bozuldu, utandı daha ne desin. Üstad: "Öyle değil evladım. Sen iradeni söyle, arkasından Allah'ın İnşâesini iste" dedi. Sen: "Tamam üsdadım ben yarın sekizde geleceğim inşallah diyeceksin" dedi. Yoksa bugün yaşadıkça gördüğümüz tüm arap ülkelerinde gördüklerimiz, dünyanın en kutsal beldeleri olan Medine'de veya Mekke'de bile "Bükra inşallah" deyip yalanın bir zarfı olan "inşallah" kelimesinin ne denli anlamından ve ruhundan koparıldığını görmek mümkündür. Bunun onlarca örneğini görebilirsiniz. Kaldı ki Sezai abinin şu cümlesi hep kulaklarımdadır: "Çağırmasını bilirsen gelecektir, çağırmasını bilirsen gelecektir, çağırmasını bilirsen gelecektir." Yani söylem, mesaj, ifade biçimi o kadar önemli ki, mazruf elbette önemli ama zarf sizin diliniz. O dilinizin içine tatlı bir şeyler koymanız lazım. Yanıltmamanız lazım. Yoksa bugün artık dinî söylemlerin, kafa kesmenin, dinî söylemlerin, makam elde etmenin, dinî söylemlerin rant elde etmenin aracı olarak –tenzih ederim- kullanıldığı örnekleri görünce, hele hele dinî söylemin bir devletin içinde bir paralel yapıyı tesis etmek için aracı olarak kullanıldığını görünce biz İslâmofobiyi körükleyenlere ne anlatacağız. Biz ne diyeceğiz ki, biz bu dünyada

hakikaten çatışmalarda ölen insanların yüzde doksanının Müslüman olduğunu. Ama daha vahimi öldürenlerin yüzde doksanın da Müslüman olduğu bir dinin mensupları olarak geçmişte kalan Mevlana'yı, Yunus'u, Muhittin-i Arabi'yi anlatırken ne kadar etkili olabileceğiz.

Mütefekkir insanlarımızı bugün neden çıkaramıyoruz. Neden bu evrensel mesajı, bu muştuyu bir çağa, bir zamana hapsetmek yerine tüm ebedî ve ezelî kalacak o dili neden geliştiremiyoruz. Bunca zaman içerisinde Peygamber'imiz (sav)'in : "Ben güzel ahlâkı tesis etmek üzere gönderildim" sözünü neden öncelemiyoruz. Neden bazen şekille kanıyor ve kandırıyor da ahlâk ve erdem noktasına geldiğinde neden dik duramıyoruz. Buralarda biraz da aynaya bakmamız gerekmez mi? Bunu yapmak kolay mı? Elbette kolay: "Müjdeleyiniz, korkutmayınız" diyen bir Peygamber dininin mensubuyuz. Bu nâmütenâhî güzel insanın söylediği bu kadar nâmütenâhî güzel şeyleri bugün terennüm etmek ve bugünün anlayışıyla, bugünün bilgileriyle mezcederek dünyaya sunmak varken, neden insanlar birbirini öldürür de mezhep bazında ayrışır, mezhebi bırakın okul, medrese birbirinden ayrışmayı önceler. Bir yol içinde birkaç tane ayrı yol. Elbette birbirinden farklılıklar olacak ama birbirine husumet besleme noktasına geliş çok hayret vermektedir. Birbirini besleyen değil, birbirinin ayağına basan, birbirine gıpta ederek öne çıkan değil, birbirini bloke eden İslâm'ın içindeki bu anlayışların karşılığı yok.

Kaldı ki, hocamız Medine Devleti'ni örnek verdi. Benim de çok gıptayla ve iştiyakla izlediğim İslâm tarihinde önemli bir noktadır. Her yerde "biz" diyen Yüce yaratıcı Allah, bizim o nâmütenâhî evrensel, kâinat çapındaki o müjdeyi, o muştuyu kendi küçük emellerimize, küçük yaratılışımıza alet edecek kadar kötü bir noktada olan bizlere olur da bir gün hesap sorar. Kahhar ismiyle "ben" diye hitap ettiğinde bunun ne anlama geldiğini bir daha sorgulamamız lazım.

Sadece İslâm'ın dışındakilerin mi bu dine olan düşmanlıkları veya husumetleri bizim sürekli ağzımıza sakız olacak, sadece kendimizi tatmin edecek bir noktada mı olmalıyız. Yoksa aynaya bakmamız mı lazım? Üstadın dediği gibi "aynalar yolumu kesti" mi demeliyiz.

Yaratıcı kurallar koymuş. Bizi Âdem'den, Havva'dan yaratmış. Ondan sonra da bizleri farklı kılmış, farklı diller, farklı ırklar. Ama dünyada insan olmanın onuruna yaraşır bir ortak değeri ve etik zemini tesis edebilmek mümkündür. Çünkü bu yaratılıştan itibaren peygamberlerin veya hakikaten iyi insanların söylediği sözler üzerinden tıpkı Medine Devleti'nde olduğu gibi yaşayışımızla ortaya koyacağımız, hakikaten domine edeceğimiz bir etik zemini, dünyada bir barışın, bir huzurun, bir refahın bizatihi temel zemini olarak ortaya koyabilmek mümkündür.

Kırkyedi tane İslâm Ülkesi, ayaküstü yalan söyleyenler. Yalan bu toplumun neresinde olabilir. Çok nadir haller dışında İslâm'ın neresinde yalanın var sayıldığı, mubah kılındığı olmuş. Ama toplum yalanla her gün kemiriliyor ve yok ediliyor. Bunun karşısında dinî söylem olarak neyi söyleyeceğiz.

Fıkhî meseleleri veya diğer muamelât meselelerini konuşalım ama Ramazan'da çıkıp hocalarımızın: Şu dişine değerse oruç bozulur mu, bozulmaz mı, mükâlemesi yapacaklarına daha derin bir tefekkür eylemi içirişinde olmamız gerekmez mi? Bunu da hakikaten ışıyan ve insana hoş gelen bir söylem olarak gerek kitapta, gerekte televizyonda, gerekse dünyada seslendirmemiz gerekmez mi?

Ben bu toplantının İnşaallah bütün bu sorulara da cevap verebilecek mikyasta önemli bazı gelişmelere vesile olacağı düşünüyor bu mübarek Cuma günü tüm tebliğci ve katılımcı arkadaşlara teşekkür ediyor hepinize sevgilerimi, saygılarımı arz ediyorum.

Prof. Dr. M. Saim YEPREM

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

Ben Sayın Rektörümüze teşekkür ediyor ve bir katkıda bulunmak istiyorum. Eğitim öğretimden bahsetmişken, biz yıllarca gençlerimizi bir çıkmaz sokağa soktuk ve "Eleştiren zihniyet" diye yetiştirdik O hale geldik ki, eleştirmeden başka hiçbir şey yapamaz hale geldik. Hâlbuki gençlerimizi eleştirme yerine, "araştıran zihniyetle" yetiştirmiş olsaydık her şeyi araştırdıktan sonra eleştirmede zaten onun içine dâhil di. Daha olumlu ortaya bir şeyler koyar ve böylece dinî söylemi de eleştirmenin ötesinde araştırmaya yönlendirici bir nitelik kazandırırsak neticeye ulaşır diye düşünüyorum. Bu benim kişisel bir görüşüm.

Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU

Yüksek Öğretim Kurumu Üyesi

Sayın Valim, Sayın Rektörüm, Sayın Sanko Holding Yönetim Kurulu Başkanı, değerli büyüğüm hocam, hemşehrim Ali Özek Hocam, çok kıymetli hocalarım, Gaziantep Üniversitesinin değerli yönetici ve hocaları, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı değerli yöneticileri, çok değerli bildiri sahibi kardeşlerim, çok kıymetli öğrenciler, hanımefendiler, beyefendiler, değerli basın mensupları hepinizi saygıyla selamlıyorum. Bu toplantının Gaziantep için, Türkiye'deki İslâmî çalışmalar için, ülkemiz için, bölgemiz için hayırlar getirmesini Cenâb-ı Hak'dan niyaz ediyorum.

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, değerli büyüğümüz Ali Özek Hocamızın önderliğinde kendisinin de ifade ettiği gibi kırk beş yıldır çok güzel hizmetler icra ediyor. İstanbul'a ilk geldiğim andan itibaren –ki ilk on yılında bu vakfın faaliyetlerinden haberdar değildim- bu faaliyetlerin içinde yer aldım. Vakfımızın performansına baktığımız zaman özellikle İlahiyat Fakültelerindeki akademik üretiminin çok önemli bir kısmının belki de yarıdan fazlasının vakfımızın şemsiyesi altında düzenlenen ilmî toplantılar vesilesiyle gerçekleştirildiğini söyleyebilirim. Uluslararası ve ulusal faaliyetler olarak yüzün

üzerinde faaliyette bulunmak ve çok sayıda öğretim üyesinin burada bildirileriyle katkılarını kamuoyuyla paylaşmak, gerçekten bu vakfın kuruluş gayesine uygun çok önemli adımlar attığını göstermektedir.

Üniversitelerimizin tek fonksiyonu öğrencilere ders vermek değildir. Aynı zamanda batı üniversitelerinde gördüğümüz ders verme sorumluluğunun yanında insan yetiştirme, akademik üretim ortaya koyma ve toplumsal sorunlara köklü çözümler üretme bağlamında önemli katkılar sağlamaktır. Bu bağlamda İslâmî İlimler Araştırma Vakfı'nın buradaki katkısı hiçbir zaman küçümsenemeyecek kadar önemli ve hayatîdir. Dolayısıyla bu faaliyetlerin artarak, geliştirerek devam etmesini arzu ettiğimi ifade etmek istiyorum.

Biz fakültelerimizde öğretim üyesi azlığından kaynaklanan, haftanın bütün günlerini birinci ve ikinci öğretim hatta hafta sonu pedagojik formasyon eğitimi adı altında kırk saat, elli saat hatta altmış saat harcayarak vaktini geçiren öğretim üyelerinden bu anlamda bir performans beklememiz mümkün değildir. Ama İslâmî İlimler Araştırma Vakfı'nın açmış olduğu bu kulvar sayesinde öğretim üyelerimiz gerçek sorumlulukları olan topluma yön verme, toplumun ihtiyaçlarını bilimsel bir perspektiften karşılamaya yönelik çabalar sarf etme bağlamında ciddi üretim ortaya koymasına vesile olmaktadır. Dolayısıyla bu fonksiyonu bizim de öğretim üyeleri olarak canlı tutmak, vakfın bu faaliyetlerine destek vermek üzere değerlendirmemiz son derece önemlidir.

Cuma vakti yavaş yavaş yaklaştığı için ve esas açılış tebliği de sunulacağı için ben çok fazla bir hususa işaret etmeyeceğim. Sadece böyle bir zamanda bu başlıkta bir toplantının son derece önemli ve yerinde bir tespit olduğunu ve konunun günümüz bağlamında çok önem arz ettiğini ifade etmek istiyorum.

Esasen Sayın Yeprem Hocamın beni buraya davet etmeden önceki ifade ettiği yerden başlamak istiyorum. Yeprem hocam benim de hocamdır. Kelam derslerini kendisinden okudum. Bizim talebeliğimizde hoca tercih ederdik. Hocalarımızın sınırlı sayıda öğrenci kontenjanı olduğu için hoca tercihi yapmak biraz zordu. Sayın Yep-

rem hocamızın dersini almak için sabah namazında listeye ismimi yazabilmek için sıraya girerdik ve ancak öyle dersini alabilirdik. Bu manada hocama çok teşekkür ediyorum.

Burada elbette birlik ve beraberlik sağlamak isteği hepimizin evet dediği bir şeydir. Birlik ve beraberliğin sağlanması hususunda yine evet dediğimiz ve ittifak ettiğimiz hususlardaki uygulamalarımız, bununla alakalı aslında Osmanlı tecrübesi dediğimiz, hem Osmanlı toplum tecrübesi, hem de ilim geleneği tecrübesi bu anlamda bize ciddi derecede ufuk açacak birikime sahiptir. Çünkü yaşamışız, tecrübe etmişiz ve yüzyıllar boyu farklı dinlere mensup, -illa bir dine mensup olması da şart değil- farklı mezheplere mensup, farklı itikadî ve fıkhî inanışlara mensup insanlar bu toplum içerisinde şimdikinden çok daha huzurlu bir şekilde yaşamıştır.

Burada ben bu toplumsal barışın sağlanmasına yönelik olarak geçmiş tecrübenin iyi analiz edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Batı üniversitelerinde analiz ediliyor ve bu tecrübelerden yararlanılarak kendi ülkeleriyle alakalı olarak bir arada yaşamada dikkate alınıyor.

İkinci işaret etmek istediğim husus: Hepimiz ya doğduğumuz, ya yetiştiğimiz ortamın gereği olarak farklı düşünce, inanış, mezhep farklılıkları içerisinde kendimizi buluyoruz. Dolayısıyla bu farklılıkları tabiî olarak benimsiyor ve bunun peşinden koşuyoruz.

Şimdi, bir kimsenin bir başkasının inanış biçimini ve bakış açısını değiştirmek gibi bir sorumluluğu yoktur. Birisini değiştirme ve dönüştürme operasyonu düzenlemeyi planlamaya başladığınız zaman toplumsal çatışma başlıyor. Değiştirme, dönüştürme idealimizden ziyade, kendimizi yaşama ideali üzerinden eğer düşünce ve tasavvurumuzu kurgularsak burada sorunlar önemli ölçüde azalır diye düşünüyorum.

İşaret edilmesi gereken bir diğer husus: İnsanlar belirli bir düşünüş bicimi üzerine farklılaşırlar. Kendi düşünüş biçimimizin kadim gelenekteki iz düşümleriyle irtibatımızı sağlıklı bir şekilde kurabilirsek ancak bugün için geçmişin birikimine, en azından kendi düşünce sistematiğimiz açısından sahip olarak bugüne bir şey söy-

leyebilirsek bugünkü toplumsal talepleri karşılayabilirsek o zaman ancak anlamlı bir şey yapmış oluruz. Çatışma ortamından uzlaşı, birlik ve beraberlik ortamına doğru intikal etmiş olabiliriz. Yani ait olduğumuz düşünce sisteminin, inanışın, mezhebin, anlayışın yolu kadim gelenekteki izdüşümleriyle buluşmadan ortalıkta şirazesi dağılmış kitap gibi, ipi çekilmiş tesbih gibi darmadağın oluruz.

Dolayısıyla hepimiz aynı olmak zorunda değiliz. Farklılıklarımızı muhafaza etmeliyiz. Aynı düşünce sistematiği içinde geçmişte temsil ettiğimiz anlayışın gerçek anlamda ne olduğunu bilmeliyiz ve buna göre bugünü kurgulamalıyız. Geçmiştekini bugüne taşımalıyız, sürdürmeliyiz şeklinde asla söylemiyorum. Bunu anlamalıyız ve bugün için ne anlam ifade ettiğini bugünün ilim ehli olarak bizlerin ortaya koymamız gerektiğini ifade etmek istiyorum.

Bir başka işaret etmek istediğim husus: Bu kargaşa ve kaos ortamının ortaya çıkmasının en önemli etkenlerinden bir tanesi, ilmin ve ulemanın itibarının artık tarihte olmadığı kadar düşük bir seviyede olmasıdır. O da tam da Saim Yeprem Hocam'ın ifade ettiği gibi bilimselliğin söylemde kaldığı, söylemle sınırlandığı, zarfa önem verilip, mazrufun unutulduğu bir ortamda yaşamamızdan kaynaklanıyor. Söylemler kavgası var. Sadece yaşadığımız, söylemler kavgasıdır. Halbuki Zernucî'nin –hepiniz bilirsiniz- "Talim'ül Müteallim" adlı bir kitabı var. Başlarken: "İlim ve amel birlikteliğini insana lütfeden ve onu âlemin en şereflisi kılan Allah'a hamdolsun" diye başlıyor.

Özellikle ilahiyat camiası olarak söylem, laf kalabalığı ama bunun içeriğinde muhtevayı doldurucu, alanı temsil edici, bütünü temsil edici bir birikime sahip olmamaktan kaynaklanan bir zafiyet, işte bugün söylem kavgalarıyla bizi karşı karşıya getirmiştir.

Hangi alandan bir kitabı alırsanız alın, hangi alandan bir kişiyi dinlerseniz dinleyin göreceğimiz manzara şudur: O alanı temsil eden bir âlimden, o alanı temsil eden bir kitaptan, o alanı temsil eden literatürden, terminolojiden, ıstılahtan bahsetme oranı belki konunun diğer alanlarla mukayese edildiğinde yüzde onunu bile bulmaz. Yani bugün hadis alanında yapılan bir çalışmanın bibliyog-

rafyasını incelediğiniz zaman sadece sembolik olarak Kütüb-i Sitte'ye atıfta bulunduğunu görürsünüz. Söylem derken kastettiğim şey, alanı temsille alakalı olmayan söylemdir.

Toplantımızın başlığına bakarsanız "Dinî Söylem" diyor. Bugün dinî söylemden bahsedemiyoruz, söylemlerden bahsediyoruz. Hâlbuki söylemin dinîleşmesi, söylemin dinle, alanla irtibatına bağlı bir şeydir. Burada ciddi bir kriz dönemi yaşadığımızı ifade etmek istiyorum. Yani ilmin, ulemanın, dinî geleneğin eğer yeniden itibara alındığı âlim kimselerin, amelle ilmini süslemiş kimselerin, toplumda en itibarlı kesimi temsil ettiği bir anlayış eğer inşa edilirse, burada bizim sözünü ettiğimiz çatışmaların büyük ölçüde azaldığını görürüz. Aksi takdirde bu çatışmalar bizim uzun süre vaktimizi alacaktır. Bu hususlara dikkatinizi çekmek istedim.

Tekrar bu toplantının hayırlar getirmesini, barış getirmesini, kardeşlik getirmesini, kucaklaşma getirmesini niyaz ediyorum. Sunulacak olan bildirilerin buna katkı sağlamasını niyaz ediyorum.

Ali YERLİKAYA

Gaziantep Valisi

Kıymetli Başkanım, YÖK Yürütme Kurulu Kıymetli Üyesi İbrahim Hocam, Kıymetli Rektörüm, çok kıymetli hocalarım, hanımefendiler, beyefendiler uzaktan yakından gazi şehrimize gelen kıymetli misafirlerimiz, ben de sizleri sevgiyle ve muhabbetle selamlıyorum.

Sözlerimin başında bu güzel ilmî toplantıyı organize eden, düşünen, tasarlayan kıymetli rektörüm Yavuz Hoca'ma, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Kıymetli Başkanı Büyüğümüz Ali Özek Hocamıza, Yedi Mart'ta Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın elleriyle bu şehre kazandırılan Konukoğlu ailesinin Rahmetli büyüğü Sâni Bey'in ismiyle müsemma olarak açılan İlahiyat Fakültemizin Kıymetli Dekanına, onun kıymetli mesai arkadaşları sayın hocalarımıza, ismini bildiğimiz ve bilemediğimiz ama emeğiyle bu güzel

atmosferi bizlere sağlayan bütün kardeşlerimize bu şehrin valisi olarak Allah razı olsun diyorum sağ olun, var olun.

Bu hafta biliyorsunuz gecikmeli de olsa camiler ve din görevlileri haftasını kıymetli müftü hocamız Ahmet Bey'in güzel düşüncesiyle göz bebeği camimiz Ulucami'mizde kutladık. Yine bu haftanın Cuma günü yani bu sabah da, "Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dinî Söylemin Önemi" konulu dört oturumda on sekiz tebliğin sunulacağı bu toplantıyı yapıyoruz. Bu başlık aslında öyle bir ihtiyaçtan kaynaklanıyor ki, toplantının son günü bir cümle ile bu ilmî toplantıdan ne aklımızda kalması lazım denilirse hocalarımın müsaadesiyle, onlardan destur alarak bu şehrin hadimi ve ümerası olarak şunu anladığımı söylemek istiyorum:

Toplumsal birliğimizin, beraberliğimizin, kardeşliğimizin kurulmasında ve daim korunmasında dinimizin yeri olmazsa olmazdır ve şarttır. Güzel ülkemizde aziz milletimiz büyük fitne ile uğraşıyor. Kardeş kardeşi kırıyor. Nasıl kırıyor? Diliyle kırıyor, gözüyle kırıyor, davranışlarıyla kırıyor, zannıyla kırıyor. Daha da ileri giderek cana kıyıyor. Bizim dinimizde bunun yeri yok. Birbirimizle fikir noktasında incitmeden, kırmadan sözü doğru ve güzel söyleyerek hayırda yarışmak esas değil midir? Ama ondan ne kadar ama ne kadar çok saptığımızı, ne noktaya geldiğimizi varın siz düşünün.

Değerli dostlarım, değerli kardeşlerim!

Hepimiz Hz. Âdem'in çocuklarıyız. Bir hadis-i kutside Cenâb-ı Allah: "Sen olmasaydın ben âlemleri yaratmazdım" buyurmadı mı? "Ey Sevgili Habibim" buyruğuyla şereflenen bizim peygamberimiz. Demek ki, biz insanlık âlemi, bildiğimiz, bilmediğimiz, gördüğümüz, göremediğimiz bütün âlemler o Yüce Sevgili'nin yüzü suyu hürmetine yaratıldı.

Biz inananlar olarak üzerimizdeki nimetin en büyüğü nedir? En büyük nimet iman nimetidir. Allah'a iman, Rasûlü'ne iman. Ama bunun temel bir şartı var. Bu inananlar, bu nimetle şereflenenler ancak bir birleriyle kardeş olabilirler. "kardeşsiniz buyruğu" bizim içindir. Peşinden tüylerimizi diken diken eden bir söz buyruluyor:

"Gerçek anlamda birbirinizi sevmedikçe iman etmiş sayılmazsınız" kendine imanı birbirimizi sevmeyi şart koşuyor.

Bugün yaşamış olduğumuz bu noktada şehitlerimizi, gazilerimizi, ağlayan annelerimizi düşündüğümüz zaman ne noktaya geldiğimizi çok iyi tefekkür etmemiz lazım. Bizim gerçek sevgiyi öğrenmemiz lazım. Küçük küçük dünyevî sevgi merhalelerinden atlayıp şu gerçek sevgiye ulaşmamız lazım ki, inancımızın, imanımızın zevkini tadalım.

Şu anda "algı terörü", "dil terörü", "göz terörü" ve "davranış terörü" yaşıyoruz. Bunların o kadar büyüdüğü bir ortamda topluma idareci olmak, topluma hizmet etmek, kolluk güçlerini yönetmek, kolluk güçlerinden birisi olmak o kadar zor ki, o kadar veballi ki, anlatılır gibi değil. Dolayısıyla bizler idareciler olarak, kanunları uygulayıcı olarak, her şeyden önce ilmiyle âmil ulemanın yanındayız. Biz şu anda içinde bulunduğumuz vakitte kardeşliğimizi, birliğimizi, sevgimizi tekrar tesis etmek, onu korumak ve bunu birileri beğensin diye değil, farkına varılsın diye değil O'nun için yapmak. Onu gerçekleştirmek için sözü tesirli ulemaya o kadar susamışız ki, bu susamışlığımızın bir nebze giderileceğini bugün hep beraber görmek istiyor ve yürekten inanıyoruz.

Böyle bir kongre merkezini şehrimize kazandırdığı için rektörümüze ben tekrar teşekkür ediyorum. Sayın Konukoğlu, kazanmaktan ziyade, -kazanmak eline yakıştığını tüm dünya ve Türkiye biliyor- ama kazancının dinî karşılığını vermeyle ilgili zekât müşavirliğinin gerçek anlamda ilahiyat fakültelerinden alınması noktasında istirham ediyorum. Böyle müesseselerinde zekâtları var. İşte bu güzel ilmî toplantılarla inşallah güzel mekânların da hakkını vermiş olacağız.

Beni sabırla dinlediğiniz için tekrar teşekkür ediyorum. Bu toplantımızın sevgimizin, kardeşliğimizin, birliğimizin, beraberliğimizin artırmasına vesile olmasını temenni ediyorum. Gerçek anlamda hakiki âlimimizin sayılarının artmasını, sözlerinin de gerçek anlamda tesirli olmasını diliyor hepinizi sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

AÇILIŞ KONFERANSI

Prof. Dr. Mahmut KAYA

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Mütevelli Heyet Üyesi

Muhterem harizûnu Allah'ın selamıyla selamlıyorum. Cuma namazına az kaldığı için konuşmamı birkaç cümle ile özetlemeye çalışacağım.

Açılış konuşmalarında çok güzel temennilerde bulunuldu. Hepsi doğru, hepsi güzel, İnşaallah gerçekleşir.

Muhterem hazirûn! Hepimiz biliyoruz ki, insanoğlu dünyada varolduğu günden beri devam eden en köklü, en kadim iki müessese var. Biri din, diğeri ailedir. İnsanlığın binlerce yıllık tarihi boyunca çeşitli kurumlar kurulmuş, geliştirilmiş ve değiştirilmiş yerine yenileri kurulmuş. Fakat insanoğlu tarihinin hiçbir döneminde dinsiz ve ailesiz yaşamamıştır. Demek oluyor ki din duygusu fıtrîdir ve toplumu bir arada tutan en sağlam bir harç konumundadır. Hatta diyebiliriz ki, insanın havaya, suya olan ihtiyacı kadar dine ihtiyacı vardır. Çünkü din insanın doğuştan getirdiği kabalıklarını, hamlıklarını, bencilliklerini, ihtiraslarını ve kötülük adına ne varsa ancak din sayesinde bunları aşabilir ve kâmil insan olma yolunda ilerleyebilir.

Dinden uzak yaşayan insanlara bakınız, yaşadıkları hayat ne kadar modern görünümlü olursa olsun, bir noktadan sonra o doğuştan getirdikleri hamlıkların, kabalıkların, hırçınlıklar ve bağnazlıkların dışa vurduğunu görürsünüz. İnsan mutlu ve başarılı olmak için yaratılmıştır. Başarılı ve mutlu olabilmesi için bazı fedakârlıklar lazımdır.

Her şeyden önce insanın içe dönük bir mücadele vermesi gerekir. O doğuştan getirdiği kötü huylardan arınmak ve kurtulmak için ruhen, fikren ve ahlâken arınmak için büyük bir mücadele vermesi lazım. Eğer işi ciddiye almayıp kendinizi toplumun akışına bırakırsanız koskoca bir ömür heba olur gider. Dünyaya niçin geldiğinin, niçin yaşadığının, yaşanması gereken gerçek hayatın ne olduğunun muhasebesini yapmayan kimsenin ömrü gerçekten heba olup gider.

Öyleyse din bize önce kendimizi tanımayı, içe dönük bir mücadele vermeyi emrediyor. İşte olgun insan, ruh ve ahlâk temizliğine erişmiş olan insan toplumda barışı sağlayan gerçek bir barış elçisidir. Bizim en çok bu gibi insanlara ihtiyacımız var.

Geleneksel din ve kültür hayatımızda topluma örnek olan şahsiyetler çoktu. Hakikaten bunlar yaşantısıyla, hoşgörüsüyle, peygamberî ahlâkıyle ve rabbanî davranışlarıyla topluma önder ve örnek oluyorlardı. Her hangi bir toplumda zuhur edebilecek bir kargaşa ve kavga olduğu zaman onların sayesinde bunlar aşılabiliyordu. Ama şimdi geldiğimiz bu modern çağda bu gibi şahsiyetlerden manrum olmak maalesef bize pahalıya mal olmaktadır. Yapılan her türlü ayrımcılık, aykırı davranış, aykırı fikir ve aykırı inanç adına ne varsa hepsi özgürlük diye dillendiriliyor. Böyle olunca da toplumda örnek şahsiyetlerin sesi kısılıyor.

Değerli dinleyiciler! Hepimiz biliyoruz ki, toplumda birliği, dirliği, barışı temin edebilmek için toplumu oluşturan fertlerin iç dünyası çok önemlidir. İnsanımızın iç dünyasına girmedikten sonra onları bir arada yaşatmak, barış içinde hayatlarını sürdürmelerini temin etmek gerçekten zordur. İnsanın iç dünyasına girebilmek için yani onun vicdanını, derûnî dünyasını keşfedebilmek için din en büyük başvuru kaynağımızdır. Din olmadan insanın iç dünyasına giremeyiz. Ona bir şeyler veremeyiz. Kur'an-ı Kerim insanı bir bütün olarak ele alır. Onun hem aklına hem de mantık dünyasına hitap eder, ama daha çok onun vicdanına, gönlüne, derûnî dünyasına hitap eder. Neden? Çünkü akıl, insanı insan yapan en büyük değer olmakla beraber o, sınırlı, sonlu bir güç ve yetidir. Ayrıca akıl ma-

sum da değildir. Zira her zaman hata yapabilir. Bunu günlük hayatımızda hep görüyoruz. Bir iş yapacağımız zaman günlerce, haftalarca planlar yaparız, aklımızla karar veririz. Fakat netice beklediğimiz gibi çıkmaz. O zaman: "bugünkü aklım dün olsaydı ben bunu böyle yapmazdım" deriz. Halbuki dün de siz akıllıydınız. Kararı verirken size yanlış yapıyorsunuz denseydi kabul edecek miydiniz? Hayır. Ben bunun üzerinde çok çalıştım, kafa yordum, araştırdım böyle olacak derdiniz. Ama yanıldığınızı sonra anlayınca bugün olsaydı yapmazdım diyorsunuz. Demek ki, akıl masum değil hata yapma ihtimali her zaman söz konusudur.

Ziya Paşa merhum:

"Akl bir mîzan-ı nâkıstır hukuku vaz içün

Gün olur kim hak çıkar vaktiyle batıl saydığın"

Toplumsal düzeni sağlamak için akıl şart. Akıl bir mizan, bir terazi ama eksik tartan bir terazidir. Hata yapabiliyor, yanılabiliyor. O yüzden "Gün olur kim hak çıkar vaktiyle batıl saydığın" Yani bir zamanlar yanlış dediğin şeyin belli bir zaman sonra doğru olduğunu anlarsın. Öyleyse insanın aklıyla beraber bir iç ve gönül dünyası var. Orası çok engin, çok duyarlı, çok zengindir. Zaman zaman fırtınalı, zaman zaman engin denizler gibi durağandır. İşte biz insan psikolojisini iyi bilirsek, özellikle dinî söylemde bulunan din adamlarımız, ilahiyatçılarımız insanın güç ve zaaf noktalarını çok iyi tespit ederlerse bu dinî söylem kısa zamanda ürünlerini verir. Dolayısıyla dinî söylemi dillendiren kimseler gerçekten çok iyi yetişmiş olması gerekir.

Ali Özek Hocamız açılış konuşmasında vurguladığı gibi mezhep demek din demek değil, dinin yorumudur. Dolayısıyla bir mezhebi, hele hele bir meşrebi, bir tarikat mensubu olmayı veya bir üstada bağlı olmayı din gibi telakki etmemek lazım. Özellikle toplum kesimlerinde bu basit meseleler, incir çekirdeğini doldurmayan hususlar kırgınlıklara, ayrışmalara, kavgalara neden oluyor. Hayır, bunlar din değildir. Bu, dinin etrafında oluşan kültürler arası farklılıklardır. Meşrû olmak şartıyla bunları normal karşılamak lazım.

Ben dinî söylemi temsil eden diyanet ve ilahiyat hocalarımızdan şunu beklerim: Her konu toplumun önünde, hele hele televizyonlarda tartışılmamalı. Bir takım ağır sorumluluk ifade eden dinî meseleleri ulema ilmî toplantılarda, panellerde bir araya gelerek kendi aralarında enine, boyuna tartışmalıdır. Ama lütfen bu münakaşaları televizyon ekranına taşımasınlar. Toplumun bütün kesimlerini de dikkate alarak İslâm'ın müsamahasını, hoşgörüsünü olabildiğince topluma yansıtmak gerekir.

Değerli rektörümüzün hatırlattığı gibi Efendimizin (s.a.v.)'in: يسروا ولا تعسروا *"kolaylaştırınız zorlaştırmayınız"*. بشروا ولا تنفروا "*Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz*". Emri, dinî söylemi temsil edenler için vaz geçilmez bir yöntemdir.

Âyet-i Kerime'de Cenâb-ı Hak: "*Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır*" buyurmaktadır. Burada "her şey" yani bütün kâinat ilahî rahmetin bir nişanesi, bir eseridir. Dolayısıyla "Her şey" tabirini bazıları çok ileri götürerek: "Cehennemde bu her şeyin içine dâhildir. Öyle ise rahmetin olduğu yerde cehennem yoktur" gibi bir çıkarımda bulunurlarsa da bunlar doğru değildir. Hatta Ömer Hayyam der ki:

Duyduk bizi ukbâda nâra atacaksın.

Şaştık buna biz, sen bizi nerde yakacaksın?

Zira ki rahimsin, sen olan yerde azap yok.

Ol yer nerde ki, sen orda olmayacaksın?

Ya Rabbi senin olduğun yerde azap olmaz. Senin olmadığın yer neresi? "rahmetim her şeyi kuşatmıştır" diyorsun. İnsana bu bir paradoks gibi geliyor. Ama düşünen kafa bazan bu gibi naz ve cilveler yapıyor.

Ben bu mübarek Cuma saatinde vaktinizi daha fazla meşgul etmek istemiyorum. Âyet-i Kerime'de buyrulduğu üzere o sonsuz ilâhî rahmetten bütün Müslümanların bol bol pay almalarını Cenâb-ı Hak'tan niyaz ediyor hepinizi hürmetle selamlıyorum.

08 Kasım 2013 Cuma

BİRİNCİ OTURUM

TOPLUMDA BİRLİK BERABERLİĞİN ÖNEMİ

ve DİNÎ TEMELLERİ

1. Tebliğ: **"İbadetlerdeki Fıtrî Varoluşsal Vahdet Boyutunun Toplumsal İttihada Katkısı" 45**

Prof. Dr. Sadık KILIÇ

Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi

2. Tebliğ: **"Kur'an'ı Dinî Alanda Ayrıştırıcı ve Bütünleştirici Bir Metin Olarak Okumanın Kodları" 65**

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

3. Tebliğ: **"Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Döneminde Birlikte Yaşama Tecrübesi" 87**

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1. TEBLİĞ

İBADETLERDEKİ FITRÎ VAROLUŞSAL VAHDET BOYUTUNUN TOPLUMSAL İTTİHADA KATKISI

Sadık KILIÇ♦

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسولنا محمد و على آله و صحبه أجمعين

Sizleri selamların en güzeli ve en evrensel olanı ile selamlıyorum: *'Esselamu aleykum ve Rahmetullahi ve berakâtuh...'*.

Aziz dinleyenlerim,

İnsan, dışındaki diğer tüm var olanlardan (*onta*), son derece ayırt edici niteliklerle fark edilir. Bu nitelikler çok yönlü bir görünüm arz etmekte olup, kimisi, onun dış şartlar ve çevre içindeki davranış biçimleri ile bunların arkasındaki bilinçlilik ve niyetlilik gibi psişik/ruhi bir zemin üzerinden kendisini ifşa ederken; kimi nitelikler de, insanın kendi mahrem ve içsel, kısaca gözlemlenemeyen iç evrenine taalluk eder; orada hazırladığı ve meydana getirdiği içsel, ruhi, hissi, estetik vb. soyut etki ve etkileşimlerle kendisini açığa vurur.

Denilebilir ki, insanın dış âleme dair tutum ve davranışları, kimi zaman diğer canlılarınkiyle bazı benzeşmeler gösterirlerken, iç mekana, ruhsal alana özgü olan haller ise, birinci alanın aksine sadece insana özgü oluş karakteriyle karşımıza çıkar. Onun için bir tespit yapmamız gerekirse, diyebiliriz ki, bir yandan insanın tüm

♦ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sadikkilic52@hotmail.com

edimlerinin gerisindeki hisler, duyuşlar, gaye ve amaçsal yönelişlerin toplamı, bir bakıma, onun *ontolojik/fıtri bir varoluş şablonuna* göre dizayn olunmuşlardır. Varlık sahnesindeki bu varlık, yani insan, şu halde, kendi özgün ve müstesna ontolojik inşa ve oluş sınırları içinde kalarak, var olacak ve var oluşunu izhar edecektir!

Bu da demektir ki, her bir varlığın varoluş ve var ediliş gayesi, aynı zamanda onun, varlık ve varoluş ritmindeki kimliğinin de bir göstergesi, onun *sembolü, göstereni* (signifiant) olacaktır.

Bu genel sunum aslında varoluşunun kapsamı ve boyutları yanında, özelliği, biricikliği, istisnai ve mümtaz oluşu gibi sebeplerle tüm varlıklardan ayrı, en ilginç olanı da onlara egemen ve baskın bir konumda bulunan insanın; özeldeyse İslâm inancının biçimlendirdiği Müslüman birey ve toplumların fıtrî ve varoluşsal profillerine bir giriş için hazırlık olarak algılanabilir.

Esas konuya girmeden, öyleyse genel bir varlıklar Kategorizasyonu yapmak; böylece, ibâdet eksenli insan davranışlarının özgünlüğünü ve öznelliğini, genel varlık panoraması içinde temellendirip yerleştirmek yerinde olacaktır.

Varlık Mertebeleri ve İnsan

"Varlık" kelimesinin içerdiği soyutluk ya da vazıh şekilde tanım içine alınamama[1], uzun zamanların malumu olan bir keyfiyettir. Sözcüğün, var olanları (*onta, mevcud*) göstermesi yanında, bir fiil ve oluş durumuna da gönderimde bulunması, 'varlık ve varoluş' halinin nasıl algılandığı ve açımlanması gerektiği hususunda hep bir müphemiyet içermiştir. Bu konudaki epistemolojik merak ve tecessüsün, metafizik hakikat sunumları da dâhil , kadim felsefî yaklaşım çağlarından beri var olduğunu söyleyebiliriz. İç-

[1] "'*Varlık*', kavramların en tümelidir. (...) Ortaçağ ontolojisinin kullandığı terminolojiye göre, 'varlık', bir transcendens'tır. (...) Ve nihayet Hegel 'varlık'ı, belirlenimsiz dolayımsız' diye tespit etmiştir" (Heidegger, M., *Varlık ve Zaman*, çev. K. H. Ökten, agorakitaplığı, İstanbul, 2008, s. 2)

kin/mündemiç; Kur'an'ın adlandırmasıyla 'şehâdet' âlemine dair anlama ve anlamlandırma imkânları biz insanlara nispeten daha cömert davranırken, esas zorluk, bir bütünlük ve tamamlayıcılık/uygunluk (*adequatio*) hatta "*karşıtlık-tamamlayıcılık*" (*contrast-adequat*) perspektifiyle, bu meşhûd ve içkin varlık alanını tamamlayıcı varlık küresinin/a priori olarak kabul edilen Aşkınlık alanının mahiyet ve tanımını ortaya koymada kendisini göstermektedir.

Düalist felsefelerin, mitolojik varlık algılarının, musavver majik/sihri, büyüsel varlık katmanlarının, üst ve alt âlem, ruhanicismani âlem ya da hakikat mertebeleri gibi anlayışların arzı endam etmiş olması da, işte, bütüncül varlık küresini kavrama ve ona nüfuz etmedeki zorluğun, hatta nerdeyse imkânsızlığın bir neticesi olarak telakki edilmelidir. Somut varlık ötesi alanın tanım ve idraki konusundaki farklı, hatta kimi zaman birbirleriyle çelişik bakış açıları bir tarafa bırakılacak olursa, yaşayan insanı alakadar eden bu evren içinde var olanların tasnifine kısa bir göz atmamız, holistik bir varlık algısı oluşturmamızı kolaylaştıracağı gibi, aynı şekilde konumuz açısından da anlamlı olacaktır.

İşte bu bağlamda belirtmek gerekir ki, şehâdet âleminde var olanların tasnifi kısaca şu maddeler altında gösterilebilir:

1) *Cemâdât*: Cansız varlıklar âlemi,
2) *Nebâtât*/Bitkiler,
3) *Hayvânât*/Canlılar,
4) *İnsan*,
5) *Ğayb*/Tabiatüstü/Aşkın alan.

Sıralamayı, kapsam bakımından en yukardan aşağıya doğru yapar isek, o zaman da şöyle bir skala çıkar karşımıza:

1) *Ğayb*/Tabiatüstü/Aşkın alan,
2) *İnsan*,
3) *Hayvânât*/Canlılar,
4) *Nebâtât*/bitkiler,
5) *Cemâdât*/Cansız (?) varlıklar âlemi.

Bu skalada dikkat çekici olan şey, kurgulanan holistik/bütüncül varlık telakkisinde insanın bulunduğu var sayılan noktadır! Bu bakış açısına göre insan, kendisinden önceki üç varlık alanını kapsarken, diğer yandan bununla beraber, sadece, kendisinin yer aldığı en üst yaratılmış varlık mertebesini göstermemekte, aynı zamanda, kendisi altında var olanlardaki büyük ve özgün bir mahiyet farklılaşmasına da, fenomenal olarak gönderimde bulunmaktadır. Bunun anlamı şudur: Bir bakıma varoluş imkân ve sınırları bütünüyle kendilerine derc edilip programlanmış; varoluş imkân ve açılım (aletheia), zuhur ve gelişim sınırları sadece o durağan varoluş durumlarında maksimize edilmiş bulunan cemâdât, nebâtât ve hayvânât unsurlarının hemen üstündeki insan, şehâdet âlemi ile Aşkınlık/gayb/tabiatüstü ya da noumenal (Kant) âlemin geçiş noktasında yer almakta; böylece adeta, bütüncül varoluş (holostic existence) küresinin kilit taşı, sınır noktasını işgal etmektedir. Bu sebeple 'insan'ın, *'iki varlık denizinin birleştiği yer*' olarak nitelenmiş olması, onun, bu müstesna ontolojik konumunu, mahiyetini ifşa etmektedir.

Genel tasavvufi yaklaşım, insanın bu Zenit konumuna daha etkin bir şekilde dikkat çekmektedir. Buna göre, "İnsan, sûret olarak varlık dairesinde -varlık mertebeleri açısından- kavs-i nüzûlün/iniş yayının son noktası iken kavs-i urûcun/yükseliş, çıkış yayının ilk noktasında yer alır. Mevcudat içerisinde son yaratılandır, çünkü (illet-i gâî) gaye varlıktır. Yaratılıştan maksat insan olduğu için gayb ve şehâdet âlemi onun yüzünden/onun sebebiyle yaratılmıştır. Çünkü yaratılışın sırlarının hâmili/taşıyıcısı insandır. Vücûd mertebelerini kuşatan son nokta olan küllî mazharda (insanda) gayb ve şehâdet birleşmiştir"[2]. Ve insan, "vücûb ile imkân

[2] Cengiz, Muammer, ... *Şebüsterî'nin Gülşen-i Râz Mesnevîsi*, basılmamış Doktora Tezi, A.Ü. SBE. Temel İslâm Bilimleri ABD., Erzurum, 2014, s. 281-282.

arasında berzahtır; hadis sıfatlarla, kıdem sıfatlarını ve hükümlerin arasını toplayan [bir] aynadır. O Hak ile halk arasında vasıtadır"[3].

İnsanın bu ontolojik statüsü, buradaki özel konumu, hiç şüphesiz onun, çok özel bir misyonla var edilmiş/varlığa çıkarılmış (*aletheia*)[4] olmasının zorunlu bir neticesidir. Yani bu demektir ki, insan, çok özel bir gaye/telos sebebiyle, böylesi bir vizyon, statü ve varoluş trendi ile var edilmiş, yaratılmışlar alanının (onta) baş yapıtı kılınmıştır.

Burada Kur'an-ı Kerim'e kısa bir atıfla belirtmek gerekirse, Allah Teâla hakikatte tüm var olanların yaratıcısı iken, insanı yaratmasına özel atıflarda bulunarak; hatta yaratma, biçimlendirme ve dizayn etme yönlerinden özel alakasına ve teveccühüne mazhar kılınmış olduğuna apaçık bir gönderimle, insanın bizzat *'Allah'ın eliyle'* yaratıldığı gerçeğini bizlere iletmiştir. Kendisinin ateş unsurundan yaratılmış olması sebebiyle büyüklük duygusuna kapılan, bu sebeple de, Hz. Âdem'e secde-i tekrîm ve tazim ile secde etmesi

---

[3] Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Dergah Yayınları, Ankara, 1997, s. 395.

[4] *Aletheia* : Grekçe; "meydâna-çıkma, açığa-çıkma, (gizinden çıkma', 'görünüverme'. (Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, s. 32; "buna göre ortaya çıkarma ya da veladet, ister kendiliğinden yani doğal olarak, isterse de bir vesileyle, örneğin insan eliyle olsun örtük olanı, yani mahfuz ya da mahremi, örtük olmayana yani aleniyete taşımaktır. Söz konusu açığa taşımaya ya da güne çıkarmaya veya tevellüde Heidegger, "entbergen" (mahfuzluğun\mahremiyetin kaldırılması) diyecektir. Bu yüzden Heidegger mahremiyetten aleniyete taşınmaya "hakikat" diyecektir, zira bu kavramın eski Yunanca'daki karşılığı tam da budur: aletheia, mahfuz olmama demektir ve hakikat anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla hakikat, doğruluk ya da gerçeklik (Latince deyişle veritas) değil, daha önce örtük ve mahfuz olanın, kendi özüyle beraber aleni hale gelmesi, tevellüt etmesi, görünür, bilinir duruma gelmesidir"
(*www.itusozluk.com/goster.php/aletheia).*

emredilen İblis'e hitaben, Hz. Âdem'in liyakatini temellendiren satırlarda şöyle buyrulmaktadır: قَالَ يَاإِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ

"(Allah) dedi ki: 'Ey İblis, iki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir? .' " (Sad, 38/75)

İnsanın yaratılış değerini göstermesi bakımından anahtar sözcük olan ve Allah'ın bizzat kendisine nispet ettiği 'iki el' (بِيَدَيَّ) hakkında pek çok tevil ve açıklama yapılmış; kelimenin, Allah u Teâla'nın münezzeh olan zatı itibariyle, maddi bir anlamda değil de, tenzihî ve mecazî bir manada anlaşılması üzerinde durulmuştur. Allah'a nispet edilmiş olan *el-yedu/el* kelimesi hakkındaki görüş ve yorumları zikrettikten sonra Fahreddin Râzî de, kendi görüşünü belirtmek üzere der ki: "*Büyük hükümdarlar, ilgi ve alakalarını bütünüyle o işe yöneltmeleri halinde ancak, herhangi bir şeyi bizzat kendi elleriyle yaparlar*. Bu nedenle, yüksek özen ve ihtimam göstermek bizzat el ile yapılacak olan işin ayrılmaz vasfı olunca, o zaman, [yukarda zikredilen] bu kesin deliller bulunduğunda bu kelimeyi mecazi manada almak mümkün olur."[5]. Bunun gibi pasajlarda, *'el-yedu/el'* sözcüğünün lafzi manasının ötesinde, ilgilenilen ve üzerinde odaklanan işe çok büyük bir önem atfetme manasını gösterdiği; bu bağlamda, varoluşsal konum, varlık amacı ve varlık boyutu gibi hikmetlere bağlı olarak, Allah'ın, insanın yaratılışına büyük, çok büyük bir önem atfettiği hususu da, '*el*' kelimesinin ikincil göstergelerindendir. Nitekim İbn Aşûr bu hususu daha açık bir biçimde şöyle dillendirir: "(...) Hiç şüphe yok ki, Âdem'in yaratılışına çok büyük bir özen gösterilmiş ve böylece o şereflendirilmiştir."[6].

Bu da göstermektedir ki, insan, teleolojik/gaî bakımdan büyük bir misyon ile yükümlü kılındığından, yaratılışı da özgün ve istisnai bir biçimde olmuş; Kur'anî bir esinlemeyle belirtirsek, onun yaratılışında 'İlahî El' doğrudan etkin ve amil olmuştur.

---

[5] er-Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXVI/232.

[6] İbn Aşûr, *Tefsiru't-Tahrir*, XXVI/302-303.

İnsanın bu özel statü ve konumuna aynı vurguyla işaret eden bir başka ifade de, insanı, *insan oluş sınırlarının ötesine süzülebilecek bir varoluş tezahürü* olarak sunan İlahi/tanrısal ruhun üfürülmesinden söz edilmektedir; ilgili pasajlarda insanın mahiyetine ait ilahî ifşaları içeren hakikatin, ruhani/mücerret varlıklar âlemine karşı dillendirilmiş olması daha da dikkat çekicidir.

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ

"*Onu pürüzsüz bir şekilde biçimlendirdiğimde ve ona can kaynağımdan (rûhî) üflediğimde, [selâmlama ve ona saygı ifâdesi olmak üzere], ayaklarına kapanın onun secde ederek*!." (Hicr, 15/29; Sad, 38/72; yine bkz. Secde, 32/9)

Skolastik anlayışın, gerçek insanın, insan ötesi kaynak ve hakikatine dikkat çeken, "*Homo non proprie humanus sed superhumanus est*!", yani, "*Gerçekten insan olmak için, sadece insan olmanın ötesine geçmek zorundayız*." şeklindeki söylemine benzer bir şekilde, ayet-i kerimede insanın ilahî varoluşsal boyutuna dikkat çekilirken, özellikle irdelenmesi gerekenler, 'tesviye', 'nefh-ı rûh' ve 'ruhî' sözcükleridir.

Birincil ve aslî anlamı bakımından 'eşit, müsavi olmak; dümdüz ve dosdoğru olmak; aynı düzey ve düzlem hizasında bulunmak vb.' anlamları gösteren *es-sevâ', es-seviyy, el-istiva* kökünden etkin kip formuna aktarılmış olan *'sevvâ-tesviye'* sözcüğüyle, daha kapsamlı bir anlam alanına sahip ise de, burada özellikle insanın prototipi olan Âdem (a.s.)'ın hem bedenî, hem de içsel/derunî nitelikler bakımından dengeli, ahenkli, bütüncül bir tarzda düzenlendiğine bir gönderimde bulunulur. Gerek genel, gerekse özel bağlam itibariyle de değerlendirildiğinde, sırf dış formun fiziksel ve anatomik tenasübüne hamletmek, sözcüğü anlamca fakirleştirir ve ontolojik/fıtrî bakımından anlam yitimine uğramasına yol açar. O sebeple '*tesviye*' sözcüğü burada, çift yönlü bir 'tesviye'ye, düzenleme ve armonize etmeye delalet ettiğindendir ki, hemen peşinden gelen iki soyut-ruhi durum, tahakkuk etmiş olan 'tesviye' olgusuna dayandırılmıştır.

Bunlar ise, ilahilikten olan 'ruh cevherinin üfürülmesi', bir başka deyişle, bedenî forma soyut manevî, aklî bir istidat potansiyelinin yüklenmesi; bunun en anlamlı sonucu olarak da insanın, varoluşsal bakımdan melekî ruhanî varlıklara üstün konuma geçmesi: فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ **:** *ayaklarına kapanın onun secde ederek*!.". Bu ayetin tefsirinde Râzî, insanın yaratılışının ancak iki şeyle: 'tesviye' ve 'ruh üfürülmesiyle' tamam olduğunu belirttikten sonra, tesviye ve ruh üfürülmesi hususuna dikkatleri çekerek şöyle der: "Binaenaleyh, bu tesviye'nin meydana gelmesi için, söz konusu her bir [maddi] unsur için hususi bir miktarın; bu unsurların karışım ve terkiplerinin keyfiyetinin; yine, kendisinden ötürü 'nefs-i natıka'yı kabul edip alma istidadının meydana geldiği mizacın/karışımın kendisi içinde hasıl olacağı bir zaman diliminin mutlaka gözetilmiş olması gerekir. İnsanın diğer [kurucu] unsuru 'nefs'e gelince, buna da " *ona can kaynağımdan (rûhî) üflediğimde*" ifadesiyle işaret edilmiştir. Cenâb-ı Hakkın 'ruh'u kendisine nispet etmesi, ruhun kıymetli, yüce ve kutsal bir cevher olduğuna delalet etmiştir."[7]

Ayette anahtar ifadelerden birisi olan مِنْ رُوحِي ifadesindeki nefs-i mütekellim iyelik zamirinin Allah Teâla'ya raci oluşu ise, tesviye eyleminin mahiyet ve derinliği konusunda bizleri adeta aydınlatmaktadır. Bir başka ifadeyle, zamanın başlangıcındaki (*in illo tempora*) bu 'tesviye' ilahî fiili, ilahilik âleminden olan ruhun o bedene girmesine ve ona hükmetmesine imkân verecek bir kıvam ve yüceliktedir. 'Nefh-ı ruh' tabiri yine, insanın fıtri ve ontolojik bir misyona bağlı olarak yaratıldığı gerçeğine dikkatimizi çeker. Son derece önemli bir ayrıntıyla ki, o da şudur: İnsanın fiziksel varlığı salt görünenden ötede, aşkınlık âleminden kendisine giydirilmiş bir cevhere de ev sahipliği yapmaktadır!.

[7] Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXVI/228.

Onun için o, iki varlık alanının kendisinde kesişmiş olduğu kozmik görünümlü, ama meta kozmik ufuklu bir varlıktır.

Beşerî Varoluşun İki Yansıması

Bir önceki pasajlarda, varlıklar hiyerarşisi içinde insanın statü ve konumunun seçkinliğinden; alt mertebede bulunan varlık tecelli ve tezahürlerini kapsamasına ilave olarak; özellikle mahiyet, keyfiyet ve zaman mekân içinde açılım, gelişme imkânlarının açık uçlu ve dikey boyutta/Aşkınlığa doğru oluşundan bahisle onun, varlık alanlarına doğru açılım ve yönelim özgürlüğünü de gösteren; Schumacher'ın ifadesiyle bir *'iç mekanı'* bulunan; ontolojik olarak 'mavera'yı temaşa eden (contemplation) açık uçlu, kalb göğü ve akıl gözü vasıtasıyla ona bitişik, aşkınlık göklerine özü dönük; kendini yüceltebilme özgürlüğüne sahip bir özne olduğunu belirtmiş; bunun ise, insana yüklenilmiş olan misyon ve gaye ile sıkı bir münasebet içinde olduğunu dile getirmiştik.

Burada ulaştığımız netice, meşhûttan (olgu ve fenomen) ma'kûla (gayeye,) geçiş üslubuyla şöyle vurgulanabilir: İnsanın yaratılış ve ontolojisine dair bu özgülük ve seçkinlik hali, onun, varlık ve var olanlar yelpazesinde çok yüksek gayeler ve hedefler için yaratılmış olmasıyla doğrudan alakalıdır...

Canlılık, hareket, şuûr/hayvani bilinç ve ' *bilincin bilincinde oluş* '; bilincin kendini aşarak yüksek mahiyet ve hakikatlere doğru açılımı, yani 'hayal, tasavvur, tefekkür, kurgulama' (*'soyutlama, taknîn*: yasalaştırma) yetisi, kasıt ve plan üzere eylemde bulunma, analoji, ıttırat yasaları vb. kurucu istidatlarla donatılmış oluşu, insanın işte aşkın hakikate doğru seyreden özü ve mahiyeti ile alakalı olunca, bu *ontoloji ile misyon arasındaki en önemli rabıta*, iki var oluş ufkunu; insanî ve ilahî ufku birleştiren *'ibadet fenomeni'* olarak karşımıza çıkar. *İbadet fenomeni, insanın ontolojik/kökensel geçmişine etkin bir göndermedir.*

İbadet olgusu ve eyleminin bir tarafı insanî ve teolojik boyuta doğru uzanırken, diğer tarafta, bu düzlemle bağlantılı olarak, insanî, toplumsal ve kozmik/kevnî dünyaya da taalluk eder. Bu sebeple bir insan; daha hususi bir ifadeyle bir mü'min ibadet duygusu ve davranışı içinde bulunuyorsa, onun bu jestinin bizlere verdiği mesaj, deşifre ettiği örtülü hakikat ve idrak dünyası, bu kişinin bir kulluk bağlanışı içinde olduğudur. Söz konusu ubudiyet hissi ve bunun tezahürü, öncelikli olarak o kişi hakkında, onun varoluşsal düzlemde yaratılmışlık, fanilik, sonluluk, geçicilik gibi hislerle meşbû olduğu; bu bilincin onun davranış kodlarına nüfuz ettiği; böylece de burada bir kul olarak var olmayı seçtiği mesajını aksettirir. İbadet jestini ve fiillerini içselleştirmiş, bunu, var olma duyarlılık ve seyrinin en ayırt edici bir tecellisi olarak varoluşuna eklemlemiş olan kimse, yani *'mü'min ve abid'* kişi, mebde ve meâd bakımından kendi ontolojik serüveninin mahiyeti hakkında da bir takım hüküm ve tasdiklere varmış demektir. Mü'min ve abid kimsenin, var olma bilincine ulaştıktan başka farkına vardığı, mü'min abid olarak *a priori* kabul ettiği en başat hakikat, onun mevcudiyetini önceleyen 'adem/yokluk'; yokluk halinin varlığa çıkış haline dönüşmesi gisidir. Bunu seçen, irade eden; yokluk belirsizliğini var olma ve zuhur durumuna ınkılap ettiren bir etkenin, kudretin, yani 'Yaratıcı' nın varlığına dair şuur ve inançtır!

Oluş ve zamansallık diyalektiğine (fena) dikkat çeken şu ayetler, işte tam da bu varlığımızın *'zamandan fışkırışı'*, *'zamansal kırılganlık'* ve *'sönüş*'ün kaçınılmazlığı hakikatine güçlü bir vurgu yapmaktadır:

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا *

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا

"Hiç şüphe yok ki insanın üzerinden, o anılmaya değer bir şey değil iken, külli zamandan (dehr) mahdut bir zaman (hîn) gelip geçmiştir!...[8] *(2) Muhakkak ki insanı Biz, deneyelim diye onu, karışım halindeki bir damla nutfeden/döllenmiş yumurtadan yarattık!... Böylece onu, işiten ve gören [komple] bir varlık haline getirdik!... "* (Dehr/İnsan, 76/1-2)

Ayetlerdeki yadsınamaz fıtrî gerçeğe göndermede bulunan pasajlar, 'henüz zikre, adlandırılmaya, dolayısıyla var olanlar şemasına kaydedilip kodlanmaya elverişli bir var (onta, sein) değilken, üzerimizden bir zaman boyutunun geçmesi, bizim 'ademî/yokluğa bağlı' boyutumuz' ve o halde iken 'yaratılış' ışığının üzerimize düşmesi, bu şekilde de 'seçilip' (tercih) varlıklar ufkuna namzet birey olarak belirlenmemiz.

Bu duyguya sahip olan mü'min, Yüce Yaratıcı'nın varlığını kabul ve buna iman ederek kendisini bu dünyaya angaje eder. Tüm fiillerinin odağında yer alacak olan bu bağlanış, mü'minin kulluk, sonluluk, fanilik algılarının güçlü etkisiyle, tam bir yaratılmışlık hâlesiyle kuşatılır. Kadim ve mahrem anlara taalluk eden bu idrakin bir yansıması olarak o, bu dünyada kırılgan bir varlığa sahip olduğu, bu nedenle baki olmadığı duygusunu bu ontolojik kurucu hissi, her hareketine yansıtır. Denilebilir ki, ontolojik varoluş hikayesinin (*curriculum vitae*) derin bilincinde olarak burada (*da-sein* : dünyada) olmayı, sonsuz bir serüven olarak algılama yanılsamasına düşmez; bedenî ve ruhî mevcudiyetinin mebdeinden hareketle, varlığının ve varoluşunun müntehasını da görür, kalbiyle, basiretiyle; en belirleyici olanı da, bu bakışı, temelli bir şekilde varlığına içkin hale getirir. Yani o burayı, 'zaman mekân koşullu' dünyayı *'ebedi burası'* (*hear eternty*); dünyaya ait zamanı da bir *'ebedi şimdi'* (*present eternty*) kıvamında içselleştirme yanılgısına kapılmaz.

[8] Veya, "Mevcut olan her insan, anılmaya [yani, isimlendirilmeye ve kendisinden söz edilmeye] değer bir şey değil iken, kendisinin uzun bir süre yokluk halinde bulunduğunu, var olmadığını onaylıyor mu?!..".

Tam da bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'e baktığımız zaman, Kur'an'ın, 'ebedi bura' ve 'ebedi şimdi' yanılgısına düşmemeleri hususunda mü'minleri uyarmakta olduğunu; hatta aktüel bir düşüşe, zaman-mekân içre bir yabancılaşma girdabına kapılmama yolunda, 'buraya' ve 'buranın zaman olgusuna' dair gerçek, ilahî bir takım tasvirler yaptığını görürüz.

Bu perspektiften bakıldığı zaman, bize, ontolojik hakikatimiz ve kökenimiz hakkında güçlü mesajlar sunan; bu sebeple, tam bir kulluk şuuru içinde bizi, bu zihinsel ve akli olgunluk seviyesinin tecellisi olarak görebileceğimiz ibadete çağıran bazı kavram alanları dikkatimizi çeker. Hatta şunu açıkça söyleyebiliriz ki, özellikle Hz. Peygamber'in ifadeleri olarak Kur'an'da nakledilen ve sadece Allah'a ibadete davet eden çağrıları da, işte bu ontolojik duruma ve onun kaynağına güçlü atıflar olarak değerlendirebiliriz. Bu cümleden olmak üzere, şu ayetleri zikredebiliriz:

قُلْ يَاأَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ
وَلَكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

" Duyur ki, "Ey insanlar! Dinime dair en ufak bir kuşku içinde iseniz [biliniz ki] ben, sizin, Allah'tan başka tapındıklarınıza tapınmam, ama sizi öldürecek olan Allah'a ibâdet ederim!... Ve bana, îman edenlerden olmam buyruldu!". (Yunus, 10/104);

قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكَ بِهِ إِلَيْهِ أَدْعُو وَإِلَيْهِ مَآبِ

" *De ki: "Ben sırf Allah'a ibâdet etmekle ve O'na eş koşmamakla emrolundum! Ben ancak O'na çağrıda bulunuyorum ve yine ancak O'na olacaktır dönüşüm*!...". (Ra'd, 13/36);

وَمَا لِيَ لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

"Hem ben, beni yaratmış olan, sizin de ancak Kendisi'ne döndürülecek olduğunuz o Yüce Zât'a niye ibâdet etmeyeyim ki?!...". "(Yasin, 36/22);

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ

" De ki: "Bana, dîni sadece Allah'a özgü kılarak, O'na ibâdet etmem emrolundu!...". (Zümer, 39/11);

قُلِ اللَّهَ أَعْبُدُ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي

" De ki: "Allah'a ibâdet ediyorum ancak, dinimi sırf O'na özgü kılarak!...". (Zümer, 39/14) vd.

Bunlar ve bu muhtevadaki tüm ayetler, ontolojik ve fıtri olarak insanın yaratılmışlık ve Aşkın bir Güce muhtaçlık durumuna güçlü bir şekilde delalet ederek, sadece Müteâl ve Yüce Yaratıcı'ya ibadete davette bulunuyor. Bu da demektir ki, aynı varlık mertebesinde ve aynı varoluşsal mahiyete sahip tüm insanlar, varoluş bakımından aynı kudret kaynağından neşet etmektedirler. Bu da gösterir ki, ontolojik fıtrî kaderin baş yapıtları olan insanlar, bu köksel aynîlik nedeniyle, hem tüm insanlığa, hem de onları karşılayan zaman mekan boyutuna, kısaca kozmos'a daha kuşatıcı ve itinalı, ilgili, sevgi ve yakınlık dolu duygularla yaklaşırlar. Ya da, böyle olmalıdırlar!. Kendisinden kaçamayacağımız fıtri yazgımız da diyebileceğimiz bu hakikat sebebiyle Kur'ân, insanın varoluş gerekçesini bir pasajında sırf ibadet gayesine (*telos)* rapteder ve bu ufuk gayeyi şöyle ilan eder:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

"*Ben, cinleri ve insanları, başka bir şey için değil, ancak Bana ibadet etsinler diye yarattım*!" (Zariyat, 51/56)

Kulluk ve İbadet Gayesine Karşıt Güçler!..

Yukarda kısaca temas ettiğimiz üzere, insanı; bu fıtri ve ontolojik dinginlik, duruluk ve kendilik halinden alıkoyan bir takım beşerî haller de bulunur ki, Kur'an bunları bize, dilsel ifadenin imgelem ve delalet gücünden yararlanarak sunmaktadır. Kur'an'ın, genel anlam ve hakikat dünyasının anahtar sözcüklerinden olan bu alternatif mana kümeleri, aynı zamanda, ibadet ile onun ontolojik

ve teolojik delaletlerine muhalif ve düşman yönelimleri, bakış tarzlarını ve tavır alışları da yansıtırlar.

Küllî bir mana haritasının kilometre taşları mesabesindeki bu sözcükleri, şöyle sıralayabiliriz:

1) Azgınlık **(tuğyân):**

Bu sözcüklerden طغى-طغيان *'tağâ-tuğyân'* kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de, birincil anlamı olan *'taşmak, kontrolden çıkmak, ileri gitmek, aşırı olmak*' şeklindeki maddi ve somut anlamlarından alınarak (53/17; 69/11) üst ahlâkî ve davranışsal bir anlam dairesine taşınmış; hareket düşüncesiyle de birleştirerek, ontolojik menşe' ve varoluşsal gaye (*telos*) bilincinden uzaklaşmış bir bireyin, dünyaya ve hemcinslerine karşı tiranlaşması hareketini imleyen dilsel bir gösterge halini almıştır. Kur'an'ın sunumunda olumsuz tipolojiler ve davranış tarzlarını ifade etmek manasına hasr olunduğunu müşahede ettiğimiz طغى-طغيان fiil ve türevleri, ibadet, kulluk, inkıyat ve itaat; yine merhamet, acıma gibi iç mekânımızı ve varlık kıvamımızı yücelten ruhi öznel hislerden uzaklaşarak yabancılaşmış olan kimselerin yıkıcı ve taşkın eylemlerini ifşa eder bütünüyle.

Kur'an'ın semantik anlam dünyasında gerek maddi delaletiyle, gerekse manevi, ahlâkî ve davranışsal ifşalarıyla '*tuğyân*' kavram alanı, şu halde, bireyi, ibadetler yoluyla ontolojik hakikatini düşünmekten uzaklaştıran; bunun bir neticesi olarak onu, başta beşeriyet olmak üzere, tüm varlık alanına karşı yıkıcı, yok edici, yabancılaştırıcı, çürütüp bozucu, kaos ve fesat çıkarıcı bir odak haline getiren negatif bir hareket alanını imler.

Kişi veya topluma isnat edildiğinde 'azgınlık, fesat, yıkıcılık, yok edicilik, zulüm ve baskı, vb' alanında geri dönüşü olmayan bir noktayı işaretleyen kelime, Kur'an'ın sunumunda, pek çok kimse ya da topluluk için sarsıcı bir dilsel gösterge işlevini üstlenmiştir. Meselâ Firavun (Taha, 20/24, 43, 45; Naziat, 79/17; Fecr, 89/11), Nuh kavmi (Necm, 53/52); Semud kavmi (Şems, 91/11) bunlardan bazıla-

rıdır. Yine, aşırılık ve ölçüsüzlüğün kendisine egemen olduğu, böylece içkin hayatı uhrâya/aşkın âleme tercih ederek her tür zulmü, haksızlığı, kötülüğü, isyan ve başkaldırıyı irtikâp eden insan tipolojisi de (Naziat, 79/37; Alak, 96/6) 'tuğyan' semantik alanının kapsamı içinde yer alan figürlerdir.

2) İstiğnâ (Kendine yeterlilik duygusu ve narsisizm)

'Tağâ-tuğyan' kavram alanı gibi, bireyi hem ontolojik yaratılmışlık bilinç ve dinginliğinden uzak tutan, hem de onu, başka benlerden yalıtarak hasım/düşman, bir '*ötekisi*' haline dönüştüren tipik davranışlardan bir diğeri de, '*istiğna*' fiili ve onun mihverinde oluşan anlam dünyası ile dile getirilir.

Bir kere şunu belirtelim ki, ibadetler, tam bir itaat ve boyun eğmişlik duygusuyla; kaynağında Allah'ın yer aldığı (théocentrique) bir varoluş telakkisi içinde bireyi, tüm var olanlar için bir selamet, paylaşım, şefkat ve merhamet odağı haline getirir. İbadet duygusu ve davranışı içinde varoluşunu devam ettiren 'mü'min benlik', bir yandan kendi varoluşsal konumunu ve bu hususta derin bakış açısını dışa vururken -ki bu, kulluk, ubudiyet durumudur, yaratılmışlık ve muhtaçlık halinin itirafıdır-, diğer yandan da birey ve toplumun varlık alanının da ahenk ve huzura kavuşturulmasında etkin bir özne olma işlevini üstlenir.

***Kendine yeterlilik duygusu* (istiğnâ):**

Bu açıdan bakıldığında '**استغناء :** '*istiğna*' kavram alanı, kulluk şuuru ve ibadet jestlerinden tam bir kopuşu, ruhi ve bilinçsel bir kaçışı (évasion) gösterir; hatta Kur'an'daki bir kullanımda, az önce kendisinden söz ettiğimiz '*tuğyân*' kavram alanıyla yan yana gelmiş olmasının da gösterdiği gibi, gerek Allah'a ve O'na kulluğa karşı çıkışın, gerekse insana karşı azgınlaşmanın sebebi olarak teşhis edilir. Şöyle buyrulur ayet-i kerimede:

كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغَى * أَنْ رَآهُ اسْتَغْنَى

" Gerçek şu ki, insan kendini kendine yeterli görerek azar. Kuşkusuz dönüş Rabbinedir. " (Alak, 96/6-7)

Buna göre '*istiğna*', bireyde nefs-i emmâre katmanında meydana gelmiş olan bir yeterlilik ve kendi başına yetkinlik duygusu olup, kişiyi başka bireylere karşı soğutarak yabancılaştırır. Daha da vahim olanı, o kimseyi, ibadet duygusuyla hareket etme ve Allah'a iman etme hususunda aldırışsız, duyarsız bir hale getirmekte; böylece fert kendisini ontolojik ve içtimâî bir doygunluk ve yeterlilik (istiğna), hatta bir narsisizm tüneline hapsederken, diğer insanlarla yan yana gelme, onlarla bütünleşme ve ortak bir dünya kurma gibi insanî hareketlerin derin varoluşsal hazzından onu mahrum etmekte; bir adım sonrasında da, yoğun bir ferdileşme ve atomize olmanın çarkları arasında, aşılmaz bir inziva ve yalnızlığın 'hem öznesi hem nesnesi' olan bir figür haline dönüştürmektedir.

Burada birey, hem bir yalnızlığın, bir kibrin, hem kendisine yas tutan bir melankolinin, hem de bir tür 'sado mazoşizm'in pençelerine düşmüştür artık. Bu durumu biz, fıtrî ve doğal olarak niteleyebileceğimiz otizm'in derin/ruhi bir yaratıcılığı, farklı ve özgün bir duyarlılığı, seziş ve görüş eşiğini kendisinde barındırmasına mukabil, bunun tam tersi bir tavırla *'bilinçli ve yıkıcı bir otizm'*, *'yıkıcı inziva'* (atomizm, itizâl), kendisi üzerine kapanma (*ontolojik solipsizm ve narsisizm*) olarak betimleyebiliriz.

Sözcüğün, Alak Suresi dışında varit olduğu diğer iki ayette de, kendisine delalette bulunulan bu yabancılaşmış, münzevi ve benmerkezci ruh halinin belli başlı davranış tipolojisini biraz daha somutlaştırabiliriz.

Abese Suresi 5. ayetinde sözcük, vahiy hakikatine ve Muhammedi davete icabet noktasında direnen, bununla da yetinmeyip aktif yıkıcı muhalefet yaparak onu yok etmeye çabalayan; ibadet mefhumunun en belirgin ve ayırt edici kaynağı olan '*haşyet*' duyarlılığından uzak ("وَهُوَ يَخْشَى" Abese, 80/9 ayetinin delaletiyle) vahiy çağı Kureyş tiranlarını, Mekke oligarklarını göstermektedir:

أَمَّا مَنِ اسْتَغْنَى "*Varlığında kendisini kimseye muhtaç görmeyerek tenezzül etmeyene gelince.*" (Abese, 80/5).

Bu Kur'anî tespitin bize bahşettiği ilham ise şudur: İbadet hakikati ile onu yansıtan, ona somut bir vasat/ortam, manevî bir mahiyet kazandıran fiiller, ruhsal ve toplumsal yalnızlaşmanın önüne geçer; mü'minin kendi benine, topluma ve evrene yabancılaşmayı önler. Onun yokluğunda ise, 'istiğna' hali, insan varlığını, bir yandan ibadet şuuru ve duyarlılığının beslediği derin fıtri/ontolojik idrak düzeyinden, diğer yandan da 'varoluş mucizesi'ne anlamlı ve deruni/ontolojik bir iştirak olan kulca jestlerden, yani ubudiyet ritminden uzaklaştırır.

Kendisini bir şey sanma, yaratılmış olmayı ve hesap vermeyi içine sindirememe, kendinî güçlü ve yetkin, hiçbir şeye gereksinimi olmayan bir ben olarak algılama' gibi anlamları gösteren '*istiğna*' teriminin yıkıcılığı ve yok edici boyutu, kendisini, وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى "*Malında cimrilik yapıp da kendisini kimseye muhtaç görmeyerek tenezzül etmeyene gelince* ". (Leyl, 92/8) ayetinde daha güçlü bir biçimde açığa vurur. Zira, 'istiğna' kavram alanının negatif ve yıkıcı (katastrofik) karakteri şu iki sebeple, burada çok daha barizdir:

a) Her şeyden önce bu ayet, Leyl, 92/5-7 ayetleri paralelinde okunduğu zaman görülür ki, bir taksim, tefsir ve tavzih gayesiyle, iki ayet de, adeta birbirlerinin aynası, ma'kesi durumundadırlar. Bir diğer ifadeyle, tam bir *tıbâk* (الطبا ق) ve *ihtibak* (الإحتبا ك) üslubu içinde, Leyl, 92/5-7 ayet grubunun[9] medlûl ve mana dünyası, Leyl, 92/8[10] ayetinde bulunmayan pozitif anlam ve değerleri ifşa edip sunarken; Leyl, 92/8 ayeti de, buna karşın, Leyl, 92/5-7 ayet grubu-

---

[9] فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى * وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى * فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى (Leyl, 92/5-7)

[10] وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى (Leyl, 92/8)

nun içerdiği değer ve ahlâkî davranışların tümünden bir itizâli, yoksunluğu, boş oluşu (*tahliye*) gösterir!

Daha da önemli olan bir gösterge, Alak suresindeki *'tuğyân-istiğna' ve* Abese suresindeki '*haşyetsizlik-istiğna*' kavram çifti ve münasebetine mukabil, Leyl, 92/5-7 ile Leyl, 92/8 ayetlerindeki semantik alan münasebeti de, *'ittikâ-istiğna*' anlam karşıtlığı/çifti şeklinde ortaya çıkar. Leyl, 92/8 ayetindeki, kişiyi, en çetin ve zor durumlarla yüz yüze getirecek, onu cehenneme mülaki kılacak olan '*istiğna*', şu halde, *'ittika ve haşyet'* yoksunluğunun ölümcül zemininde boy atan '*tuğyan*' halinin yabancılaştırıcı karakterlerinin bir toplamı olup, aynı zamanda da *el-hüsna*'yı (Kelime-i tevhid) yalanlamayı da içermektedir. Ayrıca, bu itikadi ve ahlâkî olumsuzlukların ortasında bizi, insanlardan; barış ve ahenk içinde varoluş ifşasında bulunanlardan tecrit etmekte; en vahim olanı da, henüz görülmeyen en büyük felaket olarak, bizi, varoluşun Aşkın özüne ve var edici, diriltici sıcaklığına soğutmaktadır.

b) Leyl, 92/5-7 ayetlerinde odak noktayı teşkil eden '*ittikâ*' keyfiyetine (Leyl, 92/5) mukabil Leyl, 92/8-10 ayetlerinde ise odak mefhum olarak *'istiğna*' kelimesi dikkat çekmektedir (Leyl, 92/8). Her iki ayet grubunu genel delaletleri açısından incelediğimizde de, *'MAL-HAL-KAL' (M-H-K*) anlam üçlüsü ve akıbet münasebeti itibariyle şöyle bir tablo çıkar karşımıza:

MAL İLİŞKİSİ	HAL	KAL/SÖZ İLİŞKİSİ	AKIBET	Ayet grupları
Vermek: إعطاء *Tasadduk etmek*	*İttikâ* (اتقاء)	*Tasdik, onaylama* (تصديق)	*Güzel hasletler! Mutluluk, Cennet.*	*Leyl, 92/5-7*
Cimrilik (البخل)	*İstiğnâ* (استغناء)	*Yalanlama, tekzib* (تكذيب)	*Eksiltici hasletler!! Mutsuzluk, cehennem!!*	*Leyl, 92/8-10*

Şu halde bireyi, kendi var oluş durumunun bilincine vardırarak yaratılmışlık, kulluk ve muhtaç oluş bilincine erdiren, böylece tevazu, merhamet, ahenk ve rahmet; bütün bunların kendisinde taçlandığı bir yekûn olarak 'ibadet' boyutuna taşıyan '*ittika*', gerek ontolojik gerçekliğimizin ve özümüzün farkına varma, gerekse top-

lumsal ahenk, diğer insanlarla varoluşsal bir dayanışma ve yan yana gelebilme, onlarla öz ve fıtrat bakımından aynılık mertebesine intikal etme konusunda, son derece önemli bir mana alanını göstermektedir.

Buna karşın, gerek fıtrî sosyolojik, gerekse estetik mertebelerdeki tüm olumsuzlukların merkezinde, kışkırtıcı ve akıl çelici, varoluşsal hakikate ihanet ettirici bir durum olarak, *'istiğna*' yer almaktadır.

Sonuç

Netice olarak diyebiliriz ki, insanın şu iki şey hakkındaki idrak tarzı son derece hayatidir; bunların ilki, insanın mebde boyutuna taalluk etmekte olup, varoluşunun kaynağı ve anlamı meselesi; diğeri de, bu zaman mekân boyutu içinde tezahür eden, varoluş serüveninin kozmik ve meta kozmik keyfiyeti.

Bu açıdan insanın mahiyet ve hakikatine; aynı tarzda var oluş biçimine son derece güçlü göndermede bulunan; bilinçlendirici işlevi yanında, organize edici/birleştirici ve çoğaltıcı bir fonksiyonu da yerine getiren büyük kavramların başında, ibadet mefhumu ve bağlanışı gelir. Kur'an ekseninden baktığımızda ibadet, ilahî bir bakış açısı altında bizde bir yandan derin bilgi, bilinç, estetik ve bağlanış nitelikli dönüşümlere vesile olurken, aynı zamanda bir iman ve teslimiyet tezahürü olarak fenomenolojik, bir başka ifadeyle 'insanî, toplumsal ve kevni' bir olgu olarak da görülmektedir.

Bu bakımdan ibadet duygusu ve pratiği bizi, bir yandan Allah'a ve Müteal hakikat alanına rapteder; diğer yandan da, dünyaya etki eden derin bir bakış açısıyla, Ahiret, nihai varış ve dönüş noktası konusunda ebedi ümitlere hazırlar. Yani ibadet, bizi, insanın mebde'i ve zuhuru bakımından aynı ontolojik kökene raptederken; hayatın ve varoluşun amacı (telos), nihai varış yeri (meâd) bakımından da, toplumsal mutabakata, fertler arasında ayrım gözetmeksizin 'insan oluş' değerine sahip olma, yine bu muhtevada birliktelik ve yan yana durma; bu halin vazgeçilmez semereleri olarak

da müsamaha, terâhum ve duygudaşlık çabası gibi, toplumsal, maşeri algı mertebelerine sevk eder.

Bu sebeple de, sözlerimi bitirirken, Cenab-ı Hak'tan, bizi, ibadetin hem ontolojik boyut ve bilincine eren, hem de ibadeti insanî toplumsal bir yaşam projesinin etkin unsuru haline getirebilmeyi başarmış olan kullarından eylemesini niyaz ediyor, sizlere en kalbi sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

KAYNAKLAR

1- Cengiz, Muammer, *Şebüsterî'nin Gülşen-i Râz Mesnevîsi*, basılmamış Doktora Tezi, A.Ü. SBE. Temel İslâm Bilimleri ABD., Erzurum, 2014.

2- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Dergah Yayınları, Ankara, 1997.

3- Heidegger, M., *Varlık ve Zaman*, çev. K. H. Ökten, agorakitaplığı, İstanbul, 2008.

4- İbn Aşûr, Tahir, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvîr*, Daru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, Tunus, 1984.

5- Peters, Francis E., *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul 2004.

6- er-Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, Daru'l-Fikr li't-Tıbâ'a, 1. bsk., Lübnan-Beyrut, 1401/1981.

2. TEBLİĞ

KUR'AN'I DİNÎ ALANDA AYRIŞTIRICI VE BÜTÜNLEŞTİRİCİ BİR METİN OLARAK OKUMANIN KODLARI

Mustafa ÖZTÜRK ♦

I

Günümüz İslâm dünyasında tüm müslümanları yakından ilgilendiren ve aynı zamanda derin acılar üreten bir sorun olarak din referanslı yüksek gerilim söz konusudur. Ulusal ve uluslararası ölçekte birçok kongre, sempozyum ve çalıştay gibi faaliyetlere de konu olan bu yakıcı sorun çerçevesinde, "İslâm dünyasındaki yüksek gerilimin sebepleri nelerdir? Bu gerilimin düşürülmesi için ne tür tedbirler alınabilir? Radikalleşme eğilimleri hangi kaynaklardan beslenmektedir? Müslüman kardeşini önce tekfir, sonra katledecek bir ruh hâline sahip olmanın psiko-sosyal temelleri nedir? Mezhepçiliği kırmak için mezhepliliğe yaklaşım tarzı nasıl olabilir? Tedhişçi selefî yayılmacılığın tesiri nasıl azaltılabilir?" gibi sorulara cevap aranmaktadır. Kanımca bütün bu sorular ve sorunlar bağlamında ilkin İslâm dünyasındaki yüksek gerilimin ve dinî hareketlerdeki radikalleşmenin bizatihi dinden veya temel dinî metinlerden kaynaklanıp kaynaklanmadığı meselesi üzerinde durmak gerekir.

Günümüz İslâm dünyasında yaşanan kargaşadan hareketle dinî radikalleşme olgusunda kaynaktan ziyade motivasyonlar ve yerel-küresel ölçekli sosyo-politik angajmanların daha belirleyici faktörler olduğu söylenebilir. Bizatihi din ve dinî kaynaklar ise ma-

♦ Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ozturkm@cu.edu.tr

nipüle araçları mesabesindedir. Hatta denilebilir ki din mevcut toplumsal ve siyasal duruma göre dirlik ve düzeni pekiştirme veya kaosu körükleme gibi farklı işlevler kazanan ve çok kere meşrulaştırma maksadıyla başvurulan bir şeydir. İslâm dünyasında güçlü bir siyasal ve toplumsal düzen bulunduğunda, din mevcut düzen ve nizamı pekiştirici bir çimento işlevi görebilir. Buna mukabil İslâm dünyasının hemen her köşesinde karmaşa ve kaos hüküm sürerken din de pekâlâ ayrışma ve çatışma aracına dönüştürülebilir.

Bu durum, on beş asırlık İslâm tecrübesinde her biri farklı bir din yorumundan ibaret olan mezhepler için de geçerlidir. Güçlü bir siyasal ve toplumsal istikrar vasatında mezhepler İslâm âlemi için zenginlik olabilirken veya en azından böyle algılanmaya müsaitken aksi durumda iç hesaplaşma ve çatışmanın başat unsurlarından biri hâline gelebilir.

Bütün bu değerlendirmeler İslâm dininin en temel kaynağı kabul edilen Kur'an için de pekâlâ söz konusu edilebilir. Nitekim bazı eski kaynaklarda Hz. Ali'den nakledilen, "Kur'an suskundur, konuşmaz; onu insanlar konuşturur…" mealindeki ifade tam da bu konuyla ilgilidir. Hicrî 2. yüzyılda Basra kadısı olarak tanınan Ubeydullah b. el-Hasen'in, "Kur'an ihtilafa delalet eder…" diye başlayan meşhur sözü de İslâm düşünce tarihi boyunca sayısız fırka, mezhep, cemaat, ekol ve grubun kendi görüş ve iddialarını Kur'an'a refere ederek temellendirmeyi nasıl başarabildiği meselesine az çok ışık tutar mahiyettedir.

Kısaca söylemek gerekirse, tıpkı din gibi Kur'an da insanla buluştuğunda, onun denetlenemez niyetlerinden ve çok çeşitli gayelere matuf müdahalelerinden fazlasıyla nasiplenmektedir. Oysa dinin temel hedeflerinden biri, insan ve toplum hayatında marufun hâkim münkerin mahkûm olmasını gerçekleştirmek, böylece faziletli insan, faziletli toplum meydana getirmektir. Ne var ki genelde insanlık, özelde müslümanlık tarihi bu hedefin pek tutturulamadığına şahitlik etmektedir.

II

Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra Kur'an vahyinin iki kapak arasında toplanıp mushaf hâline getirilmesi ve on beş asır boyunca itinayla korunarak günümüze kadar gelmesi acaba iyi mi oldu veya Kur'an yazılı metin olarak günümüze kadar gelmeseydi bugün İslâm ve müslümanlık diye bir din ve tedeyyün olmaz mıydı şeklinde bir soru sormak ve bu soru üzerine kafa yormak muhtemelen hemen hiçbirimizin aklına gelmemiştir. Ancak on beş asırlık tarihî tecrübe içerisinde zuhur eden sayısız fırka, mezhep, cemaat ve dinî grubun Kur'an'a yaklaşım ve yorum tarzlarındaki zıtlıkların gözler önüne serdiği kaotik manzara dikkate alındığında ister istemez zihnimde böyle kışkırtıcı sorular belirmektedir.

Bugün müslümanları az çok bir arada tutup toparlayan ve belki de bu yüzden müslümanlığın alâmet-i fârikası sayılan namaz, hac, oruç gibi ibadetler Kur'an nassıyla teşri kılınmış olsa da bu ibadetlerin pratikteki tüm boyutları geçmişten günümüze "yaşayan sünnet" ve/veya "dinamik gelenek" sayesinde intikal etmiştir. Bu hususta Kur'an'a başvurulduğunda, ilgili ayetlerden özellikle namaz, hac, orucun farziyeti dışında herkesin ittifakla kabul edebileceği hükümler çıkarmak neredeyse imkânsız gibidir.

Benzer bir durum kurban ibadeti için de geçerlidir. Kur'an'a müracaat edildiğinde kurbanın hükmü konusunda dahi kesin bir sonuca ulaşmak pek mümkün değildir. Bunun içindir ki kurbanın meşruiyetinde ittifak sağlanmakla birlikte, dinî hükmü öteden beri fakihlerce tartışılagelmiştir. Hanefîler, "Rabbin için namaz kıl, kurban kes" (Kevser 108/2) mealindeki Kur'an hitabının Hz. Peygamber'in yanı sıra ümmeti de kapsadığı ve vücûb anlamı taşıdığı görüşündedir. Ca'feriyye ve Zeydiyye de dâhil fakihlerin çoğunluğu ise kurbanın müekked sünnet olduğu fikrini benimsemiştir. Fıkhî mezhepler arasındaki bu görüş ayrılığı bir tarafa, ilgili ayette geçen *ven-*

har lafzının kurban kesmek anlamına mı yoksa namazda elleri bağlamak veya göğüs hizasına kaldırıp tekbir almak manasına mı geldiği meselesi de tartışmaya açık görünmektedir.

Kısaca söylemek gerekirse, Kur'an geçmişte olduğu gibi günümüzde de müslümanlar arasında birlik ve beraberliği güçlendiren bir dinî kaynak olmaktan çok, her türlü farklı görüş ve iddiaya mesnet kılınabilen bir referans metni işlevine sahiptir. Kur'an'ın böyle bir işlev görmesi kuşkusuz Allah'ın muradı ve maksadı değildir; ama ne yazık ki tarihî tecrübe maksad-ı ilâhîye aykırı biçimde tecelli etmiştir.

Kur'an vahyinin cem edilip mushaf hâline getirilmesi ve bu hâliyle korunarak günümüze kadar intikal ettirilmesi müslümanlar arasında baş gösteren ihtilaf ve çatışmaları azaltmaktan ziyade, çoğaltmak gibi bir sonuç vermiştir. Birçok ayette her daim birlik olmaya ve tefrikadan kaçınmaya dikkat çekildiği, müslümanların birbirine düşmemesi emredildiği halde Kur'an bütün bir İslâm tarihi boyunca her türlü siyasî, itikâdî, fıkhî ayrılık ve ayrışmaya kendisinden delil devşirilebilir enstrüman muamelesi görmüş, hatta kimi zaman -Sıffîn savaşında yaşandığı gibi- yazılı metin olarak düpedüz istismar malzemesine dönüştürülmüştür.

Bu yakıcı sorun, esas itibariyle, Kur'an'ın nübüvvet-risalet sürecinden ve Hz. Peygamber'in inşa ettiği dinamik sünnetten bağımsız bir dinî delil/referans metni olarak algılanması ve bu minvalde yorumlanmasıyla irtibatlıdır. Kur'an'ın tek başına otoriter bir referans metni hâline gelmesindeki ilk adım, Hz. Ömer'in Yemâme ve diğer bazı savaşlarda birçok hafız sahâbînin şehit olmasından dolayı Halife Hz. Ebû Bekr'e gelip Kur'an'ı derleyip toplama teklifinde bulunması[1] ve ardından Kur'an vahyini mushaflaştırma faaliyetinin başlamasıdır. Hz. Ömer'in böyle bir teklifte bulunması Kur'an vahyinin unutulması ve kaybolmasına yönelik endişenin yanı sıra Hz.

[1] Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 3.

Peygamber'den boşalan otorite boşluğunu doldurma hedefiyle de irtibatlıdır.

Ne var ki Hz. Ömer Kur'an vahyini cem faaliyetiyle manevî bir otorite mercii oluşturmayı hedeflemesine rağmen ayetlerdeki hükümler ile hayat olayları arasındaki bağı lafız-beyan eksenine oturan bir yorumdan ziyade, klasik fıkıh usulünde maslahat, istihsan gibi kavramlarla ifade edilen bir yöntem ve yaklaşımla kurmuştur. Nitekim râşid halifelerin, özellikle de Hz. Ömer'in genel nitelikli nasları muayyen bir olaya tatbik ederken tatbik tarzının dindeki maksatlara ve hakkaniyet esasına uygun düşüp düşmediğini göz önünde bulundurduğu ve gerektiğinde genel kuraldan vazgeçip o olaya mahsus olan veya ikinci bir kuralın tesisine imkân sağlayan farklı bir tatbike başvurduğu malumdur.

Müellefe-i kulûbun zekât payının kaldırılması, Irak topraklarının gazi sahâbîlere ganimet olarak taksim edilmeyip haraç vergisi şartıyla bölge halkının elinde bırakılması, kıtlık zamanı hırsızlara had uygulanmaması, tek celsede ifade edilen üç talâkın üç ayrı talâk sayılması, belli durumlarda Ehl-i kitap kadınlarıyla evlenmenin yasaklanması gibi örnekleri bu bağlamda hatırlatmakta fayda vardır.

Bir taraftan Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'den boşalan otorite boşluğunu doldurmak için Kur'an vahyini derleyip toplama teklifinde bulunduğunu ileri sürmek, diğer taraftan da Kur'an'daki birçok fıkhî ahkâmı lafzî mucibinden çok farklı tarzda yorumlayıp uyguladığını söylemek ilk bakışta çelişkili görünebilir; ancak bizim burada söz konusu ettiğimiz otorite boşluğunu doldurma fikri, pratik hayatta ortaya çıkan sorunları çözme hususunda Kur'an'a tartışılmaz kaynak değeri atfetmekten ziyade, İsrâiloğulları'nın ilâhî kudretin sembolü ve Tanrı'nın kendileriyle birlikteliğinin nişanesi saydıkları Ahid Sandığı (Tâbût) gibi, onu manevî güç mihveri hâline getirmeye yöneliktir. Kaldı ki Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan sorunları çözme hususunda sahabe tek tek Kur'an ayetlerine başvurmak gibi bir anlayış ve alışkanlığa sahip değildir. Sakîfetü Benî Saîde'de cereyan eden meşhur hilafet tartışması ve ilk

dört halifeden her birinin diğerinden farklı hilafet hikâyesine sahip olması bu tespiti destekleyen güçlü bir delildir.

İstisnai örnekler bulunmakla birlikte, ilk nesil müslümanlar zaman içerisinde karşılaştıkları problemleri hemen her defasında Hz. Peygamber'in rehberliğinde öğrenip özümsedikleri genel müslümanlık tecrübesi ve müslümanca perspektifle çözmüş, dolayısıyla her bir meselenin halli için nass arama cihetine gitmemişlerdir. Kur'an'ın nazil olduğu dönemde de hayat akışı içindeki ilk adımlar genellikle Hz. Peygamber ve sahabe tarafından atılmış, vahiy bu adımları çok kere onaylamış, kimi zaman da ikaz ve itapta bulunmuştur.

Bu olguyu başka şekilde ifade etmek gerekirse, yirmi üç yıllık nübüvvet ve risalet sürecinde sünnet fıkhî hayatın tanzimiyle ilgili olarak daha önde ve belirleyici rol oynamış, vahiy de genellikle sünnetle ortaya konulan uygulamaları onaylamıştır. Ancak fıkıh vahiyle başlamamıştır. İslâmiyet'in zuhur ettiği dönemdeki Hicaz-Arap toplumunun geçmişten gelen ve belli bir istikrar içinde devam eden bir hayat tecrübesine, maruflar ve münkerlere, örf ve âdetlere sahip olduğu malumdur. Nitekim Kur'an'da "maruf" ve "münker" kelimeleri birçok kez geçtiği halde anlam içeriğinden söz edilmemiş olması buna atıfta bulunur.

Kur'an vahyindeki beyanlar ve hükümler işte bu tarihsel ve toplumsal zemini dikkate alan biçimde nazil oldu ve fakat bu zeminde yeni bir dünya görüşü oluşturuldu. Nüzul vasatında asıl belirleyici unsur ise Kur'an değil, sünnet oldu.[2] Bu sebeple gerek Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemde, gerek onun vefatını takip eden süreçte Kur'an ile sünnet birbirinden bağımsız iki farklı referans kaynağı olarak algılanmadı, aksine sünnet Kur'an'ı da içeren bir rehberlik olarak kavrandı.

---

[2] Ali Bardakoğlu, "Fıkıh Sorun mu Üretir, Çözüm mü?", *Eskiyeni Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi*, Sayı: 29 (2014), s. 159.

İslâm'ın erken dönemlerinde kendini sürekli yenileyen bir dinamik gelenek hüviyetindeki "yaşayan sünnet", hicrî 2. asırdan itibaren belirginleşen fıkıh ekollerine ait usul eserlerinde dinî deliller hiyerarşisinin oluşmasına ve bu arada nassa sadakat anlayışının fıkhî alanda üstünlük kazanmasına bağlı olarak müslümanların hayat pratikleri üzerindeki belirleyicilik işlevini yitirmeye başladı.

III

İslâm geleneğinde Kur'an'ın tek başına bir dinî delil ve hüküm kaynağı olarak konumlandırılmasında genellikle İmam eş-Şâfiî'nin (ö. 204/820) fıkıh usulüyle ilgili *er-Risâle* adlı eserinde kurmaya çalıştığı paradigmanın çok etkili olduğu kabul edilir. Şâfiî bu eserinde, "Ehl-i dinden olan herkesin (müslümanın) hayatta karşılaşacağı her hadise/mesele ile ilgili olarak Allah'ın kitabında yol gösterici bir delil mutlaka vardır"[3] demek suretiyle Kur'an'ın istisnasız her konu hakkında doğrudan veya dolaylı olarak bir şey söylediği inancını dile getirmiştir. Buna göre müslümanların tarih boyunca karşılaşacakları her problem doğrudan doğruya Kur'an nassıyla çözülebilir; bu nitelikte bir nas bulunmadığında ise illet benzerliği noktasından hareketle Kur'an'dan bir makîsun aleyh bulunur ve mesele kıyas yoluyla halledilebilir.

İmam eş-Şâfiî'nin *er-Risâle*'deki paradigması aslında Selefiyye ve Ehl-i Hadis ekolünün din tasavvurunun nispeten metodolojik ve sistematik hâle getirilmesinden ibarettir. Nitekim Şâfiî'nin Mısır öncesi dönemin ilk evresinde Ehl-i hadis çevreleriyle yakın temas hâlinde olduğu bilinmektedir. Ehl-i hadis nazarında din nass, haber/eser ve selefe ittiba anlamında taklit demektir. Nasslar ve haberlerde müslümanlar için gerekli olan her şeyden söz edilmiş, her mesele hall-i fasl edilmiştir. Bu itibarla, dinde ve dinî metinlerin tefsirinde re'y (ictihad) caiz değildir. Müslümanlar dinî nasları re'y te-

[3] Ebû Abdillah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, İstanbul 1985, s. 14.

melli olarak yorumlamak ve yeni hükümler kurmakla değil, nasslar ve haberlerdeki muhtevayı anlamak ve uygulamakla mükelleftir.[4]

Böyle bir din tasavvuru, İslâm düşünce tarihinde ilk olarak İyâs b. Muaviye (ö. 122/740) İbnü'l-Mukaffa' (ö. 142/759) gibi önemli isimlerce kıyasın yetersizliği durumunda daha işlevsel yollara başvurmak gerektiği şeklinde dikkat çekilen, daha sonra Ebû Hanife öncülüğündeki fıkıh ekolünce bir istidlal yöntemi olarak geliştirilen istihsan[5] hakkında İmam eş-Şâfiî'nin "hiçbir delile dayanmaksızın hüküm icat etmek" veya "zevke/keyfe göre hüküm vermek" (*inneme'l-istihsânü telezzüzün*)[6] demesiyle örtüşür niteliktedir. Hayatın doğal akışını, sosyal realiteyi, insan faktörünü ve tabiî hukuk anlayışını dikkate almayı mucip bir fıkıh anlayışından doğan ihtihsanı bu denli ağır eleştiren Şâfiî nassların otoritesini korumayı ve kıyasın terkedilmesine engel olmayı amaçlamış olabilir; fakat tarihsel süreçte genel fıkıh mantığına hâkim olan bu anlayış tarzı hukuk düşüncesinin tıkanmasına sebebiyet vermiş ve bu tıkanma özellikle modern dönemlerde müslümanların geleneksel fıkıh ya da şeriata tavizsiz biçimde sahip çıkmak ve fakat şeriata göre değil, modernitenin icaplarına göre yaşamak gibi arızalı bir duruma sevk etmiştir.

Kur'an'ı tek başına dinî hüküm kaynağı olarak kullanmak ve onu her mesele hakkında konuşturmak, en temelde klasik fıkıh usulündeki Kur'an tarifini de şekillendiren Sünnî-Eş'arî "kelâm-ı kadîm" nazariyesine dayanır. Kur'an'ın tarihten ve tarihsel varlık alanından bağımsız bir ezelî mevcudiyetinin bulunduğu iddiası bu nazariyenin özünü oluşturur. Buna göre Levh-i Mahfûz'daki ezelî-

---

[4] Ebü'l-Hüseyn İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, Riyad 1999, III. 37-38, 45, 55, 58, 66-67, 70.

[5] İstihsan hakkında geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Ali Bardakoğlu, "Tabiî Hukuk Düşüncesi Açısından İslâm Hukukçularının İstihsan ve İstıslah Görüşü", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3 (1986), s. 111-138; a. mlf., "İstihsan", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII. 339-347.

[6] Ebû Abdillah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, Kahire 1968, VII. 294-304; a. mlf., *er-Risâle*, s. 220.

kadîm varlığıyla Kur'an'ın her bir harfi/lafzı Kaf Dağı hacmindedir. Hâliyle Kur'an'ın manasının da harflerinin cesametine mütenasip biçimde sonsuz ve sınırsız olması gerekir. Nitekim Kur'an'daki her harfin/lafzın altında saklı olan manalar beşerin asla tüketemeyeceği kadar sınırsız olup Allah tarafından ihata edilebilir.[7]

Bu noktada meşhur zâhir-bâtın rivayetleri ile bazı âlimlerin "Kur'an ilimleri mushaf metnindeki kelimeler sayısınca 77.200 veya 77.450 ilme baliğ olur; Kur'an'daki her kelime zahir, bâtın, had ve matla'/muttala' olmak üzere dört farklı anlam boyutuna sahip olduğundan söz konusu ilimlerin sayısı dörtle çarpılır. Ancak Kur'an ifadelerindeki terkipler ve bağlaç edatları bu sayının dışındadır. Kısacası, Kur'an ilimleri namütenahidir. Bu ilimlerin sayısını ancak Allah bilir"[8] şeklindeki ifadelerini hatırlatmak faydalı olabilir. Fakat bu arada kendisinden sınırsız anlam üretilebilen ve dolayısıyla her şeyi söyleyen bir metnin gerçekte hiçbir şey söylemediğini de not etmek gerekir.

İster nassın otoritesini korumak, ister re'y ve öznellik riskini azaltmak gayesiyle olsun, Kur'an'ı tek başına bir dinî delil ve hüküm kaynağı olarak lafız-beyan ekseninde yorumlamak ve bu anlayışla hayata taşımaya çalışmak hem hayat olayları karşısında müslümanca tavır geliştirme refleksinin zayıflamasına ve dinî düşüncenin olguyu hep geriden takip etmesine yol açmış, hem de sayısız karşıt fikir ve söylemin kendisine Kur'an'dan delil devşirme imkânına kapı aralamıştır.

Kur'an'daki bilgi (ilim) ve anlamın sınırsız olduğu düşüncesinin de Sünnî-Eş'arî kelâm-ı kadîm nazariyesine dayandığı şüphesiz-

---

[7] Ebû Abdillah Bedrüddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrahim, Sayda-Beyrut 1972, I. 229; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ, Beyrut 2002, I. 139.

[8] Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu Ulûmiddîn*, Kahire 1987, I. 257; Zerkeşî, *el-Burhân*, I. 17.

dir. Nitekim fıkıhta Şafiî, itikatta Eş'arî mezhebine mensup bazı müfessirler, "Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık" mealindeki En'âm 6/38. ayette geçen "kitâb" kelimesini Kur'an metnine hamletmişlerdir. Meselâ, Fahreddîn er-Râzî'ye (ö. 606/1210) göre en değerli ilim olan Kelam dâhil, bütün ilimlerin ana kaynağı/menbaı Kur'an'dır. Çünkü Kur'an'da hiçbir şey eksik bırakılmamıştır. En'âm 6/38. ayette, "Biz kitapta (*el-kitâb*) hiçbir şeyi eksik bırakmadık" denilmiştir. Ayetteki *el-kitâb* kelimesi genellikle Levh-i Mahfûz ve/veya Allah'ın sonsuz ve sınırsız ilmi diye izah edilmiş olsa da Râzî "el-kitâb"ın elimizdeki Kur'an metnine işaret ettiği yorumunu tercih etmiştir.[9]

Kur'an'da fürû' ilminin ayrıntılı biçimde yer almadığı yönündeki itiraza, "Kur'an icmâ, haber-i vâhid ve kıyasın birer şer'î delil olduğuna delâlet etmektedir. Binaenaleyh bu üç asıldan birinin delâlet edip ortaya koyduğu her şey/hüküm aslında Kur'an'da mevcut demektir" diye karşılık veren Fahreddîn er-Râzî bu görüşünü şöyle bir menkıbeyle örneklendirmiştir:

İmam eş-Şâfiî Mescid-i Haram'da oturup etrafındakilere, "Bana ne sorarsanız sorun, o soruya mutlaka Allah'ın kitabından cevap veririm" demiştir. Bunun üzerine adamın biri, "Peki ihramlı bir kişinin eşek arısını öldürmesi hakkında ne dersin?" diye sormuş, Şafiî de, "O kimseye [kefaret] gibi herhangi bir müeyyide gerekmez" diye cevap vermiştir. Bu defa adam, "Peki, bu hüküm Allah'ın kitabının neresinde?" diye sormuş. Şâfiî bu soruyu, "Allah, 'Peygamber size ne verdiyse onu alın' (Haşr, 59/7) buyurdu" diye cevaplamıştır. Daha sonra Hz. Peygamber'in, 'Benim ve benden sonraki raşid halifelerin sünnetine uyun" hadisini zikretmiş, bunun ardından da Hz. Ömer'in, "İhramlı kimse eşek arısını öldürebilir" sözünü nakletmiştir.[10]

---

[9] Ebû Abdillah Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut 2004, XII. 178.

[10] Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XII. 178.

Kur'an'ın anlam potansiyeli hususunda Fahreddîn er-Râzî'nin de İmam eş-Şâfiî gibi düşündüğünde şüphe yoktur. Bakara 2/23. ayetin tefsirinde, "Kur'an bütün ilimlerin aslı/esasıdır. Kelam ilmi bütünüyle Kur'an'da mevcuttur. Fıkıh ilmi bütünüyle Kur'an'dan istihraç edilmiştir. Fıkıh üsûlü, nahiv ve lügat ilmi, zühd/tasavvuf, ahiret haberleri ve ahlâk ilmi de aynı şekildedir." diyen Râzî[11] Fatiha suresiyle ilgili olarak da şunu söylemiştir: "Fatiha suresi sonsuz konular (mebâhis), namütenahi sırlar içerir. Dolayısıyla, 'Bu sure on bin meseleyi içerir' diyen kişinin sözü, bunu işiten kimselerin idrak düzeylerine uygun şekilde formüle edilmiş bir sözdür."[12]

Burada sözü edilen namütenahilik, Kur'an'ın hem Allah kelamı olması hem de ilâhî isimler ve fiiller ile bunların varlık âlemindeki tecellilerinin sonsuz/sınırsız olmasıyla ilgilidir. Râzî'ye göre, "Allah'ın kelamını/sözlerini yazmak üzere yeryüzündeki ağaçlar kalem, denizler de mürekkep olsa ve mevcut denizlere yedi deniz daha eklense, sonunda bütün bunlar tükenir ama O'nun sözleri yine bitmez tükenmezdi" (Lokman, 31/27) ayeti bu hususa işaret etmektedir.

Kur'an sonsuz ve sınırsız anlam içeren bir kelam/kitap olarak algılandığında, her türlü fikir ve iddianın Kur'an'a refere edilmesi gayet tabiî olsa gerektir. Nitekim İslâm düşünce tarihinde birbiriyle taban tabana zıt görüşleri savunan mezheplerden hiçbiri Kur'an'dan kendi görüşlerine delil bulma hususunda zorluk çekmemiş, bilakis her mezhep kendi namına Kur'an'dan yeterli miktarda delil tedarik etmiştir. Bunun içindir ki Basra Kadısı Ubeydullah b. el-Hasen şöyle demiştir: "Kur'an ihtilafa delalet eder. 'Kader diye bir şey yoktur' görüşü doğrudur; çünkü Kur'an'da bu görüşün dayanağı mevcuttur. Sınırsız ilâhî irade karşısında insan iradesinden söz edilemeyeceği (cebr) görüşü de doğrudur; zira bu görüşün de Kur'an da dayanağı mevcuttur. Her kim bu iki görüşten birini savunursa isabet

[11] Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, II. 107.
[12] Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I. 20-21.

kaydetmiş olur; çünkü bir ayet iki farklı anlam boyutuna sahip olabilir ve birbirine zıt iki manaya hamlolunabilir…"[13]

Bir gün kendisine Kaderiyye ve Cebriyye hakkında ne dersin diye sorulunca Ubeydullah b. el-Hasen şöyle cevap vermiştir: "Her iki mezhep de isabet etmiştir. Çünkü bu mezheplerden biri Allah'ı tazim ederken, diğeri tenzih cihetine gitmiştir. Günah işleyenlere ilişkin nitelemeler hususunda da benzer şeyler söylenebilir. Şöyle ki her kim zina eden bir kimseyi mü'min olarak nitelendirirse isabet etmiş olur. Buna mukabil zinakârı kâfir olarak nitelendiren kimse de isabet etmiş olur. Öte yandan, 'Zinakâr ne mü'mindir ne kâfirdir; gerçekte o fasıktır' diyen kimse de haklıdır. 'Zinakâr ne mü'mindir ne kâfirdir; o münafıktır' diyen kimse de haklıdır. 'Zinakâr müşrik değil, kâfirdir' diyen kimse de haklıdır; keza 'Zinakâr hem kâfir hem müşriktir' diyen kimse de haklıdır. Çünkü Kur'an bütün bu farklı manalara delalet etmektedir."[14]

Ubeydullah b. el-Hasen'in bu ifadeleri aslında İslâm tarihi boyunca Kur'an'ın başına neler geldiğini özetlemektedir. Fakat ne ilginçtir ki gelenekte Bâtınîler'den Zâhirîlere kadar çok geniş bir yelpazede Kur'an sonsuz ve sınırsız bir anlam deryası kabul edilmesine rağmen, her bir mezhep kendisine muhalif mezhep veya mezhepleri Kur'an'ı çarpıtmakla itham etmiştir. Özellikle Âl-i İmrân 3/7. ayet bağlamında müteşabih ve te'vil meselesi tartışılırken, hiçbir müfessir ayette "fitne üretmek ve müteşabihleri te'vile yeltenmek" diye zemmedilen çevrelerle kendisini hiç ilişkilendirmemiş, bu ilâhî zemmin muhatapları konusunda hep muhalif mezhepleri adres göstermiştir.

Diğer taraftan, her mezhep tek hakikatçi bir anlayışla kendi kelâmî paradigmasına göre bir muhkem-müteşabih tarifi geliştirmiş, mezhebin görüşlerine uygun ayetleri muhkem, muhalif mezheplerin görüşlerine uygun ayetleri müteşabih olarak kategorize etmiştir.

---

[13] Ebû Muhammed İbn Kuteybe, *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs*, Beyrut 1995, s. 51.
[14] İbn Kuteybe, *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs*, s. 51-52.

Fahreddîn er-Râzî bu gerçeği tekrar tekrar şöyle ifade etmiştir: Bilesin ki dünya üzerinde her grup [mezhep] kendi görüşüne uygun ayetleri muhkem, hasmının görüşüne uygun ayetleri müteşabih diye isimlendirir. Bu tutumu benimsemeyen bir grubun/fırkanın varlığına şahit olman söz konusu değildir.

Her bir mezhep mensubu kendi görüşlerine (kelâmî kabullerine) uygun ayetlerin muhkem, hasmının görüşlerine uygun ayetlerin müteşabih olduğunu iddia eder. [Sözgelimi] bir Mu'tezilî, "Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin" (Kehf, 18/29) ayetinin muhkem, "Âlemlerin rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz" (Tekvir, 81/29) ayetinin müteşabih olduğunu söyler. Sünnî ise bu konuda tam aksi görüşü savunur.

İşte bütün bu zikrettiğimiz görüşlerden ortaya çıktığı üzere insanların büyük çoğunluğu nezdinde öteden beri geçerli olan temel kural/prensip şudur: Hangi ayet kimin mezhebine uygunsa muhkem, hangi ayet muhalif mezhebe uygunsa müteşabihtir.[15]

Bu tablo Kur'an'ın ihtilafları çoğaltan ve ayrıştıran bir metin olarak okunmasının mahiyet ve keyfiyeti hakkında yeterli fikir vermektedir. Tarihsel akış içerisinde şu veya bu sebeple siyasî, fikrî, felsefî problemler ortaya çıkmakta ve bu problemler karşısında müslümanlar içinde bulundukları konjonktüre göre farklı tavırlar takınıp farklı pozisyonlar almakta, daha sonra bu tavırlar ve pozisyonlar kimi zaman çok tekellüflü yollarla kelam veya fıkıh alanına çekilerek Kur'an nassıyla irtibatlandırılmakta ve sonunda Kur'an tabir caizse eli kolu bağlanıp yorumcunun insafına bırakılmış bir metin olarak sayısız istismara maruz kalmaktadır.

Tarihî süreçte Kur'an bir taraftan insafsızca istismar edilmiş, diğer taraftan da Kur'an'ın çok kesin bir dille ihtilaf, çatışma ve ayrışmadan müslümanları men eden beyanlarına rağmen, "Ümmeti-

[15] Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VII. 146, 152.

min ihtilafı rahmettir"[16] şeklinde hadis formuna büründürülmüş bir söz nakledilebilmiştir. Ancak ne tuhaftır ki bu rahmet Ehl-i Sünnet nazarında Mu'tezile'yi, Mu'tezile nazarında Ehl-i Sünnet'i kapsamamış, dolayısıyla her mezhep "ümmet" kavramının medlulünü kendine münhasır kılmıştır. Bu yüzden, söz konusu rivayetteki "ihtilaf" ümmetin fertlerinin ilim ve sanatlar konusunda farklı eğilim ve yönelimlere sahip olmasına veya fer'î hükümlerde farklı görüşlerin savunulmasına işaret sayılmış,[17] hâliyle, ilâhî sıfatlar ve kader-kaza gibi meselelerde çoğunluğun inancına aykırı görüş ve yaklaşımlar bidat olarak değerlendirilmiş, fakat bu arada lütfedilip, "Ehl-i kıble tekfir olunmaz" deme ihtiyacı da hissedilmiştir.

İslâm tefsir tarihinde bir taraftan Kur'an'ın sonsuz ve sınırsız bir anlam deryası olduğundan söz edilirken, diğer taraftan berikilerce ötekiler olarak kategorize edilen -beriki ve öteki meselesi her mezhep için geçerli olmakla birlikte Ehl-i Sünnet öteden beri müslümanların çoğunluğunu temsil ettiğinden tabir caizse kadrolu beriki, diğer itikâdî mezhepler öteki olarak tarihe geçmiştir- mezhepler veya müfessirlere ait yorumların bu sonsuz anlam deryasından bir katre sayılmayıp "merdut te'vil" diye nitelendirilmesinde de ihtilaf ve rahmet meselesindeki tuhaflığa benzer bir durum söz konusudur. Şöyle ki bir Sünnî müfessire göre Mu'tezile'nin ef'âl-i ibâd veya kader-kaza meselesiyle irtibatlandırılan ayetleri yorumlama tarzı Kur'an'ın sonsuz anlamlarından hiçbirine tekabül etmemektedir. Buna mukabil aynı meselelerle ilgili ayetlerin Sünnî yorumu da Mu'tezile nazarında hiçbir anlam ve değer ifade etmemektedir.

Başından beri resmetmeye çalıştığımız bütün bu problemlerin salt Kur'an ve tefsirle ilgili usûl ve ilmî anlayış farkından kaynaklandığını söylemek kesinlikle safdillik olur. Kanımca, esas mesele

---

[16] Bu rivayetin kaynakları ve farklı varyantları için bkz. Ebü'l-Fidâ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, Beyrut 2001, I. 56-58.

[17] Bkz. Ebü'l-Hasen es-Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Şerhü'l-Mevâkıf*, İstanbul 1292, I. 25-26; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I. 57.

iz'an, iz'an ve ahlâk noksanlığıdır. Her şeyden önce bir müslümanın hakikati temellük etmiş edasıyla ve tek hakikatçi bir üslupla konuşması söz konusu değildir. Ama gelin görün ki geçmişte olduğu gibi bugün de özellikle İslâm'ı, Kur'an'ı ve Ehl-i Sünnet'i müdafaa söylemiyle dikkat çekmeye çalışan bazı çevreler tam da böyle bir üslupla konuşmakta, kendilerince savunulan dinî görüşlerin hakikate tetabuk ettiğini savlamaktadır. Bu söylem tarzının küstahlık ve kibirlilikle malul olduğu kuşkusuzdur.

IV

Kur'an ayetlerinin yorumunda birtakım ilmî ve metodolojik prensiplere uygunluk veya aykırılıktan söz etmek başka şey, Kur'an'la ilgili farklı bir görüş veya yorum sahibini itikâdî açıdan kategorize edip değerlendirmek bambaşka bir şeydir. Bizim gayr-i ahlâkîlikle ilişkilendirdiğimiz tutum, Kur'an yorumunda ilmî eleştiride bulunmanın ötesinde yorumu iman-küfür meselesi yapmak, sözgelimi Kur'an kıssalarında geçen ve gelenekte hissî mucize olarak değerlendirilen inşikâk-ı kamer veya şerh-i sadr gibi kavramları daha farklı şekilde anlayıp yorumlamayı "mucizeyi inkâr" diye yaftalamaktır. Böyle bir sekter dil, üslup ve anlayışın genellikle alkışlandığı bir vasatta ne İslâm'dan sulh ve selamet, ne de Kur'an'dan hidayet ve rahmet çıkar. Kur'an'dan hidayet ve rahmet çıkması için müslümanlar öncelikle kendi müslümanlıklarının kıvamıyla alakadar olmalıdır. Ancak bunun için İlahiyat ve İslâmî ilimlerden önce nezaket, zerafet, görgü ya da kısaca medenilik tahsili yapmak gerekir.

İslâm nokta-i nazarından her müslümanın kendini denetlemesi ve hesaba çekmesi söz konusu olduğunda, kişinin kendi noksanlıklarını gidermekten başını kaldırıp başkalarının kusurlarını araştırmaya fırsat bulamayacağı kuşkusuzdur. Ancak ne yazık ki biz müslümanlar böyle bir ahlâkî duyarlılık açısından hayli fukarayız. Kendi "ben"imize dönüp kendimizi kritik etmeyi başardığımız takdirde, emimim ki Kur'an'ı anlama hususunda da daha az ötekileştirici, daha çok berikileştirici bir anlayışla tanışıp bizden farklı düşünenle-

re karşı en azından mütehammil olmayı da az çok öğrenmiş olacağız.

İnsan var olduğu sürece ihtilafların son bulması mümkün değildir. Her insanın biricikliği, onun diğer bütün insanlardan farklı oluşunun göstergesidir. İnsanların aynı dine ve aynı mezhebe müntesip olması, ne o dini bütün dindaşlarıyla aynı tarzda yaşaması ne de dinin kaynaklarını aynı şekilde anlayıp yorumlaması anlamına gelir. Çünkü her insanın algı ve idrak düzeyinin yanı sıra fikrî eğilimi, duygusal yönelimi, kültürel çevresi ve pratik hayat tecrübesi farklı mahiyettedir. Bütün bu farklılıkların anlayış, yorum ve yaşayışa yansıması tabiidir. Bu yüzden hiçbir yorum öznellikten hâlî değildir. Yorumda mutlak nesnellik iddiası ise son derece naiftir. Bütün bu söylenenler Kur'an yorumunda da kuşkusuz geçerlidir.

Yorumda öznellik meselesi bir tarafa, Kur'an'ın nazil olduğu tarihle içinde bulunduğumuz zaman dilimi arasında on beş asırlık mesafe vardır. Bu büyük mesafe Kur'an'ın dil, anlam ve kavram dünyası ile bizim dünyamız arasında yabancılık yaratmaktadır. Sorun sadece yabancılık ve yabancılaşma sorunu değil, belki bundan daha fazla, on beş asırlık zaman içerisinde siyasî, mezhebî, itikâdî tartışmalar ve ayrışmalara bağlı olarak sayısız manipülasyon ve dezenformasyonun vuku bulması, dolayısıyla sahih bilginin kaybolması sorunudur.

Bütün bu sorunlar Kur'an bağlamında tüm müslümanların ittifakla kabul edecekleri bir anlam ve yorum üretilmesini neredeyse imkânsız kılar. Ancak bu durum her türlü görüş ve iddiayı Kur'an'a refere etmeye haklılık kazandırmaz. Sözü edilen tüm sorunlara rağmen Kur'an'ın bütünleştirici bir metin olarak okunması da pekâlâ imkân dâhilindedir. Fakat böyle bir okumanın ön şartı tek hakikatçi dil ve üsluptan vazgeçmektir. Zira hakikat insanın temellük edebileceği bir şey değildir. İnsan ancak hakikatin peşinde olabilir ve onu belki bir yönüyle kavrayabilir. Bu yüzden, insan her şeyden önce haddini bilmekle mükelleftir. Ama gelin görün ki bugün Kur'an'ı şu veya bu şekilde anlayıp yorumlamayı iman konusu olarak değer-

lendiren çevreler Tanrı gibi bir dil kurmaya çalışmakta ve sözüm ona Tanrı adına yetki kullanmaktadır. Böyle bir dille takdim ve tebliğ edilen İslâm ve Kur'an'ın değil insanlığa, müslüman toplumlara dahi huzur getirmeyeceği kuşkusuzdur.

Tek hakikatçi dille konuşmak söz konusu olduğunda İslâmî gelenek ve tarihî tecrübede istisnasız her mezhebin böyle bir dille konuştuğunu söylemek gerekir. Ancak erken dönemlerden bugüne kadar birkaç kısa süreli fasıla hariç hep merkezde konumlanan Ehl-i Sünnet'in tek hakikatçi dille konuşmakla temayüz ettiği ve bu konuşma tarzıyla istediği neticeyi çok kere devşirdiği müsellemdir. Burada anlatmak istediğimiz hususu günümüzdeki Sünnî müslümanların dahi diğer İslâm mezheplerine yönelik olumsuz bakış açısının teşekkülünde pay sahibi olan Bağdâdî'nin (ö. 429/1038) *el-Fark beyne'l-Fırak* adlı eserindeki kıyıcı, dışlayıcı ve bunun da ötesinde ehl-i bidat, dalalet, zeyğ, hevâ gibi sıfatlarla aşağılayıcı dil ve üslubuna göz atmak kâfidir. Öyle ki Bağdâdî bu eserde yeryüzünün sabit ve hareketsiz olduğuna inanmayı Ehl-i Sünnet'in büyük çoğunluğunca ittifakla kabul edilen temel prensipler arasında sayarken, bunun aksi görüşü benimseyen çevreleri Dehriyye (materyalist) olarak tanımlamaktadır.[18]

Geçmiş asırlarda Ehl-i sünnet, diğer mezhepleri "Ehl-i bidat ve dalalet" olarak nitelerken kendi içinde saldırgan bir dil ve üslup kullanmaktan mümkün mertebe kaçınmaya özen göstermiştir. Ancak bugün Ehl-i Sünnet'i savunmak ama gerçekte Sünnîlikten kâm almak adına birtakım vaizler ve sûfî kılıklı figürler devlet katından gelen destek ve himayeyle kendi dindaşlarını ve mezhepdaşlarını bir çırpıda tekfir edebilecek kadar pervasız ve insafsız hale gelmiştir ki bu vahim tablo dibe vurmuşluğumuzun resmidir. Ancak bütün bu yaşadıklarımız yeni değil, bilakis geçmişten bugüne kesintisiz devam eden bir gelenektir. Bu geleneğin sadece kelâmî-itikâdî alanda

[18] Ebû Mansûr Abdülkahir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, Beyrut trs., s. 330.

yaşadığı zannedilmemelidir. Kabul etmek gerekir ki kelam diye adlandırılan ilim, nassın belli bir perspektifle yorumundan üretildiği halde gerçek hüviyet itibariyle bizatihi din kisvesiyle takdim edilen bir ideolojidir. Bundan dolayı kelam her şeyden çok dışlama, ayrıştırma ve yargılama işlevine sahiptir. Kelam bu işlevi yerine getirirken kendisine birtakım tedarikçiler de devşirmiştir. Kelamın baş tedarikçisi tefsirdir.

Bu vesileyle belirtmek gerekir ki öteden beri basmakalıp biçimde tekrarlanan rivayet/dirayet tefsiri gibi tanımlamalar gerçekte hemen hiçbir kıymet ifade etmemekte; çünkü bu tanımlamalar tefsirin gerçekte ne olduğunu belirtmemektedir. Oysa her tefsir kitabının belli bir kelâmî paradigmaya yaslanarak telif edildiği şüphesizdir. Bu sebeple, tefsirin esas işlevi çok kere kelamın değirmenine su taşımaktan ibarettir, demekte beis olmasa gerektir. Nitekim Fahreddîn er-Râzî *Acâibü'l-Kur'ân* adlı eserinde şöyle demiştir: "Dinî ilimler ya asıllarla ya da bunun dışındaki konularla ilgili olur. Müfessirin yaptığı iş Allah'ın kelamındaki manaları araştırmaktan ibarettir. Bu yüzden tefsir Allah'ı tanıyıp bilme ilmine (kelam ilmi) kıyaslandığında fer'îdir. Muhaddis Hz. Peygamber'in sözlerinin sıhhatini araştırır. Ancak bu ilim Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat ilmine (kelam ilmi) kıyaslandığında fer'îdir. Sonuç olarak, bütün bu ilimler usûl/kelam ilmini tefsir/açıklamak için vardır."[19]

Fahreddîn er-Râzî bu paradigmaya uygun olarak *Mefâtîhu'l-Ğayb* (*et-Tefsîru'l-Kebîr*) adlı eserinde tefsirden çok kelam yaptığındandır ki Sebe 34/12. ayet münasebetiyle aktardığı," Allah'ın Dâvûd'la ilgili, "Biz onun için demiri yumuşattık" ifadesi ile Süleyman'la ilgili, "Erimiş bakır madenini ona sel gibi akıttık" ifadesi, Dâvûd ve Süleyman'ın demir ve bakır madenlerini birtakım aletlerle ateşte eritip işlenmiş hale getirmelerine delalet eder. Cinler (şeytanlar) kelimesi ise güçlü kuvvetli insanlara işaret eder…" şeklindeki

[19] Fahreddîn er-Râzî, *Acâibü'l-Kur'ân*, Beyrut 1985, s. 32-33.

yorumu "inanç zaafı" ve "Allah'ın kudretine itimatsızlık" olarak değerlendirmiştir.[20]

Razî'nin sıkı bir Eş'arî kelamcısı olduğu, Eş'arî kelamında Allah tasavvurunun "mutlak güç ve kudret" fikrine dayandığı ve dolayısıyla hissî/kevnî/berrânî mucize kavramına da bu minvalde muhteva kazandırıldığı dikkate alındığında, söz konusu yorumları bir anlamda "inançsızlık" ve "ilâhî kudrete itimatsızlık" diye değerlendirmenin gerekçesi de kendiliğinden anlaşılır. Ne var ki bahse konu olan yorumları ilâhî kudrete itimatsızlığın eseri olarak görmek ilmî olmadığı gibi insaflı da değildir. Her şeyden önce bir müslümanın ilâhî kudretten şüphe duyması veya Allah'ın kudretinin sınırlı olduğuna inanması söz konusu olmasa gerektir. Kaldı ki mesele Allah'ın gücünün her şeye yetip yetmediği meselesi değildir. Bu anlamda ilâhî kudreti tartışmak da en iyimser ifadeyle demagojiye karşılık gelir.

Mesele, Dâvûd ve Süleyman'la ilgili ayetlerde zikredilen hususların gerçekte neye delalet ettiğini anlama ve yorumlama çabasından ibarettir. Bu çabanın ıstılahtaki karşılığı te'vildir. Arap dili, rivayet, tarih bilgisi, aklî meleke birçok enstrümanın rol aldığı te'vil faaliyeti ise hem öznel, hem isabetlilik/isabetsizlik açısından ihtimalli ve hem de ucu açık bir süreçtir. Bu mesele bir yana, Kur'an'ın muhkem kategorisinde değerlendirilen birçok ayetinin dahi öteden beri çok farklı şekillerde tevil edildiği bilinmektedir.

Bu sebeple, belli bir kelam ekolünde kabul gören Allah tasavvuruna veya başka bir itikâdî kabule mutlak doğruluk atfedip bu doğruluk ölçütüne uymayan bir görüş ve yorumu iman veya imansızlık kategorisinde değerlendirmek, en azından ilmî çerçevede izah edilebilir bir anlayış olmasa gerektir. Ne var ki bu anlayış geçmişte olduğu gibi bugün de biz müslümanların belki de en can yakıcı ve yıpratıcı sorunlarından biridir.

---

[20] Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVI. 214.

Bütün bu mülahazalardan sonra Kur'an'ın bütünleştirici bir metin olarak okunması meselesine dönersek, bu tarz okumada bir diğer ön şart, Kur'an'ı salt metin ve tek başına referans kaynağı olarak değerlendirme anlayışının terk edilmesidir. Kaldı ki metindeki lafızlar kendini muhafazadan ve yorumcuya karşı koymaktan acizdir. Hz. Ali'ye atıfla nakledilen, "Kur'an suskundur; onu insanlar konuşturur"[21] mottosu tam da bu meseleyle ilgilidir. Nitekim sözlük marifetiyle Kur'an lafızlarına her türlü anlamın yüklenebildiği izahtan varestedir. Şu son yıllarda Nisâ 4/34. ayetteki *darb* fiilinin başına neler geldiği iyi bilinmektedir.

Bu yorum anarşisine zemin teşkil eden temel unsurlardan biri gelenekte hemen bütün metodolojik tartışmaların Kur'an elfazının anlaşılmaya çalışılması ve buna bağlı olarak elfazın hükme delaletine ilişkin kurallar üzerinde yoğunlaşılmış olmasıdır. Kur'an ayetleri literal okuma yapan muhatabına iman, ahlâk, âdâb-ı muaşeret, geçmiş toplumlardan kıssalar ve öğütler, genel insanî değerler, beşerî ilişkiler gibi konularda belli bir ana fikir verebilir; fakat ilgili ayetlerden aynı usulle karmaşık ve değişken amelî hayatı kuşatacak fıkhî ahkâm elde etmek zannedildiği kadar kolay değildir.

Bir dilin varlığı, o dili konuşanlar arasında belli lafızların belli anlamları taşıması konusunda asgari bir mutabakatın bulunmasını zorunlu kıldığından, fasih Arapça ile indirilen Kur'an lafızlarının zorunlu, mümkün ve muhtemel anlamını belirlemek için öncelikle Arap diline vâkıf olmak, özellikle de Kur'an'ın indiği dönem ve coğrafyada yaşayan Arapçanın dil ve mantık yapısını göz önünde tutmak elzemdir.

Bu yüzden usulcüler Kur'an'dan hüküm çıkarma metotlarının çatısını dil kuralları üzerine kurmuşlardır. Lafzın anlam alanını belirlemede dilin kuralları ve imkânlarından yola çıkmak ön şart niteliğinde ilk aşamayı teşkil etse de, ikinci aşamada, ne dediği bilinen lafzın nasıl bir şer'î hüküm içerdiğini ortaya koymak, yani metinde

[21] Ebû Zeyd Veliyyüddîn İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, Beyrut 1992, II. 607.

ne denilmek istendiğini yorumlamak gerekir. Ancak böyle bir yorum Arap diline vukufun ötesinde fıkıh formasyonu, içtihat melekesi ve geniş çaplı birikim gerektirir.[22]

V

Fıkıh usûlü disiplini içerisinde oluşturulan dinî deliller hiyerarşisinde Kur'an her ne kadar sünnetten ayrı bir delil ve hüküm kaynağı olarak kategorize edilmiş olsa da, Kur'an'ı ayrıştırıcı bir metin olarak okuma ve anlamanın önüne geçebilme noktasında Hz. Peygamber'in sünnet ve siretinin de mutlak surette dikkate alınması, dolayısıyla Kur'an'ın Hz. Peygamber ve sahabeye ait kıssasıyla birlikte yorumlanması gerekir. Kur'an kendi kıssası ve hikâyesinden bağımsızlaştırıldığında her türlü istismara açık bir metin haline gelir. Bunun içindir ki Hz. Ali Abdullah b. Abbas'ı Hâricîlerle müzakereye gönderirken, "Onlarla (Hâricîlerle) tartışırken Kur'an'dan delil getirme. Çünkü Kur'an çok çeşitli anlamlara elverişlidir. Sen onlarla sünnet üzerinden tartış" demiştir. Bu rivayetin diğer varyantı da şöyledir:

İbn Abbas Hz. Ali'ye, "Ey mü'minlerin emiri! Ben Allah'ın kitabını onlardan çok daha iyi biliyorum; çünkü Kur'an bizim hanemize nazil oldu" dedi. Hz. Ali de şöyle karşılık verdi: "Evet, doğru söylüyorsun ama Kur'an çeşitli manalar taşır. Sen bir manadan (vech) söz ederken onlar diğer/farklı bir manayı öne sürerler. Bu yüzden, onlarla sünnetler üzerinden tartış. Çünkü onlar sünnet karşısında kaçış imkânı bulamazlar."[23]

Hz. Ali'nin burada söz konusu ettiği "sünnet"in Buhârî ve Müslim gibi isimlere ait hadis mecmualarındaki rivayetlere değil, Hz. Peygamber ve sahabenin ilâhî vahyin rehberliğinde ortaya koydukları siret ve geleneğe karşılık geldiği şüphesizdir. Bu anlamda

---

[22] Bardakoğlu, "Fıkıh Çözüm mü Üretir, Çözüm mü?", s. 161-162.

[23] Suyûtî, *el-İtkân*, I. 446; Ebü'l-Hasen Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâğa*, Beyrut 1996, s. 378.

Hz. Peygamber'in sünnetinin dikkate alındığı yorum tarzı bir taraftan Kur'an'ın yorumcudan bağımsız olarak orada duran ve tablet çözümlemeyi anımsatan linguistik analizlerle anlaşılmayı bekleyen bir metinsel entite olarak algılanmasını az çok bertaraf eder, diğer taraftan da müslüman yorumcuyu kendi mana ve mesajlarının içine çekerek anlama ve yorumlamaya empati (duygudaşlık) boyutu da ekler.

Ayetler kimi zaman nüzul sebebine karşılık gelen yaşanmışlıklar eşliğinde okunup anlaşılmaya çalışıldığında Kur'an yorumcunun sadece aklına ve fikrine değil, kalbine ve gönlüne de hitap eder hâle gelir. Bu durum anlama ve yorumlamayı Kur'an'la varoluşsal bağ kurma imkânına da dönüştürebilir. Böyle bir bağ sayesinde yorumcu bir taraftan Kur'an lafızlarını hissettirdikleri manalarıyla anlayıp yorumlarken, bir taraftan da bu yorumların kendi hayatında karşılık bulmasına çalışıp kendini ve yaşam pratiğini dönüştürmeye yönelebilir.

Bütün bunlardan önce Kur'an'ı bütünleştirici bir metin olarak okuma, anlama ve yorumlamanın imkânına ilişkin en temel şart, okuma ve anlamaya çaba sarf eden kişinin bu çabanın hedefine başka insanlar ve müslümanlardan önce kendini koyması, hatta Kur'an'ı her şeyden ve herkesten önce kendisi için okuma, anlama ve yorumlamayı amaçlamasıdır. Oysa biz kendimizin şahitliğiyle de biliyoruz ki Kur'an, tıpkı vaizlerin vaazları gibi, hep başkalarına tebliğ ve tavsiyede bulunmak için okunup anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Kur'an'ı okuyan ve yorumlayan müslümanlar ne zaman ki onu öncelikle kendileri için okur ve yorumlar, işte o zaman Kur'an ayrıştırıcı bir metin olmaktan çıkar. Zira Kur'an kendisini böyle okuyup anlamaya çalışan insana başkasının gözündeki çöpten önce kendi gözündeki merteği görme imkânı sağlar. Kuşkusuz bütün bu söylenenler müslüman olmayı ve müslümanca yaşamayı önemseyen kimseleri bağlar.

3. TEBLİĞ

HZ. PEYGAMBER ve RÂŞİD HALİFELER DÖNEMİNDE BİRLİKTE YAŞAMA TECRÜBESİ

Adnan DEMİRCAN[♦]

Son dönemlerde, birlikte yaşama ve bir arada yaşama kavramları etrafında bir dizi bilimsel toplantı yapıldı. Bu toplantıların tertip edilmesi ve günümüzde gündem oluşturmasının arkasında yatan temel saik, İslâm dünyasının yaşadığı bazı sorunlar sebebiyle bu çalışmalara duyulan ihtiyaçtır. Bazı sorunlar var ki, bunlara çözüm üretme gayreti anlamına gelebilecek çalışmalar ortaya konmaktadır.

Bilindiği gibi İslâm dünyasında ciddi bir kriz yaşanmaktadır. Belki de Müslümanlar, Moğol istilasına ve Haçlı saldırılarına rağmen tarihte bugün yaşadığımız yoğunlukta bir savrulmaya tanık olmamıştı. Bu savrulmuşluk, Müslümanların tarih boyunca ürettikleri değerlere karşı duyarsızlaşmalarına sebep olmaktadır. Allah rızası için insanı yaşatmanın hâkim olması gerek iken İslâm ümmeti Allah rızası için öldüren bir anlayışla karşı karşıyadır. Belki bu anlayış, bugün İslâm dünyasının tamamına hâkim değil, ama ciddi bir yayılma gösterdiği de bir gerçek. Müslümanlar, geçmişte de birbirleriyle savaştılar; haksızlıklar ve zulümler geçmişte de oldu; ancak bugün yaşanan çok daha ağır bir travmadır. İslâm dünyasında yaşanan soruna ilişkin köklü etkiler doğurabilecek bir silkinme olmadığı da bir gerçek. Bununla birlikte sorunun farkında olan insanların sa-

♦ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, adnandemircan@gmail.com

yısı azımsanmayacak kadar çok. Bu konuların gündeme getirilmesini de bu çabaların bir parçası olarak değerlendirmek gerekir.

"Birlikte yaşama" oldukça ilgi çekici bir kavram. Buna taraf olmak için hem dini, hem de tarihi birçok dayanak mevcuttur. Ancak bunun gerçekleşmesi çok kolay değil. Zira birlikte yaşama iradesi, tek taraflı olarak hayata geçirilebilecek bir sosyal olgu değildir. Bir kişi, grup, topluluk ya da toplum bu iradeyi ortaya koysa dahi muhataplarının tutumu belirleyici olabilmektedir. Dolayısıyla bunun gerçekleşmemesinde tek taraflı değerlendirmeler de çoğu zaman sağlıklı olmayabilmektedir.

Siyasî ilişkiler için de aynı durum söz konusudur. Karşılıklı sağlıklı ilişkilerin geliştirilmesi için birlikte yaşaması ya da işbirliği yapması hedeflenen bütün tarafların samimi bir şekilde irade ortaya koymaları ve buna uygun davranmaları gerekir. Kişiler arasında bunu gerçekleştirme imkânı, kurumsal yapılar arasında gerçekleştirilmesinden çok daha zordur. Bu amaçla çok boyutlu bir çalışma ve değerlendirme gerekir.

Günümüzde bu konunun ele alınmasında İslâm dünyasında yaşanan kriz kadar, Batıda Müslümanlar için oluşturulan algının da etkisi vardır. Batı medeniyetinin İslâmî değerler ve Müslümanlar aleyhine olumsuz bir algı operasyonu yapmaya devam ettiği bir gerçektir. Bunun bize çeşitli yansımaları olduğu da bilinmektedir. Geçmişte İslâm aleyhine yazdıklarına karşı Müslümanlar da reddiyeler yazmışlardır. Hatta denebilir ki, Müslümanlarda modern tarihçiliğin gelişmesinde vahye, Hz. Peygamber'e ve Müslümanların tarihine yönelik saldırıların etkisi vardır. İslâm dünyasının Batı ile bu anlamdaki iletişim ve etkileşimi devam etmektedir.

Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar Müslümanların gayr-i müslimlerle birlikte yaşama iradesi ortaya koydukları bir gerçek ise de kendi aralarında bu hususa yeterince riayet ettiklerini söylemek güçtür. Bunun meydana gelmesinde ilk Müslüman olan Arapların geçmiş kültürlerinden taşıdıkları değerler ve geleneksel ilişkiler kadar İslâm'ın yayılma sürecinde ortaya çıkan İslâm algısı, nifak

problemi ve belki de bütün bunlardan daha önemli olmak üzere İslâm'ın yayılmasıyla birlikte ortaya çıkan rantı paylaşma kavgası ile iktidara hâkim olma mücadelesi gelir. Burada bir kısmını zikrettiğimiz etkenler sebebiyle Müslümanlar arasında erken dönemden itibaren çatışmalar ortaya çıkmıştır. Her şeye rağmen Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler dönemi, İslâmî ilkelerin hayata geçirilmesi yönüyle dikkat çekmektedir. Burada sadece Müslümanlar arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda Müslümanların gayr-i müslimlerle ilişkileri üzerinde de durmaya çalışacağız.

Bu bölümde Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler dönemindeki tecrübe üzerinde duracağız. Özellikle bu dönemi konu edinmemizin sebeplerinden biri, dönemin sonraki asırlarda Müslümanların karşılaştıkları birçok konuda referans olarak kabul edilmesi, bu döneme atıflar yapılmasıdır. Şunu da ifade etmek gerekir ki bu döneme dair tek tip bir okuma mevcut değildir. Sonraki asırlarda İslâm dünyasında ortaya çıkan, dini, mezhebi, siyasî ve fikrî görüşler ve görüş ayrılıkları, farklı okumalar geliştirmiş; buna bağlı olarak değişik ve hatta zaman zaman tenakuz halinde farklı bakış açıları gelişmiştir. Bir taraftan, döneme ilişkin her türlü davranışı yüceltici bir yaklaşım ortaya konurken, diğer taraftan özellikle son dönemlerde daha belirgin bir şekilde ortaya çıktığı üzere, eleştirel bir bakış açısı geliştirilmektedir. Mezheplerin kendi görüşlerine uygun bir tarih okuması geliştirdiklerini de unutmamak gerekir. Biz burada, olumlu ve olumsuz yönleri dikkate alarak bir tasvir yapmaya çalışacağız.

Hz. Peygamber dönemi, vahyin devam ettiği bir süreç olarak İslâm Tarihi'nde önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde vahyin nüzulü devam ettiği için, söylenen bir sözün ya da yaşanan herhangi bir tecrübenin vahyin müdahalesiyle karşılaşması ihtimal dâhilindedir. Bunun bilincinde olmak, sadece vahyin insana ulaşması açısından etkisi bakımından değil, aynı zamanda olumsuz anlamda vahyin muhatabı olmaktan kaçınma ve vahyin iltifatına mazhar olma açısından da önemlidir.

Öte yandan bu dönemde vahyin ilk muhatabı ve ilk mü'min olan Hz. Peygamber'in hayatta olması, hem Müslümanların ilahî mesaja temasının devamını mümkün kılıyor; hem de onun ilahî mesajı nasıl anladığı ve nasıl yaşadığı açısından önem arz ediyordu. Hz. Peygamber döneminin önemi ve etkisi, sadece bu dönemle sınırlı kalmamış sonraki döneme de ruhunu vermiştir. Bizim sünnet dediğimiz uygulama, Hz Peygamber döneminde başlayan ve günümüze kadar yaşamaya devam eden bir süreçtir.

İslâm Tarihi'nin Allah Resûlü döneminden sonra en önemli addedilen dönemi, Râşid Halifelerin[1] iktidar yıllarıdır. Bu dönem, hem İslâm medeniyetinin diğer medeniyetlerle karşılaşması açısından, hem de Hz. Peygamber dönemi uygulamalarının onun yetiştirdiği yakın arkadaşları tarafından devam ettirilmesi açısından önemlidir. Diğer taraftan takip eden asırlarda kurumların şekillendiği dönemde Râşid Halifeler dönemindeki uygulamalar, Hz. Peygamber dönemi uygulamalarından sonra referans olarak kabul edilmiştir. Râşid Halifelerin uygulamaları, birçok âlim tarafından tartışmasız kabul edilmiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber döneminden sonra Râşid Halifeler döneminin de önemli bir otoritesi olmuştur. Hassaten Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in içtihatları ve icraatları sonraki dönemlerde ciddiye alınır bir kaynak olarak kullanılmıştır. Öte yandan ayrılık ve ardından iç savaşın yaşandığı Hz. Osman'ın iktidar döneminin son yılları ile Hz. Ali dönemi, mezheplerin oluşumu süreci üzerinde etkili olduğu gibi, bu dönemde meydana gelen olay-

[1] Râşid Halifeler isimlendirmesi, İslâm dünyasının tamamı tarafından olmasa da kahir ekseriyetin oluşturan Ehl-i Sünnet tarafından benimsenen bir isimlendirmedir. Genellikle Şia, dönemin dört halifesinden üçünü gasıp olarak kabul ettiği için, ilk üç halifenin insanları hakka ve doğruya ileten kişiler olduklarını kabul etmedikleri açıktır. Râşid Halifeler hakkında daha olumsuz görüş ve yaklaşımda olan Şiiler bulunduğu gibi, Zeydiyye gibi daha yumuşak bir çizgiye sahip olanlar da vardır. Bizim bu isimlendirmeyi tercih etmemiz, dönemi tanımlayan özel bir isminin bulunmaması ve "Râşid Halifeler" adının yaygın olarak kullanılması sebebiyledir.

larda halifelerin, özellikle Hz. Ali'nin ortaya koyduğu icraatlar bağy hukukunun şekillenmesi açısından önemli olmuştur.

İslâm'ın gelişiyle birlikte Arap toplumunda yaşanan değişimi daha sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için öncelikle Cahiliye dönemi toplumunda sosyal ilişkiler ve birlikte yaşama kültürü üzerinde durulmasının yararlı olacağını düşünüyoruz. Daha sonra Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler dönemlerinde İslâm toplumunda birlikte yaşama bağlamında yaşanan belli başlı gelişmeler ele alınacaktır. Son olarak İslâm Tarihi'nin ilk döneminde karşılaşılan toplumda birlikte yaşama tecrübesini geliştiren dinamiklerle bunu bozan etkenler üzerinde durulacaktır.

Birlikte Yaşama Tecrübesi Açısından Cahiliye Döneminde Arap Toplumu

Araplar, İslâm'ın doğuşundan önce geniş bir coğrafyaya yayılmış olarak yaşıyorlardı. Arabistan'ın tamamına dağılmış oldukları gibi kuzeyde Mezopotamya bölgesi de dâhil olmak üzere Bizans ve Sâsânî İmparatorluklarının hâkim oldukları bölgelere de yayılmışlardı. Genellikle Arapların kuzeye göçlerinin İslâm fetihlerinden sonra gerçekleştiği şeklinde yaygın bir algı varsa da gerçekte tarih boyunca Arapların çeşitli sebeplerden dolayı kuzeye yönelik büyük göçlerinin olduğu bilinmektedir. Bu göçler, Araplarla diğer milletlere mensup grupları buluşturmuş; hatta onların bir arada yaşayarak karşılıklı olarak etkileşimlerini sağlamıştır. Bu etkileşim, gündelik hayatlarında olduğu gibi dinî inançlarında da etkili olmuştur.

Gerek Arap yarımadası içinde, gerekse dışında kalan bazı bölgelerde yerleşik hayata geçen Arapların, tarımla uğraştıkları bilinmekteyse de İslâm'ın doğduğu dönemde Arapların önemli bir kısmının göçebe hayatı yaşadıkları; sosyal, siyasî, ekonomik, kültürel ve hatta dinî hayatlarının bu ilişkiler çerçevesinde şekillendiği söylenebilir.

Kuşkusuz şehir hayatı yaşayan ve özellikle diğer milletlerle temas kurup karşılıklı etkileşimin olduğu yerlerde farklı bir sosyal

yapının şekillenmiş olduğunu söylemek yanlış değildir. Ancak bizim ele almak istediğimiz bölge Hicaz bölgesidir. Zira İslâm burada doğmuş; öncelikle buradaki toplumu dönüştürmüştür.

Hicaz bölgesinde ağırlığı Kuzey Araplarından oluşan, ama Medine gibi yerlerde Güney Araplarının da yoğun olarak yaşadığı, birkaç kentte yerleşik hayatın yaşandığı, ancak büyük bir kısmı bedevî olan bir sosyal yapıyla karşılaşırız. Kabile yapısı, Arapların hemen her türlü ilişkilerini belirleyen bir olgu olduğu için özellikle konumuz açısından üzerinde durulması gereken boyutuyla, sosyal ve siyasî yapı olarak kabileyi kısaca ele almamız, İslâm'ın dönüştürücü misyonunun önemini ortaya koyacaktır.

Araplar, ister Arap yarımadasında, isterse başka bölgelerde olsunlar, yerleşik hayat ya da göçebe hayatı yaşamış olsalar da göçebe kültürünün onların sosyal, siyasî, kültürel, ekonomik ve hatta dinî yapılarını etkilediğini söylemek yanlış değildir. Bu dönemde Arap şehirlerinin çok büyük olmaması, ekonomik kaynakların oldukça kısıtlı, şehir imkânları ile çöl imkânlarının birbirine yakın olması sebebiyle hayat standartlarında ve sosyal ilişkilerinde benzerlikler olduğunu da söylemek gerekir.

İslâm'ın doğduğu coğrafyada şehirler oldukça azdı ve burada yaşayanlar da kabile esaslı bir düzen içinde yapılanmışlardı.

Sosyal Yapı Olarak Kabile

Arap toplumunda esasen kabile, kan bağına dayalı akrabalık çerçevesinde şekillenen bir yapı olmakla birlikte, çeşitli gerekçelerle kurulan sosyal akrabalık ilişkileriyle gelişen, iç çatışmalar sebebiyle de bölünen dinamik bir kurumdur. Araplar, kendi kabilelerine dayalı kimlikleriyle yaşarlar, kabilelerinin saygınlığına bağlı olarak değer görürlerdi. Bu sebeple Araplar arasında, herhangi bir kabileye bağlı olmadan yaşamak mümkün olmadığı gibi, kabilesi zayıf olan insanların baskı ve zulme maruz kalmaları sıradan olaylardandı.

Araplar arasında zayıfın güçlüye sığınması suretiyle akdedilen sığınma (car), güçleri eşit ya da birbirlerine yakın olan yahut ittifaklarında karşılıklı çıkar bulunan kişi ya da kabilelerin işbirliği yaptıkları hilf, köle azadı suretiyle gerçekleştirilen azatlık (ıtâka) mevlalığı[2] şeklinde pratik ittifak türleri geliştirilmiştir. Hatta Arapların evlat edinme (tebenni), kardeş ilan etme (muâhat), nesebe katma şeklinde akrabalık ilişkileri geliştirdikleri de bilinmektedir.[3] Ancak bu akrabalık ilişkilerinin hemen hepsi karşılıklı çıkar ve beklentiler çerçevesinde gerçekleşiyordu.

Kabile mensupları, kendi iç dinamikleri açısından dışarıdan gelen unsurlarla birlikte hareket ederdi. Koruma verilmiş bir kişiye sahip çıkmamak, kabilenin saygınlığı açısından büyük bir problemdi. Bu durumda kabilenin saygınlığını yitirmesi kaçınılmazdı.

Kabileler arasındaki ilişkileri geliştirici bir kurum da evlilikti. Genellikle ve öncelikli olarak evlilikler kabile içinde gerçekleştirilirken kabileler arası ilişkilerin geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğu zamanlarda ya da başka koşullarda kabileler arasında evlilikler de yapılıyordu. Hz. Peygamber'in büyük dedesi Hâşim'in hanımı Selma'nın Medine'de ikamet eden Hazrecoğulları kabilesine mensup olduğunu biliyoruz. Onun dedesi Kilâb b. Mürre'nin hanımı Fatıma da Ezd kabilesine mensuptu. Kocası Kilâb öldükten sonra da Kudâa kabilesinin bir kolu olan Uzre'den Rebîa b. Harâm ile evlenmiştir. Bunlara benzer birçok örnekler verilebilir. Kusay da Mekke'ye döndükten bir süre sonra Huzâa kabilesinin lideri Huleyl b. Hubşiy-

[2] Arap kabileleri arasında sık sık meydana gelen savaşlar sebebiyle, birbirlerinden esir de alıyorlardı. Esirleri kurtulmalık bedeli karşılığında azat etmek ya da karşı tarafı minnet altında bırakarak bir menfaat elde etmek veya iyi bir ilişki kurmaya vesile olması için savaşlarda esir edilen köleleri azat edebiliyorlardı. Ancak Araplar, başka memleketlerden ithal edilmek suretiyle köle olarak istihdam edilen kişilere aynı derecede müsamahakâr davranmıyorlardı.

[3] Bu ilişki şekilleri hakkında bilgi için bk. Demircan, Adnan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap Mevali İlişkisi*, 2. Basım, Beyan Yayınları, İstanbul 2015.

ye'nin kızı Hubbâ ile evlenmiştir. Evlilik, kabileler arasındaki sosyal ilişkiler ve birlikte yaşama açısından ilişki kurulmasını sağlayan önemli bir alandır.

Bu yapısı itibariyle Arap kabilesinde birlikte yaşama, ancak kabile kimliğini kabul etme ve taşımaya bağlı olarak mümkündür. Bunun dışında bir yolla kabilenin hâkim olduğu bölgede güven içinde yaşama olanağı yoktur. Zira Arap kabileleri arasında sık sık çatışmalar, saldırı ve talanlar meydana gelmektedir. Kabilesi olan bir kişi dahi bu saldırılara maruz kalırken bunların dışında kalan kişilerin maruz kaldıkları mağduriyetleri giderebilecek bir sosyal yapı ya da siyasî merci yoktur.

Araplar arasında mensup oldukları kabile açısından bir asalet ve saygınlık anlayışı vardı. Güçlü kabileler kendilerini daha saygın kabul ederken zayıf olan kabileler saygın addedilmezlerdi. Araplar, asalete çok önem verirlerdi. Bu sebeple asil kabul edilen kişi ve kabilelerle sıhriyet bağı kurmak önemliydi. Ancak sosyal ilişkiler açısından baktığımızda kabilenin güçlü bireyi ile zayıf bireyi arasında –aynı kabileye mensup olmalarına rağmen- aynı asalet anlayışı olduğunu söylemek zordur. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse kabile içindeki asalet anlayışı da güce bağlı olarak şekillenen bir durumdur.

Arapların yaşadıkları koşullar, göçebelik karakterinin şartlar zorladığında ihanet etmesini karşılaşılan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple Araplar arasında ihanete rastlanması pekâlâ mümkündür. Burada gelenekler vardır. Bunların dışında hareket eden biri, eleştirilebilir, onun kötülüğe misal olmasına sebep olacak şekilde hakkında şiirler okunarak halk hafızasına kötü bir imajla yerleşebilir ya da hakkında darb-ı meseller söylenebilir; ancak bunların hiçbiri kişisel çıkarın gerektirdiği yerlerde buna uygun davranmayı engellemeyebilir. İlkesel duruşa sahip insanlar olduğu gibi çıkarını önceleyenler de vardır.

Siyasî Yapı Olarak Kabile

Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız üzere Hz. Peygamber'in (s), İslâm dinini tebliğ ettiği Hicaz ve çevresinde Cahiliye döneminde, hatta İslâmî tebliğin Mekke döneminde kabile esaslı bir yapılanma mevcut olup merkezî bir otorite yoktu. Merkezi otoritenin olmaması, her kabileyi kendi içinde bir otoriteye dönüştürmüştü. Bu sebeple her kabile esasen bir devlet gibi işlev görür. Yani kabileyi basit bir devlet olarak tanımlayabiliriz. Zira kabilenin kendisine ait bir alanı vardır. Bu alan, kabilenin yazın ve kışın seyahat ettiği bir alandır. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse kabilenin mülkü addedilen toprağıdır. Göçebe kabileler sabit bir yere bağlı olmasa da kabilenin mülkü kabul edilen bir bölgede gezerlerdi. Birbirlerinin su kaynaklarını, yollarını, otlaklarını izinsiz kullanamazlardı. Böyle izinsiz bir müdahale, saldırı olarak değerlendirilirdi.

Kabilenin başında, kabileyi toplantılarda temsil eden, göç sırasında ya da savaşlarda onlara komutanlık yapan, otoritesi mutlak sayılmazsa da "şeyh" denen bir lider mevcuttu. Lider, mutlak bir otoriteye sahip olmasa da gücüne ve yakınlarının sayısının fazlalığına bağlı olmak üzere bir güce sahipti. Kabile liderinin zengin olması da istenirdi. Zira kabileyi temsilen misafirleri ağırlama ve gerektiğinde harcama yapma görevi ona aitti.

Kabileler arasında süregelen rekabet ve mücadele, sürekli bir çatışma ortamı oluşmasına sebep olabiliyordu. Kabilenin içinde de rekabet ve zaman zaman çatışma kaçınılmazdı. Nitekim Allah Elçisi'nin tebliğe başladığı Mekke'de mukim olan Kureyş kabilesinin ondan fazla kolu arasında rekabet vardı. Hz. Peygamber'in ailesi olan Hâşimoğullarının mensup olduğu Abdümenâf boyu, Abdüşems, Nevfel ve Hâşimoğulları olmak üzere üç kola ayrılmıştı. Bu kollar arasında zaman zaman rekabet ve gerginlikler de oluyordu. Nitekim Mekke'de hem boylar arasında rekabet vardı, hem de boyların birbirlerine karşı çıkarlarını koruyacak ittifaklar oluşturuluyordu. Hz. Peygamber'in nübüvvet sürecinde Mekke'de el-Ahlaf ve el-Mutayyebûn ittifakları vardı. Hilfülfudul da siyasî ve ekonomik iliş-

kiler çerçevesinde el-Mutayyebûn grubunun oluşturduğu bir ittifaktır.

Kabile ilişkilerine göre şekil alan bir siyasî yapıya sahip olan Araplar arasında özellikle Mekke gibi şehirlerde, ortak çıkarların daha yoğun olduğu yerlerde farklı ilişkileri gerektiren bir siyasî yapıdan söz etmek mümkündür. Örneğin Mekke'de kabileler, şehirde yürütülmesi gereken hizmetlerin ifası hususunda bir düzen kurmuşlardı. Birkaç kez görevlerin hangi kabileler ya da kişiler tarafında ifa edileceği hususunda gerginlikler olmuşsa da bu düzen, kabileler arasında önemli bir platform olarak varlığını devam ettirmiştir.

Hz. Peygamber'in nübüvvetinin başladığı dönemlerde Mekke'de sikâye ve rifâde görevleri onun ailesi olan Hâşimoğulları tarafında yerine getirilirken, kıyâde görevi amcazadeleri olan Abdüşemsoğulları, nedve, hicâbe ve sidâne görevleri ise Abdüddaroğulları tarafından yerine getiriliyordu.

Diğer Din Mensuplarıyla İlişkiler

Hz. Peygamber'in doğup büyüdüğü bölgede yaşayan insanların bazıları yaygın olan putperestliğin dışındaki inançlara sahiplerdi. Özellikle Yahudilik ve Hıristiyanlık, Araplar arasında daha yaygındı. Hatta Bahreyn taraflarında Mecusilik daha mensupları olan bir dindi. Araplar, kendi aralarında dahi bu ya da başka dinlere giren insanlarla birlikte yaşayabiliyorlardı. Önemli olan kabile kimliğine aykırı bir tutum içinde olunmamasıdır.

Bazı Arapların inançsız olduklarını söylememize imkân veren ifadeler kullanabildiklerini ve kabilelerinin onları kendi aralarında barındırdıklarını, onları kabile dışına atmadıklarını görüyoruz.

Hz. Peygamber'in doğup büyüdüğü Mekke'de Hıristiyan olan iki kişiden söz edilir. Bunlardan biri Kureyş'in bir kolu olan Esedoğullarından Varaka b. Nevfel idi. Hıristiyanlığa giren diğer bir kişi ise Ümeyyeoğullarının müttefiki olan Esed b. Huzeymeoğullarından -aynı zamanda Hz. Peygamber'in halası Ümeyme bt. Abdülmutta-

lib'in oğlu olan- Ubeydullah b. Cahş'tır. Bu kişilerin aileleri ya da Kureyşliler tarafından dışlandıklarını bilmiyoruz. Hıristiyanlığa giren başka birkaç kişinin isminin yanı sıra Mekke'de bulunan kölelerden Hıristiyan olanlar da vardı. Ancak genel olarak Mekkelilerin Hıristiyanlar hakkında olumsuz bir kanaate sahip oldukları da söylenir. Bunun Habeşli bir Hıristiyan olan Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkma teşebbüsüyle ilişkilendirildiği söylenebilir.

Hicaz'ın kuzeyinde çok sayıda Yahudi'nin yaşadığı yerler olmasına rağmen Mekke'den Yahudiliğe giren kimse bilmiyoruz. Ancak Yahudiler de buraya ticaret amacıyla geliyorlardı. Onların Araplar tarafından reddedilmesinden değil, Kitap Ehli olan insanların tevhit inancına sahip olmayıp, kitaplı bir dinleri olmadığı için küçük gördükleri söylenebilir. Bütün bunlara rağmen Arapların, kurulu düzenlerine açık bir zarar vermedikleri sürece farklı dinlere mensup insanların Araplar arasında yaşayabildiklerini söylememiz mümkündür.

Hz. Peygamber Döneminde Birlikte Yaşama

Allah Elçisi'nin (s.a.v.) bizzat yaşadığı coğrafya çok geniş değildir. Hayatı yoğun olarak Mekke ve Medine'de geçmiştir. Nübüvvet öncesinde ve sonrasında kuzeye ve güneye bazı seferleri olmakla birlikte, yaklaşık 53 yaşına kadar Mekke'de, hayatının son on yılını ise Medine'de geçirmiştir. Onun yaşadığı bölge, dönemin güçlü otoriteleri olan Bizans ve Sâsânî devletlerinin nüfuz alanının dışında kalan bir bölge olup bu dönemde burada çok dinli ve farklı etnik kökenli bir sosyal yapıyla karşılaşıyoruz.

Allah Elçisi'nin (s.a.v.) hem Müslümanlarla, hem de gayr-i müslimlerle ilişkilerinin tekdüze bir çizgide sürdüğünü düşünmek yanlış olur. Bu sebeple Hz. Peygamber döneminde farklı zamanlarda dönemin koşullarına göre değişen bir ilişki düzeyi yaşandığını söylemek doğru olur. Kronolojik takipte ortaya konan tavrın dönemin koşullarına bağlı olarak anlamlı olduğunu tespit etmek zor değildir.

Gayr-i Müslimlerle Birlikte Yaşama

Hz. Peygamber, yaşadığı coğrafyada farklı dinlere mensup insanlarla bir arada yaşamış, onlarla çeşitli düzeylerde ilişki kurmuştur. En yoğun ilişki içinde bulunduğu grup müşrikler olmasına rağmen, başta Yahudiler olmak üzere diğer dinlere mensup insanlarla da ilişki içinde olmuştur. Bunlar hakkında kısaca bilgi vererek durumu tasvir etmeye çalışalım:

Müşrikler

Allah Elçisi'nin (s.a.v.) ilk muhatapları Müşriklerdir. Kendisinin doğup büyüdüğü ve yaklaşık 40 yaşında peygamber oluncaya kadar yaşadığı Mekke'de yaygın dinî inanç, İslâm'ın şirk dediği putperestlikti. Akrabaları ve çevresinde yaşayan insanların tamamına yakını müşrikti.

Hz. Peygamber'in muhatap olduğu müşrikleri tek bir dinî grup gibi zikrediyorsak da onların -ister aynı kabilede, isterse farklı kabilelerde yaşasınlar- birbirlerinden farklı dinî inançlara ve yaklaşımlara sahip olduklarını söylemek mümkündür. Müşrikler, dinî farklılıklara karşı daha tahammülkâr görünüyorlarsa da İslâmî mesaja daha sert bir karşılık vermişlerdir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in tebliğe başlar başlamaz hemen keskin bir muhalif tavırla karşılaştığını söylemek doğru olmaz. Zamanla olayların gelişimine bağlı bir sertleşmenin olduğunu söylemek daha doğru olur. Tıpkı Hz. Peygamber'in onlara karşı tutumunun da benzer şekilde olaylara ve gelişmelere bağlı olarak geliştiği gibi.

Hz. Peygamber'in nübüvvet iddiasından önce hem Mekke'de, hem de diğer yerleşim yerlerinde muvahhit olan, hatta başka dine giren insanlar vardı. Nitekim -yukarıda ifade ettiğimiz gibi- Hz. Hatice'nin amcazadesi olan Varaka b. Nevfel Hıristiyan olmuştu. Yine Hz. Peygamber'in halasının oğlu Ubeydullah b. Cahş da Hıristiyanlığı benimsemişti.

Hz. Ömer'in amcası Zeyd b. Amr ise başka bir dine girmemekle birlikte Allah'ın birliğine inanan ve putları yüceltmeyen bir insandı. Buna rağmen bu insanlar, kendi memleketlerinde, akrabalarının arasında yaşıyorlardı. Kaynaklar başka birçok isim zikrederler. Meselâ Mekke'yle ilişkileri de olan Sakîf kabilesinden Taifli Ümeyye b. Ebi's-Salt, yaptığı konuşmalarda tevhidi güzel bir şekilde işlediği söylenen İyâd kabilesine mensup olan Kus b. Saîde bunlardandır.

Müşriklerin dinleri, yazılı metinlere sahip olmadığı için inançta birlik sağlanması pek mümkün değildi. Aynı kabile içinde müşrik oldukları halde farklı putları yücelten insanlar olduğu gibi her kabilenin kendisine mahsus bir putu vardı. Bazı kabilelerin saygı duydukları putlara, başka kabileler saygı duymuyorlar ya da onları aynı derecede yüceltmiyorlardı. Bütün bu farklılıklara rağmen müşrikler, birlikte yaşıyorlardı. Ancak İslâmî tebliğden sonra Hz. Peygamber'in getirdiği mesajın, -bazı olumsuzlukların ortaya çıkmasına sebep olsa da- mevcut sosyal düzenin değiştirilmesine sebep olacağını düşündükleri ilkelerine rıza göstermediler. Bu tepki sırf dinî hassasiyet ve hamasetten kaynaklanan bir tutum değildi. Bunların arasında samimi dindar müşriklerin olması muhtemel ise de tepkinin merkezinde Hz. Peygamber'in önerdiği dinin mevcut sosyal, siyasî ve ekonomik ilişkileri yerinden oynatabilecek özelliklere sahip olmasıydı.

Mekke Yıllarında Müşriklerle İlişkiler

Kuşkusuz Hz. Peygamber ilk tebliğe başladığında müşrikler, hemen bu tespiti yapmış değildi. Zamanla mesajın, dinî anlayışlarının yanı sıra birçok alışkanlıklarına ve daha da önemlisi çıkarlarına müdâhil olacağını düşünmeye başladıkları andan itibaren Allah'ın Elçisi'ne daha yüksek sesle muhalefet etmeye başladılar. Bu muhalefet Mekke döneminde sertleştiğinde Hz. Peygamber'in yalnızlaştırılması ve benzeri siyasî girişimlere yol açtığı gibi zayıf Müslümanlara yönelik şiddete de dönüştü. Bu şiddet, Allah Elçisi'nin (s.a.v.) ailesinin toplumdan yalıtılması gibi toplu eylemlere ve nihayet Allah Elçisi'ni öldürme kararına kadar vardı. Aslında Hz. Peygamber'in

Mekke'de müşriklerle ilk ilişkileri daha yumuşak zeminde başlamasına ve toplumu zaman içinde dönüştürme hedefine uygun olarak gelişmesine rağmen, -genelde Abdümenâf'la, özelde Hâşimoğullarıyla rekabetleri olan ve onların güdümüne girebileceklerinden korkarak- Allah'ın Elçisi'nden rahatsızlık duyan bazı liderlerin tutumu, ilişkileri sertleştirmiştir.

Medine'de Medineli Müşriklerle İlişkiler

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde burada çok sayıda müşrik yaşıyordu. Hatta ilk aylarda ve yıllarda Müslümanların sayısı müşriklerden azdı. Ancak Medine'deki müşrikler, akrabalarından Müslüman olanların da etkisiyle Hz. Peygamber'le işbirliği yaptılar ve onu destekledi. Hz. Peygamber'in Medine'ye gider gitmez, yaklaşık 1500 kişi olan Müslümanların sayısına rağmen lider pozisyonunu elde etmesinde bu desteğin önemi inkâr edilemez.

Medine'nin İlk Zamanlarında Mekkeli ve Çevre Müşrik Kabilelerle İlişkiler

Hz. Peygamber, Medine'ye gittikten sonra Mekkeli müşriklerin kendisine ve Müslümanlara karşı olumsuz tavırlarına karşı aralarında bir şey olmamış gibi davranamazdı. Kureyş'ten gelebilecek zararlara karşı tedbir almak üzere istihbarat faaliyetlerine önem verdi. Takip eden yıllarda çevredeki kabilelerle antlaşmalar yaparak Mekkeliler aleyhine nüfuz alanını geliştirmeye çalıştı.

Çatışma Döneminde Kureyş Müşrikleriyle İlişkiler

Kureyş'le mücadele döneminde Hz. Peygamber'in müşriklerle ilişkilerinde farklı iki tutum olduğunu tespit etmek mümkündür: Müslümanlarla mücadele etmeyenlerle savaşmamaya ve hatta onlarla karşılıklı çıkarlarını koruyan antlaşmalar yapmaya çalışan Hz. Peygamber, Mekkelilerle iş birliği yapan diğer müşriklere karşı tedbirler almıştır. Öte yandan Müslümanlara saldıran, ya da düşmanla işbirliği yapan Medine civarındaki kabilelere karşı askeri faaliyetler yürütmekten geri durmamıştır.

Mekkeli müşriklerle Müslümanlar arasında meydana gelen birçok olumsuzluğa Bedir, Uhud ve Hendek savaşı gibi çatışmalara rağmen, Allah'ın Elçisi h. 6. yılda umre yapmak amacıyla Mekke'ye gitmeye karar verdiğinde yeni bir süreci başlatmak için adım atmış oldu. Mekkeliler, savaş halinde oldukları bahanesiyle Hz. Peygamber ve yanındaki Müslümanları, -savaş kastıyla gelmemiş olmalarına rağmen- Mekke'ye sokmama hususunda kararlı davrandılar.

Hudeybiye Antlaşması Sürecinde İlişkiler

Hz. Peygamber, Mekkeli müşriklerle Hudeybiye antlaşmasını, bu seferin sonunda akdetti. Hudeybiye antlaşması çerçevesinde aralarında düşmanlık olan kabilelerden Huzâa Müslümanlarla, Bekr kabilesi de Mekkelilerle işbirliği yaptılar. Antlaşma 10 yıl süreli olarak akdedilmişti. Gerçi, -Beni Bekr b. Abdümenât'ın Huzâalılara gece baskını düzenleyerek onlardan birçok kişiyi öldürmeleri üzerine- antlaşmanın Mekkeli müşrikler tarafından ihlal edilmesi üzerine ömrü iki yıldan fazla sürmedi. Ama bu dönemde müşrikler, Mekke ticareti açısından rahat hareket edebildikleri gibi Müslümanlar da Mekke ile olumlu ilişkiler kurdular. Hatta bu yıllarda Hâlid b. Velîd ve Amr b. el-Âs gibi Mekkeliler Medine'ye giderek Müslüman oldular.

Barış ortamında İslâm'ın daha hızlı yayılma ortamı bulduğu bir gerçektir. Nitekim Kur'an-ı Kerim, Hudeybiye antlaşmasını bir fetih olarak nitelendirmiştir: "*Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin ve Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin.*"[4]

Mekke Fethinden Sonra Müşriklerle İlişkiler

Hicretin 8. yılında Mekke fethinden sonra Hz. Peygamber'in müşriklerle ilişkilerinde yeni bir sürece girildiği söylenebilir. Fetihle birlikte Kâbe'nin etrafında bulunan putlar kaldırıldığı gibi, gönderi-

[4] *Fetih* 48/1-3.

len seriyyelerle Arapların çevredeki putları tahrip edildi. Ancak müşriklerin hac ibadetine katılımıyla ve buradaki bazı ritüelleriyle ilgili herhangi bir düzenlemeye gidilmedi. Bir sonraki yıl, hicretin 9. yılında hac emiri olarak gönderilen Hz. Ebû Bekir'e Hz. Ali ile gönderilen haberde, bu yıldan itibaren müşriklerin tavaf yapmalarına izin verilmeyeceği, ayrıca o yıl çıplak tavaf yapılamayacağı bildirildi. Hz. Ali, hac ibadetinin bundan böyle nasıl yapılacağını ortaya koyan ve müşriklerle ilişkiler hususunda hükümler ihtiva eden Berae (Tevbe) suresinin ilk bölümünü bildirmek üzere görevlendirilmişti.

Bu ayetler, müşriklerle birlikte yaşama hususunda açık bir çerçeve çizmektedir. Mekke'nin fethinden yaklaşık on dört ay sonra (Zilkade-Zilhicce/Mart 631) Hz. Ebû Bekir yönetiminde düzenlenen haccın ifa edilmesi niyetiyle Müslümanların Medine'den yola çıkmasının ardından Tevbe suresi inmiş; Hz. Peygamber (s.a.v.) surenin özellikle müşrikleri ilgilendiren hükümlerinin tebliği için arkadan Hz. Ali'yi göndermişti. Surenin ilk bölümünü oluşturan ayetler onun bu tebligatı çerçevesine girer.[5] "Allah ve Resûlünden antlaşma

[5] "*Allah ve Resûlünden, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ültimatomdur: Yeryüzünde dört ay daha dolaşın. Şunu bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz; Allah ise, inkârcıları perişan edecektir. Hacc-ı ekber gününde, Allah ve Resûlünden bütün insanlara bir bildiridir: Allah ve Resûlü, Allah'a ortak koşanlardan uzaktır. Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için hayırlıdır. Ama yüz çevirirseniz, şunu iyi bilin ki, Allah'ı âciz bırakabilecek değilsiniz. İnkârcılara, elem dolu bir azabı müjdele! Ancak Allah'a ortak koşanlardan, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz, sonra da antlaşmalarında size karşı hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinize hiç kimseye yardım etmemiş olanlar, bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah, kendine karşı gelmekten sakınanları sever. Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir. Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı. Sonra da onu*

yaptığınız müşriklere açık bildiri" diye başlayan surenin bu ayetlerinde Müslümanlarla puta tapanların dinî, siyasî ve sosyal konumlarının bundan böyle tamamen birbirinden ayrılacağı ifade edilir. Buna göre aralarında antlaşma bulunan gruplarla antlaşma müddetince, diğer müşriklerle o günden itibaren dört ay süreyle barış hali devam edecek, antlaşma şartlarına uyup düşman saflarında yer alan kimselere destek vermemek kaydıyla müşriklere savaş açılmayacaktır. Bunun yanında putperestlikten dönüp iman eden, namaz kılıp zekât veren herkes dokunulmazlığa sahip olacak, kendi inancına bağlı kalmakla birlikte Müslümanların ülkesine -seyahat amacıylagirmek isteyenlere de güvence verilecektir:[6]

Yukarıdaki ayetlerin ardından gelen ayetlerde[7] müşriklerin Müslümanlara karşı samimi davranmadıkları, ahit ve antlaşma ta-

---

güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir." (*Tevbe* 9/1-6).

[6] Topaloğlu, Bekir, "Tevbe Suresi", *DİA*, XL, 586.

[7] "*Allah'a ortak koşanların Allah katında ve Resûlü yanında bir ahdi nasıl olabilir? Ancak Mescid-i Haram'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız başkadır. Bunlar size karşı dürüst davrandığı sürece, siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah kendine karşı gelmekten sakınanları sever. Onların bir ahdi nasıl olabilir ki! Eğer onlar size üstün gelselerdi, ne akrabalık (bağlarını), ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirlerdi. Ağızlarıyla sizi hoşnut etmeye çalışıyorlar, oysa kalpleri buna karşı çıkıyor. Onların pek çoğu fasık kimselerdir. Allah'ın ayetlerini az bir karşılığa değiştiler de insanları onun yolundan alıkoydular. Bunların yapmakta oldukları şeyler gerçekten ne kötüdür! Bir mümin hakkında ne akrabalık (bağlarını), ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirler. İşte onlar taşkınlık yapanların ta kendileridir. Fakat tövbe edip, namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilen bir kavme ayetleri işte böyle ayrı ayrı açıklarız. Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozup dininize dil uzatırlarsa, küfrün elebaşlarıyla savaşın. Çünkü onlar yeminlerine riayet etmeyen kimselerdir. Umulur ki, vazgeçerler. Yeminlerini bozan, peygamberi yurdundan çıkarmaya kalkışan ve üstelik size tecavüzü ilk defa kendileri başlatan bir kavimle savaşmaz mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa Allah, -eğer siz gerçek müminler iseniz- kendisinden korkmanıza daha lâyıktır. Onlarla savaşın ki, Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin, onları rezil etsin, onlara karşı size yardım etsin,*

nımadıkları belirtilir. Bununla birlikte tuttukları yoldan vazgeçip iman ettikleri, namaz kılmayı ve zekât vermeyi kabul ettikleri takdirde Müslümanların din kardeşleri sayılacak, fakat antlaşmaları

---

mümin topluluğun gönüllerini ferahlatsın ve onların kalplerindeki öfkeyi gidersin. Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Yoksa Allah içinizden, Allah'tan, Resûlünden ve müminlerden başkasını kendilerine sırdaş edinmeksizin cihat edenleri ayırt etmeden bırakılacağınızı mı sandınız? Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. Allah'a ortak koşanların, inkârlarına bizzat kendileri şahitlik edip dururken, Allah'ın mescitlerini imar etmeleri düşünülemez. Onların bütün amelleri boşa gitmiştir. Onlar ateşte ebedî kalacaklardır. Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram'ın bakım ve onarımını, Allah'a ve ahiret gününe iman edip Allah yolunda cihat eden kimse(lerin amelleri) gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah zalim topluluğu doğru yola erdirmez. İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat eden kimselerin mertebeleri, Allah katında daha üstündür. İşte onlar, başarıya erenlerin ta kendileridir. Rableri onlara, kendi katından bir rahmet, bir hoşnutluk ve kendilerine içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdelemektedir. Onlar orada ebedi kalacaklardır. Şüphesiz, Allah katında büyük bir mükâfat vardır. Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir. De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesata uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez." Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet (bozularak) gerisin geriye dönüp kaçmıştınız. Sonra Allah, Resûlü ile müminler üzerine kendi katından güven duygusu ve huzur indirdi. Bir de sizin göremediğiniz ordular indirdi ve inkâr edenlere azap verdi. İşte bu, inkârcıların cezasıdır. Sonra Allah, bunun ardından yine dilediği kimsenin tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (*Tevbe* 9/7-27).

bozup İslâm'a dil uzatanlara savaş açılacaktır. Bu arada küfür ve inkârda ısrar eden putperestlerin camilerin ve Mescid-i Harâm'ın hizmetinde bulunamayacakları, bu hakkın Allah'a ve ahiret gününe iman edip namaz kılan, zekât veren ve Allah'tan başka hiçbir kimseden korkmayanlara ait olduğu vurgulanır. Daha sonra İslâm'ın yayılıp yerleşmesi ve gönüller üzerinde hâkimiyet kurması için elden gelen gayretin (cihat) sarf edilmesinin önemi üzerinde durulur; ebedî saadete bu nitelikleri taşıyanların erişeceği belirtilir. Bu idealin baba, oğul, kardeş, eş ve yakın akraba sevgisinden, servet, ticaret ve konforlu mesken arzusundan üstün tutulması gerektiği anlatılır:[8]

Sonraki ayetlerde[9] mü'minlere hitap edilerek manevî kire bulanmaları yüzünden müşriklerin bundan böyle Kâbe'ye yaklaşama-

---

[8] Topaloğlu, Bekir, "Tevbe Suresi", *DİA*, XL, 586.

[9] "*Ey iman edenler! Allah'a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettir. Artık bu yıllarından sonra, Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, Allah dilerse lütfuyla sizi zengin kılar. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın. Yahudiler, "Üzeyr Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar ise, "İsa Mesih Allah'ın oğludur" dediler. Bu onların ağızlarıyla söyledikleri (gerçeği yansıtmayan) sözleridir. Onların bu sözleri daha önce inkâr etmiş kimselerin söylediklerine benziyor. Allah onları kahretsin. Nasıl da haktan çevriliyorlar! (Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (Hıristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa bunlar da ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır. Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasalar da Allah, nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz. O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir. Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve "İşte bu, kendiniz için biriktirip*

yacağı bildirilir. Allah'ın birliğine ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram tanımamak suretiyle hak dini reddeden, Üzeyir'i ve İsa'yı Allah'ın oğlu diye tanımlayan Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşan Ehl-i Kitap'la da cizye vermeyi kabul etmelerine kadar savaşılması emredilir. Bu iki zümrenin bilginlerini, rahiplerini ve Meryem oğlu İsa'yı Allah'tan başka rab edindikleri, böylece şirke düşerek Allah'ın nurunu söndürmeye çalıştıkları, fakat bunu asla başaramayacakları, İslâm'ın bütün dinlere hâkim olacağı ifade edilir; Yahudi ve Hıristiyan din adamlarından çoğunun haksız yere insanların mallarını yedikleri belirtilir. Birinci bölümün sonunda savaşın yasaklandığı haram ayların ve dolayısıyla diğer zaman dilimlerinin takvimdeki yerlerinin değiştirilmemesinin gerektiği vurgulanır.[10]

Hz. Ali'nin tebliğ ettiği hükümler şunlardır:

- Bu hac mevsiminin bitiminden itibaren Müslüman olmayan kimseler Mescid-i Harâm'a yaklaşmayacak,
- Artık Kâbe çıplak olarak tavaf edilmeyecek,
- Müslümanlarla antlaşması bulunanlara belirlenen sürenin sonuna kadar güvence verilecek, antlaşması olmayanlara da dört ay süre tanınacaktır.[11]

---

sakladığınız şeylerdir. Haydi, tadın bakalım biriktirip sakladıklarınızı!" denilecek. Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu Allah'ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. Fakat Allah'a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın. Bilin ki Allah, kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir. Haram ayları ertelemek, ancak inkârda daha da ileri gitmektir ki bununla inkâr edenler saptırılır. Allah'ın haram kıldığı ayların sayısına uygun getirip böylece Allah'ın haram kıldığını helal kılmak için Haram ayı bir yıl helâl, bir yıl haram sayıyorlar. Onların bu çirkin işleri, kendilerine süslenip güzel gösterildi. Allah inkârcı toplumu doğru yola iletmez." (*Tevbe* 9/28-37).

[10] Topaloğlu, Bekir, "Tevbe Suresi", *DİA*, XL, 586.

[11] Topaloğlu, Bekir, "Tevbe Suresi", *DİA*, XL, 586.

Hz. Peygamber'in hayatının son günlerinde Müslümanların hâkim olduğu coğrafyada artık müşriklerin yaşamalarına izin verilmeyeceği için ya bölgelerini terk edeceklerdi ya da Müslüman olacaklardı. Kendi çıkarları için uygun olanı, Müslüman olmayı tercih ettiler.

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız üzere Hz. Peygamber'in müşriklerle ilişkisi, gittikçe sertleşen bir süreç izlemiş; nihayet İslâm hâkimiyetinden sonra eski dinlerini terk ederek Müslüman olmuşlardır. Müşrik Arapların, siyaseten Müslüman olmaları Mekke fethiyle birlikte hızlanan bir süreç olmuş; müşriklere hac yasağı getirildiği sıralarda, belli başlı put mabetleri yıkılmış, müşrik Arap sayısı oldukça azalmış; dolayısıyla buna karşı bir direnç ortaya koyma imkânları kalmamıştı.

Yahudiler

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Yahudilerle ilk önemli temasları hicretten sonra gerçekleşti. Allah'ın Elçisi, Medine'ye hicret ettiğinde önce Yahudilerle karşılıklı iyi niyet ilişkilerinin hâkim olmasını arzu etti. Hatta müşrik Araplara karşı tevhidi savunduğu için normal koşullarda ona daha yakın durmaları, onunla ilişki kurmaları beklenirdi. Kuvvetle muhtemeldir ki Hz. Peygamber'in beklentisi de bu yöndeydi. Ancak Medineli Yahudiler, genel olarak müşrik Araplara karşı üstten bakan tutumlarını Allah'ın Elçisi'ne (s.a.v.) karşı da sürdürdüler. İlerleyen zamanlarda Hz. Peygamber'i kendileri için tehlike olarak görmeye başladıkları andan itibaren onun aleyhine müşriklerle işbirliği yapmaya başladılar.

Barış Döneminde Medine Yahudileriyle İlişkiler

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra ilişkilerini dinini tebliğ edebileceği bir ortam oluşturma hedefi çerçevesinde ortaya koymak istedi. İnsanlara dini tebliğ etmenin yolu, onlarla ilişki kurmaktan geçer. Hz. Peygamber, hicretten hemen sonra Yahudileri yeni dine çağrılarına olumlu cevap bulamadıysa da onlarla karşılıklı saygı temelinde bir ilişki kurmaya da önem verdi. Nitekim hicretin

1. yılında Müslümanlar, Yahudiler ve müşriklerin taraf oldukları Medine antlaşmasını akdetmeyi başardı. Bu antlaşmanın gerçekleştirilmesinde Yahudilerden çok Hz. Peygamber'in gayretlerinin etkisi öne çıkmıştı.

Antlaşmaya göre Yahudiler, bütün haklarını kendi cemaatleri içinde kullanacaklardı. Antlaşmada onları asimile etme ya da Müslümanlara bağlama düşüncesi olmadığı açıktı. Karşılıklı saygı ve hemşehrilik hukuku çerçevesinde dayanışmayı öngören bu antlaşmanın Yahudilerle ilgili maddeleri, zamanla bazı Yahudi kabileleri tarafından ihlal edildi. Hz. Peygamber, bu ihlallere tolerans göstermeyerek iki Yahudi kabilesini sürgün cezasıyla birisini ise taraflar arasında hakem olan Sa'd b. Mu'âz'ın kararı çerçevesinde cezalandırdı.

Çatışma Döneminde Medine Yahudileriyle İlişkiler

Yahudilerle ilk ciddi problem, Bedir savaşının akabinde gerçekleşti. Kaynukaoğulları, Medine sözleşmesinin tarafı olmalarına rağmen sözleşmeyi ihlal etmişler;[12] bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından hicretin 20. ayı olan Şevvâl ayının ortasında (Nisan 624) muhasara altına alınmışlardı. Hz. Peygamber'in onların üzerine "*(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan, sen de antlaşmayı bozduğunu aynı şekilde onlara bildir. Çünkü Allah hainleri sevmez.*"[13] ayetinin inişinden sonra onların üzerine yürüdü.[14]

---

[12] Rivayete göre Kaynukaoğulları saldırgan tutumlarının yanı sıra Ensâr'dan bir adamın eşi olan bir kadın Benî Kaynuka pazarına geldi. Kadın alışverişi sırasında kuyumcunun dükkânında otururken Kaynuka Yahudilerinden bir adam, kadından habersiz bir şekilde arkasına geçip kadının eteğini bir dikenle sırtına iliştirdi. Kadın ayağa kalktığında avreti görününce oradakiler ona güldüler. Bunun üzerine o sırada orada bulunan bir Müslüman da o adamı öldürdü. Benî Kaynuka toplanarak Müslüman adamı öldürdüler. Böylece antlaşma metnini Resûlullah'ın üzerine atıp savaşmaya başladılar ve kalelerine sığındılar (Vâkıdî, s. 176-177).

[13] *Enfâl* 8/58.

[14] Vâkıdî, s. 177.

On beş gün süren kuşatmanın sonunda Medine'den sürgün edildiler. Bu gelişmenin önemli sebeplerinden biri ve belki de en önemlisi, Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu pazarı Kaynukaoğullarının ticarî çıkarlarına zararlı görmeleriydi.

Çok geçmeden Medine sözleşmesinin taraflarından biri olan Nadîroğulları da Hz. Peygamber'e suikast düzenleme teşebbüsünde bulunmak suretiyle antlaşmayı ihlal ettikleri için sürgün edildiler.

Medine'de kalan son güçlü kabile olan Kurayzaoğulları, Hendek savaşı sürecinde Mekke müşrikleriyle yaptıkları işbirliğinin son anda bozulması sebebiyle Müslümanlar tarafından kuşatılmışlar; ihanetlerinin bedelini, hakem olarak kabul ettikleri Sa'd b. Mu'âz'ın hükmettiği ağır ceza ile ödediler. Müşriklerin Medine çevresindeki kabilelerle işbirliği yapmasını sağlayan ve Kurayzaoğullarını bu ittifaka dâhil etmek için gayret gösteren Huyey b. Ahtab, Kurayzaoğullarının yanında kalarak bu gelişmedeki sorumluluğunun bedelini hayatıyla ödedi.

Zikrettiğimiz kabileler cezalandırıldıktan sonra da Medine'de bazı Yahudilerin yaşamaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Sorumlulukları çerçevesinde hareket eden gayr-i müslimlere dokunulmadığı gibi buradaki gayr-i müslimlere de inançlarını özgürce yaşayabilmelerine imkân tanıyan bir muamele görmüşlerdir.

Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkileri Hayber ve çevresindeki yerleşim yerlerinin fethinden sonra da devam etmiştir. Fethedilen yerlerde yaşayan Yahudiler, Müslümanların mülkü haline gelen arazileri işlemeye devam ederek bunun karşılığında yıllık bir vergi ödemek suretiyle zimmî statüsü kazanmışlardır. Hayber, Teymâ, Fedek ve Vâdilkura Yahudileri inançlarını kendi memleketlerinde yaşamaya devam etmişlerdir.

Hıristiyanlar

Hz. Peygamber'in hâkim olduğu bölgede Hıristiyan olan bazı insanlar varsa da bunların kalabalık bir cemaat olduklarını söylemek

mümkün değildir. Hıristiyanlarla ilişkiler bağlamında zikredilebilecek en önemli gelişmelerden biri, Necrân Hıristiyanlarının Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'le görüşmeleri ve bundan sonraki gelişmelerdir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) h. 9. (631) yılda Necrân'dan gelen heyeti karşılayarak onları Medine'de misafir etmiş ve İslâm'a davet etmişti. Resûlullah bunları İslâm'a davet edince heyetin reisi Ebû Hârise, "Biz senden önce Müslüman olduk." dedi. Hz. Peygamber domuz eti yemeleri, haça tapmaları ve İsa'yı Allah'ın oğlu kabul etmeleri sebebiyle İslâm'ı benimsemiş sayılamayacaklarını bildirdi. Bunun üzerine heyet mensupları İsa'nın babasının kim olduğunu sordular. Kaynakların belirttiğine göre Hz. Peygamber, bu soruya hemen cevap vermemiş; kısa bir müddet sonra da Âl-i İmrân suresinin ilk seksen ayeti nazil olmuştur. Bu ayetlerde Hıristiyanlık hakkında bilgi verilmekte, İsa'nın babasız olarak dünyaya gelişine Âdem'in annesiz ve babasız olarak yaratılışı örnek gösterilmekte, daha sonra da mübâhele ayeti yer almaktadır. Hz. Peygamber mübâhele ayetinin nüzulünden sonra Hasan, Hüseyin, Fâtıma ve Ali ile birlikte Necran heyetinin yanına gitti; ilgili ayetleri okuyarak kendilerini mübâheleye davet etti. Necranlılar kısa bir istişareden sonra Hz. Muhammed'in peygamber olma ihtimalini göz önünde bulundurarak mübâheleye cesaret edemediler. Cizye ödemek koşuluyla anlaşma yaptılar ve ülkelerine döndüler.[15]

Resûlullah (s.a.v.) Necrân heyetiyle, her bir takım elbise bir ukıyye olmak üzere Receb ayında 1.000 takım ve Safer ayında da 1.000 takım verilmek üzere 2.000 takım elbise üzerine anlaştı. Ayrıca Yemen'de bir karışıklık olduğu takdirde emanette kalmak üzere otuz zırh, otuz mızrak, otuz deve ve otuz at verilecekti. Necrân ve çevresindeki ahalinin nefisleri, dinleri, malları, orada hazır olan ve olmayan mensupları, manastır ve kiliseleri Allah'ın koruması ve Peygamber (s.a.v.) Muhammed'in güvencesi altındadır. Hiçbir pis-

[15] Fayda, Mustafa, "Mübâhele", *DİA*, XXXI, 425.

koposun görevi, hiçbir rahibin rahipliği, hiçbir kilise hizmetçisinin hizmeti değiştirilmeyecektir. Buna birkaç şahit şahitlik yapmıştır. Ebû Süfyân b. Harb, Akra b. Hâbis ve Muğîre b. Şu'be bunlardandır.[16]

Kur'an-ı Kerim'de tevhit inancından sapma olarak nitelendirilen inançları sebebiyle Yahudiler ve Hıristiyanlar tekfir edilmişlerse de onların müşrikler gibi değerlendirilmedikleri, müşriklerden farklı olarak onlara bazı ayrıcalıklar tanındığı bir gerçektir. Meselâ bir Müslüman, Ehl-i Kitab'tan bir hanımla, kadın dinini değiştirmeden evlenebilir: "*Bugün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Mü'min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır.*"[17]

Mecûsîler

Hz. Peygamber döneminde Müslümanların hâkim oldukları bölgede Mecusilerin sayısı çok olmasa da Bahreyn bölgesinde yaşayan bazı Mecusilerin Allah'ın Elçisi'yle (s.a.v.) görüşerek yıllık bir miktar vergi ödemek suretiyle zimmet ehli oldukları görülmektedir. Kur'an'da bir yerde Mecûs [tekili: mecûsî] kelimesi geçmektedir.[18] Ancak Ehl-i Kitab'tan ayrı bir grup olarak zikredilmişlerdir. Hz.

---

[16] İbn Sa'd (1), Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî (ö. 230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire 1421/2001 [Türkçe çevirisi: Siyer Yayınları, İstanbul 2014], I, 308.

[17] *Mâide* 5/5.

[18] "*Şüphesiz, iman edenler, Yahudiler, Sabiîler, Hıristiyanlar, Mecûsiler ve Allah'a ortak koşanlar var ya, Allah kıyamet günü onların aralarında mutlaka hüküm verecektir. Çünkü Allah her şeye şahittir.*" (*Hac* 22/17).

Peygamber'in "Onlara Ehl-i Kitab muamelesi yapın"[19] dediğine dair bir hadis nakledilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Yemen ve Hecer bölgesindeki Mecusilerden cizye alarak onlara zimmet Ehl-i Kitab statüsü verdiği bilinmektedir.[20]

Yukarıda Müslümanların diğer din mensuplarıyla kurdukları ilişki ve bir arada yaşam kültürünün temelleri ve yansımaları hakkında bilgi verdik. Müslümanların da bir arada yaşamalarında ortaya çıkan tabloyu tasvire geldik.

Müslümanların Kendi Aralarında Birlikte Yaşaması

Müslümanlarının birlikte yaşamaları açısından Mekke ile Medine dönemlerini koşullarını dikkate alarak birbirinden ayırmak gerekir.

Mekke Döneminde Müslümanların Birlikte Yaşaması

Hz. Peygamber'in Mekke'deki tebliğ faaliyetlerinde Müslüman olanların toplam sayısı 230 kişi kadardır. Bunların önemli bir kısmı ilk beş-atı yıl içinde Müslüman olmuşlardı. Habeşistan hicreti sebebiyle de çoğunluğu Habeşistan'a gitti. Mekke'de kalanlar, Hz. Peygamber'in liderliği etrafında yeni bir sosyal sınıf oluşturma imkânı bulamadı.

Allah'ın Elçisi Müslümanlarla Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evinde görüşüyordu. Birlikte yaşama değil, birlikte hareket etme imkânları dahi yoktu. Nitekim bazı zayıf Müslümanlar baskı, şiddet ve işkenceye maruz kaldıklarında Müslümanlar, Müslüman kimlikleriyle onlara sahip çıkamıyorlar; Allah'ın Elçisi de onlara sabır tavsiye etmekten daha fazla bir şey yapamıyordu. Dolayısıyla Müslümanlar Mekke'de hâkim sıfatıyla değil, mazlum sıfatıyla yer almışlardır.

Mekke'de İslâm kimliği etrafında şekillenen bir cemaat oluşturamadıkları için Müşriklerle ancak zayıf halka olarak yaşamak du-

---

[19] Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah (179/795), *el-Muvatta*, İstanbul 1413/1992,, "Zekât", 42.

[20] Gündüz, Şinasi, "Mecûsîlik", *DİA*, XXVIII, 280.

rumundaydılar. Üstelik Müslüman kimliği etrafında örgütlenme imkânı bulamadan... Bununla birlikte Müslümanların mevcut koşullar çerçevesinde cemaat olma bilincini geliştirmeye ve birbirlerine destek olmaya gayret ettiklerini söylemek gerekir. Hz. Peygamber'in, müşriklerin baskılarını etkisiz hale getirmek için önemler aldığını biliyoruz. Meselâ Habeşistan hicreti, bu anlamda ortaya konmuş bir siyasetin yansımasıdır. Habeşistan'a hicret eden farklı kabilelerden olan Müslümanların birlikteliği cemaat düşüncesinin Mekke'de çok canlı olduğunu söylememize imkân vermektedir.

Mekke'de Müslümanların akide birliği etrafındaki beraberliğinin bilincinde oldukları ve din kardeşliğini, kan bağının önüne aldıklarını söylememiz mümkündür. Bu durum sebebiyle müşrikler, Hz. Peygamber'in getirdiği mesajın sosyal düzenlerine zarar verdiğini düşünerek ona tepki gösterdiler.

Medine Döneminde Müslümanların Birlikte Yaşaması

İslâmî tebliğin Medine döneminde Mekkeli Müslümanlar, kendi kabilelerinden farklı bir kökene sahip olan Evs ve Hazrec kabileleriyle yaşamak durumunda kaldılar. Evs ve Hazrec kabileleri, Yemen kökenli kabileler olup sosyal ilişkileri ve kültürleri ile Kuzey Araplarından olan Kureyş'in gelenek ve kültürleri arasında farklılıklar vardı. Bununla birlikte Arap kabileleri arasındaki dil, gelenek ve görenek farklılıklarına rağmen birbirlerini tanımaları ve ilişki kurmalarıyla kolaydı. Medine'de sadece Araplar yaşamıyordu. Burada, yukarıda da değindiğimiz gibi sayıları küçümsenmeyecek kadar Yahudi de vardı. Hz. Peygamber, Medine'de ikamet eden Yahudi unsuruyla da hemşehrilik ilişkisi bağlamında birlikte yaşadı.

Allah Elçisi (s), Medine döneminde insanlar arasındaki ilişkileri, ilahî mesajın ruhuna uygun olarak yeniden şekillendirdi. Artık insanlar arasındaki bağı sağlayan ana dinamik, akrabalık değil dindi. Bir anlamda Hz. Peygamber bu dönemde kabile yerine inancı koyarak sosyal ilişkileri buna göre yapılandırdı. Böylece daha önce kabilesinin adıyla anılan kişi artık İslâm toplumunun içindeki pozis-

yonuna göre adlandırılmaya başlandı. Büyük bir kısmı Mekke'den göç ederek Medine'ye gelenler Muhacir, onları memleketlerinde barındırıp destekleyenler ve yardım edenler ise Ensâr olarak anıldılar. Bu sosyal yapıda kişinin mensup olduğu kabile inkâr edilmemişse de artık etkinliğini bu kimlikle değil, Müslüman kimliğiyle ortaya koyuyordu.

Medine döneminde Müslümanlar, gerek evlilikler yoluyla gerekse sosyal dayanışma ile bu birlikteliği daha da pekiştirdiler. Din kardeşliği, kan kardeşliğinin önüne geçtiyse de Arapların gelenekten getirdikleri bazı değerler, tamamen ortadan kalkmadı. Geçmişe ait bakış açısının yansımaları, meşruiyet dairesi içinde kabul edilmiş; İslâm'ın temel ilkelerine aykırı gelenekler ise reddedilmiştir.

Medine döneminin sonlarına doğru -özellikle Mekke'nin fethinden sonra- Arap yarımadasının değişik bölgelerinden gelip itaatini arz edenler oldu. Müslüman olduklarını ilan eden bu unsurlar, kendi bölgelerine dönerek dinî yaşantılarını orada devam ettirdiler. Öyle ki bunlardan bazıları hicret etmek istediklerini söylediklerinde Hz. Peygamber yurtlarında kalmalarının daha uygun olduğunu söyledi. Mekke'nin fethinden önce Hz. Peygamber'in yanına hicret etmek, tarafını belirlemek anlamına gelirken fetihten sonra artık hicretin sona erdiği beyan edildi. Burada belirleyici olan Hz. Peygamber'in başta Mekkeli müşrikler olmak üzere kendisine karşı çıkan kabilelerle mücadelesidir.

Hz. Peygamber dönemi İslâm toplumuna baktığımızda geniş bir kültürel ve sosyal yelpazeyle karşı karşıya olduğumuzu görürüz. İslâm inancı etrafında geliştirilen kardeşlik ilişkisinde bütün Müslümanların aynı tutumu sergilediklerini söylemek zordur. Kuşkusuz Hz. Peygamber'in yanında uzun süre bulunmuş olanların dinî kurallara ve Hz. Peygamberin tavsiyelerine bağlılıkları daha fazlaydı. Öte yandan bazı Müslümanların farklı saiklerle Müslüman olmayı tercih ettikleri de bir gerçektir. Hem Medine'de, hem de Medine dışında ikamet eden Müslümanlar arasında samimi bir şekilde Müslüman olmaktan çok koşullar çerçevesinde Müslüman olmayı kabul edenler

vardı. Bunların bir kısmı gerçek anlamda iman etmemiş; ancak Müslüman görünerek ya bir çıkar elde etmeyi ya da pozisyonlarını korumak suretiyle başka türlü çıkar sağlamayı hedeflemiş kimselerdi.

Medine döneminde nazil olan birçok ayetten kendilerinden, inançlarından, çelişkilerinden ve maruz kalacakları sondan söz edilen münafıklar da İslâm toplumu içinde yaşamışlardır. Münafıklar, zaman zaman -özellikle savaş ortamlarında- Müslümanları sıkıntıya sokmalarına rağmen Hz. Peygamber dönemi toplumunda Müslümanların bir parçası olarak toplumda yer alabilmişlerdir. Allah'ın Elçisi (s), onlardan gelebilecek tehlikeleri bertaraf etmek amacıyla tedbirler almışsa da hiçbiri, ümmetin dışına atılmamıştır. Zira İslâm insanların beyanlarını ve zahirî tutumlarını esas almıştır. Müslüman gibi davranan bu insanların toplumun dışına itilmesi, ümmeti parçalayıcı sübjektif bir tutuma zemin hazırlardı.[21]

Râşid Halifeler Döneminde Birlikte Yaşama

Müslümanlar, -Hz. Ebû Bekir döneminden başlayarak- Râşid Halifeler döneminde Suriye ve Irak'tan başlayan fetihlerle birçok farklı etnik unsurla, din ve mezheplerle karşılaştılar. Bütün bu farklı dinî ve etnik unsurlar, Hz. Peygamber döneminde nazil olan İslâm ilkeleri Râşid Halifeler döneminde de, sonraki dönemlerde de birlik ve beraberliğin ana harcını oluşturdu.

Gayr-i müslimlerle Birlikte Yaşama

Hz. Ebû Bekir halife olduğunda Allah Resûlü döneminde zimmet ehli statüsü kazanan gayr-i müslimler İslâm devletinin sınırları içinde kendi dinî ve kültürel kimliklerini koruyarak yaşıyorlardı. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in uygulamalarına bağlılığını her alanda gösterdiği gibi bu alanda da gösterdi.

---

[21] Münafıklar, faaliyetleri ve Hz. Peygamber'in onlara karşı tutumu hakkında geniş bilgi için bk. Demircan, Adnan, *Hz. Peygamber Devrinde Münafıklar*, 2. Basım, Işık Yayınları, İstanbul 2015.

Fetihler

Hz. Ebû Bekir'in hilafetinde ortaya çıkan irtidat ve irtica hareketlerinin bastırılmasından sonra Irak ve Suriye bölgelerinin fethedilmeye başlamasından sonra geniş bir gayr-i müslim nüfus İslâm devletinin hâkimiyeti altına girdi. Hz. Ömer döneminde yoğunlaşan fetih süreci Hz. Osman döneminin sonuna kadar devam etti. Hz. Ali döneminde iç savaş sebebiyle duraklayan fetihlerle birlikte geniş bir coğrafya Müslümanların hâkimiyetine girmişti.

Râşid Halifeler döneminde Müslümanlar, Irak, Suriye, el-Cezîre, Ermeniyye, Azerbaycan, Mısır ve İfrikıyye gibi geniş bir coğrafyaya hâkim olmuşlardı. Burada farklı etnik, dinî ve mezhebi kökene sahip insanlar yaşıyordu. Müslümanlar, hâkim oldukları bölgelerde yaşayan insanları kendi inançlarında özgür bıraktığı gibi gelenek ve göreneklerine de karışmadılar. Yaşantılarında İslâm'a aykırı uygulamaları olsa dahi bunlar, umuma zarar vermediği sürece onların kişisel tercihleri ve özel alanları olarak görüldü.

Vergilendirme

Hz. Ömer, fetihlerden sonra savaşla ele geçirilen gayrimenkulleri ganimet statüsünde değerlendirmeyip onları eski sahiplerinin elinde bıraktı. Bu karar, geniş bir gayr-i müslim nüfusun İslâm devletinin tebaası olarak yaşamasını sağladı. Aksi bir karar, büyük göçlere sebep olacak, geçimlerini sağlayamayan insanlar çevredeki devletlere sığınacaklar ve belki de İslâm devletine yönelik saldırılarda onların askerleri olarak istihdam edileceklerdi.

Eskiden olduğu gibi arazileri ellerinde tutan gayr-i müslimler, bunun karşılığında devlete haraç ödediler. Ayrıca cizye de ödüyorlardı. Cizye, kişilerden alınan bir vergi olup genellikle maddî duruma bağlı olarak oranı değişen bir vergiydi. Genellikle zenginlerden 48, orta hallilerden 24 ve fakirlerden 12 dirhem olacak şekilde tahsil edilen bu vergi, kadınlardan, çocuklardan ve din adamlarından

alınmazdı.[22] Cizye toplu olarak alınabildiği gibi ferdî olarak da alınabilirdi. Toplu olarak ödenmesi, genellikle devlet açısından daha pratik görülmüştür. Toplu tahsil edilmesi durumunda cemaat temsilcileri, kendi aralarında uygun bir yöntemle vergiyi toplayarak yetkililere teslim ederlerdi. Gayr-i müslimlerin vergilerini ödemeleri hususunda kendi aralarında yardımlaştıkları, zenginlerin maddî durumu elverişli olmayan kişilerin vergilerini ödemelerine yardımcı oldukları olurdu. Cemaatin mensuplarının sayısının azalması, kişi başına düşen vergi miktarını arttırırdı. Bu sebeple cemaat mensupları, memleketlerinden göçlere sıcak bakmadıkları gibi, başka yerlerden gelip yanlarına yerleşenleri de teşvik ederlerdi. Böylece onları vergi ödemesinde ortak ederlerdi.

Alınan cizye vergisine mukabil, gayr-i müslim tebaa askerî faaliyetlere iştirak etmekten muaf tutulmuştur. Bu da onlara büyük bir rahatlık sağlamış; kendi işleriyle ilgilenme ve mesleklerinde ilerleme imkânı bulmuşlardır. İslâm dünyasından zanaatlar ve ticaret, genellikle gayr-i müslimlerin elindedir. Bunun temel sebeplerinden biri, geniş İslâm coğrafyasında, devletin sağladığı güvenle işlerinde ve mesleklerinde gelişme gösterebilmeleridir. Hatta şunu söylemek mümkündür ki, Yahudiler gibi cemaatlerin ticarî alanlarda büyük başarılar elde etmeleri ve bu başarılarını Batı'ya taşımalarında İslâm dünyasının onlara sağladığı kolaylığın önemli bir yeri vardır. İslâm dünyası, Emevîler dönemi sonuna kadar tek bir devlet olarak çok geniş bir coğrafyada siyasî varlık göstermiştir. Abbasîler döneminde Endülüs Emevîleri Devleti kurulmuşsa da yine İslâm coğrafyası, doğudan batıya bugün onlarca devletin bulunduğu bir coğrafyada tek devlet olarak varlığını uzun süre devam ettirmiştir. Devlet sınırlarının geniş olması, tüccarın hareket alanını oldukça genişletmiş; ticaretini yaptıkları mallar için sık sık vergi ödemekten kurtulmuşlardır. Hatta geniş İslâm devleti sınırları içinde birçok çeşit malın ticaretini yapma imkânı bulmuşlardır.

[22] Kuşkusuz bu uygulamada kişilerin özel durumları dikkate alınırdı.

Fethedilen bölgelerde sadece Ehl-i Kitab olarak zikredilen Yahudi, Hıristiyan ve Sabiîler değil, diğer dinlere mensup insanlar da zimmî statüsünde kabul edilmişlerdir. Müslümanlar, cemaatlerinin ismi açıkça Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen grupların dışında kalan grupları da anlaşmalar çerçevesinde zimmî statüsünde kabul etmişler; onların inanç ve yaşantılarına müdahale edilmemiştir.

Burada Müslümanlarla gayr-i müslimlerin ekonomik ilişkilerini, özellikle verdikleri vergilerden bahsetmemizin sebebi, devlet mekanizmasının devamında sahip oldukları rolü hatırlatmaktır.

Bilindiği gibi Allah'ın Elçisi (s.a.v.) döneminde Medine'ye hicretten iki yıl sonra farz kılınmasından itibaren Müslümanlardan zekât alınıyordu. Ancak zekât, harcanma yolları vahiy tarafından belirlenen bir ibadet vergi olduğu için devletin giderlerini finanse etmede kullanılma imkânı yoktu.

Ganimetlerden ayrılan humus (beşte bir) da Kur'ân'da belirtilen sınıflara dağıtılması gerektiği için yöneticilerin bununla ilgili tasarrufları sınırlıydı.

Râşid Halifeler döneminde, Hz. Peygamber döneminden beri mevcut olan cizye vergisinin miktarlarında büyük bir artış meydana geldi. Hz. Ömer döneminde alınmaya başlanan haraç vergisi de büyük meblağlara ulaşıyordu. Halife, bütün Müslümanlara yıllık atıyye ve aylık aynî yardım belirleyerek söz konusu gelirlerden insanları faydalandırdı. Böylece hem Müslümanların geçimlerinin sağlanmasında, hem de devletin giderlerinin karşılanmasında gayr-i müslimlerin varlığı hayatî bir öneme de sahip olmuştur.

Bir gayr-i müslim Müslüman olduğunda ödediği cizye vergisi kalkar, ancak elinde haracî arazi varsa bu arazinin haraç vergisini ödemeye devam ederdi. Zira araziden alınan vergi, arazinin statüsüyle ilgili olarak belirlenmişti. İslâmlaşmanın vergi miktarının düşmesi açısından olumsuz etkileri varsa da Râşid Halifeler döneminde dine giriş teşvik edilmiş ve bu, Müslümanlar açısından tebliğ faaliyetinin bir parçası olarak görülmüştür. Zaten Müslümanların

yaptıkları fetihler, bu gerekçeyle meşru addedilebilirdi. Zira fetihlerden amaç, hâkimiyet alanını genişleterek ekonomik ve siyasî rant elde etmek değil, i'lâ-yı kelimetüllah idi.

Din Özgürlüğü

Râşid Halifeler döneminde de zimmî statüsündeki gayr-i müslimlere gerek İslâm'ın çizdiği çerçevede, gerekse bu çerçeve esas alınarak yapılan antlaşmalarda geniş bir özgürlük tanınmıştır. Mabetleri dokunulmaz olarak mütalaa edildiği gibi dinî ibadetleri yerine getirmede ya da buna dayalı gündelik hayatlarını idame ettirmede rahat bir hareket alanı bulmuşlardır. Bundan dolayıdır ki Müslümanların hâkimiyeti altında bulunmayı Bizans ya da Sâsânî hâkimiyeti altında olmaktan daha çok önemsemişlerdir.

Müslümanların hâkim oldukları bölgelere gösterdikleri hoşgörü, buraların kısa sürede İslâm hâkimiyetini özümsemesine vesile olmuştur. Müslümanlarda memnuniyet, geçmişi özleme düşüncesini gündeme getirmemiştir. Özellikle Bizans yönetimi altındaki, devletin mezhebinden farklı mezheplere mensup olan Hıristiyanların maruz kaldıkları baskılar, Müslüman hâkimiyetinin memnuniyetle karşılanmasına yol açmıştır. Nitekim Urfalı bir din adamı, Müslümanların gelişlerini şu sözleriyle bir kurtuluş olarak gördüklerini ifade etmiştir:

Müslümanların fethettikleri bölgelerde gayr-i müslimlere tanıdıkları haklar, günümüzde farklı din ve mezheplere tanınandan çok daha ileri durumdadır. Hz. Ömer muzaffer bir yöneticiyken Kudüslülerin bizzat gelmesi halinde kendisiyle antlaşma yapabileceklerini söylemeleri ve bu talebin kendisine bildirilmesi üzerine Medine'den Filistin'e mütevazı bir yolculukla gitmiş ve orada Kudüslülerin haklarını teminat altına alan bir antlaşma yapmıştır. Bu andlaşma İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde yaşayan gayr-i müslimlerin gündeme getirdikleri bir antlaşma olmaya devam etmektedir.

Burada bütün ahalinin Müslümanların gelişinden memnun kaldıklarını söylemek istemiyoruz. Mutlaka Müslümanların gelişin-

den rahatsız olan insanlar olmuştur. Bunların bir kısmı yeni duruma uyum sağlamaya çalışırken bir kısmı, özellikle görevli olarak bölgeye gelenler buraları terk etmişlerdir. Buraları terk edenlere gerekli kolaylığın gösterildiği, Kudüs'te yapılan antlaşmada olduğu gibi mülklerinin satışına yardımcı olunduğu ifade edilmelidir.

Öte yandan Hz. Ömer döneminde Müslümanların el-Cezîre bölgesini fethetmeleri üzerine buradan ayrılıp Bizans topraklarına geçen Tağlib kabilesi, kendilerine bazı imtiyazlar sağlanacağı bildirilerek geri çağrılmıştır. Onlarla yapılan antlaşma çerçevesinde çocuklarını vaftiz etmemeleri karşılığında Müslümanlar oranında cizye vermeleri hususunda kendileriyle antlaşma yapılmıştır. Sonraki dönemlerde de Tağliblerin arasında Hıristiyanlığın devam etmiş olması, ya hepsinin bu antlaşma koşullarını kabul etmediklerini ya da çocuklarının vaftiz edilmemesi kuralının sıkı uygulanmadığını göstermektedir. Mardin'deki Arap Hıristiyanların bunların soyundan gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Müslümanların Otoritesinin Kabul Edilmesinin Sebepleri

Fetih hareketini başlatan Müslümanların Irak, Suriye ve Mısır başta olmak üzere fethettikleri bölgelerde bu bölgelere hâkim devletlerin orduları tarafından engellenmeye çalışıldılarsa da yerli ahalinin ciddi bir direnciyle karşılaşmadıklarını söylemek mümkündür. Nitekim Müslümanlar, hâkim oldukları bölgelerin çoğunda hüsnü kabul görmüşlerdir. Bunun sebepleri arasında şu hususları zikretmek mümkündür:

- Müslümanların fethettikleri yerlerde yaşayan ahalinin önemli bir kısmı Bizans yönetimi altındaydı. Bizans yöneticilerinin mensup oldukları mezhep ile hâkim oldukları Suriye, Mısır ve İfrikıyye gibi bölgelerdeki Hıristiyanların mensup oldukları mezhepler genellikle farklıydı. Devletin gönderdiği askerler ve valiler, yöneticinin mezhebine bağlı olmayan insanlara yönelik baskılar yapabiliyorlar; güzel ve büyük kiliselere el koyarak onları resmî mezhebe tahsis ediyorlardı. Müslümanların hâkimiyeti altında olmak, mevcut otoritele-

rin baskısına maruz kalan yerli ahali açısından bir kurtuluş olarak görülmüştür. İşte otoritenin yaptığı baskılar, Müslümanların gelişinin birçok Hıristiyan tarafından, zulümden kurtuluş olarak görülmesine sebep olmuştur.

- Müslümanların fethettikleri bölgelerde yaşayan insanlar, daha önce de buralara hâkim olan yöneticilere vergi veriyorlardı. Bu sebeple şehirlerine ya da köylerine Bizans ya da Sâsânîlerin hâkim olması ile Müslümanların hâkim olması arasında bir fark yoktu. Müslümanların vergilendirme hususundaki bazı müsamahaları, daha çok ilgi görmelerini sağladı.
- Fetihlerin gerçekleştiği dönemde, geçim derinde olan köylülerin, çıkarlarına dokunulmadığı sürece günümüzün söylemi olan milli çıkarlar ya da vatanın bölünmez bütünlüğü gibi söylemlerin çok uzağında olduklarını ifade etmek gerekir. Arazisinde çalışan köylü için karnını doyurmak önemliydi. Can ve mal güvenliği sağlanmışsa duygusal tepkilerin çok uzağında olması şaşılacak bir durum değildir.
- Kuşkusuz Müslümanların siyasî ve askerî başarıları, bazı kişilerin çıkarlarına zarar vermiştir. Bunlar açısından bir kayıp söz konusu olsa da bütün tebaa için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Ancak genel olarak insanların çoğunun Müslümanların yönetiminden rahatsızlık duymadıklarını ifade etmek mümkündür.

Gayr-i Müslimlerin İslâm Dünyasındaki Varlığı

Gayr-i müslimler nüfusunun tamamı kendilerinden oluşan köylerde, uzun asırlar boyunca bu durumlarını muhafaza ederek varlıklarını devam ettirdiler. Ancak özellikle şehirlere Müslümanlar yerleştiler. Şehir nüfuslarının zaman içinde buraya yerleşen ahali sayesinde Müslüman nüfus lehine bir demografik değişime uğradığı söylenebilir. Öte yandan ihtidalar da Müslüman nüfusun artmasının sebeplerinden biriydi.

Şehirler iki türlüydü. Bazı şehirler Müslümanlar tarafından kurulmuş olmalarına rağmen zamanla, zimmîler de buralara gelerek yerleştiler. Kûfe, Basra ve Fustât şehirleri bunlardandı. Kûfe, Hz.

Ömer döneminde kurulan bir şehir olmasına rağmen burada farklı dinlere mensup insanlar yaşıyorlardı. Aynı durum Basra ve Fustât şehirleri için de söz konusudur. Nüfus yoğunluğunun olduğu yerler, aynı zamanda geçim imkânlarının çeşitli ve kolay olduğu yerler olması hasebiyle tercih edilmekteydi. Bu sebeple zanaatkâr ve tüccar gayr-i müslimler, nüfusun yoğun olduğu şehirlere yerleşmişlerdir.

Şehirlerin önemli bir kısmı ise önceden mevcut olup buralar fethedildikten sonra Müslümanlar, bu şehirlerde, kendileri için tahsis edilen mahallelere yerleştiler. Gerek yeni kurulan şehirlerde, gerekse eski şehirlerde aynı dine mensup olan unsurlar, bir arada yaşamayı tercih ediyorlardı. Zira dinî, sosyal ve kültürel hayatlarını daha kolay yaşamaları için buna ihtiyaçları vardı. Bu, tamamen pratik sebeplerle oluşmuş bir durumdu. Aynı zamanda Müslümanlar da mensup oldukları kabilelere göre kendilerine tahsis edilen mahal ya da mahallelerde yaşıyorlardı. Bununla birlikte Müslümanlarla gayr-i müslimler arasında komşuluk ilişkisi de oluyordu. Kaynaklarda yer alan rivayetlerden, pratik sebeplerden dolayı çoğunlukla farklı mahallelerde otursalar da Müslümanların dünyası ile gayr-i müslimlerin dünyası birbirinden tamamen yalıtılmış değildir. Karşılıklı etkileşim, kültürel gelişmeyi ve inkişafı sağlayan etkenlerden biridir.

Devletin Emrinde Çalışan Gayr-i Müslimler

İslâm dünyasında uzun asırlar boyunca gayr-i müslimler devlet sistemi içinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Hz. Peygamber döneminden sonra Müslümanların fethettikleri bölgelerde mevcut olan vergi kayıtlarının eski dillerde tutulduğu, hatta bu durumun Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân dönemine kadar devam ettiği, buralarda istihdam edilen görevlilerin gayr-i müslimlerden olduğu bilinmektedir. Bunun dışında ihtiyaç duyulan diğer alanlarda da gayr-i müslimlerden yararlanılmıştır. Hz. Ömer'in Cüfeyne adlı bir Hıristiyan'ı çocuklara okuma yazma öğretmek üzere Medine'ye getirttiği ve onu istihdam ettiği bilinmektedir.

Müslümanlarla gayr-i müslimler arasındaki ilişkiler farklı boyutlarda devam etmiştir.

Müslümanlarla Gayr-i Müslimler Arasında Sosyal İlişkiler

Komşuluk İlişkisi

Râşid Halifeler döneminde daha fazla olmak üzere Müslümanlarla gayr-i müslimler arasında komşuluk ilişkisi Hz. Peygamber döneminden itibaren başlamıştır. Râşid Halifeler döneminde fethedilen bölgelere yerleşen Müslümanların gayr-i müslimlerle daha fazla bir komşuluk ilişkisi kurdukları bilinmektedir. Fethedilen bölgelere yerleşen Müslümanların buradaki ihtiyaçlarını karşılamaları için gayr-i müslimlerin iş gücüne ve zanaatkârlıklarına ihtiyaçları vardı. Zira Müslüman Araplarda zanaatkârlık pek gelişmemişti.

Evlilik

İslâm, Müslüman hanımların gayr-i müslim erkeklerle evliliklerine izin vermezken Müslüman erkeklerin ehl-i kitaptan olan hanımlarla evlenmelerine izin vermiştir. Bununla birlikte Mecusilere de ehl-i kitaba tanınan haklar tanınmasına rağmen onlardan olan kadınlarla evliliğe izin verilmemiştir. Müşriklerin erkek ve kadınlarıyla evlilikle ilgili de yasak vardır.

Bu ruhsat sebebiyle fetihlerle birlikte bu tür evliliklerle karşılaşıyoruz. Hz. Ömer döneminde ehl-i kitaptan olan kadınlarla evlilik oranlarındaki artış sebebiyle bu hususta yasaklama getirdiği rivayet edilir.

Kesilen Hayvanların Etleri

Ehl-i kitabın kestiği hayvanların eti yenebilirken müşriklerin kestikleri yenmez. Mecusiler de kestikleri açısından aynı statüde değerlendirilmiştir.

Müslümanlarla Gayr-i müslimler Arasındaki Ticarî İlişkiler

Aynı yerleşim yerlerinde yaşamaya başlayan Müslümanlarla gayr-i müslimler arasında ticarî ilişkilerin gelişmesi de söz konusudur. Müslümanlar, bilgi sahibi olmadıkları alanlarda gayr-i müslimlerden yararlanmışlardır.

Karşılıklı Etkileşim

Müslümanların gayr-i müslimlerle kurdukları ilişkiler çerçevesinde birbirlerinden etkilenmeleri kaçınılmazdı. Müslümanların ehl-i kitaptan kadınlarla evlilikleri de onların gelenek ve göreneklerinin İslâm kültürüne taşınmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca ilk temaslardan itibaren başlayan ihtidalar da Müslüman Araplarla, Arap olmayan Müslümanlar arasında etkileşim doğurmuştur. Bu etkileşim beslenme kültüründen, gündelik alışkanlıklardan din anlayışı ve algısına kadar farklı boyutlarda olmuştur. Araplar Müslüman olduklarında geçmişten taşıdıkları birçok değeri devam ettirdikleri gibi ihtida eden gayr-i müslimler de geçmişlerinden taşıdıkları değerleri yeni dinî hayatlarına uyarlayarak devam ettirmişlerdir.

Müslümanların Kendi Aralarında Birlikte Yaşaması

Arap toplumunda sosyal ve siyasî ilişkilerde önemli bir belirleyici olan kabile, İslâm'ın hâkim din olmasından sonra da varlığını devam ettirmiştir. Hz. Peygamber'in hayatında dahi bazı yansımalarını gördüğümüz kabilecilik anlayışının tezahürleri, Allah Elçisi'nin (s.a.v.) zamanında müdahalesi ve aldığı tedbirlerle atlatılmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in hayatının son zamanlarından kabilecilik anlayışının bir yansıması olduğu kuvvetle muhtemel olan peygamberlik iddialarıyla karşılaşıyoruz. Bu iddialar, halife seçilen Hz. Ebû Bekir'e zekât ödemeyi reddetmek suretiyle daha geniş bir alana yayılmıştır. Bu sebeple Râşid Halifeler döneminin başlarında İslâm dünyasında önemli sorunlar ortaya çıkmıştır.

İrtidat ve İrtica Hareketleri

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Hz. Peygamber daha vefat etmeden birkaç yerde dinden dönmeler başlamıştı. Hz. Peygamber, bunlardan bazılarına karşı harekete geçtiyse de vefatıyla birlikte sorun Hz. Ebû Bekir'e kalmıştı. Hz. Ebû Bekir, dinden dönenlerin dışında, İslâm'dan ayrılmadıklarını söyledikleri halde zekât vermekten imtina eden büyük topluluklarla mücadele etmek durumunda kaldı.

Hz. Ömer, kelime-i tevhidi kabul etmiş insanlarla zekât vermedikleri için savaşılamayacağı kanaatinde idi. Ancak Hz. Ebû Bekir onu ikna etti. Böylece bir anda İslâm devletinin hâkim olduğu geniş bir coğrafyada ortaya çıkan isyanlar bastırıldı.

İrtidat ve irtica sorunu, Müslümanların Râşid Halifeler döneminde karşılaştıkları önemli bir sorundur. Bu da İslâm ümmetinin geçmişten taşıdığı bazı problemlerin devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Arapların Fethedilen Bölgelere Yerleştirilmesi

Hz. Ömer döneminde hızlanan fetih hareketleriyle birlikte fethedilen bölgelere yerleşme zarureti ortaya çıktı. Aksi takdirde Müslümanların buradaki hâkimiyetlerini uzun süre devam ettirmeleri mümkün değildi.

Hz. Ömer, fethedilen bölgelere Müslümanları yerleştirirken bazı bölgelerde şehirler kurdu. Bu şehirleri kurarken her kabileye ayrı bir mahalle ayırarak onları bu mahallelere yerleştirdi. Bu da kabile kimliğiyle dinî kimliğin bir arada yaşatılmasını sağladı. Kabilelerin ayrı mahallelerde yerleştirilmeleri, kabile kimliğinin önemini koruması açısından dikkat çekicidir. Ancak bu karar, daha büyük sorunlarla karşılaşmamak için gerekliydi. Nitekim fetihlerde de kabileler, kendi birliklerini oluşturarak kabileden olan komutanların komutası altında savaşıyorlardı.

İhtidalar

Hz. Peygamber döneminde Müslüman olanların kahir ekseriyetini Araplar oluştururken Râşid Halifeler döneminden itibaren diğer milletlere mensup kişilerin de ihtida etmeye başlamasıyla birlikte onlar da Müslümanlar arasında yaşamaya başladılar. Râşid Halifeler döneminde mühtedilerin sayısı çok fazla olmasa da zamanla bunların sayısında önemli bir artış meydana geldiği bir gerçektir. Öte yandan Râşid Halifelerin uygulamasında gayrı Arap Müslümanlarla Arap Müslümanlar arasında çok açık bir ayırımcılık yoktu. Zaten sayıları da büyük bir problem oluşturacak durumda değildi. Ancak Emevîler döneminde sayıları çok arttığı için Arap Müslümanlar, öteden beri Araplar arasındaki kabilecilik ve asalet anlayışının beslediği duygularla mevali olarak isimlendirdikleri yeni mühtedileri kendilerine denk görmemeye başladılar. Belki bu algı ve anlayış Râşid Halifeler döneminde de halk arasında vardı. Ancak idarecilerin bu hususstaki tutumu, insanların tutumunu etkileyen önemli bir etkendir.

İhtilaflar Çatışmalar

Müslümanların kendi aralarındaki ilişkileri olumsuz etkileyen en önemli dinamik, yönetime sahip olma güdüsü ve bunun şekillendirdiği siyasettir. Hz. Peygamber döneminden sonra şekillenen siyasî tablodan memnun olmayan insanların olması her dönemde mümkündür. Ancak ilk iki halifenin ortaya koyduğu siyasî tutum ve sorunlara hâkimiyetleri, problemlerin kontrol edilmesine imkân vermiştir.

Onların döneminde yeni din sayesinde birlikte hareket etmenin sağladığı güçle fetihlerde elde edilen başarılar, Müslümanların refah seviyesinin artmasını sağlamıştır. Ancak Hz. Ömer'in vefatından sonra iktidara gelen Hz. Osman döneminde, Halife'nin vali seçimindeki tercihleri, kendisinin ve valilerinin bazı icraatları, toplumsal beklentilerin değişmesi gibi etkenlerle Kûfe, Basra ve Mısır eyaletlerinden Halife'ye karşı harekete geçen bir grup, onu Medine'de evinde öldürdüler. Halifenin öldürülmesi, âdi/sıradan bir cinayet

olarak değerlendirilemezdi. Zira ciddi bir desteğe sahip olan bir halife katledilmişti.

Âsiler, Hz. Osman'ı öldürdükten sonra Hz. Ali'yi halife seçtirdiler. Hz. Ali dönemi iç savaşla geçti. Hz. Ali Cemel'de, Hz. Âişe'nin sembolik liderliği etrafında şekillenmiş; aralarında Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın olduğu grupla savaştı.

Hz. Ali, bir yıl sonra Sıffîn'de, Muâviye b. Ebi Süfyân'ın liderliğinde bir araya gelen başka bir muhalif grupla savaştı. Çatışmalardan önce sorunun çatışma olmaksızın çözülmesi yönündeki çabalar sonuçsuz kalınca iki ordu arasında savaş başladı. Ancak savaş, Muâviye tarafının Hz. Ali'nin askerlerinin Kur'ân'ın hakemliğine davet edip, Hz. Ali taraftarlarının ısrar ve baskısı üzerine teklifin Hz. Ali tarafından kabul edilmesiyle durdu. Böylece İslâm dünyasını bölen ihtilafın savaşla çözülmesi de mümkün olmadı.

Yaklaşık bir yıl sonra da önceleri kendisini destekleyen, ancak Sıffîn'de sorunu hakemlerin kararına bırakmaya razı olduğu için Hz. Ali'yi tekfir eden Haricîlerle savaştı. Bunların dışında birçok irili ufaklı çatışma meydana geldi. Nihayet Halife, Abdurrahman b. Mülcem'in düzenlediği bir suikast sonucu öldürüldü. Hz. Ali'den sonra hilafete getirilen Hz. Hasan, Muâviye ile anlaşarak halifeliği kendisine devretti. Bundan sonra Muâviye tekrar siyasî birliği sağlamışsa da İslâm dünyasındaki rekabet ve siyasî-ekonomik beklentiler devam etmiş; ortam uygun olduğunda bu beklentiler isyanlara dönüşmüştür.

Râşid Halifeler döneminin sonunda ortaya çıkan ihtilafların temelinde siyasî görüş farklılıklarının olduğunu, bunun yanı sıra geçmişten gelen bazı ilişkilerin, antlaşma ve rekabetlerin etkili olduğunu, ayrıca güncel sorunların, özellikle ekonomik ilişkilerin de yeni sorunlar ürettiğini söylemek gerekir.

Her şeye rağmen tartışmalarda zaman zaman nassa atıflar yapılmışsa da sorunun temelinde din görüş ayrılığından ziyade siyasî görüş farklılığı ve çıkar çatışması vardır. Bu görüşler zamanla dinî

anlayışın şekillenmesine de etki etmiş; dolayısıyla anakronik bir okumayla baktığımızda din algısının sorunları ürettiği gibi bir algı da oluşabilmiştir.

Râşid Halifeler döneminde, Müslümanların bir arada yaşamasını sağlayan en önemli unsur devlettir. Hz. Peygamber döneminin Medine yılları için de bunu söylemek mümkündür. Mekke'de Müslümanlar arasındaki ilişkiler farklı bir düzlemde yaşanırken, Medine'ye hicretten sonra devletleşmeyle birlikte otorite, İslâm birliğini temin ve temsil eden bir özellik kazanmaya başlamıştır. Râşid Halifeler döneminde de İslâm birliğinin sağlanmasında ve birlikte yaşama vasatının oluşturulmasında otoritenin önemli bir etkisi olduğu muhakkaktır. Zira Hz. Ebû Bekir dönemindeki irtidat ve irtica hareketleri devlet tarafından bastırılmayıp Müslümanlar tek otorite etrafında toplanmasaydı, muhtemelen bölünmeler ve ihtilaflar kaçınılmaz olacaktı. Böylece zamanla her kabile, kendi siyasî kimliğini koruduğu gibi dinî pratiğini de oluşturmuş olacaktı.

Birlikte Yaşamayı Geliştirici Dinamikler

İslâm medeniyetinde hem gayr-i müslimlerle, hem de Müslümanlarla birlikte yaşamanın inanç ve değerler açısından sağlam bir temele sahip olduğunu, tarihsel uygulamanın da buna izin verdiğini hatta bunu zorunlu kıldığını söylemek yanlış değildir.

İslâm tarihinin ilk dönemine baktığımızda birlikte yaşamayı sağlayan temel dinamiklerin başında vahiy, Hz. Peygamber'in uygulamasının etkisi, cihat ülküsünün canlılığı ve ihtilaf konularının az olması gibi dinamiklerden söz etmek mümkündür.

Vahiy

Allah Resûlü döneminde vahiy, nüzul dönemi olması hasebiyle canlı bir şekilde Müslümanlarla muhataptı. Vahyin sorunları çözücü bir güce sahip olması, karşılaşılan herhangi bir sorunla ilgili olarak vahyin nazil olabilme ihtimali, İslâm toplumunu şekillendi-

ren önemli bir etkendir. Bu sebeple vahiy, İslâm toplumunu temel yapı taşlarındandır.

Müslümanlar, karşılaştıkları yeni durumları, ilahî mesajın mihmandarlığında çözmeye çalışmışlardır. Bu etki, Allah Elçisi'nin arkadaşlarının hayatta olduğu ve İslâm toplumuna önderlik yaptıkları dönemde de devam etmiştir. Ancak zamanla Ashâb'ın ileri gelenlerinin vefatıyla birlikte bu etki yavaş yavaş zayıflamaya yüz tutmuştur. Bu dönem, aynı zamanda Müslümanların yeni sorunlarla ve başka kültürlerle de karşılaştıkları bir dönemdir.

Hz. Peygamber'in vefatını takip eden yıllarda, gerek yöneticilerin hassasiyeti, gerekse vahyin temel kaynak olma özelliğinin güçlü bir şekilde devam etmesi, gücünü devam ettirmesini sağlamıştır. Zamanla sorunların çoğalmasıyla birlikte bilgi kaynaklarının da çeşitlenmesi, Arapların geçmişten, yeni mühtedilerin eski dinlerinden getirdikleri değerlerin gelişmeleri etkileyen veriler haline gelmesi, vahyin nüfuzunu azaltmıştır. İslâm medeniyetinde vahyin her zaman bir ağırlığı olmuşsa da bunun zaman zaman sembolik bir düzeyde olduğu ifade edilmelidir. Örneğin günümüzde Müslümanların Allah'ın kitabıyla kurdukları ilişki, vahye yüzeysel ve şeklî bir saygı gösterildiğini ortaya koymaktadır.

Ashâb arasındaki ihtilafların yoğun olduğu Râşid Halifeler döneminin sonunda dahi vahye atfın çok canlı olduğu, hatta birbirleriyle mücadele eden tarafların vahiyle birbirlerini ilzam etmeye çalışmaları, bu dönemde vahyin canlılığını gösteren örneklerdendir.

Vahiy, insanlar arasındaki ihtilafı ortadan kaldırıp aidiyet farkı gözetmeksizin bütün insanları din potasında kardeş yapmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte insanların din tercihleri kendi iradelerine bırakılmış olup onlara yönelik herhangi bir zorlama meşru değildir. İslâm'a girip diğer Müslümanların lehinde olanları lehinde, aleyhinde olanları aleyhinde kılmak istemeyen insanlar ise Müslümanlarla bir arada yaşama hakkına sahiptir. Bu hususta Müslümanların hem inanç, hem de hâkimiyet mücadelesi verdiği Arap müşrikler için durumun biraz farklı olduğunu, çatışma sürecinde vahyin de

Müslümanları kendilerini korumak için teşvik ettiğini biliyoruz. Ancak din, dönüş yolunu her zaman açık tutmuş; müşrik ve hatta savaşlarda Müslümanlardan bazı kimseleri şehit etmiş olsa da bir katilin iman ederek diğer Müslümanlarla aynı haklara sahip olması mümkündür.

Hz. Peygamber'in Tecrübesinin Etkisi

Hz. Peygamber döneminde şekillenen İslâm toplumu, vahyin pratiğe dökülmüş halinin en uygun karşılığı olarak düşünülmelidir. Kuşkusuz bu toplumda da zaman zaman sorunlar ortaya çıkıyordu; ancak vahyin gelmeye devam etmesi gibi Hz. Peygamber'in bizzat tercih ve uygulamaları önemli bir etki oluşturmuştur.

Allah Resûlü'nün (s.a.v.) yaşadığı dönemde herhangi bir sorunla karşılaşıldığında Allah Elçisi'ne müracaat etme ve sorunu onun çözmesini isteme, insanların en etkili sorun çözme yöntemleriydi. Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber, kendisine iletilen bazen içtihadıyla çözer, bazen de vahyin gelmesini beklerdi. Hatta kendi içtihadıyla çözdüğü bir meselede vahiy inmeden çözümün onun uygulamasına bırakılması, inen vahyin onu onaylaması ya da düzeltmesi şeklinde farklı tecrübelerin yaşandığı anlaşılmaktadır.

Müslümanlar açısından Hz. Peygamber'in tecrübesi çok önemlidir. Her şeyden önce o, vahiyle muhatap olan ilk mü'min olarak ilahî meramı en isabetli şekilde anlayabilecek kişiydi. Muhataplarıyla mukayese edildiğinde arkadaşlarından hiçbirinin vahyin dünyasına onun kadar vakıf olmaması şaşılacak bir durum değildir.

Hz. Peygamber'in uygulaması, Müslümanlar açısından önemli bir örnekliktir. Karşılaştıkları bir durum karşısında Hz. Peygamber'in uygulamasını araştırmaları ya da onu taklit etmek istemeleri makul bir reflekstir. İlk dönemde birbirlerinden farklı bakış açılarına ya da siyasî tutuma sahip insanların hepsinin kendi meşruiyetlerini Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in uygulamasına dayandırmaları, Allah Elçisi'nin tecrübesinin Müslümanların zihin dünyalarında önemli bir

yere sahip olduğun göstermektedir. Günümüzün tartışmalarının klasik dönem dediğimiz ilk üç asırdaki Müslümanların zihinlerindeki problemden oldukça farklı olduğuna şaşırmamak gerekir. Öte yandan Hz. Peygamber dönemi yaşantısı ile birkaç asır sonrası arasında, maddî imkânların artması, yaşanan çevrenin ve buna bağlı olarak alışkanlıkların değişmesi gibi farklılıklara rağmen büyük bir benzerlik gösterdiği de unutulmamalıdır. İnsanlar, "Allah Resûlü benzer bir durumda ne yapmıştı?" sorusunu sorduklarında buldukları cevabın kendilerinin olmasa da komşularının hayatında bir karşılığı olduğunu görüyorlardı.

Hz. Peygamber'in gayr-i müslimlere karşı tutumu, insana değer veren yaklaşımı, komşu haklarına ilişkin tavsiye ve hatta emirleri, muhatabına değer vermesi, söz verdiğinde mutlaka onu yerine getirmek için çaba harcaması, Müslümanların canına ve malına kastetmeyen gayr-i müslimlere dokunmaması, savaşlarda dahi Müslümanlarla aktif olarak savaşmayanların sorumlu tutulmaması gibi tavırları, Müslümanların ötekiyle birlikte yaşama kültürü kazanmalarını sağlamıştır.

Müslümanların kendi aralarındaki ilişkide de din kardeşliğini önceleyen İslâmî yaklaşım, Hz. Peygamber'in uygulamasında hayat bulmuştur. Hz. Peygamber, Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliği bozucu her türlü davranışı Cahiliye anlayışının bir yansıması olarak görmüş ve buna tavır koymuştur. Hz. Peygamber, gerek evlilik yoluyla, gerekse sosyal ilişkileri geliştirerek Müslümanlar arasındaki farklılıkların ve Cahiliye döneminden gelen alışkanlıkların sorun teşkil etmesini engellemeye çalışmıştır. Yaşadığı dönemde Müslümanlar arasındaki farklılıklara rağmen ortaya koyduğu örneklik, sonraki asırlarda da Müslümanların birlik ve beraberlik içinde yaşayabilmesinin hayal olmadığını gösteren bir örnek olarak yad edilmektedir.

Cihad Ülküsü

İslâm'ın bir Müslümana yüklediği görevlerden biri Allah'ın rızasını kazanmak üzere cihat etmesidir. "güç ve gayret sarf etmek, bir

işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak" anlamına gelen "cehd" kökünden türeyen "cihat", İslâmî literatürde "dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek" şeklindeki genel ve kapsamlı anlamının yanında fıkıh terimi olarak daha çok "Müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefs-i emmâreyi yenme çabası" için kullanılmıştır.[23]

İlahî mesajın uzaklara taşınmasının önündeki engellerin kaldırılması, duymamış olanlara duyurulması anlamına da gelen cihat, İslâm toplumunun önemsediği ve ibadet olarak gördüğü eylemlerdendi. Cihad, Müslümanları ortak hedef etrafında toplayan bir unsur olmuştur. Cihadın devam ettiği süreçte insanlar, kişisel rekabetlerini bir tarafa bırakıp birlikte hareket ediyorlardı.

İslâm'ın Birlikte Yaşamayı Teşvik Etmesi

İslâm'ın birliği teşvik edici ilkeleri, ihtilafların ortaya çıktığı dönemlerde toplumun çimentosu olarak birliğe ve beraberliğe yöneltir. Kuşkusuz din, ayrılığı değil, birliği;[24] kavgayı değil barışı teşvik eder.[25] İslâm, Müslümanlara haklı dahi olsalar affetmeyi,[26] kar-

---

[23] Özel, Ahmet, "Cihâd", *DİA*, VII, 527.

[24] "*Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.*" (*Âl-i İmrân* 3/103).

[25] "*Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır.*" (*Âl-i İmrân* 3/105).

[26] "*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve*

deş olan mü'minlerin arasını düzeltmeyi,[27] ihtiyacı olana yardım etmeyi,[28] sıla-i rahimi, yardımlaşmayı, mü'minlerin tek vücut olmasını, birbirlerinin velisi olmalarını, birbirleri aleyhine düşmanla işbirliği yapmamalarını,[29] tavsiye ve emreder. Dayanışmayı geliştirici olan bu ve benzeri ilkeler, İslâm toplumunda birlik ve beraberliği arttırıp toplumu bütünleştirdiği gibi, Müslümanların kendi dinlerinden olmayanlarla da bir arada olmaya teşvik eder.

İhtilaf Konularının Az Olması

İlk dönemlerde Müslümanların ihtilafları, sonraki asırlara göre çok daha azdı. Gerek eski dönemlerden getirilen kültürel unsurlar, gerekse Müslümanların karşılaştıkları yeni durumların oluşturduğu sorunlar bazı tartışma konuları doğuruyorsa da derin ayrılık konuları çok fazla değildi. Bu durum, Müslümanların birlikte hareket etmelerini kolaylaştıran etkenlerden biridir.

Ashâb döneminde henüz dinî konular önemli bir ayrılık konusu olmamıştı. Görüş farklılığı her zaman vardır; ama bunlar derin ihtilaflar oluşturacak düzeyde değildir.

Birlikte Yaşamayı Bozucu Dinamikler

---

rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır." (*Bakara* 2/178)

[27] "*Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.*" (*Hucurat* 49/10).

[28] "*Dünya ve ahiret hakkında düşünesiniz diye böyle yapıyor. Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: "Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir. Allah bozguncuyu yapıcı olandan ayırır. Allah dileseydi sizi zora sokardı. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*" (*Bakara* 2/220).

[29] "*Müminler, müzminleri bırakıp inkârcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişiği kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır. Allah asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Çünkü dönüş Allah'adır.*" (*Âl-i İmrân* 3/28).

İslâm Tarihinin ilk dönemlerinden itibaren İslâm medeniyetinin yumuşak karnı sayılabilecek zaafları ve sorunları vardır. İslâm Tarihinin hiçbir döneminde sorunların olmadığı bir dönem yaşanmamıştır. İnsanın olduğu bir yerde olumsuzlukları sıfırlamaktan değil, kontrol edilebilir bir seviyede tutmaktan söz edilebilir.

Siyasî Rekabet

İslâm Tarihinin ilk döneminde karşımıza çıkan önemli bir sorun, siyasî rekabettir. Siyasetin ilişkileri etkileyici boyutu, dönemin anlaşılmasında ve çözümlenmesinde ihmal edilmemelidir. Bilindiği gibi İslâm dünyasında ortaya çıkan ilk önemli ve etkili ihtilaflar siyasî rekabet çerçevesinde şekillenmiştir. Dönemin siyasî görüş ayrılıkları kişisel çıkarla ve hedeflerle birleşince soruna dönüşmesi kaçınılmaz olmuştur.

İlk dönem liderlerinin çoğu Hz. Peygamber'in yakın arkadaşları olmalarına rağmen, siyasî sorunlara taraf olanların görüşleri, talepleri ve yönlendirmeleri siyasetin gündemini ve hatta ümmetin gidişatını etkilemiştir.

Kabile Aidiyeti

İslâm medeniyetinde ilk dönemlerden itibaren önemli bir sorun kabileciliktir. Sosyal, siyasî, hatta dinî meselelerde dahi önemli bir etkiye sahip olan kabile, ihmal edilmemesi gereken bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Peygamber'e karşı Mekke'de ortaya çıkan dirençte kabilecilik önemli bir etken olduğu gibi, Medine döneminde, İslâm toplumunun kurumsallaşmaya başladığı dönemde de zaman zaman karşımıza çıkan bir olgudur. Bununla birlikte gerek vahyin nüzul sürecinin devam etmesi, gerekse Hz. Peygamber'in İslâm toplumundaki ağırlığı Müslümanlar açısından hatalarını görmeleri ve düzeltmeleri açısından büyük önem taşıyordu.

Râşid Halifeler döneminin ilk zamanlarında vahyin ruhu, Allah Resûlü'nün (s.a.v.) hedefleri ve uygulamaları daha canlıydı. Hz.

Peygamber'in (s.a.v.) yakın arkadaşları İslâm toplumuna liderlik yapıyorlardı ve hepsi de onun rahle-i tedrisinden sağlam bir şekilde geçmişlerdi. Ancak zamanla hem ilk sahabîlerin nüfuzu azalmaya, hem de Arapların geleneksel anlayışının öne çıktığı taşrada güçlü merkezler oluştu. Buralar siyasete müdahale etmeye başlayınca Medine, soruna hâkim olamadı ve önü alınamaz hâdiseler meydana geldi. Kuşkusuz neslin değişmesi, ekonomik durum, sosyal adaletin gerçekleştirilemediğine ilişkin eleştiriler gibi etkenler de bu ihtilafları besledi.

Yöneticilerin İcraatları

Hz. Peygamber dönemi sonrasında Müslümanlar arasındaki ihtilafları besleyen önemli etkenler arasında özellikle yöneticilerin tercihleri ve atamalarına da dikkat çekilmelidir. Özellikle Hz. Osman dönemindeki atama ve icraatlar üzerinde epey spekülasyon yapılmıştır. Hz. Osman, kendisine yöneltilen eleştirilerin önemli bir kısmını cevaplandırmışsa da bazı icraatlarının hem kendi döneminde, hem de sonraki yıllarda eleştirilmeye devam edildiğini biliyoruz.

Hz. Osman'dan sonra hilafete gelen Hz. Ali'nin de özellikle eski valilerle ilgili tutumu ve yeni valiler hususunda tercihleri, bu sefer eski yönetim taraftarlarınca eleştiri konusu yapılmıştır.

Fitne Çıkarmak İsteyenler

Şunu da ifade etmek gerekir ki yöneticiden memnun olmayan insanların yönetime ilişkin eleştirilerinde seçmeci bir tutum tercih ettikleri ve insanları tahrik edici bir dil kullanabildikleri bir gerçektir. Özellikle muhaliflerin yönetici hakkında yalan söylemese bile, tercih ettikleri icraatları gündeme getirmesi, onun aleyhinde bir algı oluşturmaya matuf bir yönlendirmedir.

Kişisel Özellikler

Gerek yöneticilerin, gerekse vatandaşların kişisel özellikleri ve yapıları farklı olup, bu onları bazen birlikte yaşamaya zarar verebilecek bir konuma sürükleyebilmektedir.

Kuşkusuz insanların hedef ve beklentileri bir değildir. Beklentisi karşılanmayan insanların bunu bir muhalif söyleme dönüştürmesi ve eleştiri yapması, ihtilafları besleyen bir unsur olarak zikredilmelidir.

Her insanın hayattan beklediği ve hedefleri farklı olabilir. Bazı insanların hedeflerini gerçekleştirmek için çok hırslı olabildikleri, bazen bu hırsın, onlara ve mensup oldukları topluma zarar verebilecek düzeye gelebildiği de ifade edilmelidir.

Çıkar Çatışması

İnsanların ve kabilelerin çıkarları birbiriyle çatıştığı için insanların birliğe zarar verici tercihlerde bulunması da her zaman mümkündür. Bununla birlikte bu tercihlerin ele aldığımız dönemde belirleyici olduğunu söylemek doğru olmasa gerektir.

***

Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler döneminin gerek gayr-i müslimlerle, gerek Müslümanlarla bir arada yaşama açısından önemli örneklikler taşıdığı görülmektedir. Bu dönemde de her dönemde karşılaşılması muhtemel zaafların ve ayrılık sebeplerinin mevcut olduğu bir gerçek ise de gerek dinî yaşantının canlılığı, gerekse Müslümanların samimiyeti ve vahyin nüfuzunun devam etmesi, Râşid Halifeler döneminin son yılları dışarıda tutulursa başarılı bir dönem olduğunu göstermektedir. Ancak Râşid Halifeler döneminde, özellikle son iki halifenin hilafet yıllarından iç barışı sağlayıcı, birleştirici bir adım atılamadığı, bilakis ortaya konan icraatların toplumu daha da bozucu bir etki oluşturduğu ifade edilmelidir. Müslümanların bugün yaşadıkları sorunların temel muharriklerin ilk dönemlerde yaşananlara benzerlik taşıdığı, o dönemin birleştirici

unsurlarının da bugüne ışık tutabilecek nitelikte olduğunu ifade etmek mümkündür.

***

Prof. Dr. Nasrullah HACIMÜFTÜOĞLU (Oturum Başkanı)
Bayburt Ü. İlahiyat Fakültesi Dekanı

Mustafa Öztürk Bey'e çok teşekkür ediyorum. Söylediklerinin sadece son bölümüne katılmakla beraber diğerlerinin üzeninde uzun uzun düşünmem lazım ve kendisine şunu söylemek istiyorum:

Siz tefsircisiniz ama tefsire biraz haksızlık yapıyorsunuz. Kur'an yorumlanır ama hiç kimse bu yorumunu dindir diye takdim etmez. İstisnaî olarak Fahreddin-i Razî'yi söylediniz. Bunun zıddına inanılması küfürdür demesi onun anlayışına göredir. Siz de burada hüküm veriyorsunuz. Yani her tefsirci hüküm verir. Siz de hüküm verirsiniz.

Tefsirdeki tartışmalar hiçbir zaman avama intikal ettirilmez. Sizin de biraz önce söylediğiniz: "Aramızda bu meseleleri tartışırız" sözünüz doğrudur. Ama bu meseleler maalesef televizyon kanallarında tartışılıyor. Lütfen düşman ihdas edip televizyon kanallarında konuşur gibi konuşmayalım. Bazı âlimlerin görüşlerini eleştirme hakkımız vardır. Bunda hiç şüphe yok. Ama hiçbirisi: "Tefsir Kur'an değildir, Kur'an sadece Kur'an'dır, te'vil ne demektir? Benim anlayabildiğim çok çeşitli ihtimallerden tercihimi koyabilirsem bunu tercih ediyorum" demektir.

Bir de "emr-i bi'l -ma'ruf ve nehy-i ani'l -münker" meselesini ne yapacağız? Şu tespitinize katılıyorum: "Her ilahiyatçı önce İslâm'ı, Kur'an'ı kendisi bir yaşasın" bu konuda sizi tebrik ediyorum. Birileri sadece Kur'an, Kur'an diyorlar. Hadis mi, Kur'an mı? Ama siz Kur'an ve Sünneti birleştirdiğiniz için ve bunları birbirinden ayırmadığınız için, yani hadisten hareket etmeniz beni çok mutlu etti çok teşekkür ederim. Çok faydalandık.

TARTIŞMALAR

Soru-Cevap

Ayşe Özek'in Prof. Dr. Mustafa Öztürk'e Sorusu

Öncelikle tebliğ sunan hocalara teşekkür ederek söze başlamak istiyorum. Mustafa Öztürk Hoca: "Şayet Kur'an referans alınırsa toplumda ayrışmalara neden olabilir" gibi bazı ifadelerde bulundu. Ben bununla ilgili bir şey söylemek istiyorum: "Kur'an-ı Kerim ihtilafa neden olur" demek, Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğunu kabul etmeme veya ona güvenmeme anlamına gelir. Bu da imana ters bir durumdur. Ayrıca ihtilaf Kur'an'dan değil, yapılan yorumlardan kaynaklanmaktadır. Kur'an yanlış yorumlanıyor diye terk edilemez. Meseleye ihtilaf açısından bakılacak olursa, asıl ihtilaf Kur'an dışındaki kaynaklardadır. Hadisler, rivayetler ve mezheplerdeki ihtilaflar herkesin malumudur. Hatta her kişinin kendine göre bir görüşü vardır. İşte tam da bu yüzden Allahü Tealâ Âl-i İmran Sûresi'nin 103. Âyetinde şöyle buyurmaktadır.

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللهِ جَمِيعاً وَلَا تَفَرَّقُوا ۠ وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللهِ عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَاۤءً فَاَلَّفَ بَيْنَ
قُلُوبِكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهٖۤ اِخْوَاناً ۚ وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَا ۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ
لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

"*Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayınız. Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız*"

Yani bizim referansımız öncelikli olarak Kur'an-Kerim olmalıdır. Bunu asla tartışmamamız gerekir. Kur'an-ı Kerim'den farklı yorumlar çıkartılabilir mi? Elbette farklı yorumlar çıkartılabilmek mümkündür fakat doğru tektir. Ancak Kur'an'a bütüncül değil paçacı yaklaşılırsa farklı farklı görüşler ortaya çıkar. İhtilafın temelinde Kur'an'a uymak değil, Kur'an'ı kendine uydurmak yatmaktadır.

İkinci değinmek istediğim şey de Mustafa Öztürk Hoca'nın: "Kur'an-ı önce kendimiz için okuyalım" ifadesi tabii ki doğru bir şey ama aynı Sûrenin 104. âyetinde:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

"*İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir*" buyrulmaktadır.

Tabii ki toplumda hayra çağıran, iyiliği emredip, kötülüğü meneden kişiler olacaktır. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mustafa Öztürk'ün Cevabı

Bana cevap fırsatı verdiğiniz için teşekkür ederim. Bu soruyu soran kardeşimizin iyi niyetinden zerre kadar şüphe etmiyorum. Ama sözlerimin yanlış anlaşılmaması için adeta çırpınarak anlatmama rağmen bütün anlattıklarımdan böyle bir sonuç ortaya çıkması beni ziyadesiyle üzmüştür.

Tarihten bir anekdotla ne söylemek istediğimi anlatmaya çalışacağım. Hz. Ali Efendimiz Haricilerle kavgaya tutuşunca Ümmet-i Muhammet gene parçalanmasın bir araya gelelim diye İbn-i Abbas'ı müzakere için gönderiyor. Gönderirken İbn-i Abbas'a diyor ki: "Onlarla sakın ha Kur'an-ı Kerim üzerinden tartışmaya girme" Çünkü Kur'an-ı Kerim حمال ذو وجوه yani kelimeler birden farklı manaya çekilebilir özelliktedir. Sen kalkar kelimenin bir manası üzerinden hareketle "yaptığınız yanlıştır" dersiniz. O da kalkar sözlükten kelimenin başka manasını getirir ve "hayır bizimki doğrudur" der. Sen sen

ol Resulü Ekrem'in hayatından bize bizzat yaparak, bizim de bizzat şahit olduğumuz örnek sünnetinden söyle ki, yaptıklarının yanlış olduğunu anlasınlar." der. Ben bunu anlatmak istedim.

Kur'an-ı Kerim'i siz kendiniz için okuyun derken "gidin abdest alın, teberrüken Kur'an-ı Kerim'i okuyun, hatmedin" demedim. Kur'an-ı Kerim'i anlarken, yorumlarken, anlatırken sürekli karşı tarafa parmak işaretiyle: "Sen söylesin, sen böylesin" diyerek Kur'an-ı Kerim'i sopa gibi kullanmayın, eğer bir kusur ve eksiklik varsa önce o kusuru bizde de var mı, yok mu diyerek kendimiz için de okuyalım demek istedim.

Dikkat ederseniz tarihte Kur'an-ı Kerim sürekli muhalifi ilzam etmek, sürekli onu haksız olduğunu göstermek, kendi durduğu yerin daha güçlü olduğunu göstermek için bir delil olarak kullanılmıştır. "Kur'an-ı Kerim'i kendimiz için okuyalım" derken:

اَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ

"Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz? Bakara Suresi:44. Ayet

Anlamında söylemiştim. Cenâb-ı Hak: Sâf Sûresi, 2. âyetinde

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ

"Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?" Buyurmuştur. Yani önce Kur'an-ı Kerim ne diyorsa siz yapın.

Efendimizin bütün başarısının kahir ekseriyetini Müslüman olanların: "Mekkî ayetler ne güzel şiir gibi ben âşık oldum onun için Müslüman oldum" şeklinde olmamış bilakis davasını tebliğini bilfiil kendi hayatında yaşamışıyla, özüyle sözünün birbirine mutabık etmesiyle olmuştur.

Kısaca artık tebliğden yorulduk biraz temsil bekliyoruz. Konuşmayıp fiilen yaptığımız şeyler en iyi ve en etkili emr-i bil ma'ruf olacaktır. Tebliğden önce insanın kendi nefsine bakması, kendi ku-

surlarını görmesi lazım. Kendi kusurlarımızı göz önüne aldığımızda el âlemin gözündeki mertekle uğraşmaya vakit bulamayız. Onu demek istedim.

Biz sürekli anlatıyoruz. Söylerken de sürekli buyurgan bir üslup kullanıyoruz. Muhatabımızı ilzam etmek, mahcup etmek için kullanıyoruz. Bunu bir öz eleştiri olarak kendimi de içine katarak anlatmak istedim.

Teşekkür ederim.

16 Ekim 2015 – Cuma

II. OTURUM
16.15 – 18.00

FARKLI İNANÇ ve DÜŞÜNCE MENSUPLARIYLA
BİR ARADA YAŞAMA

Başkan: **Prof. Dr. Mahmut KAYA**
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Emekli Öğretim Üyesi

4. Tebliğ: **"Farklı İnanç Gruplarıyla Bir arada Yaşamanın Dinî Bakımdan İmkânı"..... 145**
Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

5. Tebliğ: "**Günümüzde İslâmî Faaliyetler Alanındaki Düşünce Sorunları Üzerine "..... 157**
Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

6. Tebliğ: ***"Farklı İnanç ve Düşünce Mensuplarıyla Bir Arada Yaşama(Hıristiyanlık Örneği)"*** **..... 171**
Prof. Dr. Ömer Faruk HARMAN
Emekli Öğretim Üyesi

4. TEBLİĞ

FARKLI İNANÇ GRUPLARIYLA BİR ARADA YAŞAMANIN DİNÎ/TEOLOJİK BAKIMDAN İMKÂNI

İlyas ÇELEBİ[♦]

Önce hâzırûnu hürmet ve muhabbetle selâmlıyorum. İkinci olarak Gaziantep Üniversitesi Rektörlüğü'ne, İlahiyat Fakültesi Dekanlığına ve İslâm Araştırmaları Vakfı'na (İSAV) teşekkürlerimi sunuyorum. İSAV, gıpta ile izlediğimiz faaliyetlere imza atmaya devam ediyor. Bu güzel faaliyetlerden birini de şu an burada icra ediyoruz. Bu hayırlı hizmetlerin bundan sonra da devamını diliyoruz.

Allah katından gönderilen dinlerin amacı iki ana noktada toplanabilir. Bunların ilki insanlara hakikatleri sunmak, kendi imkânları ile ulaşamayacakları konularda onları bilgilendirmek; **ikincisi** ise insanların dünya ve ahiret saadetini sağlamaktır. Yüce Allah bunun için insanların arasından bazı kimseleri peygamber olarak görevlendirmiş ve onlar aracılığıyla insanlara dünya hayatında birtakım yükümlülükler yüklemiş, bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi oranında da dünya ve ahiret saadetinin gerçekleşeceğini vaad etmiştir. Söz konusu yükümlülükler Allah için olanlar, insanlara, doğaya ve diğer canlılara karşı olanlar şeklinde gruplandırılmaktadır. Biz, bu tebliğimizde Allah'a karşı itikadî yükümlülüklerimizin İslâm'a ve farklı dinlere mensup inanç gruplarıyla bir arada yaşamamız üze-

♦ Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Uluslar Arası İslâm ve Din Bilimleri Fakültesi, İlyas_celebi@yahoo.com

rindeki etkileri üzerinde duracak, İslâm toplumunda varlığını sürdüren müslim-gayr-i müslim bütün inanç gruplarıyla bir arada yaşamanın yollarını araştıracak ve bu hususta geleneğimizde mevcut olan olumlu örnekler üzerinde duracağız.

Bilindiği üzere İslâm tevhîd dinidir. Ona girmek için kelime-i şehâdet getirilir. Kelime-i şehâdet Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğunu dile getirir. Günde beş defa okunan ezanlarda aynı cümleler tekrar edilir, yeni doğan çocukların kulağına o okunur, ölmek üzere olan kişilere aynı cümleler telkin edilir.

Tevhîd esası ile birlik ve bütünlük arasındaki ilişkiyi belirtmek için önce tevhîd kavramı üzerinde durmak istiyorum. İnanç esaslarının özünü ve özetini oluşturan kelime-i tevhîd, İki ana esas üzerine kurulmuştur. Bunların ilki Allah'ın birliğini, ikincisi ise O'nun insanlarla münasebetini sağlayan nübüvveti vurgulamaktadır. Kelime-i tevhîd gramer açsından irdelendiğinde önce lâ olumsuzluk edatı ile "hiçbir tanrının bulunmadığı" sonra da illâ istisna edatı ile "sadece bir ve gerçek tanrı olan Allah'ın ispat edildiği" görülür. Meramın istisna yoluyla ifade edilmesi tevhîd ilkesinde şirke sebebiyet verecek inançların bütünüyle geçersiz hale getirilmesini, ardından da eksiksiz olarak ispatın gerçekleştirilmesini bildirir.

İslâm'da hem metafizik anlamda hem de fizikî anlamda tevhîd (birlik) esastır. Kelime-i şehadetin birinci kısmı metafizik, ikinMetafizik anlamda tevhîd, kelime-i tevhîdde ifade edildiği gibi bu âlemi yaratan ve devam ettiren Yüce Allah'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bir oluşu di kısmı ise fizik âlemdeki tevhidi temsil etmektedir. İnsanların Allah'ın birliğine inanması, onların aynı ilâh tarafından yaratıldıklarını, aynı kurallarla yönetildiklerini, dolayısıyla hiçbirinin diğerinden farklı ve ayrıcalıklı yönünün olmadığını ifade eder. İslâm'ın birlik esası aynı zamanda Allah'ın yarattığı bu âlemde gaye ve hedef birliğinin de olduğunu ifade eder. Âlemde gaye ve hedef birliği olduğu için de orada çelişkiler söz konusu değildir; her şey Allah'ın emrine ram olmuştur, O'na itaat etmekte ve O'nun emrine uymaktadır. Hz. Muhammed ise Müslümanların aynı Allah'a, aynı

peygambere, aynı kitaba ve aynı dine inanan bir ümmet olduklarını bildirir.

Tevhid çerçevesinde yüce dinimizin ortaya koyduğu ilke ve esaslara göre Allah Teâla insanları farklı renkte, farklı dilde ve farklı kabiliyetlerde yaratmıştır. Bununla beraber bütün insanlar ya neseben ya da dinen kardeştirler. Hepimizin bildiği gibi Kur'an, farklılıkların tabiî olduğunu kabul eder, bu nedenle de dillerin ve renklerin farklı olmasının Allah'ın varlığının delillerinden olduğunu ifade eder.

"*O'nun kanıtlarından biri de, gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Şüphesiz bunda bilenler için ibretler vardır*." (er-Rum 30/22) buyrulurken bir başka ayette:

"*Rabbin dileseydi, insanları elbette tek bir ümmet yapardı*." (Hûd 11/118) buyrularak insanların farklılıklarının ilâhî hikmetin ve sınavın bir parçası olduğu vurgulanmaktadır.

Hucurat suresi 13. ayette ise bu hususta şöyle bir ölçüt getirilmektedir:

"*Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilendir*." (el-Hucurât 49/13).

Görüldüğü üzere farklı dil ve renklerde yaratılma ve farklı etnik gruplara mensup kılınma üstünlük vesilesi olsun diye değil, kimlik edinme ve bu kimlikle tanınıp tanışma amacı gütmektedir. Dolayısıyla bu âlemde bulunuşumuz, kardeşlerin bir arada bulunması şeklinde olmalıdır. Her müslümanın mü'min kardeşine, kardeşlik hukukuna yaraşır şekilde davranması gerekir.

Bilindiği üzere İslâm'ın temel öğretilerinden biri de zulüm ve haksızlıklara karşı çıkmak ve Allah'ın yarattığı varlıklara şefkat ve merhametle davranmak, insanlarla ilişkilerde adalete riayet etmektir. Kur'an, Müslim-gayr-i Müslim bütün insanlara adaletle davran-

mamızı emretmektedir. İslâm'a göre gayr-i Müslimler İslâm toplumunda Müslümanların güvencesi altında yaşamaktadırlar. Müslümanların canı, malı ve ırzı kutsal olduğu gibi gayr-i Müslimlerin de canı, malı ve ırzı kutsaldır. Dolayısıyla hiçbir kimse haksız yere başkalarının canını, malını ve ırzını çiğneyemez. Böyle bir davranış zulüm sayılır. Zulüm işleyen ise bütün Müslümanları karşısında bulur.

Öte yandan yüce kitabımıza göre inananların kardeşliği esastır. Dolayısıyla bu dünyaya kavga için değil, Yüce Rabbimizi tanımak, O'na itaatkâr kul olmak, insanlarla sevgi ve barış içinde bir arada yaşamak için gönderildik. Bu nedenle Kur'an birliği, dayanışmayı, kardeş olmayı, sulhü emrederken ayrılığı, ihtilafı, niza ve çatışmayı reddetmektedir. Kur'an'da mü'minlerin kardeşliği vurgulanarak onların arasında sulhün esas olduğu şu şekilde dile getirilmektedir:

"*Mü'minler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz*." (el-Hucurat 49/10).

"*Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de o, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz*." (Âl-i İmran 3/103).

Kur'an-ı Kerim'de bu ayetten sonra mü'minler arasında "hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluğun bulunması" (Âl-i İmran 3/104) emredilmekte, "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır." (Âl-i İmran 3/105) buyurulmaktadır. Enfal suresinde ise mü'minlere Allah'a ve Resulüne itaat emredildikten sonra birbirlerine düşmemeleri ve çekişmemeleri istenerek şöyle buyurulmaktadır:

"*Allah ve Resulüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider*." (el-Enfal 8/46).

Bu ilâhî beyanlardan da anlaşıldığı gibi İslâm'da mü'minlerin kardeşliği esastır. Onlar aynı ümmetin cüzleridir. Farklı mezhep

veya meşrep üzere olabilirler. Ancak birbirleri ile çekişmemeleri, birbirleri ile kavga etmemeleri, aksine Allah'ın ipi olan İslâm'a sımsıkı sarılmaları hususunda birleşmeleri emredilmektedir.

Bu teorinin ilk uygulamasını Hz. Peygamber'in sünnetinde görüyoruz. Bilindiği üzere Mekke'de Müslümanların müşriklere karşı sıkı bir mücadelesi vardı. Çünkü burada Hz. Peygamber İslâm'ı tebliğ ettiği zaman, müşrikler onu dinleyip söyledikleri üzerinde düşünerek kabul veya reddetme yoluna gitme yerine onu dinlemeden inkâra kalkışıyorlardı. Bununla da yetinmeyerek Müslümanlara ellerinden gelen işkenceyi yapıyorlardı. Bu durumda Müslümanlara kalan ya Mekke'de kalıp onlarla fiilen mücadeleye devam etmek ya da Mekke'den başka bir yere hicret etmekti. Müslümanlar daha barışçıl olan hicreti tercih ettiler ve önce Habeşistan'a sonra da Medine'ye hicret ettiler. Müslümanlar Medine'ye gittikleri zaman oranın halkı ile din merkezli değil, yurt merkezli işbirliğine gittiler ve Medine'nin yerlisi olan Arap, Yahudi, Hıristiyan ve diğer unsurlarla Medine vatandaşlığı üzerinde anlaşarak ortak düşmana karşı Medine'yi savundular. Yahudi ve Hıristiyanlar bu anlaşmaya sadık kaldıkları sürece Müslümanlar söz konusu anlaşmayı bozmadılar.

İslâm tarihinde hak, adalet ve barış üzerine bina edilen bu yapının bir örneğini de Osmanlı millet sisteminde görüyoruz. Osmanlı devleti ırk veya etnik kimlik üzerine kurulu bir devlet değildi. Bunun yerine Yahudi, Rum, Ermeni gibi azınlıkların birer millet olarak adlandırıldığı ve farklı unsurların oluşturduğu ancak kumandanın Müslümanların elinde bulunduğu bir devletti. Osmanlı için Müslümanlar Hanefî, Şafiî, Malikî, Hanbelî, Matüridî, Eş'arî gibi Sünnî mezheplerle Alevî, Bektaşî, Nakşî, Kadirî, Şâzelî gibi tasavvufî gruplardan oluşmuştur. Müslümanları oluşturan etnik yapı ise Türk, Kürt, Laz, Gürcü, Çerkez, Arnavut, Boşnak, Romen gibi unsurlardan oluşmaktaydı. Bunların tümünün aslî unsur oluşları esastı. Dolayısıyla bunların birbirleri ile barışık olarak bir arada yaşamaları söz konusuydu. Zaman zaman değişik gruplara karşı güç kullanılması dışlandıkları için değil, onlarda görülen kalkışma sebebiyle idi. Os-

manlı'da bunun tek istisnası Şia'dır. O da dinden veya mezhepten değil, İran'la yaşanan siyasî ihtilaflardan kaynaklanan bir durumdu.

Sonuçta Medine'de Ensar ve Muhacir şeklinde teşkilatlanma Müslümanların bir ümmet oluşunun önünde bir engel teşkil etmediği gibi, Osmanlı'da da Sünnî- Alevî; Nakşî-Bektaşî şeklinde teşkilatlanma devletin önünde bir engel oluşturmamıştır. Aksine hepsi iş başa düştüğünde ulü'l-emrin komutasında İslâm yurdunu düşmanlara karşı cansiperane savunmuşlardır. Çanakkale ve İstiklal savaşları bunun en güzel kanıtlarıdır.

Bu uygulamalardan anlıyoruz ki gruplar ve fırkalar merkezi yönetimle aynı hedeflere yöneldikten ve bir ayrılık gayrılık oluşturmadıktan sonra farklı oluşumlar halinde olmaları herhangi bir problem oluşturmamaktadır. İslâm toplumu çok sesli bir toplumdur. Bu çok seslilik onların birliğine zarar vermemelidir. Sûfilerin "kesrette vahdet" dedikleri yapıyı oluşturmak esastır. Nitekim İslâm tarihinin ilk dönemlerinde birçok fırka ortaya çıkmış, kendilerine özgü görüşler serdetmişlerdir. Ancak bunlar siyasî otoriteyi kabul konusunda bir ikilem yaşamamışlardır. Dolayısıyla sağlam bir merkezi yönetimin bulunduğu dönemlerde fırkalar negatif unsur değil, aksine pozitif enerji üreten mekanizmalar olmuşlardır.

Çizilen bu tabloya karşı bazıları diyebilir ki İslâm'da madem bu kadar birlik ve beraberlik vurgulanıyor da, bizzat Hz. Peygamber'in ağzından Müslümanların 73 fırkaya ayrılacağına ilişkin rivayetler hakkında ne diyeceğiz? Ayrıca İslâm tarihinde itikadî açıdan Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at olarak adlandırılan ve inanç tarihimizi bir negatif mücadele alanına dönüştüren yapı söz konusu değil midir? İslâm fırkalarının kendi aralarındaki farklılık dünyaya değil, ahirete yöneliktir. Devletin vatandaşı (yurttaş) olmaları bakımından aralarında fark yoktur. Devlet vergi toplarken, askere alırken, hizmet götürürken onların inanç ve mezhebine bakmaz. Dolayısıyla fırkalara ayrılmak her zaman bir zaaf işareti değildir. Aksine o çoğu zaman insanlara verilen özgürlüğün kullanılmasının bir alametidir. Din sağlam bireylere ve bu tarz bireylerden oluşan cemaat ve toplu-

luklara önem vermektedir. Unutmayalım ki, çürük taşlarla örülen duvarın bir değeri yoktur.

İslâm, kıyamete kadar bütün insanlara gönderilmiş olduğuna göre, onun her zaman ve her yerde anlaşılabilir ve uygulanabilir olması gerekir. İslâm bu esnekliği Kur'an'ın ifade ve uslûbü ile gerçekleştirmektedir. Söz konusu esnekliği Abbasi devletinin küçük beyliklere bölündüğü dönemden bir örnekle açıklayalım. Bilindiği üzere Abbasî devleti otoriteyi yitirince ortaya çıkan beylikler birbirleri ile hükümranlık mücadelesine başlamışlardı. Her beylik kendine bir kimlik oluşturma noktasında bir mezhebi tesahüp edinerek onun propagandasına başlamış, diğer mezhepleri tekfir veya tadlîl ederek ötekileştirmeye çalışmıştı. İşte bu dönemde devreye giren Büyük Selçuklu Devleti siyasî birliği sağlamak için askeri ve siyasî faaliyetlerini devam ettirirken, dinî birliği sağlamak için de ulemayı görevlendirmişti. Dönemin meşhur âlimlerinden olan İmam Gazzâlî, kaleme aldığı *Faysalü't-tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendika* adlı eserinde mevcut durumu şöyle dile getirmektedir: Her fırka karşısındakini tekfir ediyor ve Hz. Peygamber'i yalanladığını iddia ediyor. Sözgelimi Hanbeli Eşarî'yi "Allah için yukarı ciheti ve arşta istivayı kabul etmeyerek Hz Peygamber'i yalanladıklarını söyleyip" tekfir idiyor. Eş'ari de Hanbeli'yi teşbihe düştükleri ve "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur" ayeti konusunda Resul-i Ekrem'i yalanladıkları için kâfir olduklarını söylüyor. Öte yandan Eşarî Muteziliyi ruyetullahın cevazı ve Allah'a sıfatların nisbeti konularında peygamberi yalanladıkları için tekfir ediyor. Mutezilî ise Eşari'yi sıfatları isbat suretiyle teaddüd-i kudemaya sebep olmak ve tevhid inancını ihlal etmeleri sebebiyle tekfir ediyor. Bu vartadan kurtulmanın yolu, tekzib ve tasdik kavramlarının tanım ve hakikatlerini bilmendir. Söz konusu fırkaların birbirlerini tekfir ederken ne denli aşırıya kaçtıklarını ancak bu yolla anlayabilirsin."

İmam bu dağınıklığı ortadan kaldırmanın yolu olarak te'vil yöntemini önermektedir. Bilindiği üzere te'vil, mücmel ve müteşabih nasların anlamlarında tercihte bulunmak demektir. İkincilerine

ise müteşabih denilmektedir. Şöyle ki: Dinî nasların bir kısmının anlamı sabit bir kısmının anlamı ise değişkendir. Birincilerine muhkem, Muhkem olanlar pergelin sabit ucunu, değişkenler ise hareketli ucunu temsil etmektedir. Naslarda müteşabih ifadelerin mevcudiyeti farklı anlayış ve fırkaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu da İslâm toplumunu homojen olma yerine renkli ve heterojen kılmaktadır. Aslında sabitelerde anlaşmak şartıyla farklı düşünce ve anlayışlara sahip olmak zaaf değil, zenginlik alametidir. İslâm toplumu böyle bir zenginlik üzerine bina edilmiştir. İtikatta Selefiyye, Eş'ariyye, Matüridiyye; amelde Hanefiyye, Şafiiyye, Malikiyye ve Hanbeliyye gibi fırka ve mezheplerden oluşan Ehl-i Sünnet bu renkli ve heterojen yapının güzel bir örneğidir. Ehl-i Sünnet âlimleri bu heterojen yapıyı bir arada tutmak için oldukça itidalli ve kapsayıcı ilkeler vaz'etmişlerdir. Örneğin Ehl-i kıbleyi tekfir etmeme, tenzili reddetmedikçe tevili dolayısıyla hiç kimseyi din dışına itmeme, günahkâr veya günahsız mü'min olan herkesin arkasında namaz kılma, sahabe-i kiramı hayırla yâd etme gibi kapsayıcı kurallar sayesinde farklı inanç gruplarıyla bir arada yaşama imkânını sağlamışlardır.

Günümüze gelince, Osmanlı devletinin yıkılması ve hilafetin ilgasından sonra Müslümanlar arasında bir ortak merkezi otorite kalmadı. İstiklal savaşı, kuvay-ı milliye, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhuriyet'in kuruluşu aşamalarında ortaya konan farklı kimlikleri ortak millî hedeflere yönlendirme başarısı daha sonraki dönemlerde gösterilemedi. Aksine etnik ve dinî kimlikler reddedilerek tek kimlikli bir ulus oluşturulmak istendi. Kapatılan medrese, tekke ve tarikatların yerine Batı tipi okul, kulüp, ocak ve evler açıldı. Bunlardan örgün eğitimi temsil eden mektepler yaşarken, yaygın eğitim amaçlı kurulan ocak, ev ve kulüpler halk tarafından benimsenmedi. Aslında bu girişimlerle halkın sosyolojik yapısı ile oynandı, demografik dengeler üzerine bina edilmiş bulunan toplumsal yapı alt üst oldu. Günümüzdeki sosyal sorunların bazılarının temelinde bu tür müdahaleler yatmaktadır. Merak edenler Osmanlı dönemindeki Diyarbakır'ın demografik yapısına bakabilirler. Söz

konusu dönemde Diyarbakır'ın yüzde kaçı Türk, yüzde kaçı Kürt, yüzde kaçı Arap, yüzde kaçı Türkmen, yüzde kaçı Ermeni, yüzde kaçı Süryani idi? Oradan bugünkü duruma nasıl gelindi?

Dengeler bozulup merkezi otorite ortadan kalkınca her grup kendi politikasını oluşturur oldu. Halbuki siyasî ve kültürel bakımdan büyük bir değişim geçiren İslâm dünyası günümüzde her zamankinden daha çok birliğe ve fertlerin kendini bağlı kabul edeceği merkezi bir otoriteye ihtiyaç vardır. İşlerin istenilen şekilde gitmemesinin nedeni adem-i merkeziyetçi yapıdır. Eskiden olduğu gibi günümüzde de İslâm toplumlarında Selefî, gelenekçi, mistik, siyaset merkezli ve seküler akımlar bulunmaktadır. Aradaki fark, günümüzdeki akımlar dinin hakikatleri ile kendi hakikatlerini birleştirerek tek doğruyu kendilerinin temsil ettiğini iddia etmektedirler. Müslüman gruplar bulundukları yerlerde âdeta gettolar oluşturarak tabir yerinde ise mikro dinler, bu dinlere ilişkin mikro ümmetler ve başlarında baronlar oluşturmuş haldeler; cemaati İslâm ümmeti, liderini Hz. Peygamber ve cemaat fertleri arası ilişkiyi de İslâm kardeşliği ile özdeşleştirmeye başlamışlardır. Merkezi bir bağı olmayan bu mikro yapılar, yabancılar tarafından kullanılmaya müsait, müslümanları birbirine düşüren ve kavgalara neden olan bir durumdur.

Günümüzde egemen olan mikro fırka ve cemaat yapısını tahlil ettiğimizde şu hususları müşahede etmekteyiz:

1. Her grup kendi konumuna göre nasları bağlamından koparak parçacı bir okumaya tabi tutmakta; özel durum ve ifadeleri genelleştirerek evrensel mesajlar çıkarmaya çalışmaktadır.

2. Her grup genel İslâm kardeşliğini değil, mikro yapıyı destekleyici bir dil kullanmakta, bunun sonucunda müslümanlar ayrıştırılmakta ve ötekileştirilmektedir.

3. Grupların dini özü ile değil, şekli ile benimseyen bir dindarlık anlayışını tercih ettikleri görülmektedir. Bu anlayışta iman ve ihlasla kulluk, insanlara karşı samimi ve ahlâklı davranmak gibi derunî tutumlar yerine muamelât, şekil ve simgeler öne çıkmaktadır.

Sözgelimi kılık ve kıyafet veya şeklî bazı tavırlarla ortaya konulan dindarlıkla tatmin olunmaktadır.

4. Her grup kendi realitesine uygun bir din anlayışını benimsemekte ve gerçek dini kendilerinin temsil ettiğini savunmaktadır. Halbuki tek tip bir din anlayışını iddia etmek, din anlayışının doğasına aykırıdır. Tarihte de tek tip değil, hem itikatta hem de amelde farklı yorumlara dayanan birçok din yorumları çıkmıştır. Burada esas olan söz konusu yorumların bir üst oluşum olan İslâm ümmetinin birliğine zarar vermemesi ve aynı hedeflere doğru yol almasıdır. Tarihte bunun örneği Ehl-i sünnette görülmektedir. Şöyle ki, İslâm'ın içinde kalmanın ilke ve esasları belirlenmiş, bu hususta birtakım çerçeve fikirler oluşturulmuş ve bu çerçevenin içinde kalmak kaydıyla insanların kendilerine ait yorum ve anlayışlar oluşturabilmelerine imkân tanınmıştır.

5. Mevcut benmerkezci dil yerine te'vil ve uzlaşıyı esas alan bir dile ihtiyaç bulunmaktadır. Maalesef günümüzde dil ile eylem arasındaki yakın ilişki göz ardı edilmektedir. Dilde te'vil, yorum ve uzlaşıyı benimseyen kelâm ilmi reddedilerek zahirî anlayışı öne çıkaran lafızcı selefî dil benimsenecek olursa, bu dilin eyleme dökülmüş şekli, günümüzde sıkça karşılaştığımız radikal din anlayışları olacaktır. Ehl-i Sünnetin akılcı, itidalli ve çoğulcu din yorumu terk edilerek yerine her türlü yorumu reddeden sığ, aşırı ve gayr-i makul anlayışlar ikame edilmeye çalışılmaktadır.

Sonuç olarak günümüzde müslümanların bütününü temsil eden bir manevî otorite veya liderliğe şiddetle ihtiyaç söz konusudur. Bu kadar insan kendi haline bırakılacak olursa, içlerinden istismarcı da, radikal de, hurafeci de çıkar. Kişisel din yorumları İslâm'ı özü ile değil de şekli ile anlayan yapılara; iman, ibadet ve ahlâk gibi ana hedefleri ikinci plana bırakarak dünya nimetlerinden daha fazla pay almayı, bunun için de cemaat holdingleri, banka ve finans kurumları kurmayı tercih eden oluşumlara sebep olmaktadır. Bu vadiye girilince de başarılı olmak için siyasetle irtibat kurulmakta, hatta onunla iç içe olma durumları doğmaktadır. Gittikçe dünyevileşen bu yapı, insanları İslâm'ın özünden uzaklaştırmakta, kapitalist sistem

içinde liberal rekabete sürüklemekte ve sistemin parçası haline getirmektedir. O zaman da güncel siyaset ve kapitalist ekonominin kurallarına göre çalışan, içi boşaltılmış bir dindarlık ortaya çıkmaktadır.

5. TEBLİĞ

GÜNÜMÜZDE İSLÂMÎ FAALİYETLER ALANINDAKİ DÜŞÜNCE SORUNLARI ÜZERİNE

Mehmet Zeki İŞCAN♦

A. İslâmî Düşünce ve Bazı Problemleri

Günümüz Türkiye'sinde özellikle dinin ideoloji olarak görülmesinin dinî düşünceyi etkileyen sonuçları olmuştur. İslâm'ın siyasal-toplumsal bir sistem olarak tarifi, iki önemli problemi beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri, dine toplumsal birlik kuramlarında verilmek istenen başat rolle ilgilidir.

1. Bazı İslâmî düşünce temsilcileri İslâmî birliktelik modelini, demokrasi, laiklik, siyasal vatandaşlık ya da millet-ulus kimliği karşısında karşı tez olarak ele almakta, bu yöndeki kavramlaştırmaları hakiki ve tartışılmaz "İslâm" olarak sunmaktadır. Buna dayalı olarak Müslümanların "vatandaşlık" kavramı etrafında farklı inanç sahipleriyle ortak hareket etmesini reddetmekte, çoğulculuk temelli demokrasinin İslâmiyet ile bağdaşmasının mümkün olmadığını savunulmaktadır. Öyle ki Müslümanca yaşamayanların, oluşturulacak gettolarda toplanması dahi önerilmektedir.

Bu tür bir anlayışın Osmanlı mirasından bile habersiz püriten bir İslâmcılık olduğu ifade edilebilir. Osmanlı İslâmcılığı modern bir bakış açısını temsil etmektedir. Çoğu Ortadoğu ülkesinden ve Hindistan alt kıtasından farklı olarak Osmanlı İslâmcılık anlayışı, mo-

♦ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, iscan@ata.uni.edu.tr

dern olana dinî anlayış içinde yer bulma çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin Yeni Osmanlılar, hem İslâm'ın özüne dönmeyi hem de modern-Batılı kurumların topluma adaptasyonunu savunmuşlardır. Şerif Mardin'e göre Yeni Osmanlılar, sufi bakış açısı hatta Nakşilik olgusu ile hürriyet ve demokrasi arasında bir bağ kurabilmişlerdir.[1]

Osmanlı aydınları son dönemde 'Mü'minler kardeştir' ayetinin ışığında bir takım kardeşlik modelleri üzerinde durmuşlardır. Uhuvveti birkaç kısımda ele almışlardır: Uhuvveti nesebiye. Uhuvveti diniyye. Uhuvveti vataniye. Uhuvveti insaniyye.

Uhuvveti vataniyye konusunda yapılan açıklamalardan bazıları şunlardır: "Uhuvveti vataniyye, bir devlete, bir kanuna tabi olanların, dinleri, mezhepleri nasıl olursa olsun, karındaşlığıdır." (İsmail Hakkı Bey)

"Vatan kardaşı olanlar, her ne kadar bunların dinleri ve mezhepleri başka başka olursa olsun hepsi aynı vatanın evladı, aynı toprağın sahibi, aynı devletin tebaası oldukları için toprak kardeşidirler. Bunların milletleri bir fakat kavimleri başkadır. Esas kavmiyette değil milliyettedir." (Doktor Hâzık)

"Mü'minler kardeştir" ayetinden hareketle tüm inananların, Yahudilerin, Hıristiyanların ve Müslümanların da birbirleriyle kardeş olduğu belirtilmiştir.[2]

Bugün Türkiye'de yaygın İslâmî bakış açısında örneğin Muhammed Abduh'un Transival fetvalarını ürettiği bağlam neredeyse bütünüyle ortadan kalkmıştır. "Eşit vatandaşlık" zemininde "modern siyasal toplum" oluşturulmasına güçlü destek veren, uygulamadaki

---

[1] Bkz. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İletişim Yay., İstanbul 2004, s. 45-55; "Osmanlı Bakış Açısından Hürriyet" , *Türk Modernleşmesi- Makaleler 4*, der, Mümtaz'er Türköne, Tunçay Birkan, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 105-107.

[2] Bkz. İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*, İz Yay., 1994, s. 31-34.

sorunlara karşılık dinler arası hiyerarşiyi siyasal alandan çıkaran bir geleneğin mirasçılığını sahiplenenler, dar fıkhi yorumlarla kültürel modernliği reddetmekte, Medine Vesikası'nı dahi beğenmeyerek "hiyerarşi" özlemini dile getirmekte, "gerçek Müslüman" olmayanlara mahalle baskısı uygulanmasını talep etmektedir. İslâmcılığın bugün bu anlayışlara bakıldığında bir tür radikal püritenizme dönüştüğü[3] ifade edilebilir.

Demokrasi ve çoğulculuğun ifade ettiği temellere müracaat edildiğinde dine ya da mezhebe dayalı birliktelik modellerinin kaba birliktelik modelleri olduğu görülmektedir. Total kimlikler, negatif kimliklerdir. Aynı zamanda Toplumun tümüne total bir bakış, dinin siyasal bir doktrin haline gelmesinin en önemli sebebidir.

Bugün toplumsal ilişkileri sadece dinî açıdan açıklamak imkânsız hale gelmiştir. Din, teokratik devletlerde dahi toplum hayatının tüm kesimlerini belirleyememekte ve artık uygarlığı kendi rengine boyayamamakta, tabloyu oluşturan renklerden sadece biri olmaktadır. İran'da din kadın kıyafetlerini belirleyememektedir.

Dinin birliktelik modeli olarak sunulması çerçevesinde Medine vesikasından hareketle kültürel çoğulculuk fikrinin dinî bir temele oturtulmasında da önemli hatalar söz konusudur. Medine vesikası bir tür "yeniden kabileleşmenin dini temeli gibi sunulmaktadır. Burada her ideoloji, inanç ve doktrin, kendini adeta surların gerisinde güvenceye alarak, kendi dilini ve anlam sistemini oluşturmaktadır. Dinin, mezhebin etnik kökenin böylesine adacıklara bölünerek feodalleşmesi farklılıkları kültür ve dil haline getirmektedir.

İnsanları etnik ya da dini kabilelere ayırma başarılı bir entegrasyonu önleyecektir. Kabileler, rakip gerçeklikler ya da kültürel bir kolaj misali yan yana konulduğu sürece birbirlerine yabancı kalırlar. Karşıtlıklar içindeki kimliklerden oluşan bir kolaj, potansiyel olarak "patlayıcıdır". Karşılıklı etkileşim olmadan birbirine aşinalık kur-

[3] Şükrü Hanioğlu, "Cevabı Kim Verecek", *Sabah*, 25 Ocak 2015.

mak, birlikte gelişmek, birbirini dönüştürmek kısaca toplum oluşturmak mümkün değildir.[4]

Mutlak değer olarak dayatılan kimlik unsurları, benzeşmenin kaçınılmaz sığlığından ve anonimliğinden başka bir şey yaratamamaktadır. Aynılıklar ister istemez katı cehaletler de doğurmaktadır. Kendini ancak bir cemaatin içinde ifade edebilen, kalabalığın içinde eriyen kişi yabancı olan her şeyden ürkmekte, bunları bir tehdit olarak algılayabilmektedir.

Bu tür kimlik cümbüşünün yaşandığı zaman kesitlerinde cumhuriyetçi nefes sahalarına ihtiyacımız bulunmaktadır. Yani, kimlik, din ve köken kaynaşmasından kurtulan siyasî ahlâk ve yurttaşlık alanları yaratıp koruyabileceğimiz alanlara ihtiyacımız var. Cumhuriyetçi anlayış, fanatizmi ve dinî tekelciliği aşmak için en iyi yoldur.

Çok kültürlülük farklı folklorik ögelerin bir arada bulunması, zenginliğin göstergesi değildir; kültürel ögelerin yerellik olarak kalması, bu yüzden sentezlenememiş olmalarının belirtisidir. Çok kültürlülük medeniyet hamlesinin önünde de en önemli engellerden biridir. Çünkü medeniyet, kültürün evrenselleşme kabiliyetidir. Çok kültürlülükten değil çoğul kültürden söz etmek daha makuldür.

Cumhuriyet bir potadır ve yerellikleri evrensellik haline dönüştüremezse var olamaz. Cumhuriyet, yerellikler içinde donmuş, etnik, dinsel ve kültürel cemaatleri halk haline getirir. Halk yoksa cumhuriyet de yoktur. "Halkları" olan bir cumhuriyet olamaz. Cemaatleri olan bir demokrasi olmaz. Cumhuriyette her birey toplumla şu veya bu etnik, dinsel ve kültürel cemaatin bir üyesi olarak değil şu veya bu etnik, dinsel ya da kültürel kimliğe sahip bir birey olarak ilişik kurar. Cumhuriyette bütün mensubiyetler bireysel hale gel-

[4] Bkz. Nilüfer Göle, *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar*, çev. Zehra Cunillera, Metis Yay., İstanbul 2015, s. 28.

mektedir. Cumhuriyet her bireyi cemaat cenderesinden kurtarır. Demokrasi ancak bundan sonra potansiyel hale gelir.[5]

Din, etik davranışın teşvikinde bir rol oynayabilir ama toplumu bir arada tutmak için uygun olan tek ahlâkî tutkal din değildir.[6] Türkiye'nin önemli sorunlardan biri, "kimlik"lerin siyaset yapımının temel belirleyicisi olmasını önlemektir. Aidiyyetin belirleyiciliği ile bireyselliği ve özgürlüğü aynı anda düşünmek mümkün değildir. Özgürlük hiçbir kimliğin tuzağına düşmemektir.[7]

Cemaatsel tavırların özgürlükle alakası yoktur çünkü özgürlük bireysel tercihler alanıdır. Salt inanca dayalı birliktelikler, bir dizi hoşgörüsüz kimlik siyasetinin oluşumuna kapı aralayacaktır. Kişilerin birey kimlikleriyle değil, cemaatleri ile anılması, onları yeniden kabileye mahkûm edecektir.

Toplumu inanç topluluklarına bölmek, kişilere istedikleri, ya da inandıkları gibi yaşama özgürlüğü vermeyecek, tam tersine bu hakkı ellerinden alacaktır. Çünkü böyle bir yapıda kişiler, bağımsız bireyler olarak değil türdeş toplulukların üyeleri olarak kabul edilecektir.[8]

2. Türkiye'de İslâmî hareketlerin, İslâmcılığın, İslâmî düşüncenin temsil ettiği dindarlıkta ikinci temel sorun, İslâm'ın bir 'yasa dini' olarak görülmesi ve buna bağlı olarak tüm güçlülük, mutlak/ultimate kudretle anılmasıdır. Yani İslâm'ın her şeyi kapsadığının kabul edilmesidir.

---

[5] Bkz. Mehmet Ali Kılıçbay, *Siyasetsiz Siyaset*, İmge Kitabevi Yayınları Ankara 1998, s. 207-208.

[6] Ian Buruma, *Dinin Demokrasi İle İmtihanı*, çev. Deniz Ali Gür, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 2014, s. 91.

[7] Olivier Roy, *Kayıp Şarkın Peşinde*, çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul 2015, s. 218.

[8] Bkz. Haldun Gülalp, *Kimlikler Siyaseti, Türkiye'de Siyasal İslâm'ın Temelleri*, Metis Yayınları 2003, s. 96.

Bu sorun İslâm'ı bir mülk ve iktidar davası haline getirmekte, dünyevi sorunları teolojik sorunlara dönüştürmekte, İslâm'ın bir "site" içerisinde düşünülmesine imkân tanımakta, dinî söylemi ideolojileştirmekte, katı bir ahlâkçılık ve entelektüel hoşgörüsüzlüğü sonuç olarak vermekte, hatta İslâm'ı bir nefret ve şiddet söylemi boyutuna taşıyabilmektedir.

Din sonsuzluk iradesini kazanma azmidir. Şeriat sadece bu iradenin tecrübe basamaklarını kolaylaştıran bir basamaktır, dini hayatın kaynağı değildir. Din, maddi varlığımızın ruhi varlığımıza teslim oluşudur. Din karşısında şeriatın konumu da böyledir.[9] İman hareketi asıl, şeriat fer'dir.

Nasıl hayatımıza hâkim olan iyi ve kötü değerlerin kanunlar sadece tatbikatçısı, düzenleyicisi ise din karşısında şeriat da onun kanunları ve her devre göre düzenleyicisidir. Devirlere ve cemiyetlere uyma kabiliyetinde olmayan kanunlar nasıl yaşayamazsa ebedi şekilde kalıplaşmış şeriatlar da insanlıkla beraber yürüyemezler. Bu yüzden şeriat hükümleri, koyuldukları zaman mevcut olan ve kendilerini doğurmuş olan sebepler dikkate alarak değerlendirilmelidir.[10]

Dinî şeriatla özdeşleştirmek, düşünce ve hayatı şekillere ve lafızlara indirgemektir. Böyle bir durumda İslâmî anlayış, tüyler ürpertici bir şekilde mana âleminden kopartılmış olmaktadır. Böylece din içinde en kaba bir maddeciliğin oluşmasına sebebiyet verilmekte, insanlara ruhun değil de uzuvların dini öğretilmektedir. Bu durum ruhu kullanma cehdinin kaybedilmesini beraberinde getirmektedir. Halbuki bütün diriliş hareketleri, kainatın fizik izahından ruhi kıymetler yaratılışına doğru bir harekettir.

Şeriatle İslâm'ı aynîleştirmek, dini tamamen sabitleştirmiş, katılaştırmış ve azami derecede sert biçimlere büründürmüş, böylece

[9] Bkz. Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye*, Yağmur Yay., İstanbul 1961, s. 217.
[10] Bkz. Nurettin Topçu, *Ahlak Nizamı*, Hareket Yay., İstanbul 1970, s. 189.

arkaik unsurlarla din özdeşleşmiş, anakronik hale gelen kutsal bir zamansızlıkla dondurulmuştur.

İslâmî bir düşünce için dinî yasalara dayalı olma, yeterli görülemez. Yasa, insanîliği hesaba katmadan bağlayıcı olmaz. Burada ahlâksal buyruk ön plana alınmalıdır. Bir başka ifade ile güçlü ahlâkî bir nedenle yasanın literal tarafı aşılabilmelidir. Böylece geçmişin bugün ve yarın üzerindeki atacı vesayetinin yerini, hayat veren bir gelişme anlayışı almalıdır.

Din şeriatla özdeşleşirse farklı korku ve tutkularla şekillenmiş yapılar ortaya çıkabilir. Eğer din, inanç ögeleri olmanın ötesinde hukuksal norm olarak algılanıyorsa bu, dinin, tam da bu nedenden dolayı bir toplum projesinin hizmetine sokulması anlamına gelecektir. İlahî yasadan bağımsız olarak gerçekleşebilecek etkinlik alanlarını tanımayan bir din totaliter olmak durumundadır. Dinin kendini sadece dinsel hukukla gerçekleştirmesi, siyasetle gerçekleştirmesi anlamına gelmektedir. İslâm dinin siyasetle bu kadar iç içe görülmesinin nedenlerinden biri bu noktada aranabilir.

Dini bir ahiret polisi olarak düşünmemek gerekmektedir. Kaide, ahlâkın; korku Allah'ın yerini tutamaz. Din korkular üzerine bina edilemez. Korku üzerine kurulmuş hiçbir fikir, felsefe ve medeniyet hareketi de yeryüzünde doğmamıştır. Din ilahî kurtuluştur, dünya saltanatı değildir. Din bir dünya saltanatı olmadığı için onun siyasetle de alakası olamaz. Din, hakka işarettir, irşattır. Yumruk ya da süngü idareciliği değildir.[11]

Bugün kurtuluşun tek yolu olarak siyaset bilinmektedir. Çünkü başarıya onunla ulaşılmaktadır. Ahlak bile onun üzerine sürülebilen bir cila olarak görülmektedir. Din de başarıya götürücü bir siyaset yolu olmuştur.[12] Bu yüzden din diye ruh diye alkışladıklarımız, kendi hislerimiz, kendi gururumuz ve kendi rüyamızdır. Siya-

[11] Bkz. Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, Hareket Yay., İstanbul 1970, s. 120.

[12] Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, s. 23.

sete bulaşma dini maddi hayata ait kaidelerin kadavrası haline koymuştur. Belki bu yüzden bedenleri birbirine yaklaşırken ruhları birbirinden uzaklaşan, tırnakları keskin fakat kalpleri sıska nesiller söz konusu olmuştur. İhtiraslarımız, kinlerimizle din yan yana getirilmiştir. Halbuki din ile kin bir arada barınamaz. Kin ile din aynı kalpte yaşayamaz.[13] İçteki düşmanlıkla ibadet yapılmaz. Hiçbir düşmanlık insanı Allah'a ulaştırmaz.[14]

Şeriat tartışması, dinsel bilgi sorununu da beraberinde getirmektedir. 'Her söz yorumdur' anlayışına dayanarak vahyin de beşerî bir tarafı olduğunu düşünmek mümkündür. Başka bir ifade ile vahyi bir dinsel bilgi sorunu olarak ele almak gerekmektedir. Vahye tamamen din denirse, dinsel bilgi sorunu konusunda bir şey söylemek mümkün olamaz. Bazı vahyi ifadeler açıklayıcıdır, bazıları biyografiktir. Bazıları tarihsel bilgidir. Bunları din kapsamında göremeyiz. Bir vahyi ifade, tam bir yöneliş durumu ve bağlanma objesi sağlayan bir rol ya da fonksiyon icra etmesi durumunda dinsel olabilir.[15]

Nurettin Topçu, şeriat temelli din anlayışında ısrar edenlere din pozitivistleri, bu anlayışa da dini materyalizm demektedir. Din teknik hale geldikçe dinsel düşünce, bir teknisyenin soğuk hesap kitabının sonucu olacaktır; insanın özünün ifadesi olmaktan çıkacak, gerekli olanın arazı durumuna düşecektir.

İslâm'ın, hayatın her alanını kapsayan bir sistem olarak görülmesi de dinî düşüncenin gelişmesinin önündeki engellerden biridir. Böyle bir din anlayışı, dini, bir hidayet rehberi olmaktan çıkarıp her şeyin kaynağı olan bir yapıya büründürecektir. İçinde bulunduğumuz çağda dinlerin kendi çöküşlerine en fazla katkıda bulunmalarının yolu işte bu yüzeyselliktir. Gai Eaton bu durumu bir para-

---

[13] Nurettin Topçu, *Ahlak Nizamı*, s. 53.

[14] Nurettin Topçu, *Var Olmak*, Dergah Yay., İstanbul 1998, s. 51.

[15] Bkz. William T. Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu*, çev. Tuncay İmamoğlu, Ataç Yay., İstanbul 2005, s. 53-54.

doks olarak görür ve şu yorumu yapar. 'Dinler, niyetleri ne kadar kutsi olursa olsun dünyayla uğraştıkça kendi çöküşlerini daha da hızlandırmaktadırlar. Yeteri kadar maneviyattan beslenmedikçe, hakikate sarılmadıkça ne ahlâkî ne de sosyal faaliyetler hiçbir fayda sağlamaz. Pratiğe adanmış bir din, uzun vadede pratikten mahrum bir din olmaya mahkûmdur.[16]

Her problemin cevabını dinde arama duygusu, mutlak gerçekliğe sahip olma anlamında sonsuza dek her şeyi bilmek demektir. Artık meçhul ve hayret verici bir şey kalmamış, bütün ihtimaller önceden görülmüştür. Bu kabul, dindarlığı "kesin inançlılık" seviyesine indirgemektedir.

Dünyanın esrarını çözdüğüne inanan ideolojiler ister istemez "dediği dedik" olacaklardır. "Benim elimde bir teori var, bütün ("total") hayatı açıklıyor," deniyorsa her şeyin bilindiğine inanılır. "Her şeyi bilme"nin bir başka adı da "totaliter" olmaktır.

"İslâm her şeye cevap verir" görüşü, seküler aklın kibri karşısında dinsel aklın kibrini ifade eden modern bir soyutlamadır. İslâm şamil bir din değil kâmil bir dindir. Düşünme konusunda yetersizliğimizin ana nedenlerinden biri, bu total söylemdir. Total açıklama, çöl gibi büyümeyi beraberinde getirmektedir. Düşüncede çölleşme… Bedevîlik… Bedevîlik, zihnin ve ruhun fakirleşmesidir.

İslâm bütün beşerî ihtiyaçlarımızı karşılıyorsa insan insanlığını kaybedecektir. Batın'ın Tanrı'yı öldürdüğü iddia edilir. İnsana ve İslâm'a böyle bir bakış ise "insanı öldürmek anlamındadır. İnsan "ölmek" için değil "olmak" için vardır. İslâm denince İnsan hayatını, kolunu kanadını kıracak şekilde şiddetli kanunlara tabi tutmak anlaşılmaktadır. İnsan İslâm karşısında cılız bir varlık adeta taş mesabesinde görülmektedir. İslâm insan hayatının yoksulluğu üzerine kurgulanmaktadır. Halbuki oluşun amacı varlık durumuna girmektir.

---

[16] Bkz. Gai Eaton, *Tanrı'yı Hatırlamak, İslâm Üzerine Düşünceler,* çev. Salime Leyla Gürkan, İnsan Yay., İstanbul 2007, s. 148.

Bunun için dinî geleneği insan hayatının yoksulluğu üzerine kurgulamamak lazımdır.

İslâm bir dindir, bir ideoloji değildir. Bu yüzden İslâm, toplumsal ve siyasal bir sistem olarak tasarlanamaz. Bu yapıldığı takdirde İslâm sadece kavramsal bir kurgu sadedinde kalmaktadır. Başka bir ifadeyle İslâm bir toplumsal sistem olarak belirlendiğinde İslâm ikincil değer sadedinde kalmaktadır. Gerçekte dini sadece kurallar demeti, yasaklar ve tabulardan ibaret görmek, primitif kabile din anlayışlarını çağrıştırmaktadır.

İslâm her şeyi kapsar, bu yüzden devlet de dinin içindedir dendiğinde herhangi bir şey söylenmiş olmamaktadır. Çünkü ikisinin aynı anda bir arada olması düşünülemez. Ya din, devleti yok eder ya da devlet dini. Devletin sadece dinî yasayı hayata geçirmesi, kendi egemenliğinden vazgeçmesi demektir. Bu yüzden "din devletlerinde" bile nihai karar organı devlettir. Bu nedenle "dini devlette" sadece devlet kalır.[17] İran "İslâm devletinde" mercei taklidin fetvasıyla Velayeti Fakih'in fetvası çatışırsa Velayet-i Fakih'in görüşü esas alınır kuralı bulunmaktadır. Çünkü Velayet-i Fakih devleti temsil etmektedir.

Nasıl ki her şey politik olduğunda artık hiçbir şey politik değildir ve "politika" sözcüğünün anlamı kalmaz; her şey din olduğunda da buna benzer bir durum ortaya çıkar. Günümüzde siyaset de din de aşırı şişmanlamıştır. Susan Sontag'ın tabiriyle bu alanlarda bir tür "cehennemi gebelik[18]" yaşanmaktadır. Din o kadar dolmuştur ki artık işe yaramayacağı bellidir. Biz dini aşırı büyütmekle onun kullanım değerine son vermiş olduk. Bu muhteşem büyümede bulantı veren şey, aşırı şişen ama doğuramayan bir dünyadır.

---

[17] Bkz. Olivier Roy, *Kayıp Şarkın Peşinde*, çev. Haldun Bayrı, Metis Yay., İstanbul 2014, s. 128-130.

[18] Kavram için bkz. Jean Baudrillard, *Kötülüğün Şeffaflığı Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yay., İstanbul 2010, s. 35.

Din, her şeyden gerektiğinden fazlasına sahip olunan bir sistem halindedir. Dinde ihtiyaçtan fazlası var ve onun dağılması bu fazlalık yüzündendir. Gereğinden fazlalık, ortalığı kalabalıktan geçilmez hale getirmektedir. Gereğinden bir fazla unsur, dinin bizzat kendini gereksizleştirmektedir.

B. İslâmî Düşüncenin Gelişme Alanları

Din ahlâk ve hikmetten soyutlanmış sığ ve hoyrat bir kurallar ve mitler demeti olarak ele alınırsa kalp ve yaratıcılık üzerine kurulmuş bir insanîlik dinî gelişme gösteremez. Burada itaate olan içsel heves, idealleşir ve dini mantık bu zihniyet üzerine oturtulur. Artık Tanrı sevgisi kalkış noktası olmaz. İnsanın itaat etme dışında bir seçeneği yoktur. Teslimiyet 'kişileşmiş hal' olarak din şekline bürünür. Değerler sisteminin şeriat halinde billurlaşması, fanatik zihinler doğurmaya da elverişli bir ortam sağlar.

Halbuki değerler, ahlâkî kabiliyetlerdir. Ahlaki yetkinliğimiz ne kadar? Ahlak derken neyi anlamaktayız? "Empati kurma gücümüz", başkalarının yüreğine dokunma yetimiz", sorumluluklarımız, iş ahlâkımız, topluma karşı ödevlerimiz, tabiata karşı ödevlerimiz, samimiyetimiz, güvenilir olma yetimiz… Bunların hepsi.

Ahlakın din ve maneviyat alanında gelişme kaydetmesinin anlamını N. Topçu ifade etmiştir. Ona göre ahlâktan hareket etmek, İslâm'ın asil ruhuna uygun bir ahlâk felsefesi oluşturmaktır. Çünkü sadece eşyanın ilmine sarılmak, arzı sömürme arzularını coşturur.

Dinin özü ahlâktır. Kur'an'da en büyük ve en esaslı yer tutan değer ahlâktır. Allah meselesi ahlâk meselesi ile birleşir.[19] İslâm'da ahkâma ait hükümler bile, ahlâkın hareketlerimizdeki zarurî tatbikatını göstermektedir. Dinin prensipleri ruhun ve vicdanın yapısına bağlıdır, aşkın akıl, hür irade ve ilhamla, aşkla beslenmektedir. Din

[19] Topçu *İsyan Ahlakı*, çev. Mustafa Kök – Musa Doğan, Dergah Yay, İstanbul, 1995, s. 199.

ruh kuvvetidir ve bu kuvvetin erdem olarak insan hayatını kuşatmasıdır.

Dinî düşüncenin dinamik ve manevî bir nitelik kazanması, onun ahlâk, sanat, ilim ve felsefe gibi manevî değerler sahasında gelişmesi ile mümkündür. Değer hükümleri, ilim, felsefe, sanat tarafından yaşatılmaktadır. İnsanı kâinatın merkezi yapan bütün meseleleri bunlar paylaşmışlardır. Hakikati arama sevgisini bize felsefe vermektedir. İlim, bu hareketin usulünü öğretmektedir. Sanatın denemesi ise bir olan iç dünyamızda binlerce yaratıcı çığırlar açmaktadır.

İlim, zekâyı sonsuzluğa götüren tanıma aşkıdır. Sonsuzluk aşkının bizde doğmasının vesilesidir Bilmek, benliğin evrendeki varlıklar üzerindeki hareketidir. İlim, hakikat sevgisidir.

Felsefe, insanın kâinatı görüşüdür. Kâinata uzanan kollarıdır. Felsefe, bir milletin benliğinden çıkarak kâinatın her tarafına doğru uzanan iradesinin sistem halinde ifadesidir. Nurettin Topçu, "Mektebimizin kapısına "felsefesi olmayan milletin mektebi olmaz" cümlesini yazmak gerekir[20] demektedir. Çünkü felsefe yoksa fikir yoktur, fikir mahkûm edilmiştir. Fikrin mahkûmiyeti, en az vatan toprağının esaret altında kalması kadar acıklıdır.[21]

Sanat, insanı yeni doğuşlara götüren hikmet denizidir. Ebediyete sığınma idealidir. Sanat, kâinattan herhangi bir parça karşısında bile o parçayı kâinatın bütününe bağlayan evrensel görüş, ruhun evrensel karşılayışıdır.[22]

Zamanımız, İslâm düşüncesinde ruh kuvvetinin gözlerden düştüğü beden ve madde kuvvetine büyük bir hırsla dönüşün devridir. Böyle bir dönemde İslâmiyet'i, Hira Dağı'nda Peygamber'in mistik feryadı, en büyük ruhun ideali olarak görmek gerekmektedir.

---

[20] Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, s. 13.

[21] Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, s. 72.

[22] Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, Hareket yay., İstanbul 1970, s. 31.

Nurettin Topçu'nun isyanı her şeyi özetlemektedir:

"Yollar çoğaldı ve gözler karardı. Acaba sonu gelmeyecek bir gecenin kucağına mı düştük? Hüsran perdesi sımsıkı etrafımızı sarıyor. Kuvvet şeririn, hak kavinin, hüküm gaddarın elinde… Yeni doğan çocuk bile merhametten habersiz. Hepimiz hakkın yetimi olarak yaşamaya mahkûm gibiyiz. Önümüzde hilenin, hünerin, siyasetin yolları var. İhtirasın, servetin, şöhretin, şiddetin yolları var. Zulmün, taassubun, kahrın, fitnenin yolları var. Cemiyet hayatı, hayâsız ve insafsız bir pazar yerine dönmüş. Mektepten mabede her kutsi eşikte alışveriş yapılmakta… Hayatımızın hesapları aşkımızın düşmanları olmuş.

Dünyamızı çepeçevre saran bu yolların yolcusu yüzlerce kafile etrafımızda dolaşmakta iken bize ilham verecek aydınlık, kalbimizdedir. Şaşkın fanilere gıpta etmekten sakınalım. Gafil düşmanların kin ile doldurduğu bu kalbi, ibadetle, aşk ile sabır ile durmadan yıkamak zorundayız. Kalp yanmadıktan sonra muhteşem kubbelerin altında haykırarak Allah demekten ne çıkar!

Zaferin yolu, gönüllerdedir. Sonsuzluğa götürücü gönüller. Bir gönül, binlerce kılıcın fethedemeyeceği bir milletin kalbini fetheder.

Ümidin kanatlarına sığındık. İmanımız kuvvetimizdir. Gel, kinleri uzak bir kenara atalım. Muhabbet bağına iman tohumları ekelim. Dikenleri budayalım ve mukaddes toprağa ümit suyunu durmadan karıştıralım. Öyle dolaşalım ki ayağımız yerde benlik izleri bırakmasın ve hayat getirici rüzgâr dualarımızı düşündürsün. Bu toprak ezel bezminden kalmadır. Üstünde bugüne dek nice hayatlar, nice fidanlar filizlendi. Yeni yeni fidanlar, umulmadık hayatlar da canlanacak. Varsın cüceler zafer taklarından geçsin; sen aşkın tahtına oturarak, daracık hücrenin içinde bile olsa muzaffer olanlara gıpta et. Sen, Hira Dağı'ndaki "Rabbin ismi ile oku" denen büyük talihliye gıpta et.[23]

[23] Nurettin Topçu, *Var Olmak*, s. 104-108.

6. TEBLİĞ

FARKLI İNANÇ VE DÜŞÜNCE MENSUPLARIYLA BİR ARADA YAŞAMA (Hıristiyanlık Örneği)

Ömer Faruk HARMAN♦

A- İnsan İnanan Bir Varlıktır:

İnanma duygusu insanın temel özelliklerinden biridir. Değerler sistemi oluşturma ve bunu bir iman kaynağına bağlanarak yapma bütün insanlar için ruhi ve içtimai bir zarurettir. Çünkü inanan ve böylece diğer canlılardan ayrılan insanın bu niteliği fıtridir. İnsanlık tarihi ve bilimsel araştırmalar dinin insanla birlikte var olduğunu, dinsiz bir toplumun ve inançsız bir insanın olamayacağını göstermektedir.[1] Bu bakımdan inançsız olduğunu söyleyen de aslında inanmaktadır ancak inananın varlığını kabul ettiği şeyin yokluğuna inanmaktadır.

Dinin muhatabı insandır ve insan niçin yaratıldığını anlamaya, yaratıcısını bilip bulmaya çabalayan ve O'na karşı yükümlülüğünün şuurunda olan, kutsalın tecrübesini yaşayan dinî bir varlıktır (homo religiosus). Din sadece inanmaktan ibaret ve sırf vicdanî bir müessese değildir, o aynı zamanda bir hayat stili ve yaşama tarzıdır. Din

♦ Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, ofarukharmann@hotmail.com

[1] Ö. Faruk Harman, "İslâm: Vahiy Geleneği İçinde İslâm", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2001, XXIII, 2.

yüce kudretle evren ve insan hakkında özel bir görüş ve yorum getiren ve ona göre insan hayatını şekillendiren bir sistemdir.

B- İnsanın Yaratılış Amacı

Çeşitli dinlerin kozmogoni ve antropogonilerinde genelde insanın belli bir amaç için, özellikle de Tanrı veya tanrılara hizmet ve kulluk, ayrıca Tanrı'yı temsil ederek kozmik düzeni korumak için yaratıldığı kabul edilmektedir.[2] İlahî din geleneğinde de insan, yaratıcısını bilip tanımak ve O'na kulluk etmek için yaratılmıştır. İnsanın yaratılış gayesi olan kulluk aklın Allah'ı tanıması, bilmesi, iradenin de O'na yönelip bağlanmasıyla gerçekleşmektedir. Allah bu hususta da kuluna yardımcı olmuş, ondaki bu fıtrî his ve şuuru ilahî vahiy ile yönlendirip geliştirmiş, onu başıboş bırakmamıştır. "İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor"[3] ayeti bunu ifade etmektedir. Yüce Yaratan, en güzel bir kıvamda yaratılan insanın,[4] yaratılışına yaraşır bir şekilde yaşaması için ona yol gösterecek kılavuzlar ve uyulacak prensipler göndererek rehberlik etmiştir ki bu prensipler bütününe "Hak Din" adı verilmektedir.

İnsan sadece yaratanına ve hemcinslerine karşı değil, bütün varlıklara karşı da sorumlu tutulmuştur. Çünkü yaratıcısını bilip tanımak ve O'na kulluk etmek için yaratılan insan, Tanrı'nın yeryüzündeki halifesi olarak nitelenmektedir. Tevrat'a göre o, Tanrının suret ve benzeyişinde yaratılmış ve denizin balıklarına, göklerin kuşlarına ve yer üzerinde hareket eden her canlı şeye hâkim olup onları Tanrı adına ve adaletle yönetmekle görevlendirilmiştir. [5] Kur'an'a göre de Âdem, halife olarak yaratılmış, Allah'tan aldığı bilgilerle yolunu çizmiştir[6]. Kur'an'a göre göklerde ve yerdeki her şey insana musahhar kılınmış ve insanın hâkimiyetine verilmiştir[7],

---

[2] Eliade, Histoire des croyances, I, I, 72; Hooke, s.30, 46.

[3] El-Kıyame 75/36.

[4] Et-Tin 95/4.

[5] Tevrat/Tekvin 1/26-28

[6] el-Bakara 2/30, 37

[7] el-Bakara 2/30; Lokman 31/20; el- Casiye 45/13

ancak bu hâkimiyet mutlak değil, belli şartların yerine getirilmesiyle mümkün olabilmektedir ki bu şartların başında da adaletin temini ve herkese hakkını vermek gelmektedir.[8]

C- Dinin Temel Fonksiyonu

Dinin temel fonksiyonu hem fert olarak hem de bir toplumun üyesi olarak insanın yaşayışını dizayn etmek, yaratanına ve diğer insanlarla varlıklara karşı davranışlarını düzenlemek dolayısıyla hem bu dünyada hem de ebedi alemde huzur ve mutluluğa ulaşmasını sağlamaktır.

İnsana iyilik ve kötülüğü kavrayıp bunlardan birini seçme yeteneği verilmiştir; bu sebeple insan kendini sorumlu kılmaya yetecek bir özgürlüğe sahiptir. İnsanın, hem iyiye hem kötüye, hem doğruya hem yanlışa veya hem inanmaya hem inkâr etmeye yatkın bir karakter taşıdığı da bir gerçektir. İnsan, yeryüzünün en masum ve en saf varlığı karakterine sahip olabileceği gibi, yeryüzünün en vahşi ve en acımasız bir canavarı özelliğini de taşıyabilir. Yine bir kişi sahip olduğu değerler nedeniyle bir ahlâk ve fazilet abidesi olabileceği gibi, bir başkası seçimlerinde şiddeti yeğleyip kötülük ve zulüm timsali olabilir.

İnsanlar farklı yapı ve yeteneklere sahiptirler ancak bu farklılık, karşıtlığa, düşmanlığa değil, bir arada yaşamaya, daha da ileri gitmeye, Kur'an'ın ifadesiyle hayırda yarışmaya hizmet etmelidir. Bu gerçek Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: "…Her birinize bir şeriat ve bir yol, yöntem verdik. Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat size verdikleriyle sizi denemek istedi. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın..." (Maide 5/48). "Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir kadından yarattık, tanışasınız (yani birbirinize marufu tavsiye edesiniz) diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık..." Hucurat 49/13). Dolayısıyla farklılığı düşmanlık veya üstünlük için bir sebep değil, zenginlik bilmek ve ötekine karşı

[8] (el-Mâide 5/8; en-Nahl 16/90).

hoşgörülü, sevgi ve merhamet dolu olmak gerekir. Zaten dinin hedefi de budur.

Yeryüzündeki bütün inanç sistemleri insanın bu değişken özelliğini disiplin altına almayı hedefler. Her dinî gelenek kendi öğretileri doğrultusunda insanı eğitmeye ve yönlendirmeye çalışır; bu doğrultuda genellikle dinler, hakikat ve kendi kurtuluş anlayışları doğrultusunda insanın sahip olduğu üstün değerleri ön plana çıkarırken, insanda potansiyel olarak var olan irade ve seçimin kötü ve yanlış yönde kullanılmasını önlemeyi gaye edinir.[9]

Başta evrensel dinler olmak üzere dinlerin hemen hemen tamamının, insanı ve insanın temel değerlerini korumayı öncelikli hedef edinmekte oldukları bilinmektedir. Bütün dinler, en azından görünür iddiaları dikkate alındığında, insanın yapısında var olan kötü hasletleri engelleme, insanın kötülüğe, isyana ve inançsızlığa meyletmesini önleme çabasındadırlar. Bu çerçevede dinler, hitap ettikleri insana, inanç ve düşünceleriyle tavır ve davranışlarında kendisini mutluluğa ve kurtuluşa iletecek yolu izlemesini önerirler. Buna rağmen tarih, dinî sebeplere dayalı şiddet eylemlerine çokça şahit olmuştur ve günümüzde de din menşeli düşmanlıklar ve katliamlar söz konusudur.

D- Farklı Dinler Ve Bir Arada Yaşama

İnsan, gerek yapısından kaynaklanan zaaflar, gerekse tarihî seyir içinde ve değişik coğrafyalarda ortaya çıkan farklılıklar sebebiyle zamanla Hak Din, Allah'ın Dini gibi sıfatlarla anılan ilâhî menşeli ilkeleri unutmuş yahut çarpıtmış ve her defasında elçiler aracılığı ile bu ilkeler hatırlatılmıştır. Hz. Âdem, Allah'tan aldığı bilgilerle hem kendi hayatına hem de zürriyetinin yaşayışına yön vermiş,[10] Hz. Nuh'a birtakım tavsiyelerde bulunulmuş ve bu kurallar sonraki-

[9] Ş. Gündüz, Dinsel Şiddet, Samsun 2002, 17-19.
[10] el-Bakara 2/37-38.

ler için de geçerli sayılmış,[11] Hz. İbrahim'e sahifeler verilerek kavminden onun dinine tâbi olması istenmiş,[12] Hz. Mûsâ ve İsa'ya kitaplar verilmiş,[13] son olarak da yegâne hidayet rehberi olmak üzere Kur'an indirilmiştir.[14]

İlk insanla başlayan hak din en gelişmiş şekline son peygamberin tebliğ ettiği vahiyle ulaşmıştır. Bu, Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilmektedir: "*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyeti beğendim…*" (el-Maide 5/3).

Hak dinin temel nitelikleri ilâhî kaynağa dayanması, bir peygamber tarafından tebliğ edilmesi, vahiy menşeli bir kitabının olması, Allah'ın birliği ve ahiret inancını içermesidir. Hak din, başlangıçtan itibaren iman esasları ve başlıca ahlâk prensipleri bakımından daima aynı kalmışsa da ibadet şekilleri ve muamelât hükümleri yönünden bazı değişikliklere uğramıştır. Allah'ın iradesiyle gerçekleştirilen tekâmül şeklindeki bu değişiklik, insanların ihtiyaçları ve kültür seviyeleriyle paralel olarak yürümüştür

Günümüzde kitabî dinler olarak kabul edilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm asılları itibariyle hak dinin belirtilen temel niteliklerinde ortaktır; ancak ilk ikisinin kutsal kitaplarının zaman içinde maruz kaldığı değişiklikler ve farklı yorumlar bu dinleri İbrahimî gelenekteki ilkelerden uzaklaştırmış, böylece onlardaki sapmaları düzeltecek, temel prensipleri daha açık biçimde ortaya koyacak yeni bir dine ihtiyaç doğmuştur.

Din, öğretisini kabul edenleri etmeyenlerden ayırmakta, kabul edip buna göre yaşayanları mü'min, diğerlerini kâfir olarak niteleyip mü'minlerine mükâfat, diğerlerine ise ceza vaad etmektedir. İslâm dinindeki bu mü'min-kâfir ayırımı bütün dinlerde vardır. Diğer ta-

---

[11] eş-Şûrâ 42/13.

[12] Âl-i İmrân 3/95; el-A'lâ 87/18-19.

[13] el-Bakara 2/136.

[14] el-İsrâ 17/9.

raftan aynı dini benimseyenler arasında farklı düşünenler, çoğunluğun anlayış ve din yorumuna farklı yaklaşanlar da olabilmekte, çoğunluğun inancı ortodoksi (ehl-i sünnet), diğerlerinin inancı itizali (şizmatik), bunların dışında kalanlar ise heretik olarak nitelenmektedir.

Dinlerin kendi içlerindeki itizali hareketler ile kendi dışlarındaki hareketlere karşı tavrı farklılık göstermektedir. Bu noktada ötekine karşı hoşgörülü olanlarla tümüyle acımasız olanlar, müsamahalı davrananlarla mutaassıp olanlar söz konusudur.

E- Hıristiyanlıkta Farklı İnanç ve Düşünce Mensuplarıyla Bir Arada Yaşama

Hz. İsa'nın tebliğ ettiği dine, doğru olmamakla birlikte Hıristiyanlık denilmektedir. Çünkü bu adlandırma Hz. İsa'ya ait değildir. "Mesih inanlısı" anlamına gelen bu Yunanca kelime ilk defa, Hz. İsa'dan sonra M.S.44'lü yıllarda, pagan Antakyalılarca, İsa Mesih'e inananlar için söylenmiştir. Diğer taraftan mevcut Hıristiyanlık inancında, Hz. İsa'nın asla söylemediği ve istemediği şeyler birer dogma olarak kabul edilmekte, istediği şeyler ise göz ardı edilmektedir. Meselâ:

1- Hz. İsa, tebliğ faaliyeti süresince asla kendisinin tanrı olduğunu söylemediği, hatta tam aksine kendini gönderen Baba'nın iradesine tabi olduğunu, onu yerine getirmek için geldiğini belirtmesine rağmen, bugün Hıristiyanlığı Hıristiyanlık yapan en temel dogma incarnation yani ilahî kelamın beden alarak İsa şeklinde vücut bulması dolayısıyla tanrısallaşmasıdır.

Hem İnciller'e hem de Kur'an-ı Kerim'e göre Hz. İsa babasız dünyaya gelmiş, daha beşikte iken dile gelerek " Ben Allah'ın kuluyum, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı"[15] diyerek Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu ifade etmiş, (Ben), Tevrat'tan günümüze kalanın doğruluğunu tasdik etmek ve (önceden) size yasak

[15] Meryem 19/30.

edilen şeylerin bazısını helal kılmak için (geldim). Ve size Rabbinizden bir mesaj getirdim; öyleyse Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincine varın ve bana tâbi olun. "Kuşkusuz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir; öyleyse (yalnız) O'na kulluk edin: Bu, dosdoğru bir yoldur" diyerek Allah'a kulluğu öğütlemiştir.[16] Kur'an-ı Kerim'e göre o bir insan ve bir kuldur.[17] İsrail oğullarına gönderilmiş, Tevrat'ı tasdik etmiş ve kendinden sonra gelecek peygamberi de müjdelemiştir.[18]

İncillere göre de İsa, gönderildiğini ifade etmekte, " Beni kabul eden, beni göndereni de kabul etmiş olur" demekte,[19] "Benim yemeğim, beni gönderenin isteğini yerine getirmek ve Onun işini tamamlamaktır".[20] "Tanrın Rabbe tapacak ve yalnız ona kulluk edeceksin diye yazılmıştır"[21] diyerek hem görevini açıklamakta hem de kulluğun sadece Allah'a ait olduğunu vurgulamaktadır.

Buna rağmen zamanla Hz. İsa tanrılaştırıldı ve böylece İsa Mesih'in mesajı tamamen çarpıtılmış oldu. Teslis inancı kabul edilmek suretiyle Hıristiyanlık diğer dinlerden farklılığını ortaya koymuş oldu. Teslis inancının hem birleştirici hem de ayırt edici özelliği bulunmaktadır. Şöyle ki: Teslis, mezhebi ne olursa olsun bütün Hıristiyanları birleştiren en temel dogmadır. İster Katolik, Ortodoks veya Protestan, ister monofizit veya diyofizit olsun gerçekte birbirlerinden farklı ve birbirlerine düşman bütün Hıristiyan mezhep ve kiliseleri teslis inancında birleşmektedirler. Diğer bir ifade ile teslis, Hıristiyanlığın alamet-i farikasıdır.

Öte yandan teslis, Hıristiyanlığı diğer dinlerden ayıran en önemli farktır. Hıristiyanlığın teslisçi monoteizmi Yahudilik ve

---

[16] Âl-i İmrân 3/49-51.
[17] Nisâ 4/172; Maide 5/75; Meryem 19/30; Zuhruf 43/59.
[18] Saf 61/6.
[19] Matta 10/40.
[20] Yuhanna 4/34.
[21] Matta 4/10; Luka 4/8.

İslâm'ın monoteist anlayışından farklı olduğu gibi Hindin Politeizminden de farklıdır.

Diğer taraftan İsa Mesih'e ulûhiyet hamletmek, Hıristiyanlık tarihinde asırlarca devam eden tartışmalara kapı araladı ve çok sayıda konsil, bu kristolojik konuyu halletmeye uğraştı. Sırf bu yüzden Ariusçular, Nestoriusçular ve Monofizit diye adlandırılan Süryaniler, Ermeniler, Kıbtiler ve Habeş kilisesi ana gövdeden ayrıldı.

Arius onun, bütün varlıklardan üstün olduğunu ve önce yaratıldığını dolayısıyla kadim olmadığını ileri sürünce ana kilise tarafından aforoz edilmiştir. Nestorius, Tanrının bir kadından doğmuş olamayacağını dolayısıyla Meryem'in, insan olan İsa'yı doğurduğunu, ulûhiyetin daha sonra İsa'ya hulul ederek onu ilahlaştırdığını söyleyince 431'de Efes'te toplanan üçüncü ekümenik konsilde aforoz edilmiş ve taraftarları Bizans toprakları dışına çıkmışlar, ana kilise ise Meryem'in, hem insan hem de ilah olan İsa'yı doğurduğunu konsil kararı olarak kabul etmiş ve Meryem'i theotokos (Tanrı doğuran) olarak nitelemiştir.

İskenderiye teoloji okulu ise tam aksine İsa'da biri insanlık diğeri ilahlık olmak üzere iki tabiat olduğunu reddederek ondaki insanî tabiatın ilahî tabiat içinde eridiğini, dolayısıyla onda tek bir tabiatın yani ulûhiyetin mevcudiyetini ileri sürmüş, 451 Kadıköy konsili ise tek tabiatçı (monofizit) bu görüşü reddederek İsa Mesih'te başlangıçtan itibaren hem insanlık hem de ilahlık tabiatlarının birbirlerine karışmaksızın, biri diğeri içinde erimeksizin bir arada bulunduklarına yani İsa Mesih'in iki tabiatlı oluşuna (diyofizitlik) karar vermiştir.

Hıristiyan dünyada beşinci yüzyılda meydana gelen bu ilk büyük bölünmeden sonra asıl büyük bölünme 1054 tarihinde Vatikan ve İstanbul'un karşılıklı olarak birbirlerini aforoz etmeleriyle oluşan Katolik Ortodoks ayrışması ile vuku buldu. Bu da yetmedi ve XVI. Yüzyılda bu defa da Katolik dünyası kendi içinde Katolik-Protestan bölünmesine sahne oldu.

2- Hz. İsa bugünkü İncillere göre "Şeriatı yahut peygamberleri iptale değil, ikmale geldim"[22] dediği ve hayatı boyunca şeriata göre yaşadığı halde kendisinden sonra ilahî şeriat tümüyle reddedilmiştir. O sünnet olduğu halde sünnet olma işi uygulamadan kaldırılmış, o, Yahudilikteki koşer kurallarına riayet ettiği ve asla domuz eti yemediği halde kendisinden sonra domuz eti serbest olmuştur.

3- O kendisinden sonra bir başka peygamberin geleceğini müjdelediği halde Hıristiyanlar bunu asla kabul etmemektedirler.

4- Hz. İsa "Düşmanlarınızı sevin ve size eza edenler için dua edin. Rabbiniz güneşini kötülerin ve iyilerin üzerine doğdurur ve salih olanlar ile olmayanların üzerine yağmur yağdırır" (Matta İncili 5/43-45 diyerek herkesi sevmek gerektiğini ifade etmiştir.

İncil'de ifade edildiğine göre bir defasında bir Yahudi İsaya sordu: Ey Muallim! Şeriatte büyük emir hangisidir? İsa ona dedi: Allah'ın Rabbi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün fikrinle seveceksin. Büyük ve birinci emir budur. Ve buna benzeyen ikincisi şudur: Komşunu kendin gibi seveceksin. Bütün şeriat ve peygamberler bu iki emre bağlıdır" (Matta İncili 22/34-40).

Hz. İsa İncillere göre sevgiyi, affetmeyi, sulhu ve kardeşliği öğütlemektedir. O "Ne mutlu yumuşak huylu olanlara, Ne mutlu doğruluğa acıkıp susayanlara, Ne mutlu merhametli olanlara, Ne mutlu yüreği temiz olanlara. Ne mutlu barışı sağlayanlara"[23] demekte, "insanların size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın, çünkü şeriatın ve peygamberlerin söylediği budur" tavsiyesinde bulunmaktadır.[24] Yine onun "Göze göz, dişe diş dendiğini duydunuz. Ama ben size derim ki kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin"[25] sözü Hint dinlerindeki pasifizm ilkesini bile geri bırakacak niteliktedir.

---

[22] Matta 5/17).
[23] Matta İncili 5/5-9.
[24] Matta İncili 7/12.
[25] Matta 5/38.

Hıristiyanlıkta temel olarak sevgi, affetme ve bağışlama öngörülmekte; Hıristiyan kutsal kitabında sıkça bunlara atıfta bulunulmaktadır. Örneğin, Yuhanna İnciline göre İsa, kendisine inananlara yeni bir emir vermekte ve "birbirinizi sevin, sizi sevdiğim gibi siz de birbirinizi sevin" demektedir.[26] İsa'ya göre sevgi yalnızca komşuya ya da dost ve arkadaşlara yönelik olmamalıdır; kişi düşmanını, hatta kendisine zulmedenleri bile sevmeli, onlardan nefret etmemelidir. " ... size diyorum ki düşmanlarınızı sevin, size. Zulmedenler için dua edin... Eğer yalnız sizi sevenleri severseniz ne ödülünüz olur?"[27] Yine İsa, İncillere göre başkalarına karşı bağışlayıcı olmayı önermekte ve başkalarının suçlarını bağışlayıcı olunduğu takdirde Tanrının da insanın suçlarını bağışlayıcı olacağını vurgulamaktadır.[28] Bundan başka İsa, başkalarına karşı yargılayıcı ve hata/kusur arayıcı olmamayı, kişinin kendisine karşı nasıl davranılmasını istiyorsa diğerlerine de öyle davranmayı prensip edinmesini istemektedir.[29] Ayrıca kimi Yeni Ahit metinlerine göre İsa, hoşgörülü olmanın sınırlarını o kadar genişletmektedir ki sanki bağlılarına pasifist bir anlayış önermektedir. Örneğin, Matta İnciline göre o, bağlılarına, "kötüye karşı direnmeyin; sağ yanağınıza bir tokat atana öbürünü de çevirin; size karşı davacı olup mintanınızı almak isteyene abanızı da verin; sizi bin adım yol yürümeye zorlayanla iki bin adın yürüyün" demektedir.[30] Benzer şekilde Yahudi geleneğinde de komşuyu sevme, affetme ve bağışlama üzerinde ısrarla durulur.

Meryem oğlu İsa Tevrat'ı tasdik ederek gelmiş, ayrıca bir nur, yol gösterici ve muttakilere öğüt olarak İncil'i getirmiştir.[31] Ayrıca o, şeriatı ve peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldiğini, yer ve gök ortadan kalkmadan, her şey gerçekleş-

---

[26] Yuhanna 13/34; 15/12,17.

[27] Matta 5/44-46.

[28] Matta 6/14-15; Markos 11/25-26.

[29] Matta 7/1-5, 12.

[30] Matta 5/39-41.

[31] el-Maide 5/46.

meden şeriattan bir harf ya da bir nokta bile yok olmayacağını bildirmiştir.[32] Kur'an'a göre de o, kendisinden önce gelen Tevrat'ı tasdik etmekte, kendisinden sonra gelecek peygamberi de müjdelemektedir.[33]

Bununla birlikte tarih boyu farklı inanç taşıyan insanlar arasında zaman zaman katliam boyutuna varan şiddet eylemlerine de sıkça şahit olunmaktadır. Öyle ki yalnızca tamamıyla farklı dinsel geleneklere bağlı olanlar arasında değil, bazen aynı dinin içerisinde farklı din yorumlarına uyanlar arasında da şiddete başvurulduğu görülmektedir. Bu bağlamda, dinle irtibatlı şiddet yalnızca tarihte kalmış bir hadise değil aynı zamanda dünyanın birçok yerinde hala görülmekte olduğu gibi yaşayan bir sorun olarak da karşımızdadır.

Ötekini sevmenin, Hıristiyanlığın özü olduğu kabul edilmekle birlikte, -zira İsa kendisine zulmedenleri affetmekte ve barış sevdalılarını kutlamaktadır- hiç kimse, pek çok kez Hıristiyanların toleranssızlık gösterdiklerini ve inançlarını şiddet ve zulümle kabul ettirmeye çalıştıklarını inkâr edemez[34]. Hıristiyanlar, dinî alandaki sapkınlıkları (heresies) ortadan kaldırmak için güç ve şiddete başvurmuşlar, mabetleri yağmalamış, sunak ve heykelleri parçalamış, din adamlarına hakaret etmişlerdir.

"Yasaklı iken zulme uğrayan ve pagan Roma'dan özgürlük talep eden Hıristiyanlık, hâkim din konumuna gelince sadece başka din mensuplarına değil, kendi içindeki farklı düşünenlere karşı da zalim olmuştur".

Hıristiyan dünyada iç çatışmalar ve şiddet ilk dönemlerde heretiklere karşı idi fakat 380'de Hıristiyanlığın devlet dini olması sonrasında baskı ve zulüm, farklı düşünen ve inanan Hıristiyan gruplara uygulandı ki bunların başında monofizit kiliseler gelmektedir. Daha sonra XI. Yüzyılda Hıristiyan dünyanın Katolik ve Ortodoks

[32] Matta İncili 5/17-18.

[33] es-Saff 61/6.

[34] L. Debarge, "Violence", Catholicisme, Paris 2000, XIV, 1190.

diye ikiye bölünmesini takiben iki büyük kilise birbirini aforoz etmiş ve düşman bellemiştir.

Haçlı seferleri dini şiddetin en çarpıcı örneğidir. Haçlı Seferlerini amacı kutsal mekânları Müslümanlardan kurtarmak olduğu halde, gerçekte bu seferlerin amacı ayrılıkçılarla (rafiziler/heretikler ve itizalciler/şizmatikler) Müslümanlardı. Zulüm ve şiddet öyle fazla idi ki haçlıların çevresinde kan sel gibi akıyordu. Haçlılar 1099'da Kudüs'ü aldıklarında karşılaştıkları herkesi katlettiler. Müslümanların sığındıkları Mescid-i Aksa'da, tarihçilerin dediklerine göre kan, at üzerindeki süvarinin dizlerine çıkıyordu. Bir papazın naklettiğine göre haçlılar, karşılaştıkları kadınların karınlarına kılıç saplıyorlardı.

Batı'da ise Katolik Kilisesi ve emrindeki prensler, heretiklere karşı engizisyona daha sonra da savaşa başvurdular. Katarlara karşı yapılanlar ün salmıştır. Kuzey Baronları ise heretikleri sadece yakmakla kalmamışlar, aldıkları şehirlerin halklarını katliama uğratmışlardır. Batı'daki din savaşları dini şiddetin örnekleridir.

Dinsiz toplum ve inançsız insan olmadığına, dinin temel hedefi de insanın huzur ve mutluluğu olduğuna ve şimdiki durumda aynı dünyayı paylaşmak zorunda olunduğuna göre yapılacak tek şey, huzuru sağlayacak ve insanları her iki dünyada da mutlu kılacak ilkelerin dinî kurumlarca insanlara iletilmesi ve bunun gerçekleştirilmesi için gayret gösterilmesidir. Burada dinî kurumların, dinlerin temel hedefinin gerçekleşmesinde ve dünya barışının sağlanmasında hem mesaj olarak hem de müntesiplerini yönlendirmede, ayrıca diğerlerini ötekileştirmemede önemli ve hayati görevi vardır.

Dinî kurumların temel görevlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Dinî kurumların en temel görevi dini, kendi cemaatlerine en doğru ve sağlıklı bir şekilde öğretmektir. Din öğretimi ve eğitiminin devlet tekelinde olduğu yerlerde devletin, cemaatlere ait olduğu yerlerde de cemaatlerin, kendi müntesiplerine dinlerini doğru bir şekilde öğretmeleri veya bu imkânı sağlamaları gerekmektedir.

Kutsal metinlerdeki bilgi ve kuralların doğru anlaşılması ve anlatılması gerekir. Kutsal metinlerin günlük durumlara ve siyasî şartlara göre yorumlanması, metinleri asıl gayesinden saptırmaktır.

2- Dini kurumlar, diğer din mensuplarını diğer bir ifade ile diğerlerini ötekileştirmemelidir. İlahî kaynaklı bir dini, bir ırk veya millet veyahut etnik grup ile sınırlandırılıp diğerlerini ikinci sınıf olarak görmemelidir. Bu konuda Yahudilikteki etnik kökene dayalı üstünlük iddiasının doğru olmadığı ortadadır. Üstünlük ırk ve soyda değil, Allah'a karşı görevlerin gereğince yapılmasında yani Kur'an ifadesiyle takvadadır.

3- Dinî kurumlar veya din adına konuşanlar diğerleriyle alakalı isnad ve iftiralarda bulunmamalıdır. Bu noktada Hıristiyanların tavrı oldukça çarpıcıdır. İslâm'ın gelişini takiben onu kendisi için en büyük tehdit gören Bizanslı teologlar gerek Hz. Muhammed, gerek Kur'an ve gerekse İslâm dini hakkında akla hayale gelmeyen iftiralarda bulunmuş, İslâm peygamberine hakaretler yağdırmıştır. Halbuki Eski Ahit peygamberlerinin taşıdıkları nitelikler Hz. Muhammed'de de mevcuttu. Bağdat Nesturi patriği Timoteos, Halife Mehdi'nin sorusu üzerine Hz. Muhammed için "O da Eski ahit peygamberlerinin yolundan gitmiş, bir olan Allah'a kulluğa davet etmiş, putlar ve putperestlerle mücadele etmiştir" cevabını vermiştir. Buna rağmen bütün Ortaçağ boyunca Batıdaki İslâm imajı, Montgomery Watt'ın da dediği gibi çarpıtılmış İslâm imajıdır.

4-İlahî dinlerin geleneğinde peygamberlerin, kendilerinden önce gelenleri tasdik edip, sonra gelecek olanları müjdelemeleri genel kuraldır. Peygamberlerin kendi aralarında herhangi bir anlaşmazlıkları söz konusu değildir. Buna karşılık birbirlerini tasdik ve tebşir eden peygamberlerin ümmetlerinin birbirlerine düşmanca davranmaları izahı zor bir durumdur.

5- Dinler arası diyalog toplantılarında güzel temennilerde bulunmak, kutsal metinlerdeki barışa dair ifadeleri bu toplantılarda dile getirmek yeterli değildir. Dini kurumlar kendi kamuoylarında düşmanlıkların ve savaşların bitmesi, kan dökülmemesi için yöne-

timler nezdinde tavır koymalıdırlar. Biz din adamlarıyız bize düşen dua etmektir demek yeterli değildir. Elbette dua edilecektir ve fakat duanın kabul edilebilmesi için o doğrultuda çaba harcamak da gereklidir.

6- Okul kitaplarında diğer dinler ve başkalarının kutsallarıyla ilgili rencide edici ve hakaretamiz ifade ve isnatlardan kaçınmak gerekir. Gençlere, kendi dinimizden taviz vermeden başka din ve inançların da olabileceğini, onların da yaşama hakkı olduğunu, onların ilahlarına, bizce batıl olsa bile hakaret edilmemesi gerektiğini, herkesin kutsallarına karşı saygılı olmayı öğretmelidir. Yüce Mevla, "Allah'tan başkasına tapanlara sövmeyiniz. Sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler"[35] buyrulmaktadır.

7- Farklı millet ve kabileler halinde yaratılmanın maksadı düşmanlık değil, hayırda yarışmaktır. Kur'an'da "Ey İnsanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanıyıp kaynaşasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz Allah katında en üstün olanınız, Allah'a en çok saygı duyanınızdır"[36] buyrulmakta, buna ilaveten de "Sizden her biri için bir yol ve yöntem, bir şeriat belirledik. Allah dileseydi sizi elbette tek bir ümmet yapardı. Ama size verdiğinde sizi denemek için böyle yaptı. Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın"[37] denilmektedir. Şu halde hedef farklılıkları vurgulamak değil, hayırda yarışmaktır.

Neticede İsviçre'li ilahiyatçı Hans Küng'ün dediği gibi "Dinler arası diyalog olmadan dinler arası barış, dinler arası barış olmadan dünya barışı olmaz". Din tebliğcileri olan peygamberlerin temel özellikleri, kendilerinden önce gelenleri tasdik, kendilerinden sonra gelenleri tebşir olduğu, dolayısıyla onlar arasında herhangi bir anlaşmazlık olmadığına göre tebliğe muhatap olan ümmetler arasında

[35] el-En'am 6/108.
[36] el-Hucurat 49/13.
[37] el-Mâide 5/48.

da bu manada bir düşmanlık olmamalı, barışın gerçekleşmesi için elbirliği yapılmalıdır.

***

Prof. Dr. Mahmut KAYA (Oturum Başkanı)

İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

Mehmet Zeki Bey'e teşekkür ediyorum. Elbette tebliğlerinde bir takım aşırı iddialar olmuş olabilir. Kendisi bunları savunacaktır ama tebliği hakikaten bir emek mahsulüdür. O bakımdan kendilerini tebrik ediyorum. Bu aynı zamanda öz eleştiri olarak da kabul edilmelidir. Problem sadece Türkiye'nin veya İslâm Dünyası'nın değil, bütün insanlığın problemidir.

Maalesef insanın beklemiş olduğu huzur ve mutluluk, teknolojik gelişmeyle ters orantılıdır. Gelişen teknoloji ve modern dünya başımıza birçok problemler açıyor. Bu problemlerin üstesinden gelemiyoruz. Çünkü arada sömürücüler var, buradan menfaat devşirenler var, rant oluşturanlar var, siyasî şöhret kazananlar var. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren diğer ülkeleri sömüren sömürgeci ülkelerin mazlum milletler üzerinden hala çekmedikleri o kanlı elleri var. Hangi birini dile getirelim. Dolayısıyla bunlar normaldir. Biz inşallah sahip olduğumuz bu büyük potansiyelle bunların hepsinin üstesinden geleceğiz ve aşacağız.

Şu anda ümit var olmamızı sağlayacak o kadar nedenler var ki, Türkiye'de eğitim çağında yirmi üç milyon gencimiz var. On sekiz milyon ilkokuldan liseye kadar, dört-beş milyona yakın üniversite çağında geçlerimiz var. Bu muhteşem nüfus Avrupa'daki birçok devletlerin nüfusundan daha fazladır. Elbette ki bunların içinden büyük dehalar, büyük zekâlar çıkacaktır. Türkiye'yi ve bütün İslâm dünyasını elinde olmadığı halde bir takım badirelere sürükleyen insanlarla dişe-diş mücadele edecektir. Büyük zekâlar, büyük ilim adamları, büyük dehalar çıkacaktır. Biz şimdiye kadar İslâm Dünyasında mezhepler savaşı yaşamadık. Çok şükür yine de yaşamıyoruz.

Olanlar bir takım yerel, mahalli olaylardır. Dış güçlerinin kurguladığı olaylardır.

İslâm Dünyası terör diye bir olayı tanımamıştı, böyle bir kavramı bilmiyordu. Ne vakit ki, 1948'de Filistin'de bir İsrail Devleti kuruldu bu coğrafyada, Akdeniz havzasında, Orta doğuda, İslâm ülkelerinde giderek terör hareketleri arttı.

Ben iki bin yılında İsrail Devleti'nin davetlisi olarak gitmiştim. Orada bir markette hediyelik için alış-veriş yaparken sakallı bir zat Türkiye'li olduğumu anladı ve bir şey sorabilir miyim dedi. Ben de buyur dedim: "Bizim bildiğimiz kadarıyla İslâmiyet bir barış dinidir. Fakat şu anda bütün teröristler Müslümanlar arasından çıkıyor neden, niye böyle" dedi. Ben: "Bunu siz çok iyi bilirsiniz, İsrail Devleti kurulmadan önce, 1948'den önce, İslâm Dünyasının hangi bölgesinde terör vardı? Adamların vatanları gasbedilmiş, hakları gasbedilmiş, bir tarafta yaşadıkları coğrafyada esir muamelesi görüyor, sefilleri oynuyor adam hakkını aramazsa kendisine haksızlık yapmış olmaz mı?" Dolayısıyla biz bunları aşacağız. O dediğiniz ıstıraplar elbette olacaktır.

Akıl standart değil, dünyada yedi buçuk milyar insan var, yedi buçuk milyar da ayrı akıl var, ayrı duygu, ayrı istek ve ayrı beklenti var. Eğitilmiş insan bu farklı akılların üstünde bir ortak paydada toplumu birleştirme başarısını sağlayan insanlardır. Bu ortak paydayı yakalamak zorundayız. Başkalarını dışlamakla hiçbir yere varamayız.

Biraz önce Mustafa Öztürk Bey, sağ olsun güzel bir tebliğ sundu. Ancak kelama tarizde bulundu, tefsire tarizde bulundu. Bunlar o günün şartlarında zorunluydu. Çünkü İslâm, Hz. Ömer zamanında bir imparatorluk haline geldi. Çeşitli coğrafyalara yayıldı. Orada çeşitli diller var, mezhepler var, dinler var, kültürler var. Onların İslâm'a sızıp dejenere etmemesi için kelamcılar İslâm'ı savunmaya üstüne almıştır. Yapmasalar mıydı, böyle bir ilme gerek yok muydu? Dün de vardı, bugün de var. Dolayısıyla kelamcılar İslâm'ın savcılarıdır, jandarmasıdır. Akide ve kültür noktasında İslâm'ı savunacak-

lardır. Buna şiddetle ihtiyacı var. Aradaki görüş farklılıkları elbette olacaktır. O tekfir meseleleri cahilce bir meseledir.

TARTIŞMALAR

Soru - Cevap

Prof. Dr. Ali GÜR'den Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ'ye Soru

Genellikle birlikte yaşama kültürü dediğimizde hemen ilk referansımız Peygamber Efendimiz'in Medine Vesikasına yönlendiriliyor. Siz de ondan bahsettiniz. Medine Vesikasında Peygamber Efendimiz gittiği yerde Yahudilerin de olduğu ortamda barış içerisinde yeni bir toplum şekillendirdi. Ama ne oldu da üç dört yıl sonra Benî Kaynuka, Benî Kurayza, Benî Nadir kabilelerinin bir kısmı sürgüne gönderildi, silah tutanların bir kısmı da öldürüldü. Bu ikisi arasında ne fark var? İhanet dediğimiz şey nasıl şekillendi? Bu mantıkla bakarsanız Peygamber Efendimiz hep barış içinde, huzur içinde yaşamış, hiç kimseye el kaldırmamış, ihanet edeni de sinesine basmış gibi bir anlam çıkıyor. Bunun cevabını sizden rica ediyorum.

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ'nin Cevabı

İstanbul 29 Mayıs Ü. Uluslararası İslâm ve Din Bilimleri Fakültesi

Medine'de gerçekleştirilen anlaşmanın temeli din ümmeti üzerine bina edilen bir yapı değil, tâbir yerinde ise "Medine'lilik"(vatandaşlık) üzerine bina edilen bir yapı idi. Medine'de yaşayan herkes Medine'nin sınırlarını koruma konusunda ortak hareket edecek; Mediye'de yaşayan herkesin mülkiyet hakkı gibi, yaşama hakkı gibi, inanç hakları gibi temel hakları korunacak; kimse kimsenin hukukuna tecavüz etmeyecek, karşılıklı saygı gösterecektir. Temel itibariyle kurulan yapının çerçevesi bu şekilde idi. Ancak geçen günler özellikle Medine'deki Yahudilerin bu anlaşmaya riayet etmediklerini ortaya koydu. Eğer anlaşmalara riayet edilseydi böyle bir şey olur muydu? Yani Hz. Peygamber Medine'de güç ve kuvvet

kazanınca Yahudiler ahitlerine sadık kaldıkları halde "Ben güçlendim artık bu ahdi tanımıyorum" dememiştir. İslâm dininin ahde vefa ile ilgili beyanlarına bakarsanız, onlar ahitlerine devam etmiş olsalardı Efendimiz (sav) de onlarla yaptığı bu anlaşmaya devam edecekti. Dolayısıyla bu ilişkiler karşılıklı sadakate bağlı bir ilişki idi. Medine'de bunun bozulması benim kanaatim Peygamberimiz'den ve Müslümanlardan kaynaklanan bir durum değil, karşı taraftan kaynaklanan bir durumdur.

Malum Yahudiler ahdi bozduktan sonra savaş durumuna geçtiler. Müslümanlara ellerinden gelen kötülüğü yaptılar, ihanet ettiler. Bu durumda da Peygamberimiz onlara karşı savaş hukukunun gerektirdiği kuralları uyguladı.

İlave Bilgi

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

İstanbul Ü. İlahiyat Fakültesi

Medine Vesikası İbn Hişam'da "Rasulüllah'ın Yahudilerle Anlaşması" başlığı altında nakledildiği için sanki bu vesikanın sadece Yahudilerle yapılan bir anlaşma olduğu varsayılıyor. Halbuki anlaşmanın asıl temeli "İkinci Akabe Biatı"nda atılmış ilk yirmi üç maddesi Mekke'li, Medine'li Ensar ve Muhacir Müslümanların kendi aralarındaki ilişkileri düzenliyor, ondan sonraki maddeler de Yahudilerle ilgili maddelerin temelinde o gün için birlikte yaşamaya sorun teşkil edebilecek yönlerine ilişkin bazı tedbirler almak şeklinde idi. Meselâ bunlardan bir tanesi: "Diyet ödemelerinde yardımlaşma" söz konusu. Yine eğer bir saldırı şehre yönelik yapılmışsa ona karşı din farkı gözetilmeksizin birlikte vatandaşlık duygusuyla hareket edilmesi hususu belirtilmiş.

Ancak Medine'de Allah Rasulü ile Yahudiler arasında üç büyük olay meydana gelmiştir. Kaynukaoğulları hadisesi Bedir savaşından sonra Kaynukaoğulları'nın Allah Rasülünün Medine'de bir pazar açması ve bu pazarın Kaynukaoğulları'nın pazarına zarar

vermesi çerçevesinde ortaya çıkan sorunun beslediği bir süreçte sürülmüşlerdir. Akabinde Nadiroğulları'nın Allah Rasulüne yönelik bir süikast teşebbüsü söz konusu olmuştu. Nihayet Kurayzaoğulları hadisesi ise, Medine muhasara altına alındığı sırada düşmanla işbirliği yapmak suretiyle yani, Nadiroğulları'nın sürgündeki lideri Huyey bin Ahtab ki, daha sonra Rasulüllah onun kızı Safiyye ile evlenecektir. Huyey bin Ahtab'ın organize ettiği bir "şer odağının" içine girmiş olmaları sebebiyle eli silah tutan erkeklerin öldürülmesi suretiyle bir ceza vâki olmuştur.

Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, kaynaklarımızda Yahudilerin Allah Rasulü döneminde ve Raşit Halifeler döneminde mesela, Hz. Ömer Dönemi'nde, Hz. Osman Dönemi'nde Medine'de yaşamaya devam ettikleridir. Allah Rasülü Hayber Yahudileriyle hicretin yedinci yılında anlaşma yapmıştı. Orası savaşla fethedilmesine rağmen ve İslâm Hukuku çerçevesinde araziler ganimet olarak değerlendirilmesi hususu öne çıkmasına rağmen araziler eski sahiplerinin elinde kiracı olmaları suretiyle bırakılmıştır. Buradaki Yahudiler de Fedek, Vâdi'l-Kura ve Hayber'deki Yahudiler daha sonra Teyma bölgesi Hz. Ebu Bekir döneminde fethedilince aynı kural uygulanmıştır. Yahudiler burada da yaşamaya devam etmişlerdir.

Tabii Hz. Peygamber'in Kur'an'ın tavsiye ettiği ilkesel bir duruşu var. Eğer bir peygamberden bahsediyorsak herhalde insanları davet ettiği ilkelere kendisinin uymasını beklemek en doğal olanıdır. Hz. Peygamber'den de bu beklenmiştir. Allah Rasulünün sadece Yahudilerle değil Müşriklerle yaptığı onlarca anlaşma var. Bütün bu anlaşmaların sonuçlarına uymuştur. İhlal edilmediği sürece anlaşmayı bozmamıştır diye kaynaklarımızdan biliyoruz.

Prof. Dr. Ali GÜR'den Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN'a Soru

Evet, akıl bizim için çok büyük bir nimet, özgür bireyler akıllarıyla vardır. Özellikle akılları ilga eden bazı cemaat ve toplumsal teşekküllerden kurtulalım derken bu defa da tamamen aklın hegemonyasına girip korkunç savrulmalar oluyor. Dolayısıyla benim

sormak istediğim şey şu: Tarih sahnesinde İslâm'ı toplumdan uzaklaştırarak tamamen kültürel bir din haline dönüştürme denilen bir olgu var. Yani İslâm'ın Hıristiyanlaştırılarak toplumdan uzak devlete, insana ve yaşama taalluk eden bütün meselelerinden uzaklaştırılıp bireyi tamamen kendi dünyevî yönetim anlayışına çevirmek gibi bir algı var. Burada bir sorun yok mu? Bunu izah ederseniz memnun olacağım.

Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN'ın Cevabı

Atatürk Ü. Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Ben burada bir akıl dininden hiç söz etmedim. Din ne kadar dağılmışsa akıl da zamanında o kadar dağılmıştır. Burada söz ettiğim elbette cemaatler olacaktır. Elbette belli etnik kökenlere dayalı fertler olacaktır bunları inkâr edemeyiz. Farklılıklarımız çok doğaldır. Ama farklılıklarımız kadar burada önemli olan birlikteliğimizdir. Birliktelik unsurlarımızdır. Öyleyse ben cemaatleri, etnik kökenleri, dinleri, mezhepleri tamamen inkâr etmeden fakat başkaları ile ilişkide ikinci bir kimlik olarak hareket etmemiz gerektiğini düşünüyorum. Yani kısmiliğimize razı olacağız.

Bir başka yönden de şöyle ifade edebilirim. Otoritelerin, egemenlerin veya devletin beni ait olduğum cemaatler kimliğiyle tanımasını istemem. Doğuştan gelen kimliğimle bana hitap etmesini istemem, sonradan kazandığım kimliğimle tanımasını isterim. Bunun bireycilik veya bencillik olarak algılanmaması gerekir. Sayın Sadık Hoca'mızın da belirttiği gibi bir "ahenkli birliktelik" Yahut da kozmopolitik dediğimiz bir düzeni sağlayabilmemiz için bundan başka çaremiz yok gibidir. Ortadoğu kimlikler içerisinde, mezhepler içerisinde kasıp kavrulurken Türkiye'nin yapması gereken birliktelik üslubunu, birliktelik ilkelerini mümkün mertebe dinler, etnik kökenler ve mezhepler üstünde kurma zorunluluğu vardır. Benim kanaatime göre Türkiye'nin Ortadoğu'daki gücü buradan kaynaklanıyor. Yani Türkiye Ortadoğu'da sadece diniyle, mezhebiyle üstün değil-

dir. Türkiye örnek bir ülkedir, büyük ülkedir ve herkes gıpta etmektedir. Ama bu büyüklük özgürlüğünden, demokrasisinden, laikliğinden gelmektedir. Yani din ve mezhep üstü bir kimlik, siyasal vatandaşlık. Tabi ki, hatalarımız var, elbette başaramadığımız şeyler var. Ama bu siyasal kimlik geliştirmesinden dolayı Türkiye bu açıdan da Ortadoğu'dan da ayrılmıştır. Kim ki, Türkiye Ortadoğu'nun bir parçası diyorsa hata ediyor. Çünkü Ortadoğu'da üç şey esastır: Akide, kabile, ganimet. Türkiye bunları aşmıştır.

Dr. Murat GÜLŞEN'den Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ'ye Soru

İlyas Çelebi Hoca "Müslümanların birlikteliğini, mümkünse tek bir payda altında toplanmasını, hatta ortak bir otorite kurulmasını ifade etti ve Vatikan'dan bahsetti". Acaba hocam halifeliğin tekrar ihdas edilmesini mi talep ediyor?

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ'nin Cevabı

İstanbul 29 Mayıs Ü. Uluslararası İslâm ve Din Bilimleri Fakültesi

Ben konuşmamda siyasî birliktelikten bahsetmedim o ayrı bir şey. Ben şunu söylüyorum: Bugün Müslümanların bir Mescid-i Aksa ve Kudüs problemi var. Kâbe'de bir kaza oluyor, bütün Müslüman ülkelerden ölenler oluyor. Elli altı Müslüman ülkenin katıldığı ve etkilendiği hadiseler cereyan ediyor. Ancak Müslümanlar olarak bu olumsuzlukların olmaması için şu iş şöyle yapılmalıdır diyecek bir yetkimiz yok. Benim söylemek istediğim şey şudur: Ülkelerin siyasî yönetimleri farklı bir şey.

Bu konuda dahi İslâm Ülkeleri kendi aralarında Avrupa Birliği gibi, Birleşmiş Milletler gibi bir takım birliktelikler yapabilirler. O bizi aşan bir durum. Ama benim söylemek istediğim şey şu: Bizim bugün Müslüman olarak yaşadığımız birçok problem var. Aynı problem aslında bütün Müslüman ülkeleri ilgilendiriyor. Terör bun-

lardan birisidir. Bir bölgede biri çıkıyor ve cihat ilan ediyor. Birçok insanı da bu beyanının arkasına alıp götürüyor.

Bütün Müslümanları ilgilendiren evrensel kararların verilmesi gerektiği durumlarda bütün Müslüman Ülkelerin temsilcileri bir araya gelip problemlerin çözümü noktasında istişare etseler, ortak kararlara varsalar, ortak kararlar alsalar iyi olmaz mı? Bütün İslâm Dünyasındaki Müslümanlar da o kararlara itimat etseler, güvenseler daha iyi olmaz mı? Bu olmadığı takdirde düşmanlarımızın maskarası oluruz. Nitekim günümüzde İslâm'ın düşmanları Müslüman ülkeleri bir birine vuruşturuyorlar. Ölen de Müslüman, öldüren de Müslüman. Fikri planda, istişare planında Müslümanların ortak problemlerini istişare edecekleri ve karar verecekleri bir mekanizmanın olmasına ne mani olabilir? Bence o mani bizim beceriksizliğimiz veya akılcı davranmamamızdır.

Prof. Dr. Mahmut KAYA (Oturum Başkanı)

İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

Bugün irili ufaklı elli yedi İslâm Ülkesi var. Bunlardan Türkiye, İran, Mısır hariç diğerlerinin devlet olma hüviyetlerinin olduğu söylenemez. Sadece bir harita, bir istiklal marşı, bir bayrakla devlet olunmuyor. Hiç birinin tarihi devlet tecrübeleri yok. Türkiye ile mukayese edilirse Mısır ve İran'da aynı değil. Dolayısıyla burada engin devlet tecrübesine sahip olan, zengin bir kültüre sahip olan ve 623 yıl devam eden Osmanlı İmparatorluğu döneminde her şeye rağmen İslâm Ülkeleri huzur içinde yaşamıştır. Ne Abbasîler döneminde, ne Emevîler döneminde, ne de Tavaifü'l-Mülük de bu huzuru bulabilmişlerdir. Bugün hilafet mümkün değil. Ne vakit ki, İslâm Ülkelerinden biri ekonomide, teknolojide süper güç olur dünya platformunda masaya yumruğunu vurduğu zaman ses getirir o zaman ona herkes itaat eder. O zaman hilafeti ilan etmeye de gerek yok. Çünkü tarih boyunca insanlar sadece güce itaat ediyor. Hakka itaat etmiyor, güce ve güçlü olana itaat ediyor. Onun için her şeye rağmen güçlü olmak zorundadır. Bu engelleri aşarak fert başına düşen milli geli-

rimiz yirmi beş bin dolara çıktığı zaman emin olun batılılar etrafımızda tavaf edecektir. Batı sadece çıkarını düşünür.

Soru ve Katkı

Prof. Dr. Sadık KILIÇ'tan Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN'a

Öncelikle bütün tebliğcilere teşekkür ediyorum. Çok yararlandık.

Benim Mehmet Zeki İşcan Bey'in anlattıklarıyla alakalı bir sorum bir de kısaca bir katkım olacak. Mehmet Zeki İşcan Bey: "İslâm bir yasa dini midir, her şeyi kapsamakta mıdır? Şamil değil, kâmildir" söylemleri dile getirildi. Acaba şöyle desek: Yani tümeller açısından bakıldığı zaman, genel evrensel değerler açısından bakıldığı zaman bunlar teolojik olabilir, iktisadî, insanî, toplumsal olabilir. Tümeller açısından bakıldığında İslâm'a özellikle burada Kur'an'ı ve sahih sünneti kastediyorum. İslâm'da pek çok referans noktası bulabileceğiz. Ama tikeller açısından, günlük tarihsel olgular bağlamında baktığımız zaman kuşkusuz her birini tek tek bulamayız. Zeki Bey ne der bunu öğrenmek isterim.

Bir başka şey de: Acaba ben şöyle mi anladım? Kur'an ve İslâm o baskın ve başat irade ve emriyle bireyi öldürmüş müdür? Çünkü Hz. Ali'nin açık ifadesine biliyoruz. " Kur'an-ı Kerim konuşmaz O, insanın lisanıyla konuşur" Burada ilahî kelamı anlama, yorumlama bağlamında olan özgür bir bireydir. En azından irade-i cüz'iyesin sorumluluğu gerçekleştirecek kadar irade sahibidir. Burada insan iki birey midir? Yoksa şöyle mi demek lazım? Mezhebi açılardan insanın görevi olan özgürlüğü kimi zaman bastırılmak istenmiştir. Bunu mu demek istemiştir.

Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN'ın Cevabı

"İslâm kâmil bir dindir, şâmil bir din değildir" derken kastettiğimiz şey şudur: Elbette ki İslâm etik, ahlâkî açıdan, birlikteliğimizin yönlerinden bir tanesidir. Fakat sosyal hayatta, kamusal hayatta

bütün işleri düzenleme konusunda İslâm'a bütün yükü yüklemenin çok entelektüel bir temeli olmadığını düşünüyorum. Örneğin, bir fabrikayı yönetmek ne kadar teknik bir hadise ise, bir devleti yönetmekte o kadar teknik bir hadisedir. Dolayısıyla dinle devletin yan yana getirilmesinin hem özgürlük açısından, hem meşruiyet açısından bazı zararlarının olacağını düşünüyorum.

Gülalp kitabında iran tecrübesini dile getirmek suretiyle şunu ortaya koymuştur: "Devletle din yan yana geldiğinde ya devlet dini bitirmektedir, ya din devleti bitirmektedir. İkisi yan yana gelmez. Ya hâkim olan devlet kalır, ya din kalır. Benim kanaatim şudur: bilhassa siyasî alan çok kapsamlıdır. Siyasetle din yan yana getirildiğinde burada kazançlı çıkan siyaset olur. Din zarara uğrayacaktır. Avrupa'da laikliği ortaya koyanlar papazlardır, din adamlarıdır. Neden? Devletin ve siyasetin baskısından dini kurtarmak gayesiyle hareket edilmiştir. Elbette Allah yetkindir, Allah her zaman bize lütfeder, Allah her zaman bize yol gösterir ama Kur'an-ı Kerim bir hidayet rehberidir ama yolu bulacak olan bizleriz.

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ'den Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN'ın Konuşmasına Katkı

Din siyaset tabirlerini çok kullandık. Aslında insanın hayatına giren din değil tedeyyün yani, dindarlıktır. Din Hz. Peygamber'in sünneti yani onun uygulaması olduğu andan itibaren bizim hayatımız ve uygulamamızda da yerini almış olmaktadır. Dolayısıyla da din tedeyyün (dindarlık) haline dönüşmüş olmaktadır. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'deki bütün buyruklar bizim şartlarımız ve ihtiyaçlarımız bağlamında bir uygulama şekline dönüşüyor.

Eğer dinî hükümler arasında tümel, tikel ayrımı yaparsak veya Kur'an'daki hükümleri ahlâkî hükümlere indirgersek bizim tedeyyün anlayışımızda çok sorunlar ortaya çıkar. Meselâ din anlayışımızda "Riba" tikel bir hükümdür. Tedeyyün anlayışımızda "Riba" ile ilgili bizim bir uygulama olacak mı, olmayacak mı? Yani Müslüman bir kimse bu tikel bir problemdir diye onu dinin dışına mı ite-

cek? Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in ibadete dair hükümlerini, ahlâka dair hükümlerini uygulayıp muamelata dair hükümler geldiğinde onları hayata geçirme konusunda ihmalkâr bir tavır benimsemenin doğru bir yorum ve uygulamanın olmadığı kanaatindeyim.

Bütün mesele şu: Müslümanlar Müslüman kimlikleriyle birtakım uygulamalarda bulunmaktadırlar. Siyaset Müslüman kimliğiyle yapılan bir eylemdir. Ticaret Müslüman kimliğiyle yaptığı bir faaliyettir. Ama din dediğiniz zaman yoruma uğramamış, doğrudan Cenâb-ı Hak nezdinden bize inzal edilen yorumsuz ifadedir. Dinle, tedeyyünü birbirinden ayırırsak, o zaman Müslümanın günlük hayatında tabiki nasıl ibadetler varsa, muamelatında da Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber'in uygulamasına ve buyruklarına uygun davranışları olacaktır. Niye bankaya gidip faiz almıyoruz, ribâdan kaçalım diyoruz? Allah'ın emrine uymak için. Bunları da görmemezlikten gelmemek lazım diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Ali ÖZEK'ten Katkı

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) Mütevelli Heyet Başkanı

وَلَوْ شِئْنَا لَاٰتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰيهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنّي لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ

"*Eğer dileseydik herkese hidayetini verirdik. Fakat benim, "Andolsun, cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım*" sözüm gerçekleşecektir. Secde Sûresi 13. ayeti.

Yüce Allah bu ayette bütün mahlûkata nasıl hareket edeceğini bildirmiştir. Bundan insan müstesnadır. Bu sebeple İnsanın eksik kalan hidayetini tamamlamak için olduğu için peygamberler gönderilmiştir. Peygamberler, gerek dinî, gerek dünyevî hayatlarında nasıl davranacaklarını insanlara öğretmiştir. Yani insan dışında kâinatta ne kadar mahlûkat varsa hepsi tam hidayete sahiptir. Zira ne yapacağını bilir ve yapar, hiç de hata yapmaz. Akıl verilmiş olmasına rağmen insan tam olarak ne yapacağını bilemez. Bunun içindir ki, peygamberler gönderilmiştir.

Ben bir araştırma yaptım ama neşretmemişdim. Araştırmanın konusu "Şer'i bir devlet kurulabilir mi, kurulamaz mı?" Başka bir deyişle İslâmî bir devlete ihtiyaç var mı, yok mu? Bana göre din adına veya İslâm adsına şer'î, yani İslâmî bir devlet kurulamaz. Tarih boyunca da kurulmamıştır. Çünkü dinî esaslara dayalı olarak devlet kurmak, insan için mümkün değildir. Tarihte bunun tecrübeleri yapılmış ama başarılı olamamıştır.

Biraz önce halifelik meselesi konuşuldu. Halife aslında dinî bir müessese değildir. Halifelik siyasî bir müessesedir. Tarihçilerin hepsi bilir. Hz. Ebu Bekir(r.a.) halife tabirini reddetti. Ben "emiru'l-mü'minîn"im dedi. Daha sonraki devirlerde dört halifeye halife denmiş. Çünkü o gün kurulan idarenin adı: "idaretü'l-müslimin"dir. Meseleye böyle baktığımız zamanda Müslümanlar oturup, düşünüp Allah'ın verdiği imkânlar dâhilinde kendilerini idare edecek bir devleti kurmaları gerekir. Bu devletin dinî veya şer'î bir devlet olması gerekmez. Benim düşüncem budur.

Yaptığım araştırmayı buraya derc ediyorum:

***

İSLÂMÎ İDARE VEYA DEVLET MESELESİ

Dinî-ahlâkî düzen, yaşadığımız 20.asırda bozulduğu kadar hiç bir asırda bozulmamıştır. Onun için insanlık bu asrın sonunda dinî-ahlâkî yeni bir düzen arayışı içine girmiştir. İşte insanlığın aradığı o düzen, İslâm hukukudur.

Çünkü Allah Kur'an'da Müslümanlara hitaben:

"Biz sizi vasat (orta yolda yürüyen, aşırılıklardan uzak duran) bir ümmet olarak yarattık..." buyurmuştur. Gerçekte, kapitalizm de sosyalizm de aşırı uçlardır. Vasat, makul ve mutedil olan İslâm'ın getirdiği hukukî, içtimaî ve iktisadî sistemdir.

İslâm, ihtiva ettiği dinî ve dünyevi kaideleriyle insan hayatının tamamını kapsayan bir düzendir. Bu itibarla, İslâm, hem kul ile Allah, hem kul ile kul ve hem de kul ile diğer canlılar ve hatta bitkiler

arasındaki ilişkileri birlikte düzenler. 0 halde İslâm, gerçek mânâda üç ana asla dayanır:

1) Allah'ın kitabı Kur'an,

2) Peygamberin sünneti (Hadisler),

3) Dinin muhatabı olan akıl.

Burada akıldan maksat, akl-ı selim ile kazanılan ilim, içtihat ve teknolojidir.

İlim, içtihat ve teknolojinin gelişmesi ve insanların çalışarak, yarışarak dünya ve âhiret saadetini elde etmeleri için çok önemli ve vazgeçilmez haklar şunlardır:

1. Düşünce hürriyeti,

2. Din ve vicdan hürriyeti,

4. Adalet (Hukukun üstünlüğü prensibi),

5. Ahlâk (Sosyal ilişkilerde hakkaniyet esası).

Şu anda İslâm deyince; Kitap, sünnet, icma‘ ve kıyas'tan oluşan bir bütün akla geliyor. Tabii bunun içinde mezhepler de var.

Günümüz anlayışına göre İslâm'ı yeniden değerlendirmek için herhalde önce kaynağa inmemiz gerekecek; şöyle ki:

İslâm'ın aslı Kitap ile sünnettir. Kitabı yani Kur'an"ı esas aldığınız zaman, sünnet onun açıklaması, yorumu ve uygulamasıdır. Burada çok önemli olan bir husus, sünnetin bize sahabe yoluyla intikal etmiş olmasıdır. 0 halde sahabe fetvaları da dinde önemli bir yer işgal eder. Sahabe fetvalarının bazıları üzerinde Müslümanlar birleştikleri için buna icma' denilmiştir. Daha sonra gelen âlimlerin içtihatları ve mezheplerin teşekkülü ile İslâm nizamı bir asla dayalı olarak farklı görüş ve gruplarına ayrılmıştır.

İslâm, Müslümanlara ve bütün insanlığa yeniden anlatılmalıdır. Çünkü bugün nizam olarak Müslümanlık, Müslümanlar tarafından da bilinmemekte ve dolayısıyla tatbik edilmemektedir. Hatta anayasasının Kur'an olduğunu söyleyen bazı ülkeler ile İslâm devleti

olduğunu iddia eden diğer ülkelere baktığımızda İslâm'ın ana esaslarından pek çoğunun tatbik edilmediğini görmekteyiz. Bunun sebebi nedir? Acaba bilgisizlik midir? Hayır! Mutlak mânâda bilgisizlik değil şuursuzluktur. Acaba İslâm'ı tam olarak tatbik imkânının yokluğu mudur? Bu da değildir. 0 halde nedir? Bize göre hata, İslâm'ın yorumlanmasındadır. İslâm, bizden bir Müslüman olarak ne istiyor? Bunu iyi tesbit ve tayin etmek gerekir. Allah Teâlâ'nın kitabında bize yüklemediği şeyleri akıl ve içtihat yoluyla kendimize yüklemeğe kalkarsak ana caddeden ayrılmış oluruz. Buna gerek yoktur.

Bilindiği üzere İslâm dini iki ana yorum ve anlayış ile izah edilir:

Birincisi, taabbudî anlayış. Bu anlayışa göre İslâm'ın emirlerini tutup yasaklarından sakınmada tutulacak yol, taabbudî olmalıdır. Meselâ, namaz kılmak bir emirdir. Müslüman'ın görevi, namazı Allah emrettiği için kılmaktır. İçkiyi de Allah yasak ettiği için içmemektir. Namazın faydalarını, içkinin zararlarını anlatmak o kadar önemli değildir. Taabbudî Müslümanlıkta aslen dinî vazifelerin faydalarından dolayı değil de Allah'ın emri olduğu için yapılmasıdır.

İkincisi, hikemî anlayış. Bu anlayışa göre Müslüman namazı, hikmetlerine bakarak kılar. Zira namaz bir harekettir, bir spordur, faydalıdır. İçkiyi de zararlarına bakarak terk eder; zira içki zararlıdır. Bazı kimseler de bunun aksini iddia edebilirler. İşte o zaman namazı müdafaa etmek zorlaşır.

Her iki anlayış da doğrudur. Onun için âlimlerin çoğu bu iki anlayışı birleştirmişlerdir. Ancak bunların bugün yeniden ele alınmasında ve özellikle birinci anlayışa daha çok önem verilmesinde pek çok yarar vardır. Eğer böyle yaparsak, dinde aklî yorumları ve kıyası daha az kullanırız. Kıyası az kullanmak, İslâm'ın tatbikatında büyük kolaylıklar sağlar.

İslâm'ın insan hayatında İki yönü vardır:

1) Dinî kãideler ki bunlar vahye dayalı esaslardır,

2) İdarî sistem ki kısmen dine kısmen de akl dayalı esaslardır.

Bilindiği gibi bir insanın Müslüman olması için, onun mutlaka bir İslâm devleti idaresinde yaşaması şart değildir. Nitekim tarih boyunca nice Müslüman, gayr-i müslim devlet idaresinde yaşaya gelmiştir. 0 halde Müslüman nerede bulunursa bulunsun İslâm'ı yaşar. Buna her hangi bir mani yoktur. Ne var ki, gayr-i müslim idarelerde yaşayan Müslümanlar, sadece İslâm dininin vahye dayanan emir ve yasaklarını, gücü ve imkânı ölçüsünde tatbik eder.

Gücünün dışında kalan hususlardan sorumlu değildir. Bu, İslâm'ın idarî mekanizmasıdır. Şimdi önce İslâm idaresini ele alalım. Burada en önemli husus, İslâm devletinin teşekkül tarzıdır. İlk İslâm devletini Rasûlullah (s.a.v.) kurmuştur. İslâm peygamberi hem peygamber hem de devlet başkanıdır. Burada dikkat etmemiz gereken en önemli husus, Rasûlullah'ın peygamber olduğunu kabul etmenin sadece İslâm'a inanmakla gerçekleşmiş olmasıdır. Çünkü Rasûlullah, Müslüman olmanın şartını "لا اله الا الله محمد رسول الله Allah birdir. O'ndan başka tanrı yoktur. Muhammed O'nun kulu ve rasûlüdür." sözünü söylemek olarak bildirmiştir.

Kur'an'da Müslümanlık, devamlı olarak Allah'a ve Peygamberine itaat etmek şeklinde bildirilmiştir. 0 halde bir insan Allah'ın bir olduğunu, Muhammed (s.a.v.)'in de O'nun kulu ve rasûlü olduğunu kabul edince Müslüman olur. Bundan sonra görevi, Allah'ın Kitabı Kur'an'a ve peygamberin sünnetine uymaktır. Zira Müslümanın uyması gerekli kaideler, bu iki esasta mevcuttur.

İslâm devletine gelince, Muhammed Aleyhisselâm kendisi peygamber olduğu halde Müslümanların din ve dünya işlerini idarede tek başına peygamberliği ile yetinmemiş, idaresi altında bulunan Müslümanlardan ayrıca "biat" almıştır. Bize göre peygamberlik Hz. Muhammed (s.a.v.)'e Allah tarafından verilmiş bir görevdir. İslâm devleti kurma ve insanları idare etme yetki ve görevi ise bizzat idare ettiği insanlar tarafından kendisine verilmiştir. Bunun içindir ki, Efendimiz, kadın-erkek bütün Müslümanlardan hatta Mekke'nin

fethinden sonra henüz Müslüman olmamış Mekke'li erkek ve kadınlardan da biat almıştır, yani kendisinin devlet reisi olarak Müslümanları idare etme yetkisini Müslümanlardan biat yoluyla almıştır. İşte bu inceliklerden dolayıdır ki, vefatında hiç kimseyi yerine vekil tayin etmemiş ve aday da göstermemiştir. Eğer yerine vekil tayin etse veya aday gösterse idi önemli iki kaideyi çiğnemiş olurdu:

1. Kendisinin kurduğu ve uyguladığı biat sistemini çiğnemiş olurdu ki bu biat dünyada insanları idare etme yetkisinin kaynağıdır.

2. Kur'ân'da Âl-i İmran 159 "...idarede onlara (Müslümanlara) danış..." âyeti ile eş-Şûrâ Sûresi'nin 37. "Müslümanların idaresi kendi aralarından tayin edecekleri bir reis ile yürütülür." âyetini çiğnemiş olurdu.

3. Bizzat Rasûlulllah (s.a.v.)den rivayet edilmiş bulunan hadisler:

a. Sünen-i İbn Mace'de'de rivayet edilen bir hadiste Rasûlulllah (s.a.v.) komutanlarına şöyle buyurmuştur: "Şayet bir kaleyi muhasara eder de o sırada kale halkı senden Allah ve Peygamberi adına eman dilerse, onlara Allah ve Peygamber adına eman verme. Zira Allah ve Peygamber adına eman verir de sözünü tutamazsan insanlar dinden soğur. Kendi adına eman verirsen halk senin yapacağın hataları dine yüklemez."

Rivayetin bir başka şeklinde ise "Allah'ın dini adına eman verme. Kendi adına eman ver" denilmiştir.

b. Sahih-i Müslim, cilt 12, shifa 40'da, "Senden Allah, Peygamber ve din adına eman istenirse verme. Kendi adına ver. Zira sen Allah, Peygamber ve din adına vereceğin sözü tutup tutamayacağını bilemezsin…" şeklinde gelmiştir.

c) Sünen-i Tirmizî, cilt 4, sayfa 162-163'de, "*Senden Allah, Peygamber ve din adına eman istenirse verme. Kendi adına ver. Zira ileride kendi adına verdiğin sözü değiştirmen gerekebilir…"* şeklinde gelmiştir.

Başka pek çok hadis kaynaklarında geçen ve farklı şekillerde rivayet edilen hadislerde bu konu ele alınmış ve hadis yorumcuları bu hadisleri farklı şekillerde yorumlamışlardır. En önemlisi Hz. Ebu Bekir'in, halifeliği döneminde komutanlara, valilere ve âmillere gönderdiği tamimde, "İnsanları Allah ve din adına idare etmeyin; kendi adınıza idare edin." Denmiştir. Çünkü Allah ve din adına idare etmeye kalkar da sözünü tutamazsanız insanlar sizin hatalarınızı dine yükler ve dinden uzaklaşırlar. Kendi adınıza idare ederseniz, hatalarınız size yüklenir ve halk dinden uzaklaşmaz denilmiştir. İşte buna bağlı olarak on dört asırlık İslâm tarihinde İslâm adını taşıyan bir devlet veya başka bir kurum yoktur.

0 halde İslâm'ın idare sistemi şûradır. İnsanlar Allah ve din adına idare edilmezler. Burada akla gelen, bugün bazı ülkelerde tatbik edilen laiklik, İslâm'la bağdaşır mı bağdaşmaz mı sorusu akla gelebilir. Eğer laiklik, Peygamberin hadisinde geçtiği gibi insanlar üzerinde din adına yapılabilecek baskıları önlemek ise uygulanabilir

Şûrâ iki kademede gerçekleşir:

a) Devlet başkanını seçmek için gerekli olan genel şûra ki bu, Müslümanların kendi aralarında görüşerek, tartışarak (bugünkü seçim sistemi ile)kendilerine bir devlet başkanı seçmeleridir. İlk halife Hz. Ebû Bekir böyle seçilmiştir. Seçme hak ve şartlarını haiz olan erkek-kadın bütün seçmenler genel şurayı oluşturur. Bugün buna millet iradesi diyoruz.

Bazı kimseler diyebilir ki, İslâm'ın biat sistemi, demokrasilerdeki " seçim sistemi olamaz. Halbuki sen "İslâm idaresinin teşekkülü seçimle olur" diyorsun.

İslâm devletinin teşekkül şeklinin seçimle olacağında hiç şüphemiz yoktur. Ancak " bu seçim nasıl olmalıdır?" denilirse işte o hususta çok şey söylenebilir. Fakat Rasûlullah'ın biat sistemine baktığımız zaman görüyoruz ki, Efendimiz Müslümanlardan biat alırken hiç bir şekilde zor ve baskı kullanmamıştır. 0 halde İslâm devletinin teşekkülü için yapılacak seçimler, tamamen hür ve serbest bir irade

ile olmalıdır ve bu seçime, âkil ve baliğ erkek-kadın her Müslümanın serbestçe katılacağı bir ortamda yapılmalıdır. Seçilmek isteyen adaylar birden fazla olabilir. En çok oyu alan da devlet başkanı olur. Seçime katılmak istemeyen zorlanmaz. Nitekim Hz. Ebû Bekir bu sistemle ilk Müslüman reisi (devlet başkanı) olmuştur. İlk anda yapılan biata sahabeden bazı kimseler katılmamış, bunlar hiç bir zaman zorlanmamışlar, bazıları sonradan gelip biat etmişlerdir.

Eğer "biat" seçim şeklinde değerlendirilemez diyenler olursa, deriz ki, önemli olan sistemdir. Esasen gerek Rasûlullah ve gerekse Hz. Ebû Bekir tarafından uygulanan biat şekli o günün imkân ve şartlarına göre yapılmıştır. Bu asla bağlı kalınarak seçim sistemini kendi içinde genişletmek sistemleştirmek mümkündür. Önemli olan şer'î asla bağlı kalmaktır. 0 da devlet başkanının halkın iradesiyle seçilmesidir. Fakat ne gariptir ki, Rasûlullah (s.a.v.) kadınlardan da biat aldığı halde O'ndan sonra kadınlardan biat alınmamıştır. Daha sonra da biat usûlü terk edilerek veraset sistemine geçilmiştir.

İdarede veraset sistemi kesinlikle İslâmî değildir. Esasen insan gücüne dayanan işlerde veraset yoktur. Keza şeyhlikte de veraset yoktur. Tarihteki İslâm idaresinde ortaya çıkan veraset sistemleri, o günün toplumlarının idarî ve siyasî durumlarından kaynaklanmaktadır. Her ne kadar veraset sistemini yürütenler Müslüman iseler de, bu idareler Kitab'a ve sünnete göre değil, kendi yorum ve anlayışlarına göredir.

Bugün kurulması düşünülen İslâm devletinde ilk şart; serbest bir seçim sistemidir. Bu şekilde bir seçimle önce devlet başkanı(halife) seçilir. Böylece İslâm idaresi, kurulmuş olur. Devlet başkanı ile birlikte veya ayrı bir seçimle Şûrâ Meclisi seçilir. İslâm devleti temelde iki ana organdan oluşur:

1 Devlet Başkanı,

2- Şûrâ Meclisi.

Devlet başkanının seçeceği yardımcılar yani hükümet üyeleri(Bakanlar Kurulu) icrayı, şûra yani danışma meclisi de yasamayı

temsil eder. İslâmî idare aslında insanlığın özlediği pratik bir idare şeklidir. Zira millet, hür iradesiyle devleti oluşturur. Devlet de millet adına milleti idare eder. İslâm devletinin tâbi olacağı esaslar, Kur'an, sünnet ve akıl ile yapılacak içtihatlardır. Bunlar Anayasadır. Kur'an ve sünnet üzerinde yapılacak yorumlar Şûrâ Meclisi'ne aittir. Meclis şimdiye kadar yapılmış içtihat ve yorumları aynen alıp uygulayabileceği gibi yeni yorumlara da gidebilir. Ama Kur'an ve sünnetin ruhuna bağlı kalmak zorundadır. Rasûlullah Efendimiz ilk zamanlarda Müslümanlardan biat almakla yetindiği halde Medine'de gayr-i müslimler de idare edilenler arasına girince sadece biat kâfi gelmemiş, Kur'an ve hadîsin dışında ve idarede Müslümanların hakları ile gayr-i Müslimlerin haklarını belirleyen yazılı metinler ve anlaşmalar da yapmıştır. Tarihçilerin Medine site devletinde ilk anayasa diye tanımladıkları olay da budur.

Eğer biz, içinde yaşadığımız çağda âhir zaman peygamberini, devlet idaresinde örnek kabul edersek nice müşkiller hallolacaktır. Şöyle ki:

Bir kere Rasûlullah (s.a.v.), dünya idaresinde yetkinin umum halkta olması gerektiği fikrini ortaya atmış, bunun için dünya işlerinde Müslümanlardan yetki almıştır. Biat bu yetkinin veriliş şeklidir. Bunu başka türlü anlamak bize göre doğru olmaz.

Diğer bir husus da Peygamber'in bizzat uyguladığı devlet idaresinde adalet ile birlikte üç temel hak ve hürriyet idarenin esasını teşkil eder. O halde İslâm devletinde vazgeçilmez esaslar veya devleti oluşturan çatı şu ana kaidelerden oluşur:

1. İdare, yani devlet başkanı hür ve âdil seçimle belirlenir,

2. Dayandığı ana esaslar Kur'an, sünnet ve akla dayalı cumhuriyet,

3. Adalet (Hukukun üstünlüğü prensibi),

4. Düşünme, bilgilenme ve öğretim hürriyeti,

5. Din ve vicdan hürriyeti,

6. Teşebbüs hürriyeti, piyasa ekonomisine dayalı ortaklık kurma örgütlenme hürriyeti,

7. Kanun yapma (yasama, içtihat) yetkisi Şûrâ Meclisi'ne aittir. Meclisin yarıdan fazlası ilmî mesleklerde ihtisas sahibi olanlardan seçilir.

İslâm devletinde bu çatı esastır. Fazla teferruata gerek yoktur. Zira İslâm, semavî kanunlara dayanan bir nizamdır. Beşer ancak yorum ve içtihat yapar. Bu kural da bizzat Rasûlullah (s.a.v.) tarafından konulmuştur.

Nitekim Rasûlullah (s.a.v.) Efendimiz, Mu' az b. Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderdiğinde aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir:

- Yâ Mu'az! Orada insanlara ne ile hükmedeceksin?

- Allah'ın Kitabı ile,

- O'nda bulamazsan ne yaparsın?

- Rasûlullah'ın sünneti ile hükmederim,

- Onda da bulamazsan ne yaparsın?

- Aklımla içtihat ederim.

İşte o zaman Rasûlullah "Rasûlunün elçisini muvaffak kılan Allah'a hamdederim." Buyurmuşlardır (Sünen-i Ebî Dâvûd, Il, Akdiye 11).

Bu olayda bizce önemli olan nokta, insanların zaman içinde ortaya çıkacak meselelerin çözümü Kur'an'da olmayabilir ve sünnette açık olarak yazılmamış olabilir. Böyle durumlarda Müslümanların görevi, karşılaştıkları yeni durumlar hakkında akl-ı selim ve mantıklarını kullanarak içtihat yapmalarıdır. Rasûlullah Efendimiz kimlerin içtihada ehil oldukları hakkında herhangi bir beyanda bulunmamış, sadece "âlimler peygamberlerin vârisleridir."; "Ümmetimin âlimleri, İsrail oğullarının peygamberleri gibidir." demek suretiyle "Bundan sonra peygamber gelmeyecek, onun yerini, samimî İslâm âlimleri alacaklardır," demek istemiştir.

Burada önemli olan diğer bir husus da Kur'an'da ve sünnette yer alan ana esaslara bağlı kalmak, diğer konularda kolaylık cihetine giderek hükümleri fazla daraltmamaktır. Kur' an ve sünnette mücmel olarak gelen emirler ve yasaklar, aslında İslâm ümmeti ve insanlık için rahmet ve kolaylıktır. Allah'ın ve Rasûlü'nün verdiği ruhsatları ve kolaylıkları, daha iyi müslüman olmak veya kraldan fazla kralcı kesilmek gibi düşüncelerle daraltırsanız ve bu şekilde yapılan kısıtlama ve sınırlamalara da "Şeriat" derseniz, zamanla halkın bir kısmı bunları benimser, bir kısmı da bunlardan kaçma ve kurtulma yolları arar. Bu da toplum içinde sürtüşmelere yol açar. Nitekim bugün İslâm âlemine baktığımız zaman bunları görmekteyiz. Bazı Müslümanlar, Allah'ın emir ve yasaklarına âlimlerin getirdikleri sınırlama ve kısıtlamaları kabul ve tatbik ederken, bir kısmı da bunların ağırlığını hissederek onlardan kaçmaktadırlar. Bu sınırlama ve kısıtlamalar genelde üç ana esasta toplanabilir:

a. İslâm devletinin kullandığı ta'zir hakkı,

b. Genel mânâda seddü'z-zerî'a: Harama giden yolları kapamak anlamında kullanılır. Buna haram duvarları da demek mümkündür. "Bir şey, aslında haram olmadığı halde harama götürmesi ihtimali bulunduğu için haram edilir" kaidesidir ki, mantıken doğru olmakla beraber daralmaya yol açtığı ve asla yeni hükümler eklediği için şeriata aykırıdır.

c. Def'u'l-fitne(fitneyi önleme).

Bir örnek vermek gerekirse şöyle deriz: Rasûlullah devrinde kadınlar, Cuma ve bayram namazlarına erkeklerle beraber iştirak ederler. Çarşı ve pazarlarda dolaşıp alış-veriş yaparlardı. Ayrıca, rivayetlere göre bazı eğlence ve gösterilere katılırlardı. Sonradan bunların fitneye sebep olur düşüncesiyle âlimlerce kısıtlandığı, hatta elde hiç bir delil olmadığı halde "Kadının sesi haram mıdır, değil midir? " tartışmasına girildiği fıkıh kitap¬larımızda yazılmıştır. Halbuki Rasûlullah devrinde kadınlarla ilgili bazı davranışlar fitne olarak değerlendirilmiş ve Rasûlullah'a müracaat edilmiş, fakat O,bu hususlarda bağlayıcı bir beyanda bulunmamış, bilakis, kadınların

hoş tutulmasını emretmiştir. Çünkü fitnenin olmaması mümkün değildir. O halde önemli olan, kaidelerin tatbikidir.0 da Rasûlullah'n sünnetidir. Şüpheler sebebiyle cezaları Müslümanlardan uzak tutun

Netice olarak İslâmî bir idarenin kurulması ve rahat çalışması için Rasûlullah'n uyguladığı idarî sistemin esas alınması gerekir. Bunun için de seçimle teşkil edilecek olan devletin birinci derecede ana esaslara bağlı kalması,"ta'zir hakkı, seddü'z-zerîa, def'u'1-fitne" gibi kaideleri hafifletmesi, kolaylıkları ve ruhsatları idarede temel ilke kabul etmesi, af ve müsamahaya yönelmesi gerekir. Kanaatimizce sünnet olan da budur. Dinî emir ve yasaklardan devlet sadece hakkında müeyyide bulunan hadleri tatbik eder. Hakkında müeyyide olmayan emirleri ve yasakları, Müslümanların anlayışına bırakır. Hatta İslâm Peygamberi hadlerin tatbikini azaltmak için "şüphe ihtimalleriyle Müslümanlardan hadlerin uzaklaştırmasını buyurmuşlardır.

Devletin en önemli görevi tebliğ ve hatırlatma olmalıdır. "Dinde zorlama yoktur." buyruğu uygulanmalı, İslâmî vazifeler Müslümanlar tarafından zora başvurulmadan gönüllü olarak ve istekle yapılmalıdır. Çünkü baskı ve zor kullanarak yaptırılan İslâmî vazifelerin; Allah katında makbul olmadığı yine şeriat esaslarındandır. Bu şekilde davranıldığı takdirde İslâmî vazifelerde gevşeme ve çözülme olur düşüncesine katılmak münkün değildir. Kaldı ki, İslâm inancına göre herkes yaptıklarından Allah'a hesap verecektir.

17 Ekim 2015 – Cumartesi

III. OTURUM
09.00 – 10.30

BİRLİĞİ PEKİŞTİREN UNSURLAR OLARAK İBADET
ve DİĞER DİNÎ FAALİYETLER

Başkan: **Prof. Dr. Metin YURDAGÜR**
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

7. Tebliğ: **"Toplumsal Birlik ve Beraberliğin Kur'ânî Temelleri".. 209**
Prof. Dr. Abdülhamid BİRIŞIK
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

8. Tebliğ: **"Toplumsal Barışı Tehdit Eden Unsurlara Karşı Din Eğitiminin Gücü ve İşlevi" 247**
Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

9. Tebliğ: **"Toplumda Bütünleştirici ve Ayrıştırıcı Yönüyle Din". 271**
Yrd. Doç. Dr. Erol ERKAN
Gazintep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

* * *

7. TEBLİĞ

TOPLUMSAL BİRLİK ve BERABERLİĞİN KUR'ÂNÎ TEMELLERİ

Abdülhamit BİRIŞIK♦

Toplumsal birlik ve bütünlüğün Kur'ânî temellerini ele alacağımız bildirimizin ana çatısını ve ayrıntılarını bizzat Kur'ân-ı Kerîm oluşturmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in üzerinde en fazla durduğu konulardan biri insan ve insanlar arası ilişki olduğu için onda konuyu ayrıntısı ile ele almamızı sağlayacak oranda ve nitelikte bilgi bulunmaktadır. Peygamberlik ve peygamberler bu konunun tabiî bir uzantısı olurken evrene ve onun işleyişine dair yer alan ayetler de zaman zaman insanlar arası ilişkileri anlamlandırmak ve açıklamak için kullanılır. Ulûhiyet konusu açıklanırken bile insan ve onun algıları, düşünme ve değerlendirme biçimi dolaylı olarak söz konusu edilir. Böyle olunca bildirimizi bizzat Kur'ân çerçevesinde yapılandırmaya, çok gerekli olmadıkça Kur'ân dışı bir kaynağa -mesela hadis kaynaklarına, tefsir kitaplarına, büyük ilim ve fikir adamlarımızın eski ve yeni eserlerine- müracaat etmemeye çalışacağız. Bu şekilde dinleyicilerimize ve okuyucularımıza Kur'ânî bakışı net ve berrak olarak vermek istiyoruz. Ayrıca böylesi bir tercih bizi bildiri sunacak meslektaşlarımızın alanına girmekten, onlar söylediğinde daha uygun olacak bilgileri hiç gerek yok iken sunmaktan alıkoyacaktır. Böyle yapmakla burada biz "Hadislerin, tefsir kitaplarının, ulemanın

♦ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, abdulbir@gmail.com; abdulbir@marmara.edu.tr

önemli eserlerinin Kur'ân ile hiçbir ilgisi yoktur, onların Kur'ân'ı yorumlamaları konu dışıdır; asıl olan bizim Kur'ân'dan elde etmiş olduğumuz sonuçlar ve verdiğimiz Kur'ân âyetleri tasnifleridir." gibi bir şey de söylemek istemiyoruz. Çünkü bizim hiçbir zaman böylesi bir düşüncemizin olmadığı bu alandaki meslektaşlarımızın ve kamuoyunun malumudur.

Konuya dair bazı giriş bilgileri verecek olursak öncelikle ifade etmemiz gerekir ki birlik ve bütünlük için örnek aldığımız ve örnek olarak sunduğumuz dönem Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabe dönemi olmakla birlikte Kur'ân'ın vurgusuna uygun bir biçimde insanlık tarihinin diğer zamanlarına dair de bilgiler aktaracağız. Biz burada Kur'ân-ı Kerîm'in ve onun mübelliği olan Hz. Peygamber'in (s.a.) nasıl olup da birbiri ile kavgalı olan Arap kabilelerini bir araya getirerek bu insanların yüzyıl gibi bir zaman içinde tüm dünyayı etkileyen bir hareket meydana getirmelerine katkı sağladığını da göstermek istiyoruz.

İlk İslâm toplumunun ilk vahiy ile Veda Hutbesi arasındaki bir süreç içinde oluştuğu gerçeğini hep akılda tutmak gerekir. Medîne, İslâm toplumunun müşahhas olarak ortaya çıktığı bir zemin olsa da nüvesi Mekke'de oluşmuş ve temelleri bizzat Mekke'de atılmıştır. Hicret öncesinde İslâm'a gönül verip her türlü sıkıntıya katlanan müslümanların (Muhacirler) büyük bir istekle sarsılmaz İslâm toplumun binasını kurdukları bilinen bir gerçektir. Ensar'ın önde gelenleri bu konuda muhacirlere çok büyük destek vermişlerdir. Bu kurucu neslin önemine dair pek çok delil olmakla birlikte en büyük fiili delil Medîne'de kurulan İslâm devleti içinde en etkin görevlerin Muhacirler ve önde gelen Ensar tarafından üstlenilmesi ve yürütülmesi olmuştur. Resûl-i Ekrem'in görevlendirme yaparken bu hususa özellikle dikkat ettiği bilinmektedir.

Allah Resulü'nün vefatından sonra oluşan siyasî yapıda da bu ayrım gözlemlenmektedir. Bunun en temel nedeni ilk Müslümanların (Muhacirler) her türlü zorluğa ve olumsuzluğa rağmen on yılı aşkın bir zaman içerisinde çok iyi bir inanç ve ahlâk eğitiminden

geçmeleri, İslâm'ın, Kur'ân'ın, Müslümanlığın, Resûl-i Ekrem'in peygamberliğinin ve rehberliğinin ne demek olduğunu çok iyi kavramalarıdır. İleride de temas edeceğimiz üzere bu inanç ve ahlâk eğitiminin toplumun birlik ve beraberliği için çok önemli bir yeri vardır. Birlik ve beraberliğin mayası, bir lider ve rehberin izinde aynı inanç etrafında samimi olarak bir araya gelmek ve aynı hedefe doğru samimi olarak ilerlemektir. Mehmet Âkif'in "*Tefrika girmeden bir millete düşman giremez / Toplu vurdukça sineler onu top sindiremez.*" şeklindeki mısraları bu gerçeği çok veciz bir biçimde ifade etmektedir.

A. BİRLİK KONUSUNDA GERÇEKÇİ BİR ANLAYIŞA ULAŞMAK İÇİN KUR'ÂN'IN TANITTIĞI ŞEKLİYLE EVREN VE İNSAN

Kur'ân-ı Kerîm bize yaratılışın evrelerini (6 gün) anlatır.[1] Burada insanın yaratılışının hangi evrede olduğuna dair net bir bilgi verilmez ise de insanın evren bütünüyle yaratıldıktan sonra yaratıldığına dair dolaylı bilgilere rastlanır.[2] Tevrat'ta ise bu konular daha açık geçer.[3] Evrenin yaratılması Allah için bir "ol" emrinden ibaret ise de biz insanoğlunun evren ile ilişkisinde durum farklıdır. Bize göre evren küçük-büyük her bir parçası ile muhteşem, müthiş ve erişilmezdir. Onda olan şeyleri aynı vasıflarda yeniden var etmek veya var olanları yok etmek ve değiştirmek biz insanlar için imkân dışındadır. Uzaydaki yıldızlara, aya, güneşe bir şey yapmak yeryüzündeki dağlara, denizlere karalara köklü müdahalelerde bulunmak söz konusu olamaz. Evren mükemmellikte öyle bir derecededir ki yüce Allah'ın Mülk süresinde buyurduğu gibi biz insanlar defalarca baksa ve araştırsa onda bir uyumsuzluk ve kusur bulamaz. Bununla birlikte evrenin insan için sorun üretmekte olduğu da yadsınamaz. İnsanın içinde yaratıldığı dünya ve bu dünyanın ilişkili olduğu gü-

---

1 Bk. el-A'râf 7/54; Yûnus 10/3; Hûd 11/7; el-Furkân 25/59; es-Secde 32/4; Kâf 50/38; el-Hadîd 57/4.

2 Mesela insanın yeryüzüne gönderilmesi ve yeryüzünde ona lazım olan her şeyin bulunduğunun beyan edilmesi bu kabildendir.

3 Tekvin, 1, 2.

neş, ay, yıldızlar pek çok faydalarına rağmen aynı zamanda birer problem kaynağıdır. Güneşin dünya ile olan konumu sebebiyle dünyamızın farklı yerlerinde farklı problemler ortaya çıkar. Bu hem sıcaklık-soğukluk, hem de rüzgar, yağmur, kar, sel… türündendir. Ayın çekimi ile sular kabarır veya sakinleşir, ayrıca bazı diğer tabiat olayları olur. Yani biz insanoğlunun milyonlarca yıldan beri içinde yaşadığı dünya (yerküre) Allah tarafından Kur'ân-ı Kerîm'de ideal bir yer olarak gösterilen "cennet"e hiç benzememektedir. Biz insanlar dünyada kendimizi mutlu edecek şeyleri elde etmek için cennette olduğu gibi sadece istemekle yetinemeyeceğiz. Hatta bazen elde etmek için günlerimizi gecelerimizi verdiğimiz şeyleri bu dünyada hiç elde edemeyeceğiz. O halde annelerin büyük sıkıntılarla dünyaya getirdikleri ve büyük sıkıntılar çekerek büyüttükleri biz insanlar dünya ile ilgili ve dünya içinde olan şeylere dair daha gerçekçi olma zorundayız.

Bakara sûresinde (2/30) anlatılan insan daha yaratılmadan önce melekler ile yapılan "sohbet" bu evrenin küçük bir bölgesine ve yerine misafir olarak gönderilecek olan insanın da bazı problemleri olacağını gösteriyor. Hatta yaratıldıktan sonra meleklerin kendisi sebebiyle tabi tutuldukları imtihanı kaybetmesi, şeytanın insan ile ilişkili bir konuda emre isyan etmesi neticesinde huzurdan kovulması, ilk insanın daha "âdeta ilk günlerinde" kuyruk acısı bulunan şeytanın girişimleri neticesinde önemli bir hata yapması ve Allah'ın emrine karşı gelmesi gibi olaylar insan ile ilgili konuların öyle problemsiz olmayacağını, gidişatın sıkıntısız neticelenmeyeceğini gösteriyor. Nitekim bu durum Allah'ın gazabını celbediyor ve insanoğlu bulunduğu o yüksek mevkiyi kaybediyor ve bu yüce mevkiyi yeniden kazanabilmesi için büyük bir imtihan sahasına alınıyor ya da atılıyor. Kur'ân-ı Kerîm bunu "hubût" yani düşüş olarak adlandırıyor. Demek ki insanoğlu dünya hayatına bir "keşke" ile başlıyor: "keşke şeytana uymasaydım", "keşke içinde bulunduğum o yüksek mevkiyi ve imkânları kaybetmeseydim" diyor. Hatta bugün yeryüzündeki insanların azımsanamayacak bir kısmı olan hıristiyanlar

kendilerine temel konu olarak adına aslî günah ve suç dedikleri ilk insanın yaptığı hata ve bunun telafisini alırlar.

Hz. Âdem ile Havvâ'nın kendi yaratılışlarından farklı bir süreç ile dünyaya getirdikleri ve büyük emeklerle büyüttükleri çocuklarının arasında çıkan kavga ve mücadele, Kâbil'in Hâbil'i öldürmesi, yine insan için bu dünyanın farklı bir yer olduğunu, bu dünyaya belli donanımlar ile gelen insanın bu donanımına uygun hareket etmek adına zaman zaman diğer donanımlarını; aklını, inançlarını, değerlerini hiçe sayacağını gösteriyor. Kendisiyle aynı evreni paylaşan karga kadar bile olamayacağını, karga aklına imreneceğini hatırlatıyor. Nuh peygamber ile oğlu örneğinde olduğu gibi genç adam inadına mağlup oluyor ve elinde yüzlerce mucizeye şahit olduğu babasının ısrarlı taleplerini ve tavsiyelerini reddediyor. Ne Kâbil ne de Hz. Nûh'un oğlu "Ben bir peygamber oğluyum, benim bu topluma örnek olmam gerekir, babamı ve ailemi zor durumda bırakmamam gerekir" diyor. Hz. Yakub'un oğulları sevimli ve güzel kardeşleri Yûsuf'u haset ve kin sebebiyle kalplerinde oluşan karalık gibi karanlık bir kuyuya atarken yine "Biz Hz. İbrahim'in ve Hz. ishâk'ın torunlarıyız, babamız da bir peygamber, bu bize yakışmaz" demiyorlar.

Fertler böyle de toplumlar farklı mı? Allah'ın izniyle kendilerini Firavun'un zulmünden kurtaran Hz. Musa'ya dört elle sarılmaları ve bir dediğini iki etmemeleri gerekirken İsrailoğulları onu ilk menzilde satıyorlar ve ona göz göre göre ihanet ediyorlar. Hz. Mûsâ'ya teşekkür edeceklerine onu kendilerini getirdiği yer (Sina Çölü) sebebiyle ayıplıyor suçluyorlar. Çölde kendilerine rızık olarak verilen nimetler için Allah'a şükredip görevlerini ifa edeceklerine içlerinden bir grup Hz. Musa ile soğan-sarımsak-salatalık kavgasına tutuşuyor. Kendilerine gösterilen büyük ideal için mücadele vereceklerine Hz. Mûsâ'ya "*Sen ve Rabbin git, savaş! İşte biz burada oturup bekliyoruz*" (el-Mâide 5/24) diyorlar.

Hz. Hârun'un soyundan gelen ve itibarlı İmran Âilesinin çocuğu olan Meryem'in bir mucize eseri olarak babasız dünyaya getir-

diği Îsâ'yı (a.s.) öldürmek için her yolu deneyenler Allah'ın seçilmiş kavmi olan İsrailoğulları değil midir? Bu topluluğun çıkıp ta yeni bir değer olan Hz. İsa'ya sahip çıkmaları kendilerine şeref ve şandan başka ne getirebilirdi ki! Ama maalesef durum öyle olmuyor.

Uzun bir sıkıntılı dönemin ardından aralarından çıkan özü-sözü doğru, insanlar için iyiden başka bir şey istemeyen Muhammed Mustafa'yı (s.a.) düşman görüp ona ve arkadaşlarına saldıran Mekkeliler çok mu farklıdır? Gördükleri onca mucize ve olumlu gelişme karşısında kalpleri yumuşayacağına daha da azgınlaşan müşriklerin elebaşlarının oluşturmaya çalıştığı toplum modelinin insanlık için vereceği bir şey olmamasına rağmen onların peşinden gitmeyi en büyük ülkü görenler yok muydu ki! İşte insanoğlu gerçeği bu!

Ama haksızlık yapmayalım. İnsanlık için her biri bir güneş gibi parlayan peygamberler silsilesi ve onların yollarında giden çok şerefli insanların olduğunu da unutmamak gerekir. Kâbil varsa Hâbil de var?, Allah'ın ve babasının isteğini yerine getirme noktasında gösterdiği olağanüstü davranış ile bayraklaşan küçük İsmâil de var bağlı oldukları ilahî dinin gereklerini yerine getirmek için ateş çukurlarına atılmayı göze alanlar da. Kendileri hayatta olmasa da geride bıraktığı yavrularının rahat etmesi için Hızır ve Musa'nın görevlendirildiği insanlar da var şirkten ve Allah'a isyandan kurtulmak için dağa sığınarak göz göre göre ölüme giden ama Allah'ın koruması ile mağarada yüzlerce yıl sağ kalanlar da var. Demiri hamur gibi işleyen Davud ve adamları da var emrine tüm ins ü cin, kurtkuş, hava ve rüzgâr verilen Süleyman da var. Hatta hakikat karşısında her türlü değeri ve imkânı elinin tersiyle itip hakikate teslim olan Sebe' Melikesi Belkıs ve ordusu da var kendine sığınan Müslümanları her şeye rağmen koruyan ve destekleyen Habeş Kralı Necâşî de var.

Özetle söyleme gerekirse Kur'ân-ı Kerîm bize tekdüze olmayan bir evrenden bahsettiği gibi tek düze olmayan bir insan ve toplumdan da bahsediyor. Ama yine aynı Kur'ân bize bütün bu hakikatlere ve şartlara rağmen erdemli bir toplum oluşturma görevini

veriyor ve bu erdemli toplumun tüm dünyaya örnek olacak işler yapmasını ve öncülükte bulunmasını istiyor. Şimdi üzerinde durulması gereken konu bunun nasıl olacağıdır.

B. İNSANIN TEK TİP VE AYNI ANLAYIŞI SAVUNACAK DONANIMDA YARATILMAMASI VE BUNUN HİKMETLERİ

1. Allah'ın İnsanları Tek Tip ve Tek Ümmet Kılmamasının Kur'ânî Temelleri

Çok sayıda Kur'ân âyeti bize Allah'ın biz insanları tek tip yaratmadığı ve aynı ülkü etrafında bir araya gelecek şekilde tasarlamadığı bilgisini veriyor. Bu gerçek milyonlarca yıldan bu yana yeryüzünde var olan insan soyunda aynı şekilde devam etmiş ve hiçbir devirde tüm insanların birebir aynı olduğu ve aynı şekilde davrandığı tespit edilmemiştir. Bundan belki Hz. Âdem'in dünyaya gönderildiği ve ilk insan topluluğunun oluştuğu kısıtlı yıllar istisna tutulabilir. Hz. Âdem ile başlayan insanlık tarihini anlatan Kur'ân-ı Kerîm'de insan topluluklarının davranışlarını ve birlikte yaşam tecrübesine dair pek çok örnek ve kıssa bulunmaktadır. Konuyla ilgili âyetlerden bazısını nakledip buna dair bazı yorumlar yapmak istiyoruz.

كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشِّرِيْنَ وَمُنْذِرِيْنَ ۪ وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ ۜ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ اِلَّا الَّذِيْنَ اُوْتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۚ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِاِذْنِهِ ۗ وَاللّٰهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

İnsanlar tek bir ümmetti. Ayrılmaları üzerine Allah, rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere peygamberler gönderdi ve beraberlerinde hak ile ilgili kitap indirdi ki, insanların, aralarında ihtilaf ettikleri şeyler hakkında hakem olsun. Bunda da sırf o kitap verilenler, kendilerine bunca deliller geldikten sonra tuttular, aralarındaki hırs ve kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah kendi izniyle, iman edenleri, onların hakkında anlaşmazlığa düştükleri hakka, ulaştırdı. Allah, dilediğini doğru yola iletir. (el-Bakara 2/213)

وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّا اُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

İnsanlar, aslında bir tek ümmet idiler, sonra ihtilafa düşüp ayrı ayrı oldular. Eğer Rabbinden bir karar çıkmamış olsa idi, ihtilaf edip durdukları şeyler hakkında şimdiye kadar aralarında çoktan hüküm verilmiş olurdu. (Yunus 10/19)

Fahreddin er-Râzî yukarıda neklettiğimiz Bakara ve Yûnus sûrelerinde yer alan ayetlerin tefsirinde insanlığın ne zaman tek bir ümmet olduğunu ve ne zaman ihtilafa düştüğünü irdelerken pek çok görüş nakleder. Ancak ona göre ümmet ile kastedilenin Hz. Âdem ve zürriyetinden olan kimselerin olması kuvvetle muhtemeldir. İhtilafa düşme ise Hâbil-Kâbil meselesi ile ortaya çıkmıştır. O tefsirinde ümmet olmanın elest bezmi[4] ile ilgili olduğunu ifade eden bir görüşe de yer verir. Yani tüm insanlık Allah'ın varlığını ve birliğini ikrarda ruhlar âleminde birleşmiş iken dünyaya geldiklerinde ayrılığa düşmüşlerdir. Üçüncü bir görüş de şöyle ifade edilir. Bu âyetteki ümmet ile Hz. Musa zamanındaki Yahudiler kastedilmektedir, dağılma ve parçalanma ile de Hz. Musa sonrasında Yahudilerin pek çok gruba ayrılması anlatılmaktadır. Ayrılma sebebiyle pek çok peygamber gelmiş ve kitaplar gönderilmiştir.[5]

Hangi anlamda alınırsa alınsın insanlar bir şekilde tek bir anlayış üzere iken ayrılığa düşmüşler ve Allah da onların bu ayrılığını–

---

[4] Elest Bezmi diye anılan husus A'râf Sûresinde (6/172-173) geçmektedir: *"Rabbinin Âdem evlatlarından, misak aldığını da düşünün! Rabbin onların bellerinden zürriyetlerini almış ve onların kendileri hakkında şahitliklerini isteyerek "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" buyurunca onlar da "Elbette!" diye ikrar etmişlerdi. Kıyamet günü "Bizim bundan haberimiz yoktu!" yahut: "Ne yapalım, daha önce babalarımız Allah'a şirk koştular, biz de onlardan sonra gelen bir nesil idik, şimdi o bâtılı başlatanların yaptıkları sebebiyle bizi imha mı edeceksin?" gibi bahaneler ileri sürmeyesiniz diye Allah bu ikrarı aldı. "*

[5] Fahreddin er-Râzî, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî el-Müştehir bi't-Tefsîru'l-Kebîr ve Mefâtîhu'l-Gayb*, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401-1981, VI, 12-13. Yunus sûresi için ayrıca bk. XVII, 65-65.

tabir caiz ise- kendilerinin kaderi yapmıştır. İnsanların ayrılığa düşmesi aslında Allah'ın bir takdiri ve hikmetinin gereğidir. Zira aşağıda gelecek olan ayetler bize Allah dilese insanların tamamının bir araya gelebileceğini ve her konuda ittifak edebileceklerini gösteriyor. Hûd sûresinde bir ayet grubu içinde gelen ayet çok dikkat çekicidir:

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ ۚ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ۙ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ ۚ وَلِذَٰلِكَ خَلَقَهُمْ ۗ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

Sizden önceki nesillerin ileri gelenleri, yeryüzünde bozgunculuğa mânî olmalı değil miydiler? Onlardan kurtardıklarımız pek azdır. Kendilerine verilen nimete karşı haksızlık edenlere uyanlar ise suçlu oldular. Rabbin, kasabaların halkı ıslah olmuşken, haksız yere onları yok etmez. Rabbin dileseydi, insanları bir tek ümmet yapardı. Ama ihtilâf edip durmaktadırlar. Yalnız Rabbinin acıdıkları (bu ihtilâfın dışında kalmışlardır). Zâten (Allah) onları bunun için yaratmıştır. Rabbinin : "Andolsun, ben cehennemi hep cinlerle ve insanlarla dolduracağım." sözü tam yerine gelmiştir. (Hud 11/116-119)

Bu âyet bize insanlık neslinin aslında hep iyi ve güzele davet edildiğini ve onların iyi ve güzeli yapmalarının istendiğini, bir ve beraber olmalarının umulduğunu ortaya koymakla birlikte bunun gerçekleşmediğini ve gerçekleşemeyeceğini bildirmektedir. Âyetin sonunda yer alan "Rabbinin sözü tamamlandı (وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ)" şeklindeki ibare Allah'ın insanların ayrılığa düşeceğini bilmesiyle onlarla ilgili hükmünün de kesinleştiğini göstermektedir.

Mâide sûresinin aşağıda nakledeceğimiz âyeti ise ayrılığın ve ihtilafın imtihanın bir gereği olduğunu bildirir. Çünkü Allah insanları farklı yollar ve yöntemler tutacak ve icat edecek tarzda farklı yaratmıştır. Farklı yaratılan insanın mutlak manada bir ve beraber olması da düşünülemez.

وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا اٰتٰيكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ اِلَى اللهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

Kur'ân'ı, önce gelen Kitâb'ı tasdik ederek ve ona şahit olarak gerçekle sana indirdik. Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet; gerçek olan sana gelmiş bulunduğuna göre, onların hevalarına uyma! Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık; eğer Allah dileseydi sizi bir tek ümmet yapardı, fakat bu, verdikleriyle sizi denemesi içindir; o halde iyiliklere (bu dîne hizmete) koşuşun, hepinizin dönüşü Allah'adır. O, ayrılığa düştüğünüz şeyleri size bildirir. (el-Maide 5/48)

Bu âyette yer alan "Her biriniz için bir yol ve yöntem kıldık (لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا)" ifadesi aslında her bir insanın hayata bakışında diğerinden farklılığın olacağını, daha iyimser bir söyleyişle insanların bazı ortak anlayışı, düşünüşü ve hareket tarzı olmakla birlikte bazı ortak farklılıklarının da olabileceğini gösteriyor. Nitekim Hz. Âişe (r.a.) ve Ebû Hureyre (r.a.) tarafından nakledilen bir hadis bu konuyu çok net bir biçimde dile getirir:

"الأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ "

Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdular: "*Ruhlar, birbirini tanıyıp ikrar edenin uyum gösterip bir araya geldiği birbiri ile çelişen ve birbirini inkâr edenin ise ayrıştığı, ihtilaf ettiği saf saf olmuş (veya silahlanmış) ordular/askerler gibidirler*."[6]

Bu hadisin açıklamasını yapanların görüşlerinden de yararlanarak söyleyebiliriz ki, insanların ruhları yaratılmalarını müteakip daha ruhlar âleminde iken bir ayrışma içine girmişler, bunlardan birbirine uyanlar dünyaya geldiklerinde kendileri ile uyum içinde

---

[6] Buhârî, "Ehâdîsü'l-Enbiya", 2 (Hadis no: 3336); Müslim, "Birr ve Sıla", 159, 160 (Hadis No: 2638) [Hadisin tercümesi tarafımıza aittir.]

olanlarla birlikte hareket etmektedirler. Mizaç uyuşması içinde olmayanlar ise ayrışmışlardır. Buna göre sizin ile uyum arz etmeyenler başkaları ile uyumlu hareket edebilirler demektir. Yani her halükarda insanlar dünyada kendi mizaçlarına uygun bir birliktelik meydana getireceklerdir. Bu hadis aynı zamanda insanlar arası düşmanlık ve ayrışmanın insanın doğasında olduğunu göstermektedir ki bu zaten ayetler tarafından çizilen çerçeveye de uymaktadır.

Aşağıda gelecek olan âyet bize insanların sadece sayı bakımından daha büyük gruplar oluşturmalarının bile ayrılığı beraberinde getirebileceğini ama Allah dilese bu farklılıklara rağmen insanları bir araya getirebileceğini göstermektedir.

Bir ümmetin diğerinden daha çok olmasından ötürü, aranızdaki yeminleri bozarak, ipliğini iyice eğirip katladıktan sonra bozan kadın gibi olmayın. Allah onunla sizi dener. Andolsun ki, sorumlu tutulacaksınız. ***Allah dileseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı; fakat (O), dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir (veya: doğru yolu isteyeni doğru yola iletir, sapmak isteyeni de saptırır) . Ve siz mutlaka yaptığınız*** **şeylerden hesâba çekileceksiniz** (en-Nahl 16/92-93).[7]

Âyette dikkat çeken husus Allah'ın güç olarak yapmaya kadir olduğu birliği insanın doğasına müdahale ederek yapmadığı ve insanı serbest bıraktığı, insanın da kendisinde bulunan özellikleri kullanarak kendisine bir yol belirlediği bunun sonucunda da Allah'ın bazı kimseleri tercihlerine uygun bir biçimde sonuca ulaştırdığı gerçeğidir. Üstelik ayetin son kısmında Allah, her bir insanın yaptığından mesul olacağını "***Ve siz mutlaka yaptığınız şeylerden hesâba çekileceksiniz***" buyurarak açıkça ilan etmiştir.

---

[7] Âyetin metni şu şekildedir:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ اَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ اَنْ تَكُونَ اُمَّةٌ هِيَ اَرْبٰى مِنْ اُمَّةٍ اِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللهُ بِهِ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿92﴾ وَلَوْ شَاءَ اللهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَلَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿93﴾

Aşağıda yer alan ayette ise Allah insana verilen çok özel hususiyetlere rağmen kendisine yanlış yol benimseyip zalim olan kimseleri uyarır ve kendisinin bu türden insanlara asla yardım etmeyeceğini ve desteklemeyeceğini söyler. Ama insan için iyi olarak belirlenen işleri yaparak Allah'ın himayesine giren kişinin Allah'tan yardım göreceği bu sebeple insanların Allah'ın dostluğunu seçmesi talep edilir:

Eğer Allah dilemiş olsaydı hepsini bir tek ümmet yapardı. Ama O, rahmetine dilediğini kavuşturur. Zalimlerin ise bir dost ve yardımcısı olmaz. *Demek onlar Allah'tan başka dostlar edindiler? Oysa dost, ancak Allah'tır. O, ölüleri diriltir. Her şeye kâdirdir. Ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyde hüküm vermek, Allah'a aittir. İşte bu Allah, benim Rabbimdir. O'na güvenirim ve O'na yönelirim.* (eş-Şûrâ 42/8-10)[8]

Baştan beri ifade ettiğimiz gibi insanlar arasında ayrılıklar ve farklılıklar olması ilahî hikmet ve takdirin bir gereğidir. Allah, insana yaratılışında vermiş olduğu özellikleri gerektiği gibi kullanarak doğru işler yapanları, dünyaya ve ahirete dair tercihler ortaya koyarken dengeli davrananları öne çıkarır, diğerlerini ise olumsuz ifadeler ile tanıtır ve başarılarını daim kılmaz. Hatta bu çokluk ve zenginlik hevesinde olan kimselere ders verircesine asıl önemli olan şeylerin dünya hayatındaki para, pul, mal mülk ve şöhret olmadığını şöylece ifade eder:

Eğer, bütün insanların dinsizliğe imrenecek bir tek ümmet haline gelme mahzuru olmasaydı, Rahman'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri, evlerinin kapılarını, üzerine kurulacakları koltukları hep gümüşten yapardık. Onları altına, mücevhere boğardık. Fakat bütün bunlar dünya hayatının geçici metâından ibarettir. Âhiret ise Rabbi-

---

[8] Âyetin metni şu şekildedir:

وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَجَعَلَهُمْ اُمَّةً وَّاحِدَةً وَّلٰكِنْ يُّدْخِلُ مَنْ يَّشَآءُ فِيْ رَحْمَتِهٖ وَالظّٰلِمُوْنَ مَا لَهُمْ مِّنْ وَّلِيٍّ وَّلَا نَصِيْرٍ ﴿8﴾ اَمِ اتَّخَذُوْا مِنْ دُوْنِهٖٓ اَوْلِيَآءَ ۚ فَاللّٰهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِ الْمَوْتٰى ۖ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿9﴾ وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيْهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهٗٓ اِلَى اللّٰهِ ۭ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبِّيْ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ ۭ وَاِلَيْهِ اُنِيْبُ ﴿10﴾

nin nezdinde Allah'a karşı gelmekten sakınanlara mahsustur (Zuhruf 43/33-35).[9]

Zuhruf sûresinde yer alan bu âyet Kârun'un başına gelenleri anlatan kıssa ile de desteklenir. Kıssada Kârun'un malına imrenen kişilerin kendilerinin de onun gibi zenginliğe ulaşmayı arzuladıkları, Kârun yerin dibine geçince de bundan pişmanlık duydukları, ama o vakit toplumda bu mala imrenmeyip Kârun'un yerinde olmak istemeyenlerin de bulunduğu nakledilir:

Kârûn, Mûsâ'nın kavminden idi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz kendisine öyle hazineler vermiştik ki onun (hazinelerinin) anahtarlarını (taşımak), güçlü bir topluluğa ağır geliyordu. Kavmi ona demişti ki: "Şımarma, Allâh, şımarıkları sevmez." (…)Karun bir gün, yine bütün ihtişam ve şatafatıyla halkının karşısına çıktı. Dünya hayatına çok düşkün olanlar: "Keşke bizim de Karun'unki gibi servetimiz olsaydı. Adamın amma da şansı varmış, keyfine diyecek yok!" dediler.

Âhirete dair ilimden nasibi olanlar ise: "Yazıklar olsun size! Bu dünyalıkların böylesine peşine düşmeye değer mi? Oysa iman edip güzel ve makbul işler yapanlara Allah'ın cennette hazırladığı mükâfat elbette daha hayırlıdır. Buna da ancak sabredenler nail olur."

Derken Biz onu da, sarayını da yerin dibine geçiriverdik. Ne yardımcıları Allah'a karşı kendisine yardım edip, onu kurtarabildi, ne de kendi kendisini savunabildi.

Daha dün onun yerinde olmaya can atanlar bu sabah şöyle dediler: "Vah bize! Meğer Allah dilediği kimsenin rızkını bol bol verir, dilediğinin rızkını kısarmış! Şayet Allah bize lütfedip korumasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Vah vah! Demek ki gerçekten kâfirler iflah olmazmış!"

---

[9] Âyetin metni şu şekildedir: وَلَوْلَآ اَنْ يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ ﴿33﴾ وَلِبُيُوتِهِمْ اَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِؤُنَ ﴿34﴾ وَزُخْرُفًا وَاِنْ كُلُّ ذٰلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿35﴾

İşte âhiret yurdu: Onu yeryüzünde böbürlenmek ve bozgunculuk yapmak istemeyenlere veririz. (Güzel) sonuç, (günâhlardan) sakınanlarındır (el-Kasas 28/76-83).[10]

2. Peygamberlerin ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) İnsanların Tümünü Doğru Yola Getirme Gayretinin İlahî Plandaki Karşılığı

Allah, insanı iyi ve kötüye gidecek, iyi ve kötüyü tercih edecek şekilde yaratmasına[11] rağmen onun için küfrü ve inkârı değil iyiliği ve imanı istediğini[12] kitabında açıkça ortaya koymuştur. Hatta Allah

---

10 Âyetin metni şu şekildedir:

اِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى فَبَغٰى عَلَيْهِمْ ۖ وَاٰتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا اِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوْاُ بِالْعُصْبَةِ اُولِي الْقُوَّةِ ۗ اِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ﴿76﴾ فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ ۖ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا اُوْتِيَ قَارُونُ ۙ اِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿79﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اُوْتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ۚ وَلَا يُلَقّٰيهَا اِلَّا الصَّابِرُونَ ﴿80﴾ فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْاَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ ۖ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ ﴿81﴾ وَاَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْاَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَاَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاۤءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ ۚ لَوْلَا اَنْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا ۖ وَيْكَاَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿82﴾ تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْاَرْضِ وَلَا فَسَادًا ۚ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿83﴾

11 İlgili Kur'ân âyetlerinden bazıları şunlardır:

اِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍ ۖ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿2﴾ اِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ اِمَّا شَاكِرًا وَاِمَّا كَفُورًا ﴿3﴾

2 - Gerçek şu ki, biz insanı katışık bir nutfeden (erkek ve kadının dölünden) yarattık; onu imtihan edelim diye, kendisini işitir ve görür kıldık. 3 - Ona yolu da gösterdik: Artık ister şükreder, ister nankör ve kâfir olur. (el-İnsân 76/2-3)

وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَا ۙ ﴿7﴾ فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَا ۙ ﴿8﴾ قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَا ۙ ﴿9﴾ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَا ۖ ﴿10﴾

Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki, nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir. (eş-Şems 91/7-10)

12 İlgili âyetlerden biri şu şekildedir:

insanlar doğru yolu bulsun diye sayısını bilemediğimiz kadar çok peygamber göndermiş ve bunlar aracılığı ile insanları doğru yola davet etmiştir.[13] Peygamberler de insanların Allah yolunda giden tek bir topluluk ve ümmet olması için canhıraş bir çaba ortaya koymuşlardır. Ancak ilmi sınırsız olan Allah bir yandan peygamberleri tebliğ görevlerini hakkı ile yapmaları noktasında uyarırken öte yandan da ne kadar çaba gösterirlerse göstersinler insanları asla bütünüyle bir araya getiremeyeceklerin onların tamamını mü'min yapamayacaklarını, bu sebeple onlara düşenin sadece gerçek anlamda bir tebliğ olduğu ve asla insanları hak yola gelsinler diye zorlamamaları bildirilmiştir. Hz. Nûh'un (a.s.) çok uzun olan ömrüne rağmen ne kadar az insanı hak yola getirdiği bilinmektedir. Hûd, Sâlih, Yûnus, Lût peygamberlerin kavimleri için de benzer durum söz konusudur. Hz. Mûsa (a.s.) kavmini Firavun'un zulmünden kurtarıp onlara yeni bir hayat behşetmiş, Allah da bu kavmi nimetleri ile desteklemiş iken israiloğullarından bir kısmı bu iyiliği anlamama noktasında diretmiş hatta Allah onlardan bir kısmını domuz ve maymun suretine çevirerek helak etmiştir.[14]

Yüce Allah nasıl diğer peygamberlerin görevinin sadece tebliğ olduğunu söylemişse aynı şekilde Hz. Muhammed'in (s.a.) de temel vazifesinin tebliğ olduğunu bildirmiştir. Allah, insanlar İslâm'a girip de kurtulsunlar diye kendini parçalarcasına gayret gösteren Hz.

اِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ ۚ وَاِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ ۗ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ اُخْرٰى ۗ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَّرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ۗ اِنَّهٗ عَلِيْمٌۢ بِذَاتِ الصُّدُوْرِ

Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz Allah, size muhtaç değildir. Bununla beraber O, kullarının küfrüne razı olmaz. Eğer şükrederseniz sizden bunu kabul eder. Hiçbir günahkâr diğerinin günahını çekmez. Nihayet hepinizin dönüp gidişi, Rabbinizedir. Yaptıklarınızı O size haber verir. Çünkü O, kalplerde olan herşeyi hakkıyla bilendir. (ez-Zümer 39/7)

13 Bk. el-Bakara 2/213; en-Nisâ 4/193-195; Yûnus 10/71-75; el-Kehf 18/55-57; el-Mü'min 40/78.

14 Mesela bk. el-Bakara 2/63-65; el-Mâide 5/60; el-A'râf 7/166.

Peygamber'i birçok ayette uyarmıştır.[15] Adeta bu âyetlerde "Sen ne kadar uğraşırsan uğraş insanların tamamı aynı ortak paydada buluşmaz, bu konuda itidal sahibi ol ve tebliğ görevini en iyi şekilde yerine getir; İslâm'ı kabul edip sana gelenle ilgilen, diğerlerini ise kendi hallerine bırak" denilmektedir. Mekkeli müşrikleri İslâm'a davet ederken yanına gelen Abdullah İbn Ümmü Mektûm'a karşı gösterdiği hoşnutsuzluk ile ilgili âyetler (Abese 80/1-13) de bunu desteklemektedir. Hz peygamberin kavminin Müslüman olmasını nasıl arzuladığına dair Kur'ân'da yer alan ayetlerden Şu'ara ve Kehf sûrelerindekiler çok dikkat çekicidir:

طٰسٓمٓ ﴿1﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿2﴾ لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ اَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿3﴾

Ta, Sin, Mim. Bunlar, apaçık Kitab'ın âyetleridir. Onlar iman etmiyor diye üzüntüden nerdeyse kendini yiyip tüketeceksin. (eş-Şu'arâ 26/1-3)

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَدِيثِ اَسَفًا

(Ey Muhammed!) Demek onlar, bu söze (kitaba) inanmazlarsa, onların peşinde üzüle üzüle kendini helak edeceksin! (el-Kehf 18/6)

Bu iki ayetten biz "Ey Muhammed! Ne kadar iyi ediyorsun, tebliğ görevini yaparken öylesine kendini işine veriyorsun ki sonunda bu yolda fedayı cân edeceksin. Aferin sana!!!" şeklinde bir sonuç çıkaramıyoruz. Bu iki ayet Hz. Peygamber'e yönelik bir uyarıdır. Yani "Senin görevin tüm kavmini en kısa zamanda iman getirmek değildir. Sana düşen sadece duyurmak ve çağırmaktır. Kendini parçalasan da tüm insanları hak yola getiremezsin. Hidayet işi Allah'a aittir ve Allah da insanları en iyi bilendir." denilmek istenmektedir.

Görüldüğü gibi Kur'ân gerçekçi bir çizgi çizer ve insanların tabiatları ve fıtratları gereği her konuda aynı olamayacağını, aralarında ihtilafın çıkmasının tabiî ve normal bir süreç olduğunu, insanların bir yerden sonra kendi doğru ve yanlışları ile baş-başa bırakılmaları gerektiğini söyler.

---

15 el-Kehf 18/5-6; et-Tevbe 9/128-129.

ذٰلِكَ مِنْ اَنْۢبَآءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ اِلَيْكَ ۚ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ اَجْمَعُوٓا اَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ ﴿102﴾ وَمَآ اَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿103﴾

İşte bu, sana vahiyle bildirdiğimiz gayb haberlerindendir. Yoksa onlar yapacaklarına karar verip mekir (oyun) yaparlarken sen yanlarında değildin. ***Sen ne kadar şiddetle arzulasan da, insanların çoğu iman edecek değildir.*** (Yûsuf 12/102-103)

Kasas sûresinin aşağıdaki ayeti konuyu daha çarpıcı bir biçimde dile getirir ve hidayet konusunun Allah'ın işi olduğunu hatırlatır:

اِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُ ۚ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿56﴾ وَقَالُوٓا اِنْ نَتَّبِعِ الْهُدٰى مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ اَرْضِنَا ۭ اَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا اٰمِنًا يُّجْبٰٓى اِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِّزْقًا مِّنْ لَّدُنَّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿57﴾

(Resulüm!) Sen sevdiğini hidayete eriştiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir ve hidayete girecek olanları en iyi O bilir. *"Biz seninle beraber doğru yola uyarsak, yurdumuzdan atılırız" dediler. Biz onları, kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yere (Mekke- i Mükerreme'ye) yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler.* (el-Kasas 28/56-57)

Kavminin İslâm'a girmesi ve doğru yolu bulması için çırpınıp duran Hz. Peygamber'e (s.a.) Bakara sûresinin aşağıda nakledeceğimiz âyetinde bir sınır çizilir ve hidayet verenin peygamber değil Allah olduğu, Allah'ın da ilahî hikmetin bir parçası olarak herkese doğru yolu göstermediği anlatılır.

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُ ۗ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ ۭ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَآءَ وَجْهِ اللّٰهِ ۭ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُّوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ

Onları hidayete erdirmek sana ait değildir. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir. *Hayır olarak ne harcarsanız, kendiniz içindir. Zaten siz ancak Allah'ın rızasını kazanmak için harcarsınız. Hayır olarak*

her ne harcarsanız -hiç hakkınız yenmeden- karşılığı size tastamam ödenir. (el-Bakara 2/272)

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'e (s.a.) düşen vazifenin sadece tebliğ olduğuna dair de çok sayıda ayet vardır. Bunlardan bazılarını nakletmek istiyoruz. Bu ayetler bize insanın öz tercihinin bazen yanlış da olabileceğini ve insanların gerçek bir tebliğ ve duyurudan sonra kendi hallerine bırakılmalarının uygun olacağını öğretiyor:[16]

Eğer bu çağrıya sırtlarını dönerlerse, hoş biz de seni üzerlerine bekçi göndermedik ya! Senin görevin sadece tebliğdir. Biz insana tarafımızdan bir nimet tattırırsak o ferahlar, şımarır. Ama başlarına, yine kendi işledikleri hatalar sebebiyle bir sıkıntı gelirse insan hemen nankörleşir. (eş-Şûrâ 42/48)

Allah'a itaat edin, Resulullaha itaat edin ve onlara karşı gelmekten sakının. Eğer ona sırtınızı dönerseniz bilin ki peygamberimizin görevi sadece tebliğden ibarettir. (el-Mâide 5/92)

Peygambere düşen sorumluluk, sadece tebliğ etmektir. Allah sizin açığa vurduğunuz ve gizlediğiniz her şeyi bilir. (el-Mâide 5/99)

Eğer bunca nimetlere rağmen yüz çevirirlerse sen sorumlu değilsin. Çünkü senin açık tebliğden başka bir görevin yoktur. (en-Nahl 16/82)

---

16 Tebliğ görevi ile ilgili bu beş ayet sırasıyla şunlardır:

- فَاِنْ اَعْرَضُوا فَمَآ اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا ۭ اِنْ عَلَيْكَ اِلَّا الْبَلَاغُ ۭ وَاِنَّآ اِذَآ اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا ۚ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ فَاِنَّ الْاِنْسَانَ كَفُوْرٌ

- وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا ۚ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا اَنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ

- مَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ

- فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ

- قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ ۚ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ ۭ وَاِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا ۭ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ

De ki: Allah'a itaat edin; Peygamber'e de itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz şunu bilin ki, Peygamber'in sorumluluğu kendisine yüklenen (tebliğ görevini yapmak), sizin sorumluluğunuz da size yüklenen (görevleri yerine getirmeniz)dir. Eğer ona itaat ederseniz, doğru yolu bulmuş olursunuz. Peygamber'e düşen, sadece açık seçik duyurmaktır. (en-Nûr 24/54)

C. İNSANLARIN FITRATLARINDA AYRIŞMAYA ve FARKLI OLMAYA DAİR VAR OLAN BAZI MENFİ ÖZELLİKLERİ DIŞA VURMALARI

Yukarıda insanların tamamının tek bir hakikatte ve doğruda birleşmediği ve birleşmeyeceği ile ilgili Kur'ânî bilgileri sunduk ve peygamberlerin bu noktada zorlayıcı olmamaları gerektiğine dair bazı ayetler naklettik. Şimdi de insanların benliklerinde bulunan bazı özellikler sebebiyle ayrışmaya dönük davranışlar sergileyebileceklerini Kur'ân ayetleri yardımıyla göstermek istiyoruz.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿8﴾ ثَانِيَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿9﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَاَنَّ اللهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿10﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللهَ عَلٰى حَرْفٍ فَاِنْ اَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَاَنَّ بِهِ وَاِنْ اَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَ ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ﴿11﴾ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿12﴾ يَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُ اَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ ﴿13﴾

İnsanlardan bazısı, bir bilgisi, bir rehberi ve (vahye dayanan) aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde, sırf Allah yolundan saptırmak için yanını eğip bükerek (kibir ve azamet içinde) Allah hakkında tartışmaya kalkar. Onun için dünyada bir rezillik vardır; kıyamet gününde ise ona yakıcı azabı tattıracağız. ***O vakit kendisine: "İşte bu, dünyada işlediklerinin cezasıdır. Yoksa Allah kullarına en ufak bir haksızlık bile yapmaz." denilir. İnsanlardan kimi Allah'a yalnız bir yönden kulluk eder. Şöyle ki: Kendisine bir iyilik dokunursa buna pek memnun olur, bir de musibete uğrarsa çehresi değişir. O, dünyasını da, ahiretini de kaybetmiştir. İşte bu, apaçık ziyanın ta kendisidir.*** *O, Allah'ı bırakıp,*

kendisine ne faydası, ne de zararı dokunacak olan şeylere yalvarır. Bu, (haktan) büsbütün uzak olan sapıklığın ta kendisidir. Hatta bazen da kendisine zararı yararından çok olacak kimselere yalvarıp yakarır. Ne kötü bir efendi, ne fena bir yandaştır o! (el-Hac 22/8-13)

Hac sûresinden nakletmiş olduğumuz bu âyetlerden ilk ikisi bize kendini bilmez cahil ve ukelâ bir insan tipolojisinden bahsediyor. Normalde her toplum insana haddini bilmesini, bilmediği konular hakkında biliyormuşçasına kanaat serdetmemesini telkin eder ve böyle olmayanları da kınar. Bu gerçeğe rağmen insan zaman zaman ya kendisini öne çıkarıp tanıtmak ya kuru bir inat gütmek için ukelâ tavırlar sergileyerek doğruları ters yüz etmeye ve yanlışları doğru gibi göstermeye çalışır. Böyle tiplere her devirde siyaset arenasında da çok rastlanır. Mekke siyasetinin en meşhur figürü Ebû Cehil'in İslâm ve Hz. Muhammed (s.a.v.) ile ilgili nasıl da yanıltıcı konuştuğu, bilmediği konular hakkında kesin (!) fikirler ileri sürdüğü siyer kitaplarında anlatılır. Şimdi, böylesi bir tipin bazı insanları da etrafına toplayarak bir toplumsal faaliyet yürüttüğünü farz edelim. Böylesi bir şahsın ve yandaşlarının içinde bulunduğu toplumda birlik ve düzen nasıl ve nereye kadar kurulabilir.

Sûrenin 11. âyetinde yer alan "***İnsanlardan kimi Allah'a yalnız bir yönden kulluk eder. Şöyle ki: Kendisine bir iyilik dokunursa buna pek memnun olur, bir de musibete uğrarsa çehresi değişir.***" şeklindeki ibare bize müslümanlar içinde kendi menfaatlerini öne çıkaran grupların olabileceğini ve bunların kendi faydalarını merkeze alarak hareket edebileceklerini de gösteriyor. Buna göre bu tip insan ve bunların oluşturduğu grup için toplumun diğer fertlerinin menfaati ve yararı asla önemli değildir. Varsa yoksa kendi şahsının, grubunun ve cemaatinin menfaatidir. Devletten yararlandığında devlet iyidir, ama devlet onun haksız menfaat kanallarını tıkarsa devlet kötüdür ve hemen yıkılmalıdır. Bu yolda meşru-gayri meşru ayrımı gözetilmeksizin her yol denenmelidir.

Bu âyet grubu içinde yer alan " *O, Allah'ı bırakıp, kendisine ne faydası, ne de zararı dokunacak olan şeylere yalvarır. Bu, (haktan) büsbü-*

tün uzak olan sapıklığın ta kendisidir. Hatta bazen da kendisine zararı yararından çok olacak kimselere yalvarıp yakarır. Ne kötü bir efendi, ne fena bir yandaştır o" şeklindeki ayetler ise insanın bazen gözüne perde inebileceği, gerçekleri ayırt etme bakımından basiretinin kapanabileceği, bazı kereler kendisine yaptığında faydası, yapmadığında ise zararı dokunmayacak olan işlere kalkışabileceği bazen de zararı faydasından çok olan kimselerin etrafında el pençe duracağı, onlara yalvarıp yakaracağı anlatılır. Bunlardan 12. âyette her ne kadar ima putlara yönelik ise de 13. âyette bazı kişilerden söz edildiği anlaşılmaktadır. Buradan sûrenin aynı zamanda bazı menfaat odaklarına da göndermede bulunduğu, bazı aklını kullanamayan kişilerin kendilerine zararları faydalarından çok olan kimselerin arkalarına takılabileceği hatırlatılmaktadır.

İnsana emanetin yüklenmesinden bahseden âyette insanın aynı zamanda zalim ve cahil olduğuna da dikkat çekilir. 73. âyette yer alan ifadeler bize bir önceki âyetteki zâlim ve câhilllerin tüm insanlar değil münafık erkek ve kadınlar ile müşrik erkek ve kadınlar olduğunu söylüyor ise de âyetin sonundaki "Allah'ın mü'min erkek ve kadınların tevbesini kabul edeceği" şeklindeki ek aslında mü'minlerin de zalimlik ve cahillik fiillerini yapabileceğini gösteriyor. Ayetlere birlikte bakalım:

اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ اِنَّهٗ كَانَ ظَلُوْمًا جَهُوْلًا ﴿72﴾ لِيُعَذِّبَ اللّٰهُ الْمُنٰفِقِيْنَ وَالْمُنٰفِقٰتِ وَالْمُشْرِكِيْنَ وَالْمُشْرِكٰتِ وَيَتُوْبَ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُؤْمِنٰتِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ﴿73﴾

Biz emâneti, göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar, on(un sorumluluğun)dan korktular; onu insan yüklendi; (fakat onun ağır sorumluluğunu tam kavrayamadı) doğrusu o, çok zâlim, çok câhildir. (Allah bu emaneti insana vermek sûretiyle), münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap edecek, inanan erkeklerin ve inanan kadınların da tevbesini kabul buyuracaktır. Allah bağışlayandır, merhamet edendir. (el-Ahzâb 33/72-73)

Ahzâb sûresinde yer alan bu âyetler aslında büyük emaneti yüklenen insanın pek öyle sorunsuz bir varlık olmadığını zaman zaman yanlışlar yapabileceğini ve emanete hıyanette bulunabileceğini göstermektedir. Burada soru şudur: İçlerindeki inananların bile hatalar yaptığı ve tevbe ettikleri takdirde bağışlandığı bir insan topluluğu nasıl olacak da birlik ve bütünlüğün zirvesinde olan bir toplum ve devlet oluşturabilecektir. Üzerinde düşünülmesi gereken asıl konu budur.

D. KUR'ÂN'A GÖRE TOPLUMSAL BİRLİK ve BÜTÜNLÜĞÜN İMKÂNI ve ŞARTLARI

Allah bir yandan tüm insanlığın tek bir ümmet olamayacağını, Müslümanların da kendi aralarındaki ihtilafları gerekçe göstererek ayrılığa düşebileceklerini, hatta birbirinin kanına girebileceklerini bildirirken öte yandan da Müslümanlardan ümmet-i vasat (el-Bakara 2/143) ve hayırlı bir ümmet (Âl-i İmrân 3/110) olmasını bekler. Kur'ân üzerine yapılacak derinlikli bir inceleme ve toplumlara dair yapılacak kapsamlı bir çalışma bize toplumsal birlik ve bütünlüğün çok hassas dengeleri olduğunu ve bu hassas dengeler dikkate alınmadan yapılacak her türlü çalışmanın akametle sonuçlanacağını gösterir. Buradan baktığımızda Kur'ân'ın ortaya koymaya çalıştığı toplum modelinin gerçekçi ve gerçekleri kabul eden bir toplum modeli olduğunu söyleyebiliriz. Yani öyle bir toplum oluşturulmalı ki bu toplum insanların farklılıklarını problem olarak görme yerine toplumun gelişimi için fırsata çevirebilmelidir. İnsan yaratılışı ve yaratılıştan getirdiği bir takım özellikler sebebiyle bir taraftan problem üretirken öte yandan bu değişik ve değişken yapısı ile pek çok imkân ve fırsata kapı aralamaktadır.

Allah çok zengin bir şekilde döşenen üstü ve altı sayısız hazineler ve nimetler barındıran yerkürenin insan tarafından değerlendirilmesini ve imar edilmesini istiyor. Bunu sağlamanın yolu insanın evren gibi renkli bir kişiliğe sahip olmasından geçiyor. Kuşu gören insan kuş gibi uçmayı hayal edemiyorsa ve bunu başarma yolunda adım atamıyorsa veya atmıyorsa ya kendisi böyle bir yaratılışta de-

ğildir ya da kendisine bahşedilen özellikleri kullanmıyor demektir. Gök gürleyip şimşek çaktığında ortaya çıkan sesi ve ışığı merak etmeyen bir insan Allah'ın onda var ettiği araştırmacı ruhu ve icat yetisini fark edemiyor demektir. Aslında öldürdüğü kardeşine ne yapacağını bilemeyen Kâbil'e karganın yol göstermesi Kâbil'in de kendisine gösterilen bu yolu benimsemesinden hareketle diyebiliriz ki insan daha ilk günden itibaren evrenden bir şeyler öğrenmiş ve evreni kendi işine yarar hale getirmek için çaba sarf etmiştir. Kabil ile Hâbil'in aralarında çıkan ihtilaf her ne kadar uygun bir davranış olmasa da insanlar arasında var olan rekabet ruhunu hatırlattığı için önemlidir. İçinde rekabet ruhu olmayan bir toplum ilerleyemez. Hz. Peygamberin devesinin diğer develer ile yarıştığını ve çoğu zaman birinci geldiğini biliyoruz. Savaşa katılmak isteyen çocuk yaştaki iki sahabeyi güreştirip onlardan gâlip gelene savaşa katılma izni vermesi yine rekabet ruhu ile alakalıdır.

Allah'ın insana bahşetmiş olduğu bazı özellikler onun diğeri ile yarışmasını ve mücadele etmesini sağlıyorsa da Allah taraflardan hiç birisine gayri ahlâkî bir davranış sergileyerek diğerini geçmesini öğütlemez. Aksine Allah insanın âdil olmasını hatta ortaya çıkacak sonuç kendisinin ana-babasının ve akrabalarının zararına da olsa adaletten ayrılmamasını ister. Bize göre toplumsal hayatta birlikte yaşamanın ve sulh ve sükûn içerisinde hayat sürmenin anahtarı farklılıkları inkâr etmek değil insanların kendilerini hak, hukuk ve adalet çerçevesinde ortaya koymalarının temin edilmesidir. Eğer bir kimse başkalarının hakkını gasp ederek zengin oluyorsa böylesi toplumda birlik ve beraberlik ruhu zedelenmiş demektir. Eğer aklı, zekâsı ve çalışkanlığı ile gelebileceği üst makamlara gelemeyen bir kimsenin hakkı ona teslim edilmiyor aksine kabiliyetsiz ve tembel biri farklı gerekçeler ile hak etmediği bir makamda bulunuyor ise böylesi toplumda birlik ve bütünlük olmaz. Eğer bir grup insan veya bir bölge halkı dili, ırkı, etnik durumu sebebiyle bazı haklardan mahrum bırakılıyor fakat diğerlerine bunlar gibi davranılmıyor hak etmedikleri şeyler bile veriliyorsa böylesi toplumda birlik ve beraberlik olmaz. Bu sebeple insanlar arası serbest rekabet şartları açık

ve şeffaf olmalı ve insanlar elde etmek istedikleri şeyleri kabiliyetleri ve çabaları ile elde edebilmeliler. Adalet, insaf, açık ve şeffaf rekabet toplumlar için ekmek ve sudan daha gereklidir. Aşağıda yer verdiğimiz Kur'ân ayetleri bize bu gerçekleri çok üst perdeden söylüyor hatta haykırıyor:

Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, anababanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, büker (doğru şahitlik etmez), yahut şâhitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır. (en-Nisâ 4/135).

Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adalete uygun tarzda hüküm vermenizi emreder. Allah bununla, size ne de güzel öğüt veriyor! Şüphe yok ki Allah semî ve basîrdir (sözlerinizi de, hükümlerinizi de hakkıyla işitir, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görür). (en-Nisâ 4/58).

Allah adaleti, hatta adaletten de fazla olarak ihsanı, en güzel davranışı ve muhtaç oldukları şeyleri yakınlara vermeyi emreder. Hayâsızlığı, çirkin işleri, zulüm ve tecavüzü yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir. (en-Nahl 16/90)

Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış) tır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir. (el-Mâide 5/8)

Biz kıyamet gününe mahsus, öyle doğru ve hassas teraziler koyacağız ki, hiçbir kimseye zerre kadar haksızlık edilmez. Hardal tanesi ağırlığınca da olsa, yapılan iyi veya kötü işi oraya getirip tartarız. Hesap görücü olarak Biz fazlasıyla yeteriz. (el-Enbiyâ 21/47)

Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri geldiği zaman, aralarında adaletle hükmedilir ve onlara asla zulmedilmez. (Yûnus 10/47)

Bir toplum hangi inanç ve değer üzerine olursa olsun onda olmazsa olmaz şart adalet ve serbest rekabettir. Bunların kendisinde hayat bulduğu toplum birlik ve bütünlüğün asgari şartını yerine getirdiği için iç barışa ulaşma noktasında mesafe almaya başlar. İslâm toplumunda buna ek olarak toplumsal hayatı daha da yaşanır hale getiren bazı başka değerler de bulunmaktadır. Bunun başında ihsân ve îsâr gelir. Yani Müslüman aynı zamanda adaletin de ötesine geçer ve aynı ortamı ve coğrafyayı birlikte paylaştığı Müslüman kardeşi için gerektiğinde kendisine ait olan şeyleri sarf ederek iyilikte bulunur, toplumun ihtiyaç duyduğu konularda kendi öz malını ve imkânlarını seferber eder. İslâm'daki vakıf ruhu böyle doğmuştur. Müslümanların kendilerine ait olan mal veya menfaati diğer insanların faydalanması için süresiz olarak Allah rızası için bağışladığına dair sayısız örnek bulunmaktadır. Bu noktada Osmanlı toplumunun dünyada benzeri bulunmayan bir öncülüğü ve önceliği vardır. Îsâr ise eşit şartlarda da olsa ya da diğeri kendisinden daha az ihtiyaç duysa onu kendisine tercih etmektir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ayet bize günlerce aç olduğu halde kendisine gelen bir yiyeceği bundan habersiz olarak isteyen bir Müslümana vererek kendisi daha muhtaç iken onu kendi nefsine ve ailesine tercih eden Hz. Ali'nin davranışını şöyle aktarır:

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْاِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ اِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا اُوْتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰٓ اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ۖ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَاُولَٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ۚ﴿9﴾ وَالَّذِينَ جَاۤؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْاِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا رَبَّنَآ اِنَّكَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿10﴾

Bunlardan önce Medine'yi yurt edinip imana sarılanlar ise, kendi beldelerine hicret edenlere sevgi besler, onlara verilen ganimetlerden ötürü içlerinde bir kıskanma veya istek duymazlar. Hatta kendileri ihtiyaç duysalar bile o kardeşlerine öncelik verir, onlara verilmesini tercih ederler. Her kim nefsinin hırsından ve mala düşkünlüğünden kendini kurtarırsa, işte felah ve mutluluğa erenler onlar olacaklardır. Onlardan sonra gelenler (başta muhacirler olarak, kıyamete kadar gelecek mü'minler): "Ey kerim Rab-

bimiz, derler, bizi ve bizden önceki mü'min kardeşlerimizi affeyle! İçimizde mü'minlere karşı hiçbir kin bırakma! Duamızı kabul buyur ya Rabbenâ, çünkü Sen raufsun, rahîmsin!". (el-Haşr 59/9-10)

Hz. Peygamber (s.a.v.) özellikle Mekke döneminde sahabenin ahlâklı ve erdemli yetişmesi için çok büyük çaba sarf etmiştir. Onun sahabeyi eğitmesi tüm hayatı boyunca devam etmiş ve pek çok konuşmasında onları Müslüman kardeşlerine karşı affedici olmaya, cömert davranmaya, diğergâmlığa teşvik etmiştir. Allah Resûlü bir yandan herkesi kendi aralarında âdil olmaya teşvik ederken öte yandan alacaklı olanın mümkünse alacağı konusunda ısrarcı olmamasını, vereceği olanın da vereceğini vermek için gayret göstermesini istemiştir. Mali durumu iyi olanların, sırf Allah rızası için karz-ı hasen adıyla ihtiyaç sahiplerine mali destek sağlamasını öğütlemiştir. Medine'de uygulanan kardeşlik (mu'âhât) uygulaması Müslümanların birlikte yaşama adına gösterdikleri fedakârlığın boyutunu ortaya koyma bakımından çok önemlidir. Öteden beri malını İslâm yolunda harcamaktan sakınmayan fakat kendisi için fakirce yaşamayı tercih eden Hz. Ebû Bekir ile ilgili bir olay çok dikkat çekicidir. Hz. Ebû Bekir muhacirlerin fakirlerinden ve Bedir gâzilerinden olan Mistah b. Üsâse'ye uzun zamandan beri mali yardımda bulunuyordu. Mistah'ın Hz. Âişe'ye yönelik yürütülen ifk hadisesine karıştığı sabit olunca Ebû Bekir bu işe alınıp yemin ederek artık ona yardım etmeyeceğini söyleyince inen ayet Ebû Bekir'i uyarmış ve yardıma devam etmesini istemiştir. Çünkü zaten Mistâh'a had uygulanarak şer'î ceza verilmiştir. Bir de maddi olarak cezalandırılması bu fakir kişinin toplumdaki rolünü yerine getirmesi ve toplumsal denge bakımından uygun görülmemiştir. İlgili âyet şu şekildedir:

İçinizden fazilet ve imkân sahibi olanlar, akrabalara, fakirlere, Allah yolunda hicret etmiş olanlara sadaka vermeme hususunda yemin etmesinler! Affedip müsamaha göstersinler. Siz de Allah'ın sizi affedip müsamaha

göstermesini arzu etmez misiniz? Allah gerçekten gafurdur, rahîmdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur) (en-Nûr 24/22).[17]

İslâm toplumu bir yandan birlik ve beraberliği kendi içinde geliştirdiği böylesi bir sistem ile yürütürken öte yandan da insanın ve insan topluluklarının yapabileceği hatalara, fitne ve fesada karşı tedbir alır. Yani İslâm hiçbir toplumun ve hiçbir ferdin mutlak manada günah ve suçtan uzak duracağını ve cennette bulunuyormuş gibi davranacağını öngörmez. Bunun için de bazı tedbirler alır ve müeyyideler geliştirir. İslâm'da ferde ve topluma yönelik işlenen suçların cezası ağırdır. Kısas bu sebeple emredilmiştir. İslâm toplumunda yaşayan her bir fert iyilik yaptığında iyilik göreceğini kötülük yaptığında ise bunun cezasına çarptırılacağını bilir. Bu noktada hiçbir istisna bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma (r.a.) ile ilgili olarak söylemiş olduğu "Allah'a yemin ederim ki eğer hırsızlık yapan Muhammed'in kızı Fâtıma olsaydı onun da elini keserdim"[18] şeklindeki söz toplumsal hayattaki suç-ceza dengesinin ne kadar önemli olduğunu gösterir. Kur'ân ferdi suçlara karşı daha esnek davranıp taraflar arasında sulh yapılabileceğini söylerken toplumsal suçlarda genellikle bu istisnaları getirmez. Meselâ yol kesen, insanların emniyetini ihlal eden, toplumda fitne ve fesat çıkaran kimselere devlet başkanının da yetkisi dâhilinde daha ağır cezalar verilir. Bunun en temel nedeni toplumsal birlik ve bütünlüğün ve toplumun emniyet ve güveninin her şeyin önünde olmasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de haram aylardan bahsedilir ve bu aylara saygı gösterilmesi istenir. Ama bu aylar dâhilinde Müslümanların emniyetinin ihlal edilmesi, Müslümanlara saldırılması söz konusu olursa Müslümanlar hemen karşı koyarlar. Çünkü fitne, ölmek ve öl-

---

17 İlgili âyet şu şekildedir:
وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ اَنْ يُؤْتُوا اُولِي الْقُرْبٰى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا اَلَا تُحِبُّونَ اَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

18 Buhârî, "Enbiya", 54, "Hudud", 12; Müslim, "Hudud", 8-9; Ebû Davud, "Hudud", 4.

dürmekten daha kötü bir şeydir. Yani huzurlu bir şekilde hayatını idame ettiren toplumun emniyetinin ihlal edilmesi ve huzurunun kaçırılması affedilemeyecek bir konudur.

Sizinle savaşanlara karşı, siz de Allah yolunda savaşın. Fakat haksız yere saldırmayın. Muhakkak ki Allah haddi aşanları sevmez. Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, adam öldürmekten beterdir. Yalnız, onlar, Mescid-i Haram'ın yanında sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla orada savaşmayın, Fakat onlar size savaş açarlarsa siz de onlarla savaşın. İşte kâfirlerin cezası böyledir. Şayet onlar vazgeçerlerse (siz de savaştan vazgeçin). Zira Allah çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur. Fitne tamamen yok edilinceye ve din de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Şayet vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur. Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır. Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah müttakîlerle beraberdir (el-Bakara 2/190-194).

Kur'ân-ı Kerîm'in penceresinden baktığımızda fitnenin olduğu yerde durmayıp sirâyet eden bir şey olduğunu görürüz. Eğer tek tek Müslümanlar hatta topyekün İslâm toplumu fitne ve fesada, fitnecilere ve fesatçılara karşı cephe almaz ise zaman gelir bu fitne kendilerine de zarar vermeye başlar. Kurtuluş da belki imkânsız hale gelir. Bugün bir zamanlar önemsemediğimiz şeylerin başımıza ne büyük belalar açtığını hepimiz görüyoruz ama iş işten geçmiş oluyor. Doğrusunu söylemek gerekirse Polyannacılık oynayıp herkese şirin görünmeye gerek olmadığı gibi bazı konularda vakitlice davranmak ve tedbir almak da gerekir. Kur'ân-ı Kerîm'e kulak verelim:

وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet eder). Biliniz ki, Allah'ın azabı şiddetlidir. (el-Enfâl 8/25)

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لاَ تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلّهِ فَإِنِ انتَهَوْاْ فَإِنَّ اللّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! (İnkâra) son verirlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görür. (el-Enfâl 8/39)

Müslümanlar Medineye hicret ettiğinde Allah Resulü burada örnek bir toplum oluşturmak istedi. Bu toplumda Yahudi kendi inançları doğrultusunda yaşayacak, Müslümanlar da kendi inançları doğrultusunda davranacaktı. Medine vesikasının çizdiği çerçeve taraflara huzur içinde yaşama imkânı veriyordu. Ne var ki Yahudiler toplumun huzurunu kaçıracak işlere kalkışınca ve Medine vesikasına aykırı davranınca Allah buna müsamaha göstermedi ve Resûlullah'tan (s.a.v.) gerekli tedbirleri almasını istedi. Yahudilerin tek tek Medine'den sürülmesi toplumun birlik ve bütünlüğünü sarsmaya teşebbüs etmeleri ve fiilen bazı yanlış yollar denemeleri sebebiyledir. Yoksa onların Medine'den çıkarılması için özel bir kasıt bulunmamaktadır. Hatta Medine ve civarında sürekli olarak uyum içinde yaşayan bazı Yahudiler bulunmuş ve bunlara İslâm'a girmeleri noktasında bir baskı da yapılmamıştır. Bir örnek vermek gerekirse, Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudilerin İslâm toplumunda Resûlullah (s.a.) efendimizi zor durumda bırakmak için iki anlama gelen ve hakaret içeren tevriyeli kelimeler kullanmaları şöyle nakledilir:

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ وَلَٰكِن لَّعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا

Yahudilerden bir kısmı, bazı sözleri aslî şeklinden ve mânasından saptırır, mesela: "İşittik" (ama isyan ettik), "işit" (hay işitmez olası!) ve "râina" derler. Bu sözleri, ağızlarını eğip bükerek güya vaziyeti kurtarmak ve dinle alay etmek için söylerler. Halbuki onlar sadece "İşittik ve itaat ettik", "İşit!", "unzurnâ (bizi de gözet)" deselerdi kendileri için elbette daha hayırlı ve daha dürüst bir iş olurdu. Fakat Allah, inkârları yüzünden onları rahmetinden kovdu. Artık onlar pek az iman ederler. (en-Nisâ 4/46)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Ey iman edenler! "râinâ" demeyin, "unzurnâ" deyin ve iyi dinleyin, kâfirler için elemli bir azap vardır. (el-Bakara 2/104)

Yahudilerin Medîne'de selam verirken "es-selâmu aleyküm"e benzer bir tarzda "bela ve ölüm üzerinize olsun" anlamında "es-sâmu aleyküm" de dedikleri bilinmektedir. Bu sebeple Resûl-i Ekrem onlara cevaben sadece "sizin de üzerinize olsun" anlamında "ve aleyküm" demiş ve arkadaşlarını "Yahudiler sizden birine selam verdiğinde 'es-sâmu aleyküm' derler. Siz de onlara 've aleyküm' şeklinde cevap verin." diyerek uyarmıştır.[19]

Aynı şekilde Medine'de bir hayli sayıları olan münafıklar da İslâm toplumunu sıkıntıya sokuyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm münafıklar ile ilgili çok ağır ifadeler kullandı ve Hz. Peygamber'in onlarla olan ilişkisinde dikkatli olması istendi. Onların bir tuzak olarak açmayı planladığı mescid Kur'ân tarafından Mescid-i Dırar olarak adlandırıldı. Çünkü münafıklar dinî bir sembol ve kutsal bir mekân üzerinden Müslümanlar arasına ikilik sokmayı ve toplumda bir fitne ve fesat çıkarmayı arzuluyorlardı. Konu Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılır:

(Münafıklar arasında) bir de (mü'minlere) zarar vermek, (hakkı) inkâr etmek, mü'minlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resûlüne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescid kuranlar ve: (Bununla) iyilikten başka birşey istemedik, diye mutlaka yemin edecek olanlar da vardır. Halbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder. "O Mescid-i Dırar'da hiç bir zaman namaz kılma! Ta ilk günden, temeli takvâ üzere kurulan mescidde namaza durman daha münasiptir. Orada, maddî ve manevî kirlerden arınmayı seven kimseler vardır. Allah da temizlenenleri sever. Binasını, Allah'a karşı gelmekten sakınma ve Onun rızasını kazanma temelleri üzerine kuran kimse mi hayırlıdır; yoksa yapısını, yıkılmak üzere olan bir uçurum kenarına kurarak onunla beraber cehenneme yuvarlanan mı? Allah zalimler gürûhunu hidâyet etmez, umdukları-na eriştirmez. Yaptıkları bina, kendileri geberip de kalpleri parçalanıncaya

[19] Ebû Dâvud, "Edeb", 149.

kadar, içlerinde hep bir ukde olarak kalacak. Allah her şeyi çok iyi bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir (et-Tevbe 9/107-110).

Günümüzde dünyanın çeşitli bölgelerinde bazı kimseler ve gruplar İslâm merkezleri ve mescidler adıyla yapı kurmakta ve burada sözüm ona din adına hizmet yürütmektedirler. Aslında bunların asıl gayesi din ve dinin başarısı, müslüman toplumun genişlemesi ve ilerlemesi değil kendi grup ve cemaatlerinin büyümesi ve gelişmesidir. Kâdiyânîler, Bahâîler, katı Selefîler ve bazı Şii gruplarının yaptıkları bunlardan farklı değildir.

E. ALLAH'IN MÜSLÜMANLARIN BELLİ MÜŞTEREKLERDE BİRLEŞMESİNİ VE ORTAK HAREKET ETMESİNİ İSTEMESİ

Kur'ân-ı Kerîm İslâm toplumunu korumak için bir yandan olumsuzluk çıkarabilecek İslâm dışı unsurları uyarır ve onlara çeki düzen verirken öte yandan da Müslümanların kendi aralarında problem çıkarmamasını ister, çıktığında da bunu nasıl çözmeleri gerektiğini anlatır. Kur'ân-ı Kerîm Müslümanların sıfır problemle yaşamaları gerektiğini ve böyle de yaşayacaklarını önermez, Müslümanların da fitne ve fesada sebebiyet verebileceğini, haksızlık yapabileceğini ve hatta grup grup bölünebileceğini ve bölünen bu grupların birbiri ile çarpışabileceğini öngörür. Böyle bir durum zuhur ettiğinde olay büyümeden çözülmesi yönünde telkinlerde bulunur. Konuya bir başlangıç olmak üzere Âl-i İmrân sûresinde yer alan ve Evs ile Hazrec'in bir zamanki kavgasını hatırlatan bir pasaj nakletmek istiyoruz:

وَاعْتَصِمُواْ بِحَبْلِ اللّهِ جَمِيعًا وَلاَ تَفَرَّقُواْ وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَاء فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنتُمْ عَلَىَ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ. وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿104﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَـئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿105﴾

Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz. Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır. Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır. (Âl-i İmrân 3/104-105)

Allah bu iki kabilenin bir zamanki halini anlatırken birbirleriyle olan kavgalarını ateş çukurunun kenarında yapılan kavgaya benzetiyor ve bu kavga sonunda taraflardan birinin veya her ikisinin ateş çukuruna düşüp helak olacağını hatırlatıyor. İslâm tarihi kaynakları bize bu iki topluluğun Müslüman olduktan sonra da özellikle yahudilerin ve münafıkların ayartması neticesinde asabiyet hissi ile zaman zaman kavgaya tutuşma aşamasına geldiğini ama buna meydan verilmediğini bildirmektedir.

Aşağıdaki ayetler ise biz Müslümanların hiç duymak istemediği ama şu veya bu şekilde ortaya çıkmasına katkıda bulunduğu aile içi kavgadan yani kardeş kavgasından bahsetmektedir:

وَاِنْ طَآىِٕفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ اقْتَتَلُوْا فَاَصْلِحُوْا بَيْنَهُمَا ۚ فَاِنْ بَغَتْ اِحْدٰىهُمَا عَلَى الْاُخْرٰى فَقَاتِلُوا الَّتِيْ تَبْغِيْ حَتّٰى تَفِيْٓءَ اِلٰٓى اَمْرِ اللّٰهِ ۚ فَاِنْ فَآءَتْ فَاَصْلِحُوْا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَاَقْسِطُوْا ۗ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِيْنَ ﴿9﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُوْنَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوْا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ ﴿10﴾

Mü'minlerden iki topluluk çarpışacak olursa, aralarını bulup-düzeltin. Şayet biri diğerine tecavüzde bulunacak olursa, artık tecavüzde bulunanla, Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın; eğer sonunda (Allah'ın emrini kabul edip) dönerse, bu durumda adaletle aralarını bulun ve (her konuda) âdil davranın. Şüphesiz Allah, âdil olanları sever. Mü'minler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını bulup-düzeltin ve Allah'tan korkup-sakının; umulur ki esirgenirsiniz (el-Hucurât 9-10).

Müslümanların birlik ve beraberliğini sağlayacak ve devamlı kılacak şeylerden biri de sevgidir. Müslüman Müslüman kardeşini sever ve onun mutluluğu ile mutlu olur onun hüznüyle hüzünlenir. Eğer durum böyle değil de tersi ise işte o İslâm toplumu felakette demektir. Aşağıda da görüleceği gibi bu âyet grubunda yer alan "***Eğer siz birbirinize yardımcı olmazsanız, dünyada fitne kopar, müthiş bir bozukluk, bir fesat ortaya çıkar.***" şeklindeki ibare bizlere çok büyük bir yük ve görev yüklemektedir. Bize bu konuyu Muhacir-Ensar ilişkisi üzerinden aktaran Kur'ân-ı Kerîm'e kulak verelim:

İman edip Allah yolunda hicret edenler, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenlerle onları barındıran ve onlara yardım eden Ensar var ya, işte bunlar birbirlerinin velileridir (malda da birbirlerinin vârisidirler). İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret etmedikçe, sizin için mirasda onlara hiçbir velayet yoktur. Bununla beraber eğer din hususunda sizden yardım isterlerse sizinle aralarında sözleşme bulunan bir topluluk aleyhine olmamak şartıyla, onlara yardım etmeniz gerekir. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir. ***Dini inkâr edenler birbirlerine sahip çıkarlar. Eğer siz birbirinize yardımcı olmazsanız, dünyada fitne kopar, müthiş bir bozukluk, bir fesat ortaya çıkar. İman edip hicret edenler, Allah yolunda cihad edenlerle onlara kucak açıp yardım eden Ensar var ya, İşte gerçek mü'minler bunlardır. Bunlara bir mağfiret, pek değerli bir nasip vardır. Bunlardan sonra iman edip hicret edenler, sizinle beraber cihad edenler var ya, işte onlar da sizdendir. Allah'ın hükmüne göre, akrabalık yönünden yakınlıkları olanlar, birbirlerine vâris olmaya daha lâyıktırlar. Muhakkak ki Allah her şeyi hakkıyla bilir*** (el-Enfal 8/72-75).[20]

---

[20] Âyetlerin metni şu şekildedir:

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللهِ وَالَّذِينَ اٰوَوْا وَنَصَرُوا اُولٰٓئِكَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ۘ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتّٰى يُهَاجِرُوا ۚ وَاِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ اِلَّا عَلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿72﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ۘ اِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْاَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ ﴿73﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ

Teorik olarak insanın olduğu yerde ihtilaf da olabilir. Ancak kendisine diğer insanların da ıslah edilmesi görevi verilen Müslüman bu ağır görevi yerine getirebilmek için Müslüman kardeşi ile ilgili olan problemlerine çok fazla anlam yüklememeli ve affedici olmalıdır. Aksi takdirde aslî görevini yerine getiremez. Aşağıdaki ayet bize bu durumu çok veciz bir biçimde ifade etmektedir:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿45﴾

وَاَطِيعُوا اللهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا اِنَّ اللهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿46﴾

Ey iman edenler! Savaş esnasında karşı karşıya geldiğiniz düşman birliğine karşı dayanın, sebat edin ve Allah'ı çok zikredin ki felah bulasınız. ***Allah ve Resûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider.*** *Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.* (el-Enfâl 8/46)

Yukarıda da ifade edildiği üzere İslâm insanların aralarındaki problemleri büyümeden çözmelerini ister. Sulh ve selamet dini olan İslâm sulhu ve barışı çok hayırlı bir iş olarak vasfeder. Bu sebeple Müslümanların üç günden fazla birbiri ile küs kalması Allah Resûlü tarafından hoş karşılanmamıştır. Kur'ân-ı Kerîm bize sulhtan ve sulhu nasıl gerçekleştireceğimizden şöyle bahseder:

Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır. (el-Bakara 2/208)

Yeminlerinizden dolayı Allah'ı (O'nun adını), iyilik etmenize, O'ndan sakınmanıza ve insanların arasını düzeltmenize engel kılmayın. Allah işitir ve bilir. (el-Bakara 2/224)

Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen (in fısıldaş-

---

اللهِ وَالَّذِينَ اٰوَوْا وَنَصَرُوا اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿74﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَاُولٰٓئِكَ مِنْكُمْ وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللهِ اِنَّ اللهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿75﴾

ması) müstesna. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz. (en-Nisâ 4/114)

Kur'ân-ı Kerîm'in bazı medeni sûrelerinde müslümanların evlenme, boşanma, alışveriş, erkeklerin birbiriyle münasebetleri, kadınların kendi aralarındaki ilişkiler, anna-babaya ve yakınlara karşı olan vazifeler, komşuların hukuku, samimiyet, zayıflara ve yetimlere yardım gibi toplumsal düzen ve birlik açısından üzerinde durulması gereken konulara dair geniş bilgi verilir ve uyarılarda bulunulur. İslâm, güvenlik tedbirlerini ve adli kovuşturmayı toplumsal düzeni korumanın yegâne aracı olarak görmez, bunun yerine insanlara müslümanın dikkat etmesi gereken dini-ahlâkî kurallar ve dünya-ahiret dengesi açısından önemli olan görevler başlığı ile seslenir ve böylece herhangi bir zecri tedbire ve kovuşturmaya gerek kalmadan problemleri çözmek ister. Özellikle Hucurât sûresinde bu konuların birçoğu veciz bir biçimde anlatılır.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm hacim itibariyle çok büyük bir kitap olmasa da konusu gereği insandan ve insanlar arası ilişkilerden bu hacmine rağmen çokça bahseder. Böyle olunca insana ve onun toplumsal hayatına dair Kur'ân'da yer alan ayetleri bir bildiri içerisinde bütün yönleriyle ele almak imkânsıza yakın bir durum olarak görülmelidir. Bu sebeple biz bildirimizde toplumsal birlik ve bütünlüğün Kur'ânî temellerini çıkarmaya çalışırken öncelikle insanın nasıl bir varlık olduğundan, kabiliyet ve kapasitesinden, Allah'ın onun için öngördüğü hayat tarzından bahsetmeye ve bütün bunların toplumsal birlik ve bütünlükte nasıl bir fonksiyon icra edeceğinden bahsetmek istedik. Âyetler bize gösterdi ki evren gibi çok farklı ve değişken olan insanın olduğu yerde mutlak anlamda bir birlik ve bütünlükten söz etmek mümkün değildir. Tasarladığı insan gerçeği sebebiyle böyle bir sonucu Allah da istememiş, peygamberlerini de zaman zaman olmayacak bir işe çok fazla çaba sarf ettikleri için uyarmıştır. "Mutlak olarak gerçekleşmeyen birlik göreceli olarak gerçekleşebilir mi?" diye baktığımızda bunun Müslümanlar arasında gerçekleşebi-

leceğini ama bazı şartlarının ve handikaplarının olduğunu gördük. Hz. Peygamber'in yaşadığı bir dönemde onun Ebû Bekir ailesinden gelen eşine hayâsızlık isnadında bulunan sahabenin bulunuşu ve yaptıkları bu davranıştan dolayı ceza almaları ibretlik menfi bir örnek olarak verilebilir. Ama adına saadet asrı dediğimiz bu dönem –bazı olumsuz örneklere rağmen- tarihte toplumsal birlik ve beraberliğin ideal anlamda ve makul ölçüler içerisinde sağlandığı az sayıdaki örnekten biri belki de biriciği olarak görülmelidir.

Bildirimizin sonucunda yeniden hatırlatmamız gereken gerçeklerden biri de şudur: Kur'ân tarihte olan ve Hz Peygamber zamanında gerçekleşen hiçbir şeyi öznesine ve etkilenine bakarak asla gizlemez. Bu da bize toplumların açık ve şeffaf olması gerektiğini ve kendi problemleri ile yüzleşmeyi öğrendikleri takdirde toplumsal birlik ve beraberlik bakımından iyi bir mesafe kat edebileceklerini göstermektedir. Kur'ân'da yer alan adalet, iyilik, başkasını çekiştirmemek, zandan uzak durmak, yalana başvurmamak, başka insanları kendimize tercih etmek gibi vasıflardan bahseder ki bunlara riayet edildiğinde İslâm toplumunda birlik ve beraberliği sağlamanın başarı şansı ve yüzdesi artar. Nitekim Medine İslâm toplumunun bu konularda aldığı mesafenin onları çok yükseklere taşıdığını görebilmekteyiz.

Aile içinde kocanın karısına, karının kocasına, baba ve annenin çocuklarına bir şey demekten çekindiği, cadde ve sokaklarda, yolda ve çarşıda görülen bir yanlışa yapılan insanî bir müdahale ve tepkinin çekilip ateşlenen bir silah ile karşılık bulduğu günümüz toplumu bu kötü gidişe dur demeden birlik ve beraberliğin o huzur veren adını telaffuz ile yetinmekten öte bir şey yapamaz. Hâlbuki insanların hata ve kusurları kendilerine uygun bir dil ile söylendiğinde bu şahsileştirmemeli ve toplumun ıslahı için bir yol ve vesile olarak görülmelidir. Ferdiyetçiliğin bazı açılardan güzel olduğu söylenebilirse de bu, içinde yaşadığımız koca şehirleri kendi çevremize örülmüş görünmeyen sınırlar haline getiriyor ve bizi yabancılaştırıyorsa gün gelir yanına kiracı olarak gelen ve bir odasını kullanan kişi ile

konuşmak ve deşarj olmak için yol gözleyen yaşlı Avrupa insanını durumunu özler hale geliriz. Varsın insanlar makul ölçüler içinde bizi eleştirsin biz de başkalarını eleştirelim. Eleştirilerimizi medenî sınırlar içinde tutarak birbirimiz ile en azından bu yolla diyalog halinde kalabiliriz. Kopuklukların başlaması ve artması daha büyük marazi durumlar ortaya çıkaracağı için zaten bölünmüş olan toplumu daha fazla bölmek için küçük hilelere başvuranları başarılı kılarız. Bugün çevremizdeki Müslüman ülkelerde bulunan Müslümanların büyük işler yapmak adına sürekli küçük gruplara bölünmesi Kur'ân'ın hangi ayetine sığar, İslâm'ın neresinde kendisine yer bulur. Bu Kur'ân-ı Kerîm'in *"Başka her şeyden geçerek O'na tam gönül verin, O'na karşı gelmekten sakının, namazı hakkıyla ifa edin! Ve asla dinlerini parça parça edip kendileri de öbek öbek olan o müşriklerden olmayın! Öyle ki her hizip, kendi yanındakiyle böbürlenmektedir."* (er-Rûm 30/31-32) diye karşı olduğu ve eleştirdiği İslâm öncesi Arap cahiliye toplumundan farklı bir yapı olmayacaktır. Bilindiği gibi o vakit Araplar kabile çapında onlarca parçaya bölünmüş birbiri ile savaşıyorlardı.

8. TEBLİĞ

TOPLUMSAL BARIŞI TEHDİT EDEN UNSURLARA KARŞI DİN EĞİTİMİNİN GÜCÜ ve İŞLEVİ

Hüseyin YILMAZ♦

A. Giriş

Toplumsal bir varlık olan insanın hayatını barış içerisinde sürdürmesi, fıtrî/insanî bir ihtiyaçtır. Tarih boyunca yeme, içme, giyinme ve barınma gibi doğal ihtiyaçlarını karşılama mücadelesi veren toplumların aynı zamanda barış içerisinde yaşamaya çalıştığı bilinmektedir. Çünkü barış, bireyin diğer haklarını kullanarak huzur içerisinde yaşamasının en temel şartıdır. Barışın olmadığı yerde yaşama, barınma, ekonomik faaliyette bulunma, özgürce düşünme, inandığı gibi yaşama gibi temel insan haklarından söz edilemez. Dolayısıyla toplumsal barışı sağlayıp kararlılıkla devam ettirmek, birlikte yaşamanın en temel şartıdır.

Tarihte olduğu gibi günümüzde de toplumda barış ve güvenliği sağlamanın kolay olmadığını söyleyebiliriz. Gerek ülkemizde ve gerekse diğer dünya ülkelerinde millî gelirin büyük bir bölümü savunmaya ayrılmaktadır. Ekonomik büyümenin neredeyse tek hedef olarak kabul edilmesiyle birlikte her geçen gün bir yenisi geliştirilen mekanik, kimyasal ve nükleer silahlar, bir anda bütün dünyayı sarsacak durumdadır. Etnik ayrımcılık, siyasal kutuplaşma ve ideolojik kamplaşma gibi unsurlar ürkütücü boyutlara ulaşmıştır. Bunun yanında psikolojik rahatsızlık, uyuşturucu ticareti, rüşvet, soygun, yol-

♦Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, hyilmaz@cumhuriyet.edu.tr

suzluk, işkence, işsizlik, adalet sistemindeki aksaklıklar, organize suçlar, hakkını elde etmek için kanun yerine şiddete başvurma gibi nedenler toplumsal barışı tehdit etmeye devam etmektedir.

Barış karşıtı eylemler ve özellikle de şiddeti önlemede insan unsurunu dikkate almayan çözüm önerileri tek başına yeterli değildir. Bireylerini barışsever olarak yetiştiremeyen toplumlarda huzuru sağlamak zordur. İnsanlık tecrübesi, barışı sağlama ya da sağlanan barışı koruma yönündeki çabalardan en önemli ve en etkilisinin eğitim olduğunu göstermektedir. Bu konuda eğitimin en güçlü yardımcısı da din eğitimidir. Din eğitimiyle bireylere tanıtılacak olan İslâm'ın barışı sağlamaya yönelik çözüm önerileri, diğer yöntemlere nazaran daha köklü ve kalıcı bir özelliğe sahip olmakla birlikte ekonomik maliyeti de son derece düşüktür.

Ülkemiz tarihsel geçmişi, coğrafî özellikleri ve jeopolitik konumu itibariyle dünyanın önemli ülkelerinden biridir. İklim özelliği, zengin bitki örtüsü, genç ve dinamik nüfusu, yeraltı zenginlikleri, kültürel çeşitliliği, uluslararası alandaki etkinliği, İslâm ülkeleri ile Batı arasında ulaşım, ticaret ve siyaset açısından köprü oluşu, giderek artan ekonomik gücü, eğitim, sağlık ve ulaşım alanında gerçekleştirilen yenilikler ülkemizin önemini daha da artırmaktadır.

Oldukça zengin özelliklere sahip olan ülkemizde son yıllarda siyaset, ekonomi ve eğitim alanlarında önemli aşamalar kaydedilmesine rağmen toplum barışını tehdit eden şiddet ve terör eylemlerinin devam ettiği de bir gerçektir. Toplumu oluşturan değişik etnik, dini, kültürel ve siyasal gruplar arasında sağlıklı bir vatandaşlık bilincinin, insanlar arasında hoşgörü kültürünün yeterince geliştirildiği söylenemez. Sosyal hayatın akışını kin, nefret, hakaret, hoşgörüsüzlük, güvensizlik, kargaşa, kutuplaşma, şiddet ve terör endişesinden uzak bir şekilde sürdürmede güçlük çekilmektedir. Söz konusu sorunların, ülkemizin kendi vatandaşları ve dış dünya nezdindeki itibarına gölge düşürdüğü söylenebilir.

Bu tebliğde toplumsal barışın sağlanmasını zorlaştıran dinî, kültürel, ekonomik ve siyasal sorunlar ayrıntılı bir şekilde incelen-

mekte ve bu sorunlar karşısında toplum bireylerinin bir arada barış içerisinde yaşamalarını kolaylaştıracak bazı öneriler sunulmaktadır.

Toplumsal barışı sağlama, sadece ülkemizin değil, pek çok ülkenin de sorunudur. Dolayısıyla üretilecek çözüm önerileri yöresel ya da bölgesel özellik taşımanın ötesinde, evrensel nitelikte olmak durumundadır.

B. Toplumsal Barış

Toplumsal barış, toplumda fiziksel şiddetin ve silahlı mücadelenin olmaması, çeşitli nedenlerle insanlar arasında baş gösteren çekişme, anlaşmazlık, kin, nefret, şiddet, düşmanlık ve bozgunculuk gibi durumların anlaşma ve uzlaşma yoluyla giderildiği bir kültürün oluşturulması halidir. Bir diğer ifadeyle toplumsal barış, toplumdaki farklı ırk, din, mezhep, parti, grup ve cemaat gibi sosyal unsurların kendi özgünlüklerini koruyarak karşılıklı anlayış ve ahenk içerisinde yaşayabilmeleridir.

Toplumsal barışın hedefi, insanlara sevgi, saygı ve hoşgörü ölçüleri içerisinde davranıldığı, insanlar arasında adâlete dayalı sağlıklı ilişkilerin kurulduğu, kargaşa ve anlaşmazlıkların medenî ölçüler içerisinde çözüldüğü, kişinin komşusuyla, çevresiyle ve farklı düşünce ve aidiyetlere sahip diğer insanlarla birlikte barış içerisinde diyalog kurabildiği bir ortam oluşturmaktır.

C. Toplumsal Barışın Temel Sorunları

1. Dinî Nitelikli Sorunlar

Toplumsal barışın sağlanmasında etkili olan unsurlardan birisi dindir. Dinin toplumda güçlenmesiyle birlikte çeşitli inançlar, değerler ve davranış modelleri gelişir. İslâm kültürüne bağlı olarak gelişen ahlâk, edebiyat, sanat, inanç ve semboller etrafında oluşturulan birliktelik sayesinde ortak payda oluşur. Ancak bir toplumda birbirinden farklı dinlerin, dinler içerisinde değişik yorumların ve bu yorumlardan kaynaklanan mezhep, tarikat ve cemaat gibi unsurların varlığı da bir gerçektir. Sosyal ilişkilerin şekillenmesinde etkili olan

söz konusu farklılıklar, cehalet ve daha başka nedenlerin de etkisiyle bazen barışı tehdit edici bir niteliğe dönüşebilmektedir. Dinin kendisi birlik, beraberlik ve huzur içerisinde devam etmesi gereken bir toplumsal hayat önerdiği halde, siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik nedenlerle Müslümanlar arasında oluşan mezhep, tarikat ve cemaat gibi aidiyetler İslâm kardeşliğini gölgede bırakacak şekilde öne çıkmıştır. Birlik şuurunu zedeleyen bu durum, zaman içerisinde başka unsurların da etkisiyle toplum barışını olumsuz etkileyen bir boyut kazanmıştır.

Toplumsal barışı tehdit eden dinî nitelikli sorunları; dinin yanlış yorumlanması, dinî taassup ve mezhep ayrımcılığı olmak üzere üç temel başlık altında incelemek mümkündür.

a. Dinin Yanlış Yorumlanması

İslâm, Allah'ın insanlığa gönderdiği ilâhî mesajın adıdır. Bu mesaj, insanların zihin yapısına, eğitim ve kültür durumuna göre farklı şekillerde anlaşılabilir. Dinin doğru anlaşılmasını engelleyen etkenler arasında ideolojik saplantılar, ekonomik kaygılar, siyasal çıkarlar ve bilgisizlik önemli rol oynar. Din, aslından saptırılıp hurafelere büründüğünde, toplumsal barış açısından zararlı hale gelebilir. Nitekim dinde adalet, özgürlük, insan haklarına saygı, barış ve hoşgörü gibi esasların teşvik edilmesine rağmen, bizzat dinin kendisi dayanak gösterilerek bazen bu esasların ihlâl edildiği bir gerçektir. Özelikle yorum farklılığından kaynaklanan dinî gruplaşmalar, giderek İslâm'ın birlik ilkesini zedeleyici boyutlara ulaşmaktadır.

Toplumda dinsel hoşgörünün sağlanabilmesi, dinle ilgili anlayış farklılıkları karşısında bilinçlenmeyle mümkündür. Böylesi bir ortamda dinin doğru anlaşılması güçleştiği için dinde yozlaşma ve gruplar arasında hoşgörüsüzlük kaçınılmaz hale gelmekte ve toplum barışı bundan zarar görmektedir. Bu duruma karşı Allah Teâlâ Müslüman toplumu şu sözlerle uyarmaktadır: *"Allah'a yönelerek yüzünüzü hak dine çevirin, O'na karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru*

kılın ve dinlerini parça parça edip gruplara ayrılan müşriklerden olmayın. Onlardan her bir grup kendi din anlayışı ile övünüp böbürlenmektedir."[1]

Din bireysel yargılardan ve taraflı yorumlardan arındırıldığı ölçüde kendisinden beklenen barışı sağlama fonksiyonunu yerine getirebilir. Aksi halde, şahsî tanımlamalarla kendi öz niteliğini kaybeden din, yorumcuların ve bu yorumları mutlak doğru olarak dayatanların elinde diğerlerine karşı bir baskı aracı haline dönüşebilir.

b. Dinî Taassup

Çarpık din anlayışının sonuçlarından biri olan *taassup,* aşırı taraftarlık, yanlışta ısrar etme, bir inanca, bir fikre körü körüne bağlanma[2] şeklinde tanımlanmaktadır. Hoşgörünün zıddı olarak da düşünülebilen taassup; kuralcı bir anlayışla olgu ve olaylara dar çerçeveden bakmak, tek bir düşünce biçimine saplanıp onun dışındakileri yanlış olarak nitelendirmektir. Dinî taassup ise kendi din anlayışını diğerlerine dayatma isteği ve ötekine karşı hoşgörüsüzlükte bulunma eğilimi şeklinde tanımlanabilir. Dini taassupta diğer dinî düşünce mensuplarını ötekileştirme, hakaret ve saldırganlık söz konusudur.

Bir inancı zorla kabul ettirme girişimi şeklinde beliren taassup, İslâmiyet'te *'dinde zorlama yoktur'*[3] emri ile yasaklanmıştır. Kur'an'da; *"Eğer Rabbin dileseydi yeryüzünde bulunanların hepsi elbette îman ederdi. Durum böyle iken insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın?"*[4] *"Sen bir uyarıcısın; onlar üzerinde zorlayıcı değilsin."*[5] *"Sana sadece tebliğ etmek düşer."*[6] *"Biz insana doğru yolu gösterdik, isterse şükreder, isterse nankör*

[1] Rûm 30/31-32.
[2] Bkz: Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler,* MEB Yayınları, İstanbul, 1995, s. 73.
[3] Bakara 2/256.
[4] Yunus 10/99.
[5] Kaf 50/45.
[6] Rad 13/40.

olur."[7] *"De ki, Sizin dininiz size, benim dinim de banadır."*[8] buyrularak, taassup eğilimine karşı Müslümanlar uyarılmaktadır.

c. Mezhep Ayrımcılığı

Tarih boyunca dinin sosyal, siyasal, kültürel ve daha başka nedenlerle farklı yorumlanması sonucunda çeşitli dinî ekoller ve anlayış biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu dinî anlayış ve ekollerin başında mezhepler gelmektedir.

Arapça bir kavram olan Mezhep, takip edilen ve gidilen yol anlamına gelir. Terim olarak mezhep iman, ibadet, ahlâk ve muamelatla ilgili konularda çözümler üretmek için ortaya çıkan dinî düşünce ekollerini ifade eder. Ancak dilimizde siyasî, itikadî ve fıkhî ekollerin tümüne birden mezhep denmektedir. Örneğin Haricîlik, Şiîlik, Mutezile ve Vahhabîlik siyasî/itikadî mezheplere; Hanefîlik, Şafiîlik, Malikîlik, Hambelîlik ve Caferîlik ise fıkhî mezheplere örnek gösterilebilir.[9]

Mezhep kavramı İslâm kültürüne hicrî üçüncü asırdan itibaren girmeye başlamıştır. Dolayısıyla bireyin herhangi bir mezhebe mensup olması, şirke ve küfre girmedikçe onun Müslümanlığında belirleyici bir unsur olarak görülemez.

Başlangıçta mezhep ve tarikatlar dinin temel ilkelerine uygun en doğru yorumu bulmak[10] ve din konusunda aşırı bölünmeyi önlemek amacıyla olumlu karşılanmıştır. Ancak Müslümanların zamanla belli ekoller ve isimler adı altında kendilerini farklı görmeleri ayrımcılığı körüklemiş ve inanç birliğini zedeleyici bir boyut kazanmıştır. İslâm'ın ilk yıllarında ölçü kabul edilen *Müslümanlık* üst kimliğinin yerini daha sonraları *mezhep* kimliği; dinin temel kaynak-

---

[7] İnsan 76/3.

[8] Kafirun 109/6.

[9] Geniş bilgi için bkz: Ethem Ruhi Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, İstanbul 1991.

[10] Beyza Bilgin, "Mezhepler ve Dinlerarası Eğitim ve İşbirliği", *A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 39, Ankara, 1999, s. 1.

larının yerini de mezhepsel görüş ve düşünceler almıştır. Bu değişimde, en çok siyasî mücadelelerin etkisi olmuştur. Bazı siyasî olayların dinî alana çekilmesiyle birlikte, siyasî düşünceler bir anlamda dinselleştirilmiştir.

Mezhep ayrımcılığının nedeni, daha ziyade siyasî ve ideolojiktir. Başlangıçta halifelik seçimindeki görüş farklılığına dayalı olarak ortaya çıkan gruplaşmalar[11] tarihsel süreç içerisinde birçok olayla beslenerek canlılığını korumuştur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşanan siyasal olaylar Müslümanların Haricilik, Şia, Ehl-i Sünnet ve Vahhabîlik gibi siyasî/dinî akımlara bölünmesine neden olmuştur. Müslümanlığı sonraki dönemlerde kabul eden toplumlar da bu akımların görüş ve düşüncelerinden etkilenmiştir.

Mezhep farklılığının toplumsal barış açısından bir engel teşkil etmemesi için toplum bireylerinin din konusunda doğru bilgilenmeleri gerekir. Bireylere verilecek eğitimde kültürden ve gelenekten kaynaklanan yanlış düşüncelerin düzeltilmesi son derece önemlidir. Türkler de dâhil pek çok toplumun henüz İslâmiyet'i din olarak kabul etmesinden asırlar önce sosyal, siyasal ve kültürel nedenlerle meydana gelen mezhepleşmenin dinin aslında yer almadığı bilinmelidir. Mezhep mensupları birbirleri aleyhine uydurulmuş dayanağı olmayan dedikodulardan, düşmanca sözlerden ve yersiz endişelerden uzak durarak karşılıklı güven telkin edebilmelidirler. Ayrılığın dinin özünden değil de, dinle ilgili yorum farklılığından kaynaklandığı anlaşıldığında, bu farklılıkların saygı ve hoşgörüyle karşılanması kolaylaşacaktır.

---

[11] Bkz: Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Türkiye'de Millî Birliği Bozan Ayrılık (Alevî-Sünnî Ayrılığı),* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 7; Abdulbaki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler,* İnkılap Yayınları, İstanbul, Tsz., s. 25-26; Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri,* Selçuk Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 1996, s. 118.

Irkçılık (Etnik Ayrımcılık)

Toplumsal barış açısından sorun oluşturan problemlerden biri, hatta en önemlisi ırkçılıktır. Irkçılık ya da etnik ayrımcılık, mensubu bulunulan ırkın, ailenin ve milletin hayali olarak büyütülmesi[12], başka ırkların hor ve hakir görülmesi, insanlar arası ilişkilerde ırk faktörüne göre davranılması, kendi ırkından olmayanlara iyi gözle bakılmaması anlamına gelir.

Antropologların ve genetikçilerin yaptığı gözlemler ve araştırmalar, insanlığın tek bir biyolojik ailenin üyesi olduğunu göstermektedir. Belli ırklara ait belirgin özelliklerin varlığına rağmen, insanlar arasında ortak ve benzer yönler, farklılıklarla kıyaslanamayacak kadar fazladır. Ancak pek çok insan grubunun boy, renk ve vücut yapısı gibi bazı özellikler bakımından değişik görünüşte olduğu da bir gerçektir. Bu gibi doğal özellikler, toplumlar arasında olduğu kadar aynı toplumun hatta aynı ailenin üyeleri arasında da görülebilir. Bazı fiziksel özellikler, belli coğrafyalarda yaşayan toplumlarda daha belirgindir. İşte bu tür benzerliklerin yoğunlaştığı bölgelerdeki insan topluluklarının ortak adına *ırk* denmektedir.[13] Sosyal grupların bazı kalıtsal özellikler nedeniyle farklılaştığını ve bu farklılıkların onlar arasında statü ve değer üstünlüğüne yol açtığını ileri süren düşünce akımları da *ırkçılık* olarak nitelendirilmektedir.[14]

Etnik kavramına gelince; bu kavram, genel anlamda bir sosyal grubun ırk, dil, din, kültür gibi alt kimliklerini ifade eder. Yunanca *ethnos* kavramı kabile veya ırk demektir. Sosyal bilimlerde bu kavram toplumun biyolojik ve genetik özelliklerinin dışına çıkarak bir

---

[12] Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Diyanet Yayınları, Ankara, 1993, s. 180.

[13] Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 7. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 41–42.

[14] Bkz: Recep Şentürk ve Kadir Canatan, "Irkçılık", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, tsz., c. 19, s. 124.

kavmin veya sosyal bir kurumun kendine has özellikleri anlamında kullanılmaktadır.[15]

İnsanlarla sağlıklı iletişim kurmayı olumsuz yönde etkileyen ırkçılık ya da etnik ayrımcılık, geçmişten günümüze pek çok toplumda hak ve yükümlülükleri belirlemede ayırıcı bir unsur olmuştur. Irkçılık, sosyal haklar yönünden eşitliği engelleyici boyutlara ulaştığında, terör faaliyetlerine zemin oluşturmaktadır.

Irkçılık ve buna bağlı olarak gelişen etnik ayrımcılık Kur'an'da şu ayetlerle eleştirilmektedir: *"O (Allah), insanı sudan yaratan ve ondan soy, sop ve hısımlık meydana getirendir."*[16] *"Ey insanlar! Sizi bir tek candan yaratan, ondan eşini ve o ikisinden de nice erkek ve kadını yaratan Rabbinizden sakının."*[17] *"Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması O'nun ayetlerindendir..."*[18] *"Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık, birbirinizle tanışasınız diye çeşitli millet ve kabilelere ayırdık. Allah katında en faziletli olanınız, O'ndan en çok sakınanınızdır."*[19]

Irkçılık, Hz. Peygamber'in hadislerinde de kınanmıştır. *"Kim ırkçılığa (asabiyete) çağırarak yahut ırkından dolayı bir başkasına kızarak gayesi belli olmayan bir gruba katılırsa, onun ölümü cahiliye ölümü üzerinedir."*[20] buyuran Peygamber (s.a.v.), yaratılış ve temel haklar itibariyle insanların eşit olduğunu Veda Hutbesinde de şu sözleriyle dile getirmiştir:

"...Ey insanlar! Rabbiniz tek, babanız birdir. Hepiniz Âdem'in çocuklarısınız. Âdem ise topraktandır. Ne Arabın Arab olmayana, ne de Arab

---

[15] M. M. Tumin, "Ethnic Group" maddesi, *A Dictionary of thi Social Sciences*, J. Gould ve W. Kolb (ed.), The Free Press, New York, 1964, s. 244.
[16] Furkan 25/54.
[17] Nisâ 4/1. Ayrıca bkz: Hucurât 49/13.
[18] Rûm 30/22.
[19] Hucurat 49/13.
[20] Müslim, İmâre 57; Nesâî, Tahrim 28; İbn Mâce, Fiten 7.

olmayanın Araba; ne siyah derilinin beyaz deriliye, ne de beyaz derilinin siyah deriliye bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük sadece takva ile olur..."[21]

Ayet ve hadislerde de görüldüğü gibi, aynı biyolojik kanunla yaratılan insanların çeşitli ırk, inanç ve kültüre sahip olmaları, Allah'ın kudretinin delili ve düşünenler için bir ibret vesilesi olarak değerlendirilmiş, bu farklılıkları övünç sebebi sayanlar ise kınanmıştır.[22] Çünkü ümmet, millet, kabile, aşiret, soy ve aile gibi sosyal gruplar, ilâhî kaderin insanî ve sosyal şartlarla örtüşmesinin doğal sonucu olarak meydana gelmiştir. Dolayısıyla insanların kendi iradeleri dışında sahip oldukları özellikleri övünç vesilesi yapmaları doğru değildir.

2. Siyasî Düşünce Ayrımcılığı

Siyaset, toplum halinde yaşayan insanların sahip olduğu temel haklardan biridir. İnsanlar bu hakkı kullanırken doğal olarak siyasal tercihlerini de belli ederler. Demokratik toplumlarda siyasal düşünce farklılığı normal karşılanması gereken bir durum olmakla birlikte, zaman zaman siyasal tercihlerinden dolayı insanların dışlandığı görülmektedir.

Toplumda kutuplaşmaların oluşmasına zemin hazırlayan bu durum karşısında yapılması gereken öncelikli iş, siyasî görüş farklılığını zenginlik ve alternatif çözüm önerileri olarak değerlendirebilecek bir anlayışın toplum kültürüne dönüşmesidir.

Temel hak ve özgürlüklerin korunması, bir anlamda siyaset özgürlüğüne bağlıdır. Siyasal hakların engellenmesi, bireylerin toplumda savunmasız duruma düşmesi demektir.[23] Dışlanmışlık psikolojisinin etkisiyle, toplumda savunmasız kalan bireylerin kin, nefret ve şiddet duyguları kabaracak, ayrımcılığı yaşatanlara karşı şiddet

---

[21] İbn Hanbel, Müsned, V, 411.

[22] Tekâsür 102/1–8.

[23] Bkz: Fahruddîn Malik, *"İslâm'da İnsan Hakları"*, İnsan Hakları, Çev: Tanju Yunt, Akabe Yayınları, İstanbul, 1987, s. 94–95.

eğilimi artacaktır. Siyasette amaç, ayrım yapmadan toplumun tamamına hizmet etmektir. Öyleyse yöneticiler adalete, hukuka ve kamu yönetim esaslarına uygun davranmak durumundadır. Çünkü sağlıklı bir siyaset anlayışının geliştirilememesi durumunda toplumsal barışla ilgili sorunlar devam edecektir.

Siyasal gücün baskı aracı olarak kullanılması karşısında toplum bireylerinde sağlıklı bir siyaset bilinci geliştirmek gerekir. Bu bilincin geliştirilmesi çabalarına, dinin sosyal ilişkilerle ilgili prensipleri ışık tutacaktır. Çünkü din eğitimiyle bireylere öğretilecek olan İslâm'da birlik ve beraberliğin önemi üzerinde durulmakta, toplumda ahengin bozulması tehlikesine karşı insanlar şu ayetlerle uyarılmaktadır: *"Birbirinizle çekişmeyin, sonra içinize korku düşer ve kuvvetiniz dağılır."*[24]

İslâm dini, siyasal hakların korunmasına büyük önem vermektedir. Hz. Peygamber devlet başkanlığına atandığında kadın-erkek, köle-efendi, zengin-fakir, inanan-inanmayan ayrımı yapmaksızın her kesiminin desteğini (biatini) almaya çalışmıştır. Toplum bireylerine, ülke çıkarlarını korumaları şartıyla siyaset hakkı tanınmıştır. O'nun liderliğinde Medine'de kurulan site devleti, Müslümanlarla birlikte Yahudi ve Hıristiyanların da aktif katılımıyla örgütlenmiştir. Bu uygulamaya daha sonraki dönemlerde de devam edilmiş, ehil olmaları halinde gayr-i müslim vatandaşlardan vezirlik, öğretmenlik ve memurluk gibi mesleklere atamalar yapılmıştır.[25]

Siyasetin toplumu ayrıştıran bir unsura dönüşmemesi için siyasetçilerin birleştirici bir dil kullanmaları gerekmektedir. Siyasetçi, ülke yönetimine talip olan, sorunlarla ilgili alternatif çözümler üreten, yetkili bir konuma geldiğinde toplumun maddi ve manevî refahı için çalışan insan demektir. Siyasetçi yönetimle ilgili görüşlerini

---

[24] Enfal 8/46.

[25] Bkz: Muhammed Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, Terc: Kemal Kuşçu, 3. Baskı, İrfan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 228–233.

dili iyi kullanarak aktarmalı, topluma karşı sorumluluğunu yerine getirirken dürüst ve samimi davranmalıdır.

Toplumun rol modellerinden sayılan siyasetçilerin rakiplerini acımasızca kötüleyen söz ve yaklaşımları, bireyler arasında hakaret, kin, nefret, çatışma ve kamplaşmayı olağanlaştırmaktadır. Öyleyse siyasetçiler, ayrımcılığı körükleyici bir üslup ve yaklaşım yerine, toplumun tamamını kucaklayıcı, birlik ve beraberliği güçlendirici ifadelere ağırlık vermeli, karşılıklı saygı ve hoşgörüye dayalı bir rekabet ortamında birbirlerinin politikalarını seviyeli bir üslupla eleştirmelidirler. Kaldı ki politik yarış sadece eleştiriden ibaret de değildir. Rakip partilerin olumlu hizmetleri muhalefet tarafından takdir edilmeli, eksiklikler iyi niyet ve yapıcı bir üslupla tenkit edilmeli, böylece toplumda hoşgörü ve barış kültürünün gelişmesine katkıda bulunulmalıdır.

4. Terörizm

Sosyal barışı tehdit eden en büyük sorun şüphesiz terördür. Terör; sözlükte yıldırma, korkutma ve dehşet saçma anlamlarına gelmektedir.[26] Terörizm ise, siyasal bir amaca ulaşmak için devlete ya da bireylere karşı şiddet gösterilmesidir. Başka bir ifadeyle terörizm, bir siyasî düşünceyi güç kullanarak zorla kabul ettirmeye çalışmak veya toplumun bir kesimini sürekli korku içerisinde tutmaktır.[27] Adam kaçırmaktan cinayete kadar uzanan terör eylemleri karşısındaki duygusal tepkiye ve bunların insanlar üzerindeki baskısına da *terör süreci* denir.[28]

Terörizmin amacı, bir ideolojiye ya da siyasal anlaşmazlığa dikkat çekmek, toplumda kargaşa çıkartarak korku ve dehşet havası

---

[26] *Türkçe Sözlük,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, II, 1459; Doğu Ergil, *Türkiye'de Terör ve Şiddet,* Turhan Kitabevi, Ankara 1980, s. 1.

[27] Bkz: Ahmet Akbulut, "Terör ve Din", *Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, (20–21 Kasım 1997),* Ankara, 1997, s. 16.

[28] Ergil, *Türkiye'de Terör ve Şiddet*, s. 1.

oluşturmak, sosyal ve siyasal düzenin arkasındaki halk desteğini zayıflatıp devlete ve topluma olan güveni zedelemeye çalışmaktır.

Terörizm, şiddeti uygulayan taraf itibariyle iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan biri, siyasal otoritenin halk üzerinde baskı kurması şeklinde kendini gösteren *yukarıdan terör*; diğeri ise, şiddetin iktidar dışı bir güçten kaynaklandığı *aşağıdan terör*dür.[29] İster siyasal otoriteden isterse toplum tabanından gelsin, terörün en belirgin özelliği, özgürlükleri hedef alması ve yöntem olarak şiddeti seçmesidir.

Bir insanlık suçu olan terör pek çok masum insanın ölümüne, ocakların sönmesine, çocukların yetim kalmasına, toplumda kin, nefret ve güvensizlik duygularının yayılmasına ve ciddi boyutlara varan ekonomik kayıplara neden olmaktadır. Millî gelirin büyük bir bölümü savunma sanayine ayrılmakta, çok sayıda insanın zamanı, enerjisi ve ilmî birikimi bu uğurda heba edilmektedir.

Teröristler, eylemlerini halk nezdinde meşru gösterebilmek, kendilerine yandaş ve maddî manevî destek sağlamak amacıyla toplumda devam eden etnik ayrımcılık, ekonomik yetersizlik, sömürü, dengesiz gelir dağılımı, siyasî baskı, sınıf ayrımcılığı ve özgürlüklerin kısıtlanması gibi hususları kullanırlar.

İslâm dininin terörü engellemeye yönelik önlemleri kısaca; yetişmekte olan neslin insan sevgisine dayalı değerler ışığında eğitilmesi, toplumda adaletin, güvenliğin, dayanışmanın ve ekonomik kalkınmanın güçlendirilmesi ve haksız yere toplum düzenini bozmaya kalkışanların cezalandırılması şeklinde özetlenebilir.

Kur'an'ın dünya ve ahirette uygulanmak üzere öngördüğü en ağır ceza terör eylemlerine katılanlar içindir. İlgili ayetlerden bazılarında şu ifadeler yer almaktadır: *"... Kim bir kişiyi bir kişiye ya da yeryüzünde bozgunculuğa karşılık olmaksızın öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi*

[29] Ergil, *Türkiye'de Terör ve Şiddet*, s. 39.

olur."[30] *"...Yeryüzünde fesat çıkaranlar lânetlenenlerdir. Yurdun kötüsü (cehennem) de onlaradır."*[31]

D. Toplumsal Barışı Sağlamada Din Eğitimi Kurumlarının Önemi

Din eğitiminin verildiği eğitim kurumları; *aile, camiler, Kur'an kursları, ilk ve ortaöğretim kurumları, ilahiyat fakülteleri* şeklinde özetlenebilir. Bu kurumların toplumsal barışa katkısı açısından değerlendirilmesinde yarar vardır.

1. Aile

Tarih içerisinde bilinen en köklü ve en temel sosyal yapı ailedir. Ailenin düzeni ve sağlamlığı, toplumun üzerine bina edildiği en önemli temellerden birinin kuvvetli oluşu anlamına gelmektedir. Sosyal yapının temeli olan aile, bireyin toplumuyla uyum sağlamasında önemli bir öğretim fonksiyonu icra etmektedir.

Toplumsal değer hükümleri, hayat görüşleri, örf ve âdetler öncelikle ailenin aracılığı ile bireye intikal eder. Toplumun doğru-yanlış, iyi-kötü gibi değer yargıları çoğu zaman farkında olmadan aile aracılığıyla çocuğun idrakine ulaşmaktadır. Böylece aile, çocuğun sosyalleşmesinde en önemli fonksiyonları yerine getirmekte ve onun sosyal çevreyle olan ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Ailede edinilen alışkanlıkların sonraki yıllarda değişmesi imkânsız olmamakla birlikte zordur.

Çocukların büyüdüklerinde sosyal yaşantılarında sevgiyi, barışı ve hoşgörüyü ilke edinmeleri, her şeyden önce bu ilkeler doğrultusunda yetiştirilmelerine bağlıdır. İslâm, pek çok konuda olduğu gibi, çocuk eğitiminde de temeli sevgi ve şefkate dayalı bir yaklaşım önermektedir. Aile ortamı, büyüklerden küçüklere doğru sevgi, şefkat ve merhametin; küçüklerden de büyüklere saygı ve itaatin yo-

[30] Bkz: Mâide 5/32.
[31] Ra'd 13/25.

ğun olarak belirdiği doğal bir ortamdır. Hz. Peygamber, çocuklarla ilişkilerde sevgi ve hoşgörü yanlısı bir tutumu önermiş, onlara sevgisini öperek göstermeyen babaları *'kalbinden merhamet sökülmüş kimseler'*[32] olarak nitelendirmiştir. Aile ortamında sevgiyle yetişen çocukların, diğer insanlarla olumlu ilişkiler kurmada güçlük çekmedikleri; tedirgin, istikrarsız ve karmaşık bir ortamda büyüyen çocukların ise suç işlemeye daha eğilimli oldukları bir gerçektir.

Çocuğun söz ve davranışları mekanik bir özellik taşımaktadır. Büyüklerin iyilik, doğruluk, temizlik ve yardımseverlik gibi duygu ve davranışları, ya da bunların zıddı olan kin, nefret, hoşgörüsüzlük, kavga ve şiddet gibi olumsuzluklar başlangıçta çocuklar tarafından taklit edilip içselleştirilir. Sosyal yaşantılarında uyumlu bir kişilik sergileyen ailelerin çocuklarının da uyumlu; davranışlarında şiddet, kavga ve kargaşa hâkim olan ailelere mensup çocukların ise genellikle kavgacı ve geçimsiz olması bu yüzdendir.

Aile bireylerinin zulüm, haksızlık, geçimsizlik, uyuşturucu, kumar, hırsızlık ve yalan gibi sosyal barışı zedeleyici davranış ve alışkanlıkları yetişmekte olan çocuğun gelişimini olumsuz yönde etkilemekte, bu tür olumsuzluklar onun ruh dünyasına kişilik olarak yansımaktadır. Bu durum, çocuğun büyüdüğünde barışsever olmasını zorlaştıracaktır. Ancak çocuk, çevresindeki insanların olumsuz davranışlardan çekindiklerini, kötülüklerden hoşlanmadıklarını, çevreyle iyi geçindiklerini görürse kendisi de olumlu davranışlarda bulunmaktan zevk alacak ve başkalarına karşı hep iyi duygular besleyecektir.

Aile ortamındaki yersiz tartışmalar, bu esnada sarf edilen kötü sözler, küfürlü konuşmalar, çevredeki insanlar aleyhinde yapılan dedikodular çocuğun ruh dünyasında derin etkiler bırakmakta ve onun başkalarına karşı olumsuz duygu ve düşünceler taşımasına sebep olmaktadır. Yine, aile büyükleri tarafından çocuklara veya başkalarına suçlarından ötürü kızıldığında diğer ırk, mezhep, kültür

---

Bkz: Buhârî, Edep 18; Müslim, Fedâil 64.

ve inançtan insanların adı veya kimliği sıfat yapılarak söylenen sözler, bunları duyan çocuğun bilinçaltına yer etmekte ve daha sonraki yaşamında onun bu farklı insan sınıflarına karşı olumsuz duygu ve düşünceler taşımasına neden olmaktadır. Küçük yaşlardan itibaren önyargılı bir şekilde yetişen çocuğun ileriki yaşlarda barışsever bir kişilik kazanması oldukça zordur. Bir diğer ifadeyle, erken yaşlardan itibaren düşmanca duygularla beslenen ve ezelî düşman ninnileriyle büyütülen çocukların geleceğin barış toplumunu kurabilme şansı yoktur.

Barışsever bir kişiliğin kazanılmasında çocuğun oyuncaklarının da önemli bir yeri vardır. Aile büyükleri tarafından çocuğa alınan tabanca, tüfek, tank, bıçak gibi maket oyuncaklar yerine, öldürme düşüncesi uyandırmayan, zekâ geliştirici oyuncaklar tercih edilmelidir. Televizyon, video ve sinema filmlerinde de aynı hassasiyetin gösterilmesinde ve çocukların savaş, dövüş, kavga sahnelerinden mümkün oldukça uzak tutulmasında fayda vardır. Şüphesiz düşmanla savaşmak hayatın gerçeklerindendir. Ancak savunma ya da fitneyi önleme amacıyla başlatılacak savaşlara katılmanın önemi onlara daha ileriki yaşlarda öğretilmelidir.

2. Camiler

Kuruluşundan itibaren Müslümanların bireysel ya da topluca ibadet ettikleri mekânlar olan cami ve mescitler, dinî bir merkez olarak İslâm kültür ve medeniyetinin oluşmasında ve gelişmesinde rol oynayan önemli kurumlardır. Hz. Peygamber, hicretten sonra ilk iş olarak bir mescit inşa etmiş ve bu mescidin bir bölümünü de *'suffe'* adı verilen eğitim-öğretim yerine ayırmıştır. Hz. Peygamber zamanında pek çok siyasî, idarî ve sosyal amaçlara hizmet eden mescitler ve daha sonra inşa edilen camiler, başta ibadet olmak üzere din eğitiminin de yapıldığı önemli bir kurumdur.

İslâm'ın ilk yıllarından itibaren gelişerek bir okul gibi işlev gören camilerde devrin Müslümanlarca bilinen bütün ilimleri okutulmuştur. Kur'an, Hadis, Fıkıh, Kelâm gibi dinî ilimlerin yanında Fel-

sefe, Tıp ve Astronomi gibi sosyal ve tabiî ilimler de buralarda öğretilmiştir. Zaman içerisinde her yaştan insanların bu ilim halkalarına ilgisi artmış, birçok mescitte birden fazla ders halkası oluşmuştur.[33]

İslâm inancının ve İslâm kültürünün merkezi olan camiler, sadece din duygusunun gelişmesine değil; aynı zamanda, insanlar arasında sevgi, saygı ve hoşgörü duygularının kuvvetlenmesine, birlik, beraberlik ve sosyal barışın sağlanmasına da önemli katkılar sağlamaktadır. Çünkü camilerde sunulan hutbe ve vaazlarla insanlar yardımlaşmaya, iyiliğe, doğruluğa, sevgi ve hoşgörüye davet edilmekte; kötülüklerden sakınmaya, sosyal bütünlüğe zarar veren davranışlardan uzak durmaya çağrılmaktadır.

Cami ve mescitlere devam etmek, Hz. Peygamber ve İslâm büyükleri tarafından devamlı teşvik edilmiş, böylece, toplu halde ibadet eden her yaş ve konumdaki insanlar arasında kaynaşmanın oluşması hedeflenmiştir. Özellikle cuma ve bayram günlerinde milyonlarca insana hitap eden hutbeler, vaazlar ve diğer dinî bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, camilerin topluma hizmet eden yaygın din eğitimi kurumlarının başında geldiğini söylemek mümkündür. Modern hayatın ve medeniyetin beraberinde getirdiği bazı psikolojik problemlerden bunalan pek çok insan, huzuru camilerin manevî ortamında aramaktadırlar.

Din görevlilerinin toplumdaki etkisi bilinmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak din hizmetinin verildiği cami ve mescitlerde müftü, vaiz, Kur'an kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzinler birer eğitimci olarak görev yapmaktadırlar. Bu görevlilerin cuma ve bayram günlerinde yaptıkları vaaz ve hutbeleri sükûnetle dinleyenler, belli bir sınıf, mevki ve makam gözetilmeden, her yaş ve kültür düzeyindeki insanların oluşturduğu bir topluluktur. Müslüman toplumda camilerin varlığı, bunların çoğunda bir din görevlisi-

---

[33] M. Faruk Bayraktar, *"Yaygın Eğitimde Din Öğretimi", Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi (İzmir 4-6 Aralık 1998 Sempozyumu),* Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1999, s. 349.

nin bulunması ve bir konunun aynı günde bütün ülkeye duyurulabilme imkânı, İslâm'ın barış mesajlarının toplum bireylerine iletilmesi açısından önemli bir avantajdır.

Camilerin barışa katkı bağlamındaki fonksiyonlarını yerine getirebilmesinde en önemli sorumluluk din görevlilerine düşmektedir. Cami ve mescitlerde görev yapan bir din görevlisi, eğiticiliğin yanında insanlara rehber olma konumundadır. Bu yüzden görevlilerin itici, kırıcı bir üslup yerine; sevdirici, çekici, birleştirici ve bütünleştirici bir üslubu benimsemeleri gerekir.

Din görevlilerinin sorumluluğu sadece cami cemaatiyle sınırlı değildir. Onlar camiye gelmeyen insanlar tarafından da dikkatle izlenmekte, doğal olarak karşılıklı bir etkileşim gerçekleşmektedir. Siyasi düşünce ve dinle ilgili ayrıntılar konusundaki görüş farklılıkları nedeniyle kimseye kin beslememesi gereken din görevlilerinin değişik din yorumlarını da hoşgörüyle karşılamaları önemlidir. Davranışlarda sevgi, saygı ve içtenlik, iyi bir iletişim süreci başlatmak ve bunu devam ettirmek için gereklidir. Zira Allah, Kur'an'da Hz. Peygamber'e hitaben şöyle buyurmaktadır: *"Allah'tan bir rahmet olarak onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılır giderlerdi…"*[34]

Ayette de ifade edildiği gibi, sert ve kırıcı konuşmalar şiddet ve nefret doğurur. Din görevlisine düşen, söz ve davranışlarında müsamahalı olmak, taassuptan sakınmak, insanlarla iyi bir diyalog kurabilmek ve bu hususta hitap ettiği kitleye de örnek olmaktır. İnsanlarla iyi geçinen, çevresiyle iyi diyalog kurabilen, düşkün ve yoksulları ziyaret ederek onlara sevgi ve şefkat gösteren, kavgalı ve dargın olanların aralarını bulmaya çalışan bir din görevlisi, toplumda âdeta barışın simgesi durumundadır. Bazı din görevlileri tarafından camiye gelen cemaati âdeta kovarcasına yapılan konuşmalar, sergilenen tavırlar ve cemaati azarlayıcı sözler, İslâm'ın eğitim anlayışına terstir.

Âl-i İmrân 3/159.

3. Kur'an Kursları

Toplumsal hayatımızda önemli fonksiyonları olan Kur'an kursları, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş ve görevleri hakkındaki 633 sayılı kanunun 7/d fıkrası gereğince açılan ve ilgili yönetmelik hükümlerine göre yürütülen din eğitimi kurumlarıdır. Kur'an kurslarının gayesi, 'isteyen vatandaşlara doğru bir şekilde Kur'an okumasını öğretmek ya da ezberletmek, öğretilen metinlerin mealerini okutmak, Hz. Peygamber'in hayatını ve örnek ahlâkını tanıtmak, İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları doğrultusunda kursa katılanları aydınlatmak ve bir Müslümanın günlük hayatıyla ilgili gerekli bilgileri vermek'[35] şeklinde özetlenebilir.

Kur'an kurslarıyla ilgili programın açıklamalar kısmında toplumsal barış açısından önemli olan şu ifadelere yer verilmiştir: "Dinî bilgilerin, millî birlik ve beraberliği sağlayıcı; karşılıklı sevgi, saygı, kardeşlik, arkadaşlık ve dostluk bağlarını güçlendirici; vatan, millet, bayrak, sancak, şehitlik ve gazilik gibi yüce kavramları sevdirici ve benimsetici bir tarzda verilmesine özen gösterilecektir."[36]

Kur'an kursları, toplumsal barış açısından önemli fonksiyonlar icra etmiştir. Anayasal bir hak olan din eğitimi ihtiyacının toplumun bir kesimi tarafından Kur'an kursları vasıtasıyla karşılanması, din eğitimi alanında büyük bir boşluğu doldurmuş ve tercihlerini bu yönde yapan vatandaşlar anayasal haklarını kullanmanın huzurunu yaşamışlardır.

Cami ve mescitlerde yaz aylarında düzenlenen kursların da önemli bir sosyal hizmet olduğunu söylemek mümkündür. Değişik okul ve aile çevrelerinden gelen çocuklar, cami ortamında 'Kur'an ve

---

[35] Bkz: Ayşe Sucu, "Kur'an Kurslarında Din Eğitimi ve Öğretimi", *Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi (İzmir 4-6 Aralık 1998 Sempozyumu),* Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1999, s. 437.

[36] Bkz: Süleyman Hayri Bolay ve Mümtaz'er Türköne, *Din Eğitimi Raporu*, Ankara 1995, s. 124-125.

dinî bilgiler öğrenme' amacı etrafında birbirleriyle kaynaşmakta, gençliğin erken döneminde birlik ve beraberlik örnekleri sergilemektedirler.

4. İlk ve Ortaöğretim Okulları

İlk ve ortaöğretim okullarında din eğitimi *'Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi'* dersi ve imam-hatip okulları aracılığıyla yapılmaktadır. Bu ders, 1982 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile ilk ve orta öğretim kurumlarında zorunlu hale getirilmiştir.

İlköğretim dönemi, 6–14 yaş grubundaki çocukların eğitim-öğretimini kapsamaktadır. Bu öğretim döneminde, öğrencilerin Milli Eğitim Temel Yasası'nın genel amaç ve temel ilkelerine uygun, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda iyi insan, millî ahlâk anlayışına sahip yurttaş olarak hayata hazırlanmaları için gerekli olan bilgi, tavır, tutum ve davranışları kazanmaları amaçlanmaktadır.[37]

Ortaöğretime gelince; bu dönem, öğrencilerin beden, zihin ve duygu gelişimleri bakımından eğitime en çok ihtiyaç duydukları hassas bir dönemdir. İlköğretimden sonra en az üç yıllık genel, meslekî ve teknik öğretim kurumlarında okuyan öğrenciler, akil-baliğ olup beden ve ruh bakımından olgunlaşarak çocukluktan farklı bir yapıya sahip olurlar. Çocukluğun oyun çağını geride bırakan ve artık hayattaki gerçek rolünü oynamaya hazırlanması gerektiğini anlamaya başlayan liseli genç, başkalarının yönlendirmelerine kulak asmaksızın, sahip olduğu güç ve bilgiyle kendi ayakları üzerinde durmaya çalışmaktadır.

Ortaöğretim dönemi, hayatla ilgili bocalamaların, fikrî bunalım ve çelişkilerin yaşandığı sıkıntılı bir dönemdir. Bedensel ve zihinsel gelişimin hızlandığı ve hayatın yönünü tayin etmeye yönelik önemli kararların alınmaya başlandığı bu hassas dönemde din eğitimi, dengeli bir kişilik edinmelerinde öğrencilerin en büyük yardımcısı olacaktır.

---

[37] Bkz: *Cumhuriyetin 75. Yılında Gelişmeler ve Hedefler,* MEB Yayınları, Ankara 1998, s. 6.

Ortaöğretim dönemi öğrencilerinde büyük bir dinî potansiyelin varlığı hissedilmekle birlikte, ergenlik çağında bazı düzensizliklerin bulunduğu da bir gerçektir. Bilinçli dinî uyanış, geleneksel dinî değerleri tenkit ve sorgulama, dinle ilgili şüphe, geçici olarak dinden uzaklaşma, dönemin sonlarına doğru yeniden dine dönüş ve kararlı olarak bir dine bağlanma gibi eğilimler, bu çağın başlıca özellikleri olarak sayılabilir.[38] Bu dönemde öğrenciler, geleneksel dinî kalıpları tenkitçi bir yaklaşımla yeniden değerlendirip kendi din anlayışlarını oluştururken, değişik dinî düşüncelere de ilgi duymaktadırlar. Bu durum, gençlerin barışsever yetişmelerinde öğretmenlerin rolünü artırmaktadır.

5. Üniversiteler

Üniversitelerde din eğitimi genellikle ilâhiyat fakültelerinde verilmektedir. Üniversite ortamı, ülkenin pek çok bölgesinden gelen öğrencilerin gelenek ve dinî kanaatlerini bir arada barındırmakta ve bu yönüyle zengin bir kültürel içeriğe sahip bulunmaktadır. Bilinçli öğrenme çağına rastlayan üniversite dönemi, gençlerin hayatla ilgili görüşlerinin ve düşünce yapılarının belli kıstaslara göre oluşmaya ve olgunlaşmaya başladığı bir arayış sürecidir. Önceki bilgi ve düşüncelerin eleştirilerek yeniden gözden geçirildiği bu süreçte öğrenciler, değişik fikrî, dinî ve ideolojik yayınlara ilgi duymaya başlarlar. Sempozyum, seminer, panel ve konferans gibi ilmî toplantılara üniversite gençliğinin yoğun ilgi göstermesi, din konusunda sağlıklı bilgi arayışından kaynaklanmaktadır.

İlahiyat fakülteleri ülkede ve dış dünyada yaşanan şiddet, terör, yoksulluk, adaletsizlik, göç ve kültürel uyumsuzluk gibi sorunlara kayıtsız kalmamalı, dinimizin temel ilkeleri doğrultusunda üretilecek bilgi birikimiyle söz konusu sorunların çözümüne katkı sunmalıdır. Özellikle yetişen öğrencilere ülke sevgisi yanında evrensel sorumluluk anlayışı da kazandırılmalıdır. Başka ülkelerdeki ilahiyat fakülteleriyle birlikte sempozyum, konferans ve kongre başlığı al-

[38] Bkz: Hökelekli, *Din Psikolojisi,* s. 58, 270, 271.

tında ortak programlar düzenlenmeli, dinin başta barış olmak üzere diğer toplumsal sorunlara sağlayacağı katkı üzerinde durulmalıdır.

Sonuç

Toplumsal barış, insanlara sevgi, saygı ve hoşgörüyle davranıldığı, bireyler arası ilişkilerin adaletle yürütüldüğü, kargaşa ve anlaşmazlıkların medenî ölçüler içerisinde çözüldüğü bir huzur ortamının sağlanması için gerekli şartların oluşturulmasıdır. Barışın sağlandığı ortamda farklı ırk, dil, inanç ve düşünce yapılarına sahip insanlar *aynı toplumda yaşıyor olma* ortak paydasından hareketle, belli idealler etrafında sağlam bir yapı oluşturmayı başarabilirler.

Toplumsal barışı kuvvetlendirmeye yönelik çabalar ekonomik, siyasî, askerî ve hukukî alanları kapsamakla birlikte, bu konuda en etkili ve en kalıcı olan eğitsel faaliyetlerdir. Özellikle din eğitimi, bizzat barışı sağlayacak olan insanın yetiştirilmesini ve ondaki iyi duyguların geliştirilmesini hedef alarak konuya temelden yaklaşır. Vicdanları etkileme gücüne sahip bulunan din eğitimi, toplum bireylerine bilinçli davranma alışkanlığı kazandıran önemli bir güçtür.

'Barış' kavramıyla aynı kökten gelen ve esenliği, kurtuluşu, huzur ve emniyeti temin için gönderilmiş olan *İslâm,* tarihte olduğu gibi günümüzde de milletimizin fertlerini birbiriyle kaynaştıran en etkili unsurdur. İslâm'ın inanç ve değerleri, milletimizin büyük çoğunluğunun ortak paydasını oluşturmaktadır. Ancak bu inançların bazen dinin gönderiliş amacına uymayan niyetlerle ve yanlış yöntemlerle öğrenilmesi yüzünden, din, birleştirici olmak yerine ayırıcı olabilmektedir. Bu durum, dinin toplumsal barış açısından sorgulanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Müslüman toplumlarda zaman zaman baş gösteren şiddet, taşkınlık ve hoşgörüsüzlük örneklerinin İslâm'dan değil, insanların bilinçsiz yaklaşımlarından kaynaklandığı bilinmelidir.

Toplum barışının önündeki en büyük engel şüphesiz terördür. Terörün sadece güç kullanılarak önlenemeyeceği bilinmeli ve terörizmle mücadelede yeni yöntemler geliştirilmelidir. Terörü bir yön-

tem olarak benimseyenlerin propaganda malzemesi olarak kullandıkları özgürlüklerin kısıtlanması, adaletsizlik, dengesiz gelir dağılımı, dinî ve etnik ayrımcılık gibi sorunların eğitsel, siyasal ve yasal yöntemlerle çözüme kavuşturulması gerekir. Ayrıca terörizmle mücadelede sonuçlardan ziyade nedenler üzerinde durulması ve bu konuda siyasal, kurumsal ve toplumsal birlikteliğin sağlanması önemlidir.

Toplumsal barışla ilgili sorunların çözümünde hukuk, siyaset, ekonomi, din, medya ve eğitim ile ilgili kuruluşlar kendine düşeni yapmalıdır. Belediyeler, milli eğitim müdürlükleri, müftülükler, halk eğitim merkezleri ve sivil toplum kuruluşları aile seminerleri düzenlemeli, toplumun bilinçlendirilmesinde herkes kendisine düşen sorumluluğu yerine getirmelidir.

Barışsever bireyler yetiştirmek, uzun bir eğitim süreci gerektirmektedir. Bu yüzden, aileden itibaren dinin öğretildiği bütün eğitim kurumlarında *barış eğitimi*ne önem verilmelidir. Çünkü din eğitimi yoluyla bireylere tanıtılacak olan İslâm'ın sosyal barışı sağlamaya yönelik çözüm önerileri kısa vadeli olmayabilir. Ancak, yüklü ekonomik harcamalar gerektirmeyen bu öneriler, diğer yöntemlere nazaran daha köklü ve kalıcı bir özelliğe sahiptir.

9. TEBLİĞ

TOPLUMDA BÜTÜNLEŞTİRİCİ ve AYRIŞTIRICI YÖNÜYLE DİN

Erol ERKAN[♦]

Toplumsal Bütünleşme

Toplum; bütünleşme, birlik, denge, uyum gibi kavramlarla birlikte düşünülen bir olgudur. Zira toplum her şeyden önce bütünlük ve uyumu içerir. Bu bakımdan toplumsal bütünleşme bir toplumun var olabilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için kaçınılmazdır. Bütünleşme kavramı, birbirinden ayrı olan parçaların bir ünite halini almasını sağlayan süreci ifade eder. Bu çerçevede toplumsal bütünleşme bir çeşit sosyal teşkilatlanma süreci, çeşitli toplumsal faaliyetlerin birbirleriyle olan uyumluluk derecesi anlamına gelmektedir (Günay, 2012: 455). Diğer bir ifadeyle toplumsal bütünleşme, bir toplumu meydan getiren bireylerin, farklı grupların ve daha geniş çeşitli ünitelerin karşılıklı bağımlılık ve ahenk içerisinde bir düzen oluşturacak biçimde birleşmeleri sürecinden ibarettir. Toplumsal bütünleşme, bir toplum ve sosyal grup içinde hâkim olan kültürel değerlerin toplumu teşkil eden fertler tarafından içselleştirilerek, kendilerine mal edilmesi ve böylece bireylerin toplumun sosyo-kültürel değerlerini elde ederek onunla uyumlu bir biçimde yaşama durumuna gelmeleri sürecini de ifade etmektedir (Günay, 1998: 311). Toplumsal bütünleşme toplumlar için hayati öneme haizdir. Zira

♦ Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, erkanerol27@hotmail.com

sosyal grubun, toplumun teşekkülü ve istikrarı bütünleşme derecesi ile yakından ilgilidir (Günay, 2012: 455).

Burada cevaplanması gereken birkaç temel problem söz konusudur. Bunlardan biri toplumsal bütünleşmeye neden ihtiyaç duyulduğudur? Cevaplanması gereken bir diğer soru da toplumsal bütünleşmenin koşullarının neler olduğudur? Birinci sorunun cevabı yani toplumsal bütünleşmeye neden ihtiyaç duyulduğu sorusunun yanıtı insanın tabiatında aranması gerekir. Çünkü insan birçok şeye ihtiyacı olan bir varlıktır ve bu ihtiyaçlar insanı bir topluluk oluşturmaya, bir topluluk içinde yaşamaya iter. Bu sayede insan biyolojik, fiziksel, sosyal ihtiyaçlarını ve yardımlaşma gibi gereksinimlerini temin edebilir. Söz konusu ihtiyaçların neticesinde oluşan böylesi bir topluluğun istikrarı, varlığını sürdürebilmesi ise ancak dayanışma, birlik, denge ve uyum gibi olgularla sağlanabilir. Diğer bir ifadeyle bir toplumun sürekliliği toplumsal bütünleşme ve bu bütünleşmenin niteliğiyle ilgili bir durumdur. En basitinden bir arkadaş grubunun istikrarı kendi aralarındaki uyum, denge, düzen ve bunlar neticesinde ortaya çıkan bütünleşme ile ilgilidir. Aksi durumda grup içerisinde çatışma ve dağılma gibi durumlar ortaya çıkacaktır.

Toplumsal bütünleşme ile ilgili cevaplanması gereken ikinci temel problem toplumsal bütünleşmenin koşullarının neler olduğudur? Bu soru ile ilgili olarak kültürel değerler, kültürel değerler içerisinde de din ve inançlar öncelikle akla gelmektedir. Gerçekten de dinlerin ortaya çıktıkları toplumlardaki durumları incelendiğinde dinin yeni bir topluluğun zeminini teşkil ettiği ilerleyen süreçte daha geniş birlikteliklere yol açtığı görülebilecektir. August Comte, Emile Durkheim gibi sosyologlar başta olmak üzere birçok sosyolog da dinin bu yönüne yani bütünleştirici, birleştirici boyutuna dikkat çekmektedir. Dinin toplum hayatında farklı etkileriyle birlikte özellikle toplumun birlik ve beraberliği hususunda olumlu katkısı dinin, toplum yaşamındaki yerini ortaya koymaktadır.

Toplumsal Bütünleşme ve Din

Toplumsal bütünleşmenin önemli unsurlarından biri dinin de içinde yer aldığı kültürel kurumlardır. Toplumsal bütünleşme hususunda kültürel kurumlar önemli yer işgal etmektedir. Zira toplumsal bütünleşmenin en önemli koşulu kültürel bütünleşmedir. Kültürel bütünleşmede önemli kurumlardan birinin ise din olduğu hemen hemen herkesin kabulüdür. Toplumun birlik ve beraberliğini temin eden değer ve normlar sisteminin ön sıralarında din gelir. Din, birey için hayatın anlam ve gayelerini izah eden bir anlam sistemi olmasının yanısıra, toplum için de birlik ve beraberliğin güvencesi olarak işlev görür. Dinin en önemli toplumsal fonksiyonu bütünleştirmedir. Din, içinde taşıdığı aşkın ve mutlak anlamlar ve değerler sistemi ile bireyleri belli bir iç disipline göre motive ettiği gibi, toplumsal bağlılıkları ve fedakârlıkları da anlamlı bir temele oturtmaktadır. Toplumsal hayatın ve kültürün birçok aşamalarında gerçekleştirilen faaliyetler dinî anlam ve düşüncelerle meşrulaştırılır. Din, bu özellikleri dolayısıyla bütünleşme bağlamında kendisine en çok referans yapılan ve toplumlar için göz ardı edilemez bir olgu ve bütünleşmenin temel bir unsuru olmaktadır (Çelik, 2013: 163, 170).

Din, insanın kendisini ve evreni anlamlandırma arayışına önemli cevaplar sunan ve dünya ötesine uzanan bir olgudur. İnsan din aracılığıyla anlamlı bir bütünlük içerisinde varlık ve varlık ötesine dair problemlerinin çözümüne ulaşır. İnsanın kendisi de zihinsel ve ruhsal doğasına uygun olarak bu anlamlı bütünlük içerisinde yer alır. Din sadece varoluşa dair çözümler sunmaz, dünyada yaşanan kötülükleri, felaketleri, adaletsizlikleri evrendeki sistemle uyumlu bir biçimde yanıtlayarak insanı yatıştırır. Diğer yandan din insanlara ortak idealler, değerler, normlar ve ahlâkî hedefler kazandırır. Bu değerler doğrultusunda insanları toplum olarak bir araya getirir ve onları bütünleştirir.

Dinin toplumdaki bütünleştirici rolüne Joachim Wach (1995) da dikkat çeker. Ona göre dinin toplum içerisindeki yapıcı ve birleştirici rolü toplumda ihtilafa neden olan ve ayrıştıran fonksiyonunu kat kat aşmaktadır. Her ne kadar toplumdaki birlik ve bütünleşmenin temini dinin niyeti ve de asıl amacı olmamakla birlikte sonuçta din, toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirmektedir. Çünkü bir din, herhangi bir toplumda yaygınlık kazandığı ve kökleştiği andan itibaren, orada çeşitli inançlar, müesseseler, normlar, değerler, âdetler, tavır ve davranış modelleri aracılığı ile kaynaşarak, toplumun üyelerini dinî ve sosyo-kültürel açıdan bütünleştirici bir fonksiyon görmektedir (Günay, 2012: 458).

Bütünleşme toplumlar için her zaman ihtiyaç duyulan bir olgudur. Ancak toplumsal bütünleşme arayışlarının veya sosyal düşüncede bütünleşmeci eğilimin özellikle çatışma ve gerilimlerin ivme kazandığı geniş kapsamlı değişim süreçlerinde öne çıktığı görülmektedir (Çelik, 2013a: 182). Toplumun en çok sosyal bunalım ve çatışma dönemlerinde duyduğu dayanışma ihtiyacına din cevap sunmaktadır. Sosyal krizlerin ve çalkantıların yoğunlaştığı anlarda sosyal uzlaşım büyük ölçüde dinî değerlerin temin ettiği potansiyelle gerçekleşmektedir. Toplumun ve kültürün kendini savunma ihtiyacı hissettiği durumlarda, dinî referanslara atıflar artar ve bu imkân harekete geçirilir (Çelik, 2013: 176). Dinin bu potansiyeli tüm inançlar için geçerli olmakla birlikte bu duruma toplumumuzla ilgili olarak İslâmiyet özelinde daha yakından bakabiliriz.

İslâm ve Bütünleşme

Dinin toplum hayatında oynadığı bütünleşme rolünü daha özelde İslâmiyet örneğinde görebiliriz. Geçekten de dinin toplumun bütünleşmesine yaptığı katkı, özellikle inancı ve sisteminin temeline "Tevhit" akidesini yerleştirmiş bulunan İslâm dini ve bu dini kucaklamış bulunan Müslüman topluluklar için geçerli olan bir mevzudur. "Tevhit" akidesi yanında İslâmiyet'in temel kaynağı Kur'an-ı Ke-

rim'in de Müslüman toplumların kaynaşmasında önemli rolü bulunmaktadır. İslâm dini onun getirdiği vahyi esaslara yaslanmakta, Müslüman topluluklar temelde onun inanç esasları etrafında kümelenmiş bulunmakta ve İslâm medeniyeti her şeyden önce ondan aldığı motivasyon sayesinden varlık kazanmaktadır (Günay, 2012: 458). Dolayısıyla İslâmiyet iman esasları ve Kur'an-ı Kerim gibi içinde taşıdığı birçok unsurla kendisine inananları bir toplum olarak kendi etrafında bir araya getirmektedir.

İslâmiyet, ortaya çıktığı andan itibaren hızla yayılmış, inananlar arasında birlik ve beraberliğe yol açmıştır. İslâm dini dağınık Arap kabilelerini bir araya getirdiği gibi değişik kültür ve toplumları da ortak bir inanç ekseninde toplayabilmiştir. İslâm'ın tebliği ile birlikte köleden efendiye, yoksuldan zengine kadar farklı sosyo-kültürel statüye sahip kişiler İslâm inanç ve değerleri etrafında her türlü farklılığı bir tarafa bırakarak birlik şuuruyla bütünleşmiş, kaynaşmışlardır. İslâmiyet insanları başta Allah'ın birliğine imana davet ederek ve peygamberlere, kitaplara ve diğer inanç esaslarına iman etmeyi öngörerek inananları birleştirmiştir. İslâmiyet'in kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de nesep bağı yerine din kardeşliğine dayalı toplum anlayışı ikame edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle inanç temelli bütünleşme vurgulanıp öne çıkarılmıştır. Bu itibarla Kur'an-ı Kerim Müslümanlar arasında beraberlik ve uyumun temininde her zaman önemli bir konum teşkil etmiştir. Diğer yandan namaz, oruç, hac gibi ibadetlerle bu bütünleşmeyi pekiştirmiştir. Aynı zamanda bu ibadetler İslâm'ın temin ettiği birlik ve beraberliğin somut ifadelerine dönüşmüştür.

Her ne kadar İslâmiyet kendi bünyesinde müntesiplerini bir birlik olarak bir araya getirme potansiyeline sahip ise de onun toplumu olumlu bir şekilde etkilemesi ve toplumun bütünleşmesine yapacağı etki derecesi diğer toplumsal koşullardan bağımsız değildir. İslâm dini esas olarak birlik akidesi üzerine temellenmiş bulunmakla birlikte, onun pratikte toplumların toplumsal bütünleşme

süreçleri içerisindeki işlevi, İslâm'ın yorum biçimine ve toplumların içinde bulunduğu şartlara göre olumlu veya olumsuz olarak gelişebilmekte veya değişebilmektedir. Öte yandan, bizzat toplumun toplumsal bütünleşme durumunun da değişik durum ve koşullara göre farklılıklar arz ettiğinin altını çizmek gerekir. Çünkü toplumun yapısı ve sosyo-kültürel seviyesi, toplumsal bütünleşmeyi temin eden unsurların etkinlik derecesine tesir etmektedir ve bu durum toplumsal bütünleşmede etkili olan manevi/dinî faktörlerin etkinliğinin devamlılığı açısından da söz konusu olmaktadır (Günay, 1998: 319). Dolayısıyla İslâmiyet veya herhangi bir din, toplumsal uyum ve dengenin sağlandığı toplumda bütünleşmenin niteliğini artırmakta, toplumsal gerilim ve çatışma ortamlarında ise farklı düzeylerde etkilenerek çatışmanın bir aracı haline dönüştürülebilmektedir. Savaş ortamlarında, en seküler yönetimler bile kendilerine halk desteği oluşturabilmek için dinî kavramları retorik olarak kullanmaktan kaçınmamaktadırlar (Taslaman, 2015). Çünkü dinler manevî açıdan motivasyon sağlayabildiği gibi çatışma için de gerekli motivasyonu temin edebilmektedir. Bu noktada gerek İslâmiyet gerekse diğer dinlerle ilgili bir durum daha dikkat çekmektedir. O da şudur: Dinlerin toplumlar için bütünleştirici işlevi olduğu gibi toplumda çatışmaya yol açan boyutu da bir vakıa olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak dinlerin doğrudan çatışmaya yol açtığı iddiası sağlam bir zemine oturmamaktadır. Zira dinlerde temel olarak çatışmaya değil barışa, birlik ve beraberliğe vurgu yapılmaktadır. Bu nedenle dinlerden ziyade dinlerin yorumlarının çatışmaya yol açtığını söylemek daha yerinde bir ifade olacaktır. Dinlerin yorumlanmasında da toplumsal koşullar önemli bir etki olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal Çatışma ve Din

Toplumda bütünleşme aslî bir durum olmakla birlikte sosyal çatışmalar da kaçınılmazdır. Sosyal gerçekliğin doğasında bütünleşme kadar çatışma da temel bir unsur olarak bulunmaktadır. Toplumsal çatışmalarda siyasî, ekonomik, kültürel birçok faktör etkili

olabilmektedir. Sosyal gerçekliği oluşturan ekonomik, siyasî, kültürel, dinî yapılardaki eşitsizlikler ve zorbalığa dayalı ilişkiler çatışma nedenleri olarak karşımıza çıkarlar. Ancak özellikle sosyal çatışmalar değer ve kaynakların toplumda eşitsiz paylaşılmasından doğan çelişkilere dayanmaktadır (Çelik, 2013a: 181, 184).

Sosyal çatışmalarla ilgili birçok faktörden bahsedilebilir. Fakat toplumsal çatışmaların en önemli nedenlerinden biri, ki benim de bu çalışmada özellikle altını çizmek istediğim husus, toplum içerisinde kimi kesimlere sağlanan imtiyazlardır. Geçmiş toplumlarda ayrıcalıklar çatışmalara neden olabildiği gibi günümüz modern toplumda da imtiyazlar bölünmeleri besleyebilmektedir. Örneğin ödüllerin dağılımı hususunda kimilerine diğerlerinden daha fazla ayrıcalıklar tanınması toplumda bir ayrışmaya yol açabilmektedir. Sadece küçük bir azınlık grup, güç, servet ve prestije sahipken diğer kesimler bunlardan yoksun ise gerilimler ve rahatsızlıklar ortaya çıkar. Bu rahatsızlıklar güç, prestij ve servetten mahrum olanların bu kaynakları ellerinde tutanlarla çatışmaya girmeleri için bir neden olacaktır. Kaynaklara ulaşma imkânları engellenenler mevcut sosyal hiyerarşiye karşı daha dirençli olacak ve daha kolay tepki göstereceklerdir. Benzer şekilde toplum içinde dikey hareketliliğin önündeki engeller veya zorluklar da çatışmayı arttıran bir durumdur. Daha alt kademelerde bulunanların toplumsal hiyerarşinin üst kesimlerine çıkma veya yeni bir sınıf, parti veya statü grubuna girme imkânına yeterince sahip olmadıklarında rahatsızlar artacaktır. Esasında modernleşme çok çatışmalı bir süreçtir. Bu süreçte geleneksel otoriteden rasyonel yasa ve bürokratik otoriteye geçiş, bir bakıma siyasî ve toplumsal seçkinlerin aynı zamanda ekonomik elitler haline gelmesi, çatışmalara yol açabilmektedir. Bu gelişmeler güç, servet ve prestijden mahrum olanlarda derin rahatsızlıklara sebebiyet vermektedir (Çelik, 2013a: 185-186). Nihayetinde toplumda adaletin yerini bulmaması değişim taleplerini de beraberinde getirir. Bu değişim talepleri kimi-

leri için imtiyaz ve güven kaybı, belirsiz bir gelecek anlamına geldiği için sosyal çatışmaya dönüşebilir.

İmtiyaz alanları sadece ekonomik sahayla sınırlı olmayıp kültürel-kimliksel alanları da kapsayacak şekilde toplumda görülebilir. Kültürel-kimliksel ayrımcılık, etnosantrizm, farklı kültürleri aşağılamak, değişik yaşam biçimlerini, toplumun bazı kesimlerinin bu yöndeki taleplerini yok saymak da sosyal çatışmalara dönüşebilir. Toplum içinde kendi farklı kimliğiyle var olmaya çalışan kesimlerin bu talepleri özgürlük dışı bir anlayışla ve farklılıkların tehdit olarak değerlendirilmesiyle karşılanmadığında da sosyal çatışmalar kaçınılmaz hale gelir. Toplumsal birliği ve uyumu sağlama adına toplumu tek tipleştirme anlayış ve gayretleri ister istemez ayrışmalara yol açar. Bunun yerine farklı kimliklerle bir arada yaşamın imkânı sorgulanmalı, birlikte yaşamanın önündeki engeller kaldırılmalıdır. Üst kimlik ve ortak değerler ekseninde bütünleşme gayretlerine girişilmelidir.

Sosyal çatışmada etkili olan kültürel unsurlardan biri de dindir. Din, toplum ve toplumlar arasında uyumun önemli araçlarından biri olabildiği gibi zaman zaman sosyal çatışma nedeni olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Ancak dinin sosyal çatışmalardaki rolü tartışmalıdır. Dinin çatışmacı yönü örneğin 18. yüzyılda ruhban sınıfının varlığı üzerinden tartışma konusu yapılır. Bu çerçevede gelişme ve ilerlemenin önündeki engelleyici negatif bir güç olarak din yorumlanır (Çelik, 2013a: 182). Çatışmanın sosyal sınıflar arasındaki eşitsizlik ve mülkiyet ilişkilerinden kaynaklandığını savunan Marksist yaklaşım, dinin sosyal çatışmalardaki rolüne şüpheyle yaklaşır. Marx, dinin maddi ezilmişlik içindeki halkın mustarip ruhunu ve öfkesini telafi eden bir mekanizma olduğunu öne sürer. Ona göre din, bu dünyadaki mevcut koşullara müdahale etmemeyi öğütlemekte, mutluluk ve ödülleri ölümden sonraki hayata ertelemektedir. Böylelikle de din dikkatlerin bu dünyadaki eşitsizlikler ve adaletsizlikler üzerinde yoğunlaşmasını engellemekte, insanları cennet vaa-

diyle avutmaktadır. Dini inançlar, servet ve güç dağılımındaki adaletsizlikleri meşrulaştırmaya yaramaktadır (Giddens, 1997: 442). Böylelikle Marksist yaklaşımda din, sosyal çatışmanın mağdurlarının içinde bulundukları durumu kaderci bir anlayışla meşrulaştırma aracı olarak yorumlanır. Marx'tan sonraki kimi düşünürler her ne kadar çatışmanın sermayenin paylaşımından çok, güç ve otoriterinin paylaşımında ortaya çıktığına vurgu yapmışlarsa da çatışmalarda dinin rolü onlar için de pek değişmemiştir. Onlara göre son zamanlarda dinin yeniden yükselişine dair yorumlar söz konusu ise de aslında bu yeni çatışma alanlarıyla ilgilidir. Modern toplumlarda artan bireycilik, nüfusun kentlerde yoğunlaşması, toplumsal ilişkilerin kurumlar ve piyasa tarafından nicelleştirilmesi, sekülerleşme ve teknolojik tüketim kültürü "yeni çatışma alanları"na yol açmıştır. Bu yeni çatışma alanları dinin çatışmalardaki rolünün arttığına dair yorumlara neden olmuştur (Çelik, 2013a: 148-185).

Sosyal çatışmaların nedenleri sermaye paylaşımındaki adaletsizlikler, güç ve iktidar arayışları ile sınırlandırılamaz. Zira insanî davranış ve eylemler her zaman güç arama ve çıkar peşinde koşmayla izah edilemeyecek kadar girifttir (Wallace-Wolf, 2014: 218-215). Maddi çıkar, ilişki ve yatırımlardan bağımsız bazı değerler ve inançlar da pek çok tutum ve davranışın temelinde yer alır (Çelik, 2013a: 186). Bu bakımdan kültürel değerler toplumsal çatışmalarda önemli bir faktör olarak kendini ortaya koymuştur. Bu çerçevede şunu söyleyebiliriz: Din, toplumda daima bütünleştirici rol oynamamış, zaman zaman şiddetli çatışmalara da kaynaklık etmiştir. Bazı dinî sistemler, otoriteye boyun eğerler; ancak diğer bir kısmı, hâkimiyet altında bulunanlara, mevcut egemenlik ilişkilerini yıkmanın dinî yüce bir sorumluluk olduğuna dair dayanak çerçevesi sunarlar (Kehrer, 1998: 96). Bununla ilgili olarak tarihte birçok örnek görmek mümkündür. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de dinî eğilim, oluşum ve gruplaşmalar temsil ettikleri görüş ve yaklaşımla-

rıyla doğrudan sosyal çatışmanın nedeni olabilmektedirler (Çelik, 2013a: 185).

Dinden kaynaklı toplumsal çatışmaları gözlemlemek her ne kadar mümkünse de dinlerin daha çok öne çıkan işlevi toplumu bütünleştirip kaynaştırmasıdır. Dinlerin çatışmaya yol açan yönü daha tâlî bir durum olarak belirmektedir*. Dinin çatışmalara kaynak teşkil eden niteliği Merton (1968) tarafından dinin bozuk işlevi (disfunction) olarak tanımlanır. Ona göre dinin asıl işlevi toplumsal barışı sağlamak olmasına rağmen bozuk işlev olarak farklı inanca sahip topluluklar arasında hatta aynı din içerisinde de ayrıştırmaya neden olabilmektedir. Din toplum hayatında ötekileştirici bir unsur olabilmektedir.

Her din kendi müntesipleri için bütünleştirici, kendine inanmayanlar için çatışma unsuru olduğu yaygın sosyolojik bir olaydır. Ortaya çıkan her yeni dinî akım mevcut otorite ve yerleşik inançlara meydan okuyarak orada bölünmelere neden olur. Aynı dinî gelenek içinde ortaya çıkan yorum ve anlayış farklılıkları da din temelli bölünme ve çatışmalara yol açar. Haçlı seferleri, Avrupa'daki mezhep savaşları, Kuzey-İrlanda'daki Katolik-Protestan, Orta Doğu'daki İsrail-Filistin, Hindistan'daki Hindu-Müslüman, Tayland'daki Budist-Müslüman çatışmaları din-kimlik temelinde cereyan eden çatışmalardan bazılarıdır (Aydınalp, 2012: 772).

Tarihte Haçlı seferleri gibi uzun ve oldukça yıkıcı din temelli çatışmaları görmek mümkün olduğu gibi bugün itibariyle de dinden kaynaklanan çatışmalar gözlemlenebilmektedir. Filistin-İsrail arasında uzun süredir devam eden çatışmalar, Afganistan, Irak, Suriye gibi devletlerde ve Afrika kıtasının çeşitli bölgelerinde el-Kaide ve

* Alan Axelrod ve Charles Phillips'in birlikte hazırladıkları Savaş Ansiklopedisi'nde yer alan 1763 savaşın sadece 123'ü yani %7'lik kısmı din savaşlarıdır: https://tr.wikipedia.org/wiki/Din_sava%C5%9Flar%C4%B1 (erişim: 17.09.2015)

türevleri İslâmî radikal örgütlerin girdikleri çatışmalar din kaynaklı ya da din görünümlü çatışmalara örnek olarak gösterilebilir. 1940-2000 yılları arasında gerçekleşen sivil savaş ve çatışmaları ele alan deneysel bir araştırma dinin çatışma sürecindeki rolünü ortaya koymaktadır. Bu araştırmada, ekseninde dinî çatışmanın yer aldığı sivil savaşların süreç içinde belirgin şekilde arttığı ve bu tarz çatışmalarda diğer çatışma türlerine göre daha fazla insanın öldüğü sonucuna varılmıştır. Dinin bir şekilde etkili olduğu ve çatışmanın bir unsuru haline geldiğine dair az önce verdiğimiz örnekler dışında somut bir takım başka örnekler de verebiliriz:

1. Günümüzde, özellikle stratejik ve ekonomik değere sahip bölgelerin sosyo-kültürel ve dinî farklılıklarına rağmen ulusal sınırlar içinde tutulması, yoğun etnik-dini çatışmalara neden olmaktadır. Bu bağlamda Hindistan-Pencap(Hindu, Sih ve Müslüman çatışması), Pakistan-Keşmir(Hindu-Müslüman), Güney Tayland(Budist-Müslüman), Çin Sincan Bölgesi-Doğu Türkistan(Çin-Müslüman), Kuzey İrlanda(Protestan-Katolik), Nijerya(Müslüman-Hıristiyan), Çeçenistan(Müslüman-Ortodoks), Azerbeycan-Karabağ(Müslüman-Grogeryen Hıristiyan) çatışmaların yaşandığı önemli risk bölgeleridir.

2. Çoğul etnik ve dinî yapılara sahip toplumlarda, milli kimliğin inşa sürecinde din asıl faktör olmakta ve kesişen dinî sınırlar sosyal çatışmaya yol açmaktadır. Nijerya'daki Hıristiyan-Müslüman çatışması ya da Balkanlar'daki Müslüman-Hırvat-Sırp çatışmaları bu durumun en somut örneklerini teşkil etmektedir. Din milli kimliği kendisiyle biçimlendirdiği için etnik çatışmalar dinî bir anlam evreni içinde üretilmektedir. Kuzey İrlanda'daki Katolik Protestan çatışmaları hiçbir şekilde kutsal bir savaş olarak algılanmamakla birlikte, İrlanda'nın Protestanlarla mücadelesi Katolik kimliğin önceliği üzerine temellenmektedir.

3. Din çatışmanın temel nedeni ya da kurucu öğesi olmasa da, yani dinî-etnik kimlikler arasındaki kavgalar daha çok sosyal ve si-

yasî dinamiklerin etkisi altında şekillense bile, din çatışan tarafları keskin çizgilerle birbirinden ayırmakta ve meşruiyet için gerekli referansları sağlamaktadır. Bu durum kesişen dinî sınırların en canlı örneklerinden biri olan İsrail-Filistin çatışmasında da görülebilir. Yahudilerin mesiyanizim, Musevilerin seçilmişliği, Yahudi düşmanlığının ebediliği ve vaat edilmiş topraklar çerçevesi içinde oluşturdukları söylemle çatışma süreci kendi lehine meşrulaştırdıkları gözlerden kaçmamaktadır (Aydınalp, 2012: 773-776).

Görüldüğü gibi din bir şekilde farklı etnik kökene ve dine sahip toplumlar arasında sosyal çatışmanın bir unsuru haline gelebilmektedir. Ancak dinin çatışma alanları bunlarla sınırlı değildir. Gerek bireysel ve gerekse de kurumsal bazda geleneksel ve dinî tepki ve çatışmalara yol açan önemli gelişmelerden biri de modernleşme süreciyle ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Modernleşme ve sekülerleşme, dinin geleneksel toplumdaki hâkimiyetini ve merkezi konumunu sarsmış, bireysel yorumlara ve dindarlıklara yol açmıştır (Çelik, 2013a: 185). Bireysel ya da kurumsal sekülerleşme olgusuyla pek çok seviyede dinî çatışmayı etkileyen bir süreç olarak karşılaşmaktayız. Otoriteyi meşru kılan şeyin niteliği, daha açık ifadeyle otoritenin kaynağının beşerî ya da ilahî olması hususunda yapılan tartışmalar, dinî çatışmanın beslendiği önemli kaynaklardan birisini oluşturmaktadır. Çağdaş toplumlarda bazı grupların kutsadıkları, inandıkları veya bağlandıkları norm ve değerlerin yaşadıkları hukuk/otorite yapısı içinde temsil edilmesi ya da otoritenin tümünün kendi değer sistemlerine göre oluşturulması konusundaki kararlılıkları, seküler/laik bir sistemde din ekseninde ortaya çıkan gerginliklerin zeminini teşkil etmektedir. Bu çerçevede otoriteye karşı duyulan güvensizlik/düşmanlık lider(ler)den başlayarak bütün politik sistem ve uygulamalara, hatta küresel sistemin bütününe yönelebilmektedir. Bu süreçte ayrıca dinî grup ve kurumların aldıkları yeni biçimler, özellikle kamusal alan tartışmaları, dinî sembollerin kullanılması ve bu sembollerin ifade ettiği anlamlar, kadınların dinî kurumlarda-

ki temsil sorunları, farklı cinsel eğilime sahip kimselerin dinî hayatın içindeki rol ve statüleri gibi tartışmalar sosyal çatışma ve din ilişkisinin diğer kesişme alanları olarak belirmiştir (Aydınalp, 2012: 766-780).

Din temelli çatışmalar sadece farklı inanca sahip topluluklar arasında yaşanmaz. Ayrıca ortak inanca sahip bir topluluk içinde de din eksenli çatışmalara rastlanabilmektedir. Bu çerçevede din merkezli çatışmalar genel olarak iki alanda gözlemlenebilir. Biri, daha önce de örneklerini vermiş olduğumuz gibi farklı dinî inanca sahip toplumlar arasında cereyan eden çatışmalar ve bir diğeri de aynı dinî gelenek içerinde ortaya çıkan çatışmalardır.

Aynı Dinî Sınırlar İçinde Çatışma

Aynı dinî sınırlar içindeki çatışmalar, pek çok din için geçerli olan bir vakıadır. Bir din içerisindeki çatışmalar, diğer sosyal faktörlerin etkisi baki kalmakla birlikte, temelde kutsal metin ve kurucu tarihsel gelenek üzerindeki bakış açısı, yorum, anlayış ve algı farklılıklarının oluşturduğu karşıtlıklardan, doktrin tartışmalarından beslenmektedir. Özellikle aynı dinî çatı altındaki farklı dinî grup ve topluluklar arasındaki çatışmalar başlangıçta doktrin ve metot farklılıklarından kaynaklanmakta, dinî topluluklar hiyerarşik ve kurumsal bir yapı kazandıkça, çatışma süreci güç, kaynak ve imtiyaz paylaşımı merkezinde derinleşmektedir. Başlangıçtan günümüze, bütün çeşitleri içinde İslâm'daki mezhep ve fırkalar ya da örneğin günümüzde Protestanlığın Presbiteryen, Babtist, Luteran –ki bunlar da kendi içlerinde bölünmüştür- gibi mezheplere ayrılması bu durumun açık örnekleridir. İman hakikati ya da doktrin konusundaki tartışmaların iki noktada gerçekleştiği ifade edilebilir. Öncelikle, dinî metin ve geleneğin nasıl yorumlanacağı problem oluşturmaktadır. Literal/lafzi, mecaz/metaforik, tarihselci, zahiri, batını ya da gaybi yapılacak yorumların her biri farklı bir gelenek teşkil etme potansiyeline sahiptir. *Resmi/Kitabi İslâm* ve *Halk İslâm*'ı temel ayırım olmak-

la birlikte, günümüzde *bilimsel, ideolojik, köktenci, modern, ferdi, tarikat* ve *cemaat İslâm* anlayışlarından söz edilmesi, bu durumun sosyolojik bir neticesidir. İkinci düzeydeki çatışma modern dünyadaki inanç/değer krizi ve laiklik/sekülerleşme problemiyle alakalı olarak cereyan etmektedir. Dinî inanç, sembol ve ritüellerin özel hayata indirgenmesi ve paranın yegâne değer haline gelerek hayatın ölçüsüzce maddileşmesi, bir yandan çeşitli sekt, dinî grup ve toplulukları daha cazip kılarken, öte yandan dinî özgürlükler, laikler ve dindarlık üçgeninde devam eden tartışmalara ve bölünmelere kapı aralamaktadır (Aydınalp, 2012: 777, 786).

Aynı inanç sınırları içinde ortaya çıkan çatışmaların nedenlerinden bir diğeri de aynı inanca sahip dinî grupların, farklı ahlâkî ölçülerin varlığına rağmen, kendi ahlâkî ölçütlerini ve doğrularını tüm topluma uygulamak istemesidir (Kehrer, 1998: 98). İslâm dünyasında tekfirci, selefî gruplar buna örnek olarak verilebilir. Bunlar içerisinde "selefî çizgide faaliyet gösteren bir hareket olarak el-Kaide örneği günümüzde özellikle dikkat çekmektedir. El- Kaide örneğinde Selefiyye, entelektüel bir anlama/iyileştirme çabası olmaktan çok; içtihada mesafeli, şiddet yanlısı, daha ziyade Ahmed bin Hanbel ve İbn-i Teymiye çizgisinde bir yönelim olarak kendini ortaya koymaktadır. 1990'ların başından itibaren şiddet yanlısı "ulus ötesi selefîlerin" amaçları, Wiktorewicz'e göre Amerika'yı Arap yarımadasından çıkarmak, Amerika'nın İsrail'e olan yardımlarını sona erdirmek ve Orta Doğu'daki "İslâm dışı kukla rejimleri" devirmek şeklinde açıklanabilir (Aydınalp, 2012: 781). Ancak sadece bu gruplar Ortadoğu'da işgalci güçlerle veya otoriter yönetimlerle değil birbirleriyle ve kendileri dışındaki diğer İslâmî gruplarla da çatışabilmektedirler. Bu tür çatışmalar, birçok olumsuz sonuçlarıyla birlikte, genelde dinî gruplar arasında ortaya çıkan ötekileştirme gayretleri tüm toplumla ilgili bir bilincin oluşumunu da olumsuz olarak etkilemektedir. Zira her dinî grup kendi dinî kültür biçimini ortaya koyup geliştirdiği

için tüm toplumla ilgili bütüne yönelik bir şuurun oluşması engellenmektedir (Kehrer, 1998: 97).

Cihadçı selefîlik meselesine değinmişken burada İslâmofobiyle ilgili bir parantez açmak da yerinde olacaktır. Bugün gerek Irak ve Suriye gerekse Afrika kıtasının çeşitli bölgelerinde meydana gelen olayların bir şekilde dünya kamuoyuna yansıttığı korkutucu resimler, her şeyden önce İslâm'ı terörle, ilkellikle ve barbarlıkla özdeşleştirmeye hazır bir donanıma yeni ve elverişli örnekler sunmaktadır. Tek kutuplu dünyanın var olan gerçekliği içinde Müslümanlar, küreselleşmenin dayattığı entelektüel, kültürel ve ekonomik blokajlar karşısında yer yer kendi referanslarıyla bile ilişkilendirilmesi imkânsız tepkiler sergilemektedirler. Ne var ki bu tepkiler de yine benzersiz bir şekilde İslâm karşıtı söylemleri kuvvetlendirmeye katkı sağlamaktadır (Subaşı, 2014: 436, 441).

Sözde İslâmî silahlı örgütlerin ölçüsüz eylem ve tepkileri Batılıların İslâm dünyasına dönük önyargılarını ve dışlama politikalarını haklılaştırmaktadır. Radikal, cihatçı örgütler kendi İslâm anlayışlarını hakikatin kendisi telakki edip, kendi dışındakileri tekfir ederek onları yok etmeye çalışmakta böylelikle Müslümanlarla ilgili önyargı ve nefrete dayanan Batılı algının yeninden üretilmesine katkı sunmaktadırlar. Radikal grupların bu tür tavır ve eylemleri sadece Müslümanlara, İslâm coğrafyasına, onların birliğine zarar vermemekte, tüm insanları kucaklama iddiasında bulunan İslâm'a, İslâm'ın bütünleştirici kimliğine zarar vermektedir. Tüm dünyada İslâm'la ilgili öteden beri sunulmaya çalışılan algıyı doğrulatmaktadırlar. Ancak İslâmofobinin yayılmasında cihatçı radikal örgütlerin İslâm'ın temel kaynaklarıyla bağdaştırılması mümkün olmayan eylemlerinin yanısıra Batı'nın da hatırı sayılır bir katkısı olduğu göz ardı edilemez.

Belirli merkezler tarafından bilinçli olarak Müslüman kamuoyu, dünya ölçeğinde her zaman bir kaos kaynağı ve merkezi olarak sunulmaktadır. İslâm coğrafyasında yaşanan siyasî ve dinî kargaşa Müslüman toplumların coğrafi ve kültürel dağılımlarıyla ilişkili ola-

rak değişik biçimlerde kendini gösteren tepki biçimlerini harekete geçirmiştir. Tepkilerdeki aşırılıklar Müslümanlar ve İslâm aleyhine kullanılmaya çalışılmaktadır. Müslüman dünyanın yaşanan gerginlikler bağlamında birer terör odağı olarak yansıtılması esasında Batı'da geleneksel olarak varlığını sürdüren İslâm algısından bağımsız bir şekilde işlememektedir. Dolayısıyla Batı ve İslâm arasındaki gerilimin yer yer açık yer yer de örtük formlarda işleyen istikametini besleyen pek çok faktörleri arasında her şeyden önce karşılıklı önyargılar, üzerinde çalışılmış değerlendirme şablonlar ve değişik zaman dilimlerinde biçimlenmiş siyasî perspektifler etkili olmaktadır. Bu birbirini destekleyen ilişkiler ağı içinde medeniyetler çatışmasının doğması bugün artık popüler bir beklenti (Subaşı, 2014: 435-39) halini aşmıştır.

Farklı toplum, medeniyetler ve dinlere karşı üretilen önyargılar, kalıp düşünceler kesişen farklı dinler noktasında sosyal çatışmanın unsurları olabilmektedirler. Ancak önyargılar ve nefret söylemleri sadece farklı toplumlar arasında çatışmalara kapı aralamamaktadır. Bir toplum içerisindeki farklı grupların, kesimlerin kalıplaşmış yargıları ve nefretleri de o toplumun kendi iç bünyesinde birbirleri arasında çatışmalara dönüşebilmektedir. Bu çerçevede Müslüman toplumu teşkil eden grupların sosyal çatışmalardan uzaklaşabilmeleri önyargılarını, kinlerini bir tarafa bırakıp birbirlerine ötekini anlama ekseninde yaklaşmalarıyla mümkün olabilir. Aksi halde Müslümanların birbirlerine karşı ürettikleri önyargılar ihtilafı ve çatışmayı besleyecektir. Hâlbuki bugün Müslüman coğrafyasında yaşanan çatışmalar, acılar, perişanlıklar tarihi köklerine rağmen Müslümanların kendi içlerinde ihtilaflarını tolere edecek, haklılaştıracak düzeyde değildir. Bu açıdan Müslümanlar arası birliği pekiştirici İslâmî prensiplerin toplumun geniş kesimlerine aktarılması, bu ilkelerin hayata geçirilip yaygınlık kazanması zarurî bir durumdur.

Asıl konumuza yani aynı dinî grup içindeki bölünmeler ve çatışmalar meselesine tekrar dönersek temsil ve otorite paylaşımından

kaynaklanan tartışmalar da bir dinin müntesipleri arasındaki bölünme ve çatışmaları besleyebilmektedir. Doktrin farklılıkları daha kapsayıcı ve hoşgörülü bir yaklaşımla çözülebilir bir özelliğe sahip olsa bile, toplumsal örgütlenme ve siyasî anlayış farklılıkları uzlaşmanın önüne geçebilmektedir. Bunun en canlı örneğini İslâm toplumundaki Sünni ve Şii arasında ayrışmada görebiliriz. Hz. Muhammed(s)'in meşru halefi olarak imamet meselesinin temelde bir otorite ve temsil sorunu olduğu kabul edildiğinde Sünni ve Şii İslâm yorumları arasındaki farklılık ve çatışmaların bundan kaynakladığı ileri sürülebilir (Aydınalp, 2012: 778).

Aynı dinî grubun üyeleri arasındaki çatışmalar doktrin farklılıklarıyla birlikte güç, prestij, imtiyaz elde etme ve kendi menfaatlerini koruma gayretlerinden de kaynaklanabilmektedir. Örneğin Yahudi geleneğinde ve bazı Hıristiyan kiliselerde erkeklerin otorite ve liderlik konusundaki egemenlikleri karşısında mücadele veren kadın gruplar ya da beyazlara ait kiliseler içinde siyahların mücadelesi aslında bir güç ve imtiyaz problemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Aydınalp, 2012: 778). Müslümanlar arasında da benzer mücadelelerin örneklerini görmek oldukça mümkündür. Dolayısıyla din, güç, prestij ve ayrıcalık elde etme çabalarını maskeleyen bir araca dönüşebilmektedir.

Din Görünümlü Kaynak ve İmtiyaz Savaşı

Sosyolojide Marx ve Freud'dan süregelen çatışma yaklaşımı, dini, temelde var olan daha önemli çatışmaları örten bir yapı olarak değerlendirmektedir. Dinî çatışmaların esasında siyasî, ekonomik, etnik veya sosyal sınıf meseleleri ile ilgili çatışmalar olduğu iddiası, bilhassa kesişen farklı dinî gelenekler arasındaki dinî çatışmaları açıklayabilir niteliktedir. Örneğin 1990'ların başında Amerika'da silahlı mücadeleye varan Katolik-Protestan çatışması teolojik farklılıklardan çok; etnik, politik ve ekonomik farklılıklarla izah edilmektedir. Mevcut siyasî yapıyı yönlendiren Protestan grupların siyasî ve

ekonomik çıkarlarının Katolik göçmenler tarafından daraltılmasıyla biçimlenen protestan-katolik çatışması, ekonomik ve sosyal temelde gerçekleşen kaynak ve imtiyaz savaşının dinî kimlikle ifadesi şeklinde yorumlanmaktadır (Aydınalp, 2012: 778, 785).

Siyasi, ekonomik, etnik temelli çatışmalar süreç içerisinde dinî bir mahiyete bürünebilmektedir. Örneğin siyasî bir problem olan elitlerin barış yoluyla dolaşımını engelleyen donmuş egemenlik biçimleri, sık sık radikal devrim hareketleriyle karşı karşıya kalırlar. Eğer egemenlik mevkilerinin işgali rasyonel bir zemine oturmuyorsa, karmaşık ideoloji ve mitolojilere dayanılarak toplumun tüm yapısını değiştirme mücadelesine girişilebilir. Bu takdirde sosyal ayaklanma, süreç içerisinde dinî bir harekete dönüşebilir (Kehrer, 1998: 96). Böylelikle temelde siyasî olan bir mücadele dinî bir çatışma şeklinde değerlendirilebilir.

Her ne kadar dinler sosyal çatışmanın bir aracı haline gelebiliyorlarsa da dinlerin kendilerinin de bizzat toplumsal çatışmalara kapı araladığı göz ardı edemeyeceğimiz bir durumdur. Çünkü kimi dinler örneğin söylemleriyle kendi müntesiplerini adalet ve özgürlük arayışına sevk edebilmektedir. Dinler insanları adalet ve özgürlük arayış ve eylemlerine teşvik ederek sosyal çatışmalarda rol üstlenebilmektedirler. Aslında Coser'in çatışma teorisi dinî temelli sosyal çatışma konusunda da geçerli bir okuma biçimidir. Buna göre dinlerde bütünleştirme ve çatışma birlikte ayrılmaz bir parça olarak değerlendirilmelidir. Dinî gelenekler diyalektik bir süreç içinde bütünleştirirken çatıştırmaya, çatıştırırken bütünleştirmeye yol açmaktadırlar. Burada asıl sorun çatışmayı dizginleyecek norm ve kurumların üretilmesiyle alakalıdır. Hem bireysel hem de toplumsal anlamda empati kurabilme, hayatın kutsallığına inanma, iç dünyayı olgunlaştırma, tepkisellikte ölçülü olma, önce anlamaya çalışma, şiddet ve haksızlıktan mümkün mertebe kaçınma çatışmayı dizginleyecek yardımcı unsurlar olarak sıralanabilir (Aydınalp, 2012: 786).

Din bir yönüyle toplumda bütünleşmeye diğer yönüyle de çatışmaya yol açabilmektedir. Ancak dinlerin, indirgemeci bir yaklaşımla, salt kendilerinin bütünleşmeye veya çatışmaya yol açtığını söylemek bu tebliğin temel iddiasıyla çelişir. Din sosyal bütünleşme ve çatışmalarda etkili bir faktör olabilmekte ancak sadece din unsuru tek başına toplumda ne bütünleşmeye yol açar, ne de çatışmaya sebebiyet verir. Asıl bütünleşmeye yol açan, belirleyici faktör dinlerin iddiaları içinde yer alan özgürlük, hak ve adalet gibi söylemleridir. Dinler adaleti, hakkaniyeti sağladığı nispette toplumsal bütünleşmeye katkı sağlar. Adaletin temin edildiği toplumda dinler bütünleşmenin kalitesini arttırır. Adaletin, özgürlüğün tesis edilmediği, insanların temel ihtiyaçlarının karşılanmadığı toplumlarda din toplumsal bütünleşmede etkili bir faktör olarak öne çıkmaz. Bu bakımdan Hz. Muhammed(s.a.v.) Medine'ye hicret ettiği zaman "haydi sizler kardeşsiniz, öyleyse barış içerisinde yaşayın." demedi, adaleti sağladı. Ekonomi başta olmak üzere toplumun temel problemlerini çözmek, ihtiyaçlarını karşılamak, iki farklı toplumun ahenk ve kente uyum problemini aşmak için kardeşleştirme projesini gerçekleştirdi. Toplumdaki adalet başta olmak üzere temel ihtiyaçlar karşılanmadığı zaman din çatışmanın aracı haline dönüştürülmektedir. Dolayısıyla toplumsal koşullar, toplumun yapısı, sosyo-kültürel dokusu dinin yorum ve işlevi üzerinde, dinin toplumda alacağı biçimde ve etki derecesinde belirleyici olmaktadır. O halde şu soruyu tekrar sormak yerinde olacaktır. Toplumsal bütünleşmeyi sağlayan temel unsurlar nelerdir?

Toplumsal Bütünleşmeyi Sağlayan Unsurlar

Toplumun kaynaşmasını sağlayan bir takım temel unsurlar söz konusudur. Bu unsurlar: içten büyümeye imkân veren maddi koşullar, orta sınıflaşmaya yol açan kültürel değerler ve maddi ve manevî hedefleri denge halinde tutan ve bir noktadan sonra maddeyi mana hedefi için araç haline getiren değer hükümleridir (Günay, 2012: 462). Diğer bir ifadeyle toplumsal birliğin temel koşulu maddi

imkânlar ve ortak kültürel değerlerdir. Toplumda davranış biçimleri, kültürel kurum ve değerler üzerine sağlanan toplumsal uzlaşma ve bunlar arasında temin edilen uyum, güven içinde huzurlu bir toplumun ve o toplumun istikrarının önemli şartıdır. Toplumsal bütünleşme toplumda birlik ve berberliği sağlayacak, uyumu pekiştirecek değerlerin öne çıkarılmasını gerekli kılar.

Toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak söz konusu faktörler yanında özellikle günümüz modern toplumda, bütünleşmenin temin edilmesinde, bireylerin sosyal role ve sorumluluklara uygun davranmaları önem kazanmıştır. Sanayileşme ve kentleşme gibi gelişmeler toplumlarda bütünleşme ve istikrarı bozan bir takım değişimlere kapı aralamıştır. Modernleşeme süreci, geleneksel ilişki, değer ve kurumların sarsıntılar yaşamasına yol açmıştır. Bu süreç geleneksel toplumun dinamiklerini, sınıflara ve tabakalara ayırmış, farklılaşmanın yoğunlaştığı sosyal adaletsizlik ve eşitsizliklerin zamanla kökleştiği bir duruma dönüştürmüştür. Özellikle sanayileşme sonrası toplum yaşamında meydana gelen hızlı ve ani değişmeler, sosyal bütünlüğün geleneksel bağlarını zayıflatarak çatışma ve krizlere neden oldu. Sosyal devlet anlayışının olmadığı, sosyal güvenlik ve yardım hizmetlerinin yaygınlaşmadığı bu ortamda hızlı değişen bütün toplumlar ciddi bir bütünleşme krizine sürüklendiler. Modern toplum yapısının aşırı derecede farklılaşmış olması, tabakalar arasındaki mesafenin açılması ve artan bireyselcilik gibi yeni gelişmeler bütünleşmeyi engelleyici diğer faktörler olarak ortaya çıktı. Modern toplumlarda, aşırı bireyciliği teşvik eden bazı değerlerin yükselişe geçmesi, toplumsal bütünleşme açısından eleştirilere konu oldu. Böylesi bir toplumda bütünleşmenin yapısı, ancak, bireylerin sosyal sorumluluk anlayışı içinde hareket etmeleriyle mümkün olabilir (Çelik, 2013: 164-168).

Emile Durkheim modern toplumlarda bütünleşmenin organik bütünleşme olarak tanımlanan işbölümüyle mümkün olabileceğini belirtir. Bu toplumlarda bütünleşme, toplumdaki kurumların kendi

sorumluluklarını yerine getirmesiyle temin edilebilir. Ayrıca bireyler de toplumun diğer üyelerinin beklentileriyle uyumlu davrandıklarında toplumsal bütünleşmeye olumlu etki ederler. Modern toplumlarda bireyler sosyal sorumluluk bilinciyle davrandıklarında ve sosyal rolleriyle ve toplumun diğer fertleriyle uyumlu hareket ettikçe toplumsal bütünleşmeye katkı sunmaktadırlar (Swingewood, 1998). Bu açıdan toplumsal bütünleşeme ortak davranış biçimlerinin oluşmasını gerekli kılar. Ancak modern toplumlarda görülen sosyal bağlardaki zafiyet ve toplumsal dokudaki ahlâkî, kültürel yozlaşmalar sağlıklı bir toplumun istikrarı için ortak ahlâkî ve kültürel değerler ve idealler çevresinde bir bütünleşmeyi de gerekli kılmaktadır.

Toplumsal bütünleşmenin şartlarından biri de kişilerin aile, eğitim, din gibi kurumlarla ilgili ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Örneğin güven içinde yaşamak insanların ihtiyaç duyduğu temel gereksinimlerden biridir. Toplum içinde emniyeti sarsıcı davranışların yasaklanması, suçlara karşı caydırıcı yaptırım ve cezalar ile toplumsal huzur temin edilmeye çalışılır. Bir başka örnek ise kişinin dinî eğitim ihtiyacı ve dinini yaşama özgürlüğüdür. Bu ihtiyaçlar tatmin edildiğinde toplumsal bütünleşme kolaylaşır. Aksi durumda toplumsal huzur ve güven bozulur, toplumsal bütünleşme zemini ortadan kalkar.

Toplumsal bütünleşmenin önemli şartlarından bir diğeri de kültürel bütünleşmedir. Kültürel bütünleşme, aile, eğitim, ekonomi, hukuk, siyaset ve din gibi bütün kültür kurumlarının hedef ve işlevleri bakımından toplumsal sisteme koordineli bir şekilde hizmet etmesi anlamına gelir. Tutum ve davranış düzeyinde ise kişilerin de sosyal değerler ve normlarla uyumlu bir şekilde yaşaması demektir. Kültürü oluşturan kurumlar, değerler ve davranışlar arasında uyum ve ahengin sağlanmasıyla kültürel bütünleşme gerçekleşir. Kültürel bütünleşme yoksunluğu gerçek anlamda toplumu bir kargaşaya ve kaosa sürükler. Bir toplumda anlamlar, değerler ve gelenekler etrafında kültürel bir bütünleşme gerçekleşmemişse bireylerin davranış

kalıplarını ve sosyal rollerini ifa etmeleri zorlaşır, toplum birbiriyle çatışan karşıt güçlerin alanı haline dönüşür (Çelik, 2013: 166).

Emile Durkheim'a göre modern toplumlarda toplumsal bütünleşme sosyal kurumlar arasındaki uyumla sağlanabilecektir (Swingewood, 1998). Bu bakımdan toplumun sağlıklı işleyişi için sosyal kurumlar arasındaki işbirliği öne çıkmaktadır. Toplumsal bütünleşme açısından din, aile, eğitim, ekonomi, siyaset gibi farklı kurumların birbiriyle işbirliği ve uyum içinde olmaları şarttır. Kültürel kurumlar arasında birbiriyle çelişecek hedefler belirlendiğinde, davranış biçimleri sergilendiğinde çatışma kaçınılmazdır ve sağlıklı bütünleşme engellenmiş olur. Toplumsal bütünleşme kurumlar arası eşgüdümü zorunlu kıldığı gibi herhangi bir kurumun kendi alt kurumlarıyla da uyumlu olmasını zorunlu kılar. Sağlıklı bir kurumsal bütünleşme olmadan huzurlu bir toplumun varlığından söz edemeyiz. Örneğin sağlıklı bir eğitim ancak ilişkili olduğu diğer kurumlarla ve kendi içinde farklı katmanlardaki yapılar, hedefler ve organizasyonlarla işbirliği içinde temin edilebilir. Benzer durum, din ve dinî hayat için de geçerlidir. Ancak dinin farklı yorumların çoğulcu anlayış içerisinde değerlendirilmesi gerektiği de unutulmamalıdır.

Herhangi bir kültürün imtiyaza dönüştürülmesi karşıt kültürün doğmasına, karşıt kültür ile hâkim kültür arasında çatışmaya sebebiyet verir. Toplum dediğimiz olgu tek tip bir yaşam biçimi ve tek bir kültür anlamına gelmez. Her toplum kendi içerisinde farklı kültürler barındırır. Toplumsal bütünleşme için ortak kültür elbette önemlidir. Ancak ortak kültür tek bir kültür içinde erimek veya tek bir kültürün egemenliği demek değildir. Toplum içinde farklı kültürlerin varlığı çoğulcu bir bakış açısıyla sosyal bir gerçeklik ve her kültür kendi içinde değerli ve anlamlı olarak görülebildiği zaman toplumsal bütünleşme sağlanabilir. Farklı kültür gruplarının aşağılanması ve ötekileştirilmesi kültürel çatışmanın yaygınlaşıp derinleşmesine neden olur ve böylelikle toplumsal bütünleşmeyi tehdit eder. Toplumsal bütünleşme farklı toplulukların ortak kültürel de-

ğerler etrafında bir araya gelmek suretiyle temin edilebilir*. Alain Touraine (2011) hem birliğin korunmasının hem de farklılıkların yaşatılmasının bir arada mümkün olduğunu savunur. Bunun için de siyasal ve toplumsal yaşamda çokluğun kabul edilmesinin ve evrenselci hukukun kurallarının yaşatılmasının gerektiğini vurgular. Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da toplumsal etkileşim kalıplarının işleyişinde kimliklerin belirleyici olması, toplumu cemaatleştirmekte (Bahar, 2015) olduğudur. Bu nedenle toplum sahip olduğu daha üst kimlik ve ortak değerler üzerinden iletişim kurmalıdır.

Toplumsal bütünleşmenin önündeki önemli engellerden biri de iktidarın tekelleşmesidir. Toplumda elitlerin dolaşımının engellenmesi sık sık çatışma olaylarına yol açmıştır. Bu sorunu aşmak için modern toplumlar, egemenlik yapısındaki rasyonel iletişim aracılığıyla çatışmaları çözümleme imkânına kavuşmuş ve böylelikle devrim hareketlerinin önüne geçmeye çalışmışlardır. Modern toplumlarda kurumsallaşmış kanallar egemenlik altında bulunanların, iktidarı elinde tutanlarla iş birliği içinde olmalarını mümkün kılmıştır (Kehrer, 1998: 96-97). Bu anlamda toplumun yönetime katılması, demokratik kanalları kullanarak toplumu etkileyecek kararlarda belirleyici olması ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla iktidarı denetlemesi toplumsal bütünleşme bakımından önem arz etmektedir.

Sonuç

Buraya kadar çizmeye çalıştığımız çerçeveden ortaya çıkan görünüm toplumsal barışın, huzur ve ahengin temin edilmesinde en önemli koşulun imtiyazların, ayrıcalıkların kaldırılması olduğudur. Hak kullanımında, gelir, servet ve iktidar dağılımında, ödev ve sorumluluklarda adaletin, kaynakların kullanımında imkân ve fırsat

* Bknz: Celaleddin Çelik (2013), *"Sosyal Bütünleşme ve Din"*, içinde: Din Sosyolojisi, editör: Mehmet Bayyiğit, Palet Yayınları, Konya, 163-177

eşitliliğinin sağlanması, toplum içinde dikey hareketliliğin önündeki engellerin kaldırılması gerekir. Sadece ekonomik ve siyasî anlamda değil kültürel anlamda da toplumun tüm farklılıklarını kuşatacak bir özgürlük, adalet ve hakkaniyet anlayışının tesis edilmesi zarurîdir. Adalet ve özgürlük toplumsal birliğin teminatıdır. Bu nedenle insanlar arasındaki ilişkiyi düzenleyen hukuk kurumunun sağlıklı bir temele oturtulması, işlemesi gerekmektedir. Toplumdaki farklı kimlikleri yok saymak, toplumu tek tipleştirmeye çalıştırmak, ötekini tanımlamaya kalmak, kendi doğrularını mutlaklaştırıp diğerleri tarafından kabule zorlamak yerine ortak değerler inşa etmek ve bunlar etrafında eşit düzlemde bir araya gelmek toplumsal bütünleşmenin koşullarıdır. Bu koşullar yerine getirildiği zaman din toplumsal bütünleşmeye olumlu katkı sunabilir. Adaleti temin eden doğru din anlayışı ve yorumu ve bunların hayata geçirilmesi durumunda din toplumsal bütünleşmenin önemli faktörlerinden biri haline gelir. Eşitsizliklerin ve adaletsizliğin devam ettiği toplumlarda dinin ya yanlış yorumundan ya da pratiğe aktarılmasında sorunlar bulunduğundan söz edilebilir. Bu durumda ise din toplumsal uyum ve huzuru sağlamada etkili olamayacaktır.

Toplumda siyaset, ekonomi, kültür, din gibi çeşitli kurumlar iç içe geçmiş olarak varlıklarını sürdürmektedir ve dolayısıyla bu kurumlar arasında sıkı bir ilişi bulunmaktadır. Bu kurumların birinde ortaya çıkan değişme diğer kurumları da olumlu ya da olumsuz olarak etkilemektedir. Özellikle siyaset kurumunda yaşanan olumsuzluklar, çatışmalar, adalet ve hak ihlalleri, ötekileştirici söylemler diğer sosyal kurumları etkileyerek toplumun değişik katmanlarında çeşitli biçimlerde karşılık bulmaktadır. Sosyal kurumların sağlıklı işleyişi toplumdaki çatışmaları ortadan kaldıracaktır. Aksi halde sosyal kurumlar çatışmanın aracı haline gelecektir.

Toplumun barış ve huzur içinde yaşaması çoğulcu bir anlayışa, adaletli bir ekonomik paylaşıma, değişik düşünce ve inançların güvence altına alınmasına, dinin toplumda çatışma ve ayrıştırma

unsuru olarak kullanılması yerine dinin bütünleştirici işlevinin öne çıkarılmasına, farklı düşünce, inanç ve yaşam biçimine sahip kimselerin birlikteliğinin zemininin oluşturulmasına, siyaset başta olmak üzere toplumdaki kurumların toplumun beklentilerine cevap verebilmesine bağlıdır. Ayrıca toplumsal tabakalar arasındaki eşitsizliklerin azaltılması, mesafelerin kapatılmasına çalışılması, sosyal tabakalar arasındaki geçişliliğin sağlanması toplumun bütünleşmesine katkı sağlayacağı açıktır.

Toplumdaki çatışmalar genelde siyasî, ekonomik, dinî ve etnik nedenlerden dolayı ortaya çıkmakta ve çatışma bu alanlarda cereyan etmektedir. Burada iki husus dikkati çekmektedir. Birincisi herhangi bir nedenden kaynaklanan ve bir alanda yaşanan sosyal çatışmalar sadece o alan ile sınırlı kalmamakta diğer toplumsal çatışma alanlarına sıçramaktadır. Bu bakımdan çatışmanın alanına bakılmaksızın sosyal çatışmaların önüne geçilmelidir. Dikkat çeken diğer bir husus da çatışmaların sadece mevcut durumdan beslenmediği, toplumdaki çoğu çatışmanın tarihsel köklerinin bulunduğudur. Toplumsal birlik ve beraberlik geçmişten kaynaklanan sorunları bugüne taşıyacak toleransa sahip değildir. Bu açıdan toplumsal barış adına önyargılardan ve nefret söylemlerinden vazgeçilmesi gerekir.

KAYNAKLAR

AKTAY, Yasin -M. Emin Köktaş(derleyenler) (1998), Din Sosyolojisi, Vadi Yayınları, İstanbul

AKYÜZ, Niyazi, İhsan Çapcıoğlu(editörler) (2012), Din Sosyolojisi El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara

AYDINALP, Halil (2012), "Sosyal Çatışma Sürecinde Din", içinde: Din Sosyolojisi El Kitabı, editörler: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara, 765-789

BAHAR, H. İbrahim (erişim: 14.07.2015), *"Türkiye'de Farklılıkların Birliği: Parçaları Bütünleştirmek, Bütünü Sağlamlaştırmak"*, http://www.ankarastrateji.org/

BAYYİĞİT, Mehmet(editör) (2013), Din Sosyolojisi, Palet Yayınları, Konya

ÇELİK, Celaleddin (2013), *"Sosyal Bütünleşme ve Din"*, içinde: Din Sosyolojisi, editör: Mehmet Bayyiğit, Palet Yayınları, Konya, 163-177

ÇELİK, Celaleddin (2013a), *"Sosyal Çatışma ve Din"*, içinde: Din Sosyolojisi, editör: Mehmet Bayyiğit, Palet Yayınları, Konya, 181-196

GİDDENS, Anthony (1997), Sociology, Polity Press, Cambridge

GÜNAY, Ünver (1998), Din Sosyolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul

GÜNAY, Ünver (2012), *"Toplumsal Bütünleşme ve Din"*, içinde: Din Sosyolojisi El Kitabı, editörler: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara, 615-630

KEHRER, Günter (1998), "Din Sosyolojisi", içinde: Din Sosyolojisi, derleyen: Yasin Aktay-M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, İstanbul, 17-118

MERTON, R.K (1968), Social Theory and Social Structure, Free Press, New York

SUBAŞI, Necdet (2014), Din Sosyolojisi, Dem Yayınları, İstanbul

SWİNGEWOOD, Alan (1998), Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, çeviren: Osman Akınhay, Bilim Sanat Yayınları, Ankara

TASLAMAN, Caner (erişim: 17.09.2015), Terörün ve Cihadın Retoriği, www.canertaslaman.com/retorik/

TOURAİNE, Alain. (2011), Eşitliklerimizle ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?, çeviren: Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

WACH, Joachim (1995), Din Sosyolojisi, çeviren: Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul

WALLACE, Ruth A. / Alison Wolf (2012), Çağdaş Sosyoloji Kuramları, çeviren: Leyla Elburuz/M. Rami Ayas, Doğu Batı Yayınları, Ankara

TARTIŞMALAR

Soru – Cevap

Prof. Dr. M. Saim YEPREM'den Tebliğcilere Soru

Tebliğ sunan arkadaşlarımıza teşekkür ediyorum. Konuşmacı arkadaşlarımızdan edindiğim genel intiba, hep dinin olumlu katkılarından bahsettiler. Netice itibariyle Şintoizm de bir dindir, Budizm de bir dindir, Hıristiyanlık da bir dindir. Burada dinden bahsedilirken adalet, ihsan, yardım, doğru olmak, nefret söylemlerinden vazgeçmek, ayrımcılıktan vazgeçmek gibi değerler evrensel değerlerdir. Bu evrensel değerlerin uygulanması halinde kişinin veya kişilerin ataist olmasının da hiçbir etkisi yok. Çünkü âdil olmanın dinle ilgisi yok.

İslâm dinine mensup olmanın ne gibi bir etkisi vardır dediğimiz zaman bütün dinlerde ortak, evrensel değerlerden ahlâk ve insan hakları değerlerini bir kenara bırakarak sadece İslâm dininin özelliklerini nazar-ı itibara alarak ne katkıda bulunacağının belirtilmesinde fayda var. Yani âdil olan, ayrımcılık yapmayan, çok kültürlülüğe itibar eden, vicdanına itibar eden, aklını, zekasını iyilik, güzellik ve insanlığın mutluluğun için kullanan ama Müslüman olmayan bir kişi ile, Müslüman olan kişi arasında İslâm'ı ön plana çıkaran ne fark vardır? Bunu ben merak ediyorum. Arkadaşlarımız açıklarlarsa memnun olurum.

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ'den Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ'a Soru

Bu oturumun başlığı "Birliği Pekiştiren Unsurlar Olarak İbadet ve Diğer Dinî Faaliyetler" olduğu için o konuyla ilgili bir şey söylemek istiyorum. Özellikle bu oturumda özellikle vaizlerin cami ve camide kullandığı dil, bayram törenlerinde, cenaze törenlerinde, hac ibadeti esnasında kullanılan dil gibi Müslümanların bir araya geldiği yerlerde kullanılan dil çok önemlidir. Eğer buralarda bir takım aksamalar varsa nasıl düzeltilebilir? Bütün bunlara dikkat çekilmesini arzu ediyordum.

Hüseyin Yılmaz Hocamın din eğitimcisi olarak eğitim konusunda tutacağı ışık önemlidir. Din eğitimcileri sadece okullar değil de daha ziyade camide, mahallede, hatta evin içine girerek dinin bir kültür olarak yaşanmasında bir eğitim aracı olarak nelere dikkat edilmesi lazım? Bunlara dikkat çekmelerini arzu ediyorum. Bu konularda bir takım hatırlatmalarda bulunurlarsa memnun olurum.

Prof. Dr. Abdülhamit BİRIŞIK'ın Cevabı

Sayın Saim Yeprem Hocam çok önemli bir konuya temas etti. Bahsetmiş olduğumuz adalet, ihsan, doğruluk, eşitlik ve benzeri konularda biz Müslümanlar diğer bütün insanlarla eşittir. Yani onlar da aynı şeye çağırıyorsa, dinleri ne olursa olsun Meselâ Japonya'ya gittiğinizde bir kısım değerleri görürsünüz ki, onlar bizim ülkemizde ve İslâm ülkelerinde yok. Abdurreşit İbrahim'in "İslâm Dünyası ve Japonya'da İslâmiyet" adlı eserine baktığımızda 1800. yılların sonunda, 1900. Yılların başında olan hayat imrenilecek bir hayat.

Benim de şahsen dünyanın değişik yerlerinde bulunma imkânı oldu. Müslüman olmadığı halde bir kısım toplumlarda çok büyük değerler var. Hocamın ortaya koyduğu bu soru burada heder edilemeyecek kadar önemlidir. Yani bütün bu değerlerin yanında

İslâm'ın getirdiği yeni değer nedir? Değerlendirme bölümünde zât-ı âlilerin bu konuyu açıklaması daha uygundur diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ'ın Cevabı

Sayın Saim Yeprem Hocam gerçekten çok güzel bir soru sordu kendisine teşekkür ediyorum.

İslâm'ın fıtrat dini olması demek: Evrensel değerlere ve insanın yaratılış özelliğiyle uyuşan bir din olmasıdır. Yenilik olarak ne getirmiştir? Belki Hz. Âdem'den günümüze kadar gelen ilahî mesajları dönemin insanına göre biraz daha kapsamlaştırmıştır. Yoksa temel değerler olan adalet, eşitlik, insan hakları, yardımlışma, dayanışma gibi değerlerin İslâm tarafından vurgulanması daha önceki doğru inanç sistemleri tarafından da vurgulanmış olması aslında bir çelişki değildir. Bunlar dinin realist, yaşanabilir, bütün topluluk tarafından çok rahat kabul edilebilir olma özelliğinin doğal bir sonucudur. İslâm aslında çok fazla bir yenilik getirmemiştir.

Cenâb-ı Hak insanı var ettikten sonra koyduğu temel ilkeleri günün şartlarına göre, insanların anlayabileceği bir şekilde ifade etmiştir. Yani ilk insanın sahip olduğu değer ne ise, son insanın da sahip olması gereken değer odur. Ama ilk insanın sahip olduğu bilgi ile son insanın sahip olması gereken bilgi aynı derecede değildir. Bilgiler o temel değerlerin kapsamlaştırılıp genişletilmesi sonucunda oluşmuş bir külliyedir. Böyle olduğunu düşünüyorum.

İlyas Çelebi Hocam da aslında benim uğraştığım alana temas etti. "Camilerin Eğitim Fonksiyonu" diye bir çalışmam var. Onu inşallah tebliğim yayınlandığında oraya serpiştirilmiş bir şekilde olduğunu görecek.

Biz burada cami cemaati olarak değil de bizim sorunumuz şu: Kendi aramızda bir sıkıntımız yok. Dışarıya yansıdığı zaman bizim

gibi düşünmeyen başka insanlarla karşılaştığımız zaman sorun ortaya çıkıyor.

Benim vermeye çalıştığım eğitsel mesajlar daha çok bizimle aynı platformda bulunmayan insanlara karşı nasıl bir bakış açışı geliştirmeliyiz. Öğrencilerimizi hangi ilkeler doğrultusunda geliştirmeliyiz.

7 Ekim 2015 – Cumartesi

IV. OTURUM
11.00 – 12.30

ÖRGÜN ve YAYGIN DİN HİZMETLERİNDE
DİNÎ SÖYLEM

Başkan: **Prof. Dr. Cahit BAĞCI**
Gaziantep Üniversitesi Rektör Yardımcısı

10. Tebliğ: **"Akademik Dinî Söylem ve Topluma Yansıma Düzeyi Sorunu"..... 303**

Prof. Dr. Şehmus DEMİR
Gazintep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

11. Tebliğ: **"Grup Kimliği Ekseninde Gelişen Dinî Söylem ve Davranışlara İlişkin Psiko-Sosyal Çözümlemeler"..... 309**

Prof. Dr. M. Doğan KARACOŞKUN–Yrd. Doç. İbrahim EFE
Kilis Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

12. Tebliğ: **"Diyanet Faaliyetlerinde Dinî Söylemin Toplumsal Bütünlük Açısından Tahlili"..... 323**

Ahmet ÇELİK
Gaziantep İl Müftüsü

* * *

10. TEBLİĞ

AKADEMİK DİNÎ SÖYLEM VE TOPLUMA YANSIMA DÜZEYİ SORUNU

Şehmus DEMİR♦

İslâm Dünyası'nın büyük bunalımlar yaşadığı bir süreçte, İlahiyat Fakültelerinde üretilen dinî bilginin yapısı ve toplumsal karşılığı büyük önem arz etmektedir şüphesiz. Aslında İlahiyat Fakültelerinde üretilen bilgi veya ilahiyat eğitimi sadece Türkiye'yi ilgilendiren bir konu olmanın çok ötesinde bir yapıya sahiptir. Bugünü ve geleceği inşa etmede İlahiyat Fakültelerinin etkin rol üstlenmesi de bir gerekliliktir. Zira İslâm toplumundaki karmaşık ve çatışmacı yapıların kendilerine dayanak olarak kabul ettikleri alan, din…

Son yıllara kadar belki çok az denebilecek düzeyde mezhebe dayalı savaşlardan söz edilebilirdi. Ancak bugün İslâm coğrafyasında mezhep görünümlü birçok çatışmanın, savaşın var oluşu bir vakıa. Ellerindeki silahlarla karşılarındaki diğer Müslümanı öldürmek için uğraş sarfeden insanlar, inançları adına savaştıklarını ifade ediyorlar. İnanan, fakat kendileri gibi inanmayanların karşısında, onları yok etmek için savaşan insanlar.

İslâm Dünyası'nda yaşanan sorun ve çatışmaların geçmiş iki asırlık bir döneme dayalı çeşitli siyasî, sosyal, ekonomik boyutları vardır elbette. Hatta dine veya mezhebe dayalıymış gibi görünen

♦ Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, demirseh@hotmail.com

çatışmaların neredeyse bütünüyle politik kökenli olduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak burada önemle üzerinde durulması gereken husus, alt düzeyde, çatışma ve savaşın bizzat aktörü konumundaki insanların azımsanamayacak bir oranı bunun bütünüyle inanca dayalı bir çatışma olduğunu düşünmesidir. Aynı dine mensup olduğu halde kendisi gibi düşünmeyeni, kendisi olmayanı öteki olarak algılayıp imha etmek, kendini imha etmekten başka nedir ki?

Bu arada, İslâm Dünyası – Batı ilişkilerinin 18. Yüzyıl sonları ile 19. Yüzyıl başlarındaki duruma dönmüş olduğunu belirtmek gerekir. O dönemde de İslâm birtakım suçlamalara maruz bırakılmış ve Müslümanlar da İslam'ı savunmak durumunda kalmışlardı. Bu savunmalardan bazılarının reaksiyoner ve tepkisel yaklaşımlar içerdiği bilinen bir husus. Ve günümüzde birçok yerde, birçok Müslüman birey ya da topluluk birbirini ötekileştirmekle meşgulken, diğer bazıları da Batılı eleştirilere karşı İslam'ı savunma, İslamofobik eleştirilere cevap yetiştirme derdinde.

İslâm Dünyası rüzgârın önünde sürüklediği bir yaprak konumunda olmadan; problemlerini reaksiyoner tavırlardan uzak durarak, teenni ile akıl ve hikmete dayalı olarak ele alması ve çözmesi gerektiğini geçmişten de çeşitli dersler çıkararak bilmeli.

İslâm Dünyası'nda ön plana çıkmış olan ve İslâm coğrafyasının neredeyse tüm bölgelerinden öğrenci alan Ezher Üniversitesi, Medine İslâm Üniversitesi, Malezya İslâm Üniversitesi, Pakistan Uluslararası İslâm Üniversitesi ve benzeri çeşitli üniversitelerin İslâm toplumunun bugününü doğru okuma ve bu toplumu doğru yönlendirme konusunda yetersiz kaldıklarını belirtmek gerekir. İslâm coğrafyasında önemli bir yere sahip olan Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin bu süreçten bağımsız düşünülmesi mümkün görünmemektedir. Bu çerçevede, Türkiye'de ilmî – dinî söylemle ilgili çeşitli sorunlara değinmek veya çeşitli tespitlerde bulunmak gerekmektedir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, dinî literatürde kıyas ve ictihadın zannî bilgiye karşılık geldiği ve her müctehidin isabet ettiği

düşüncesi yaygın bir kabul görmüştür. Bu da aslında ilim insanlarının faaliyetinin mahiyeti ile ilgili yeterli düzeyde bir bakış açısı vermektedir. Ancak dinî söylemde *'gerçek din'* tasavvuruna dayalı açıklamaların azımsanmayacak düzeyde fazla olduğu ise bir vakıa. Bunun sonucunda, dinî bilgiyi üretenin, ürettiği bilgiyi mutlak gerçeklik olarak algılamasını ve sunmasını pek çok yerde görmek mümkün. Oysa tarihi süreç içerisinde dini anlamaya yönelik olarak ortaya konan çabalar, anlamalar ve yorumlar insanîdir ve eksiklikler içerir. Tarihi tecrübenin bir kesitini din olarak göstermek ne kadar problemli ise, İslamın tarihi tecrübesine dini temsil görevi yüklemeyip[1], kendi çağındaki bilgi birikimi esas alarak bir din tasavvuru oluşturmak, bütün bir tarihi bugün üzerinden okuyup yargılamaya kalkışmak da o denli problemli bir yaklaşımdır.

Türkiye'de dinî söylemlerin sadece İlahiyat Fakültelerinde üretilmediğini, toplumun farklı katmanlarının bu anlamda aktif rol aldıklarını burada hatırlatmakta yarar var. Ancak İlahiyat Fakülteleri açısından bakıldığında, lisansüstü çalışmaların toplumdan ciddi kopukluklar içerdiği bir vakıa. Yapılan araştırmaların çoğunlukla bir tarih çalışması olduğunu ifade etmek abartı olmayacaktır. Özellikle Temel İslâm Bilimleri alanındaki çalışmalarda İslami geleneğe ait birikimin araştırılması ve metinlerin anlaşılması önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Bu tür çalışmalarda güncelle bağlantının yeterince kurulmadığını da belirtmek gerekir. Oysa sosyal ihtiyaçlar hızla gelişip değiştiğinden, İslami alandaki araştırmaların güncel bir yapıya sahip olması, geleneğe ait olan ile güncel olanın bağdaştırılması zorunlu hale gelmektedir.

Sözgelimi; çocuk, gençlik, kadın ve aile, insan ve toplum, inançsızlık ve çeşitli zararlı akımlara karşı manevî gelişim, yabancılaşma, dinin algılanış ve yaşanış biçimleri, yabancılaşma, küreselleşme, dinî akımlar ve mezhep gibi daha sayılabilecek birçok konunun ilahiyat düzleminde yeterli düzeyde işlenmesi ve toplumda bir

[1] Ali Bardakoğlu, *"İlahiyatçıların Din Söylemi"*, İslamiyat, 2001/4, s. 65-67.

karşılık bulmasının sağlanması gerekmektedir. Ayrıca İlahiyat Fakültelerinde üretilen çalışmaların diğer fakültelerdeki sosyal bilimciler tarafından dikkate alınmasını sağlamak olmalıdır.

İslâm toplumunun 17. yüzyıldan itibaren başlayan, 19. yüzyılda zirve noktasına ulaşan ve özellikle 19. yüzyıldan itibaren tesirini oldukça belirgin bir tarzda gösteren Batılı hâkimiyetin meydan okumasıyla yüz yüze geldiği bilinen bir gerçek. İslam'ın çağın gereklerine uygun bir hayat tarzını sunabilecek özelliğe sahip olup olmadığı sorusunu da gündeme getiren bu meydan okuma Müslümanları şaşkına çevirmiş ve bir kimlik bunalımının oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla tepkiye ve benzeme psikolojisine dayanmayan araştırmaların, yorum yöntem(ler)inin geliştirilmesi ve bu çerçevede güncel durumla bağlantının kurulması, İslâm Dünyası'ndaki bireysel - toplumsal sorunlara yeterince yer verilmesi bir gereklilik olarak karşımızda durmaktadır. Başka bir ifadeyle, İslam'ın mevcut toplumsal şartlarda yaşanabilir olduğunu, bu anlamda bireysel ve sosyal birçok cenderenin içerisinde sıkışmış olan modern insana bir sözünün mevcudiyetini göstermek gerekir. Konuyla ilgili olarak; *"İslami araştırmalar, akademik uzmanlık alanları arasında hedefi belli olmayan araştırmalar haline gelmiştir"*[2] der Ebu Zeyd haklı olarak.

Üzerinde durulması gereken diğer bir husus ise şu: Çeşitli eleştiri yönleri ile birlikte, Türkiye'de ilahiyat alanı ile ilgili bilimsel anlamda çok kaliteli, yetkin araştırmaların yapıldığı, eserlerin üretildiği bir gerçek. Ancak yapılan bu çalışmaların çok büyük çoğunluğunun, dinî alanda ağırlıklı olarak tek doğrucu yaklaşımların hâkim olduğu ve din referanslı gibi görünen birçok çatışmanın yaşandığı Ortadoğu coğrafyasında bir karşılığının olduğunu ifade etmek mümkün görünmemektedir. Bir başka deyişle, Türkiye'de ağırlıklı olarak İlahiyat Fakültelerinde üretilen dinî bilgi yine Türkiye'de kalmakta ve dışarıya herhangi bir etkide bulunamamaktadır. Bundan dolayıdır ki, özellikle Arap dünyası, Türkiye'de İslami ilimler

[2] Nasr Hamid Ebu Zeyd, İlahi Hitabın Tabiatı, çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitabiyat, Ankara 2001, s. 40.

alanında herhangi bir birikimin mevcudiyetinden neredeyse tamamen habersiz olduğundan, akademik anlamda bir bilginin / bilgi üretiminin olmadığını düşünmektedir. O halde, Türkiye'deki İslâm araştırmaları birikiminin uluslararası ilim camiasında karşılık bulması amacıyla çeşitli üniversitelerin bünyesinde veya üniversite dışında özellikle Türkçeden Arapçaya çeviri ve tanıtım merkezlerinin kurulması ve benzeri sayılabilecek daha başka çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu türden bir faaliyet, İlahiyat Fakültelerinin akademik iletişim bakımından dışarıya daha açık bir yapıya kavuşmasını da sağlayacaktır.

Özetle, İlahiyat alanında üretilen bilginin kaliteli olması ve uluslararası alanda karşılık bulması sadece Türkiye için değil, İslâm Dünyası'nın bütünü için önem arz eden bir husustur.

11. TEBLİĞ

GRUP KİMLİĞİ EKSENİNDE GELİŞEN DİNÎ SÖYLEM ve DAVRANIŞLARA İLİŞKİN PSİKOSOSYAL ÇÖZÜMLEMELER

Mustafa Doğan KARACOŞKUN[♦]

İbrahim EFE[♦♦]

İnsanın bir kimliğe sahip olması ve diğer insanlardan farklı bir varlık olduğunu hissetmesi, Fromm'a göre, onun en temel ihtiyacıdır. İnsan, diğer yaratıklardan farklı olarak kendisinin ve çevresindekilerin ayrı kişiler olduklarının farkında olup, eylemlerinin öznesi olarak kendisini idrak edebilecek durumdadır (Fromm, 1996). Bununla birlikte kimliğin inşa edilmesinde sadece kişisel boyut olmayıp, daha kapsamlı bir zihni içeren psikososyal boyut da vardır. Bu ikinci boyutta gelişen kimlik, bireysel yanı da olan kollektif bir kimlik olup, belli bir süreçte ve ideolojik yapılanmayla inşa edilir.(Erikson, 2006). İşte bildirimizin odak noktası da, Türkiye ölçeğinde kimi dinî grupların inşa etmeye çalıştıkları kimliklerdir. Diğer kimliklerin (millî, etnik, meslekî vb.) inşasında olduğu gibi, dinî kimliklerin oluşmasında da ben ve öteki temsilleri aslî unsurlardır. Bir grup kimliği esasen farklılığa dayandırılabilir zira "her bir kimlik arayışı [kişinin ya da grubun] kendisini olmadığı şeyden ayrıştırmasını kapsar" (Benhabib, 1996, s. 3). Diğer bir deyişle herhangi bir dinî

♦ Prof. Dr., Kilis Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mkaracoskun@hotmail.com

♦♦ Yrd. Doç. Dr. Kilis Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

grubun kimliği, grubun 'ne olduğu' sorusunun yanı sıra 'ne olmadığı' sorusuna verdiği yanıtla alakalıdır. Mevcut çalışmada, dinî kimliklerin inşasında dilin oynadığı önemli rolden hareketle Türkiye'deki kimi İslâmî olarak tanımlanan grupların, ben ve öteki temsillerinde kullandıkları bazı araçlar, söylem analizi yöntemi yardımıyla çözümlenmeye çalışılacaktır. Bunun için söylem analizinin özel bir kolu olan Eleştirel Söylem Analizi yöntemi benimsenecektir. Ayrıca sistematik bir çözümleme için, dinî grupların kimlik inşasında yer alan başlıca kategoriler, ana temalar olarak belirlenecek ve bu kategorilerde bulunan örneklere yer verilecektir. Bu yapılırken daha çok "ben/biz" ve "ötekiler" algısına dikkat çekilecektir. Bu çerçevede öncelikle, konuyu ele alma ve yorumlamamıza yardımcı olacak olan metodolojik yaklaşım biçimimizle ilintili olarak söylemin kimlik inşasındaki rolü, sosyal inşacılık, kollektif kimlikler ve eleştirel söylem analizi başlıklarına yer verilecek, daha sonra oluşturulacak temalar ekseninde bazı örnekler paylaşılarak, değerlendirme ve sonuçla bildirimiz tamamlanacaktır.

Söylem ve Kimlik İnşası

Kimlik inşasına söylem ve inşa nazarı noktalarından bakmak iki merceği kullanmayı gerektirmektedir. Yani, "söylem" ve "inşa" merceklerini kullanarak kimliğe odaklanmayı gerektirmektedir. (De Fina, A., Schiffrin, D., & Bamberg, 2006).

İnsan iletişimi, bilgi alış verişi, işleri halletme, duyguları ve hisleri ifade etme hakkında olduğu kadar ne tür insanlar olduğumuzu, hangi coğrafi, etnik, sosyal topluluğa ait olduğumuzu, ahlaki ve etik konularında nerede durduğumuzu ve siyasî anlamda hangi bağlılıklarımızın olduğunu muhatabımıza iletmek için de kullanılır. Dili kendimize ait imgeleri iletmek için kullandığımız kadar diğerlerine de kimlik addetmek, onları sınıflandırmak ve yargılamak, onlarla olan benzerliklerimizi göstererek yakınlaşmak ya da farklılıklarımızın altını çizerek uzaklaşmak için kullanırız. Bu ve pek çok diğer şekilde kullanıldığında dil ve söylem kimliklerin inşasında ve üzerinde uzlaşılmasında elzem bir rol oynar.

Sosyal İnşacılık

İnsanların sosyal varlıklar olarak çalışılmasında, son yıllarda sosyal bilimler çalışanları özellikle Britanya ve Kuzey Amerika'da gelişen bir dizi alternatif yaklaşıma tanıklık etmektedir. Bu yaklaşımlar eleştirel psikoloji, söylem analizi, yapısökümü ve post yapısalcılık gibi bir dizi başlık altında ortaya çıkmaya başlamıştır. Sosyal inşacılık ise bu yaklaşımların az ya da çok altında yatan kuramsal bir eğilim/yönelim olarak düşünülmelidir. Sosyal inşacılık ile birlikte tüm bu yaklaşımlar psikoloji ve sosyal psikolojinin yanı sıra pek çok insan ve toplum bilimleri alanlarında radikal alternatifler önermektedir.

Sosyal inşacılığa dair tek bir tanım ya da sosyal inşacı bir yaklaşımı tanımlayan tek bir özelliği bulmak zor olsa da bir yaklaşımın sosyal inşacı olarak adlandırılmasını sağlayan bir takım özelliklerden bahsedebiliriz (Burr, 1995: 3-5).

- Kanıksanmış bilgiye karşı eleştirel bir duruş.

Sosyal inşacılık dünyanın göründüğü gibi olduğu varsayımlarımıza karşı şüpheci olma konusunda bizi uyarmaktadır.

- Tarihi ve kültürel belirlenmişlik

Dünyayı anladığımız ve anlamlandırdığımız kategoriler ve kavramlar tarihi ve kültürel olarak belirlenmiştir. Örneğin 'ergenlik' ve 'yetişkinlik' yaş sınırlarının zamana ve coğrafyaya göre değişmesi gibi.

- Bilgi sosyal süreçler aracılığıyla sürdürülür

Eğer dünya hakkındaki bilgimiz, onu anlamlandırmada kullandığımız müşterek yollar dünyanın gerçekte olduğu doğasından gelmiyorsa o zaman nereden kaynaklanmaktadır? Sosyal inşacılığın bu soruya verdiği cevap, insanların bu bilgiyi kendi aralarında ürettikleridir. Sosyal yaşamda günlük etkileşimlerimiz aracılığıyla gerçeğe dair kendi versiyonlarımız üretilir. Bu nedenle, hakikat olarak saydığımız şey, yani dünyayı anlamaya yönelik mevcut kabul görmüş yöntemlerimiz dünyanın objektif olarak gözlemlenmesinden

değil, insanların sürekli olarak bir diğeri ile iştigal ettiği sosyal süreçlerden ve etkileşimlerden gelmektedir.

- Bilgi ve sosyal eylem birlikte ilerler

Dünyayı anlamlandırmada kullandığımız, üzerinde uzlaşılmış yöntemler farklı zamanlarda farklı biçimler alabilir ve bu nedenle dünyaya dair farklı 'sosyal inşalardan' bahsedebiliriz. Delilerin bir dönem anormal ve zararlı oldukları düşünülerek hapsedilmesi, son zamanlarda ise hasta olarak hastaneye yatırılmaları buna örnek olarak gösterilebilir.

Yukarıdaki genel sosyal inşacılık özelliklerine bakarsak bunların geleneksel psikolojiye ve sosyal psikolojiye birkaç açıdan tezatlık teşkil ettiği görülür:

Birincisi, sosyal dünya ve insanlar olarak bizler ve kimliklerimiz, sosyal süreçlerin ürünü ise, dünyaya ve insanlara dair verili ve belirlenmiş bir doğadan söz edemeyiz. Yani insanları ve şeyleri oldukları şey yapan "esas nitelikler" yoktur.

İkincisi, sosyal inşacılık bilgimizin gerçeğin algılanmasının bir ürünü olduğu iddiasını reddeder.

Üçüncüsü, eğer tüm bilgi biçimleri tarihi ve kültürel olarak belirlenmişse, bu sosyal bilimler tarafından üretilen bilgiyi de içermektedir.

Dördüncüsü, dünyaya dair anlayışımız objektif gerçeklikten gelmediğine göre, diğer insanlardan, geçmişten ve şimdiden kaynaklanmaktadır. Kavramsal çerçevelerin ve kategorilerin, yani dünyayı anlamlandırma biçimlerinin insanlar tarafından kullanıldığı bir kültürde doğarız. Bu kavramlar ve kategoriler insanlar tarafından dil aracılığıyla üretilir ve etkileşime giren her insanla yeniden üretime dahil edilir.

Beşincisi, insanlar birbirleriyle etkileşime girdiklerinde dünya inşa edilir. Bu nedenle konuşmamız bir nevi eylem olarak görülebilir.

Altıncısı, geleneksel psikoloji sosyal olguların açıklamalarını insanın içinde (davranışlarında, biliş düzeyinde, motivasyonlarında) ararken, sosyoloji buna sosyal yapılarla karşı çıkmaktadır. Sosyal inşacılık her iki yaklaşıma da karşı çıkar ve araştırmanın inceleme noktasını insanların meşgul oldukları sosyal uygulamalara ve birbirleriyle etkileşimlerine çevirir. Açıklamalar ne insanların tinlerinde ne de sosyal yapılarda aranmalı, insanlar arasında rutin olarak gerçekleşen interaktif süreçlerde aranmalıdır.

Son olarak, bilgi bir kişinin sahip olduğu ya da olamadığı bir şey olarak görülmez, insanların beraber yaptıkları şey olarak görülür. Çoğu geleneksel psikolojik ve sosyolojik yaklaşım, kişilik özellikleri, ekonomik yapılar, hafıza modelleri ve benzeri gibi durağan varlıkları açıklamaya çalışırken sosyal inşacıların açıklamaları daha çok sosyal etkileşimin dinamikleri açısından yapılmaktadır. Bu nedenle araştırmanın amacı insanların ya da toplumun doğasından ayrılmakta ve belirli olguların ve bilgi biçimlerinin etkileşim sürecinde insanlarca nasıl edinildiğinin değerlendirilmesine yöneltilmektedir.

Kollektif Kimlikler

Tarihsel olarak 'kimlik' kavramı 'ben' kavramı ile ilişkilidir. Böyle bir ilişki 'kişilik' (persona) ve 'ben' (self) kuramları ile yakından irtibatı olan psikolojide güçlü olmuştur. Örneğin, kişilik gelişimi çalışmalarına önemli katkısı olan Erik Erikson kimliği açıklarken şöyle demektedir: Kimlik hem kendiyle ısrarlı bir benzerliğe (kendine benzerlik) hem de diğerleriyle aslî (öze ait) bir özelliğin devamlı paylaşımına işaret etmektedir (1980: 109). Bu tür bir ayrım, özlerden bahseden modern psikolojide 'ben'i bireyin bir özelliği olarak görmeyi gerektirir. Bu tür Kartezyenci bir varlık anlayışında birey, grubundan ayrı ve ahlaki entegrasyon için çabalayan ve eylemleri akılcı kararlarla belirlenen olarak görülmektedir. Birey ve toplumsal olan arasındaki bu ikililik, bireyi özelliklerine indirger ve sosyal olandan soyutlar. Sosyal etkileşimci ve inşacı yaklaşımlar bu bakış açısına temelden itiraz eder. Sosyal inşacı bir bakış açısıyla ele alacak olur-

sak bu tür bir kimlik anlayışı, yani ben'i öz olarak bütün, devamlı ve akılcı olarak gören paragidmatik yaklaşım bireyin aslî bir unsuru değil, tarihin bir üretimidir.

Sosyal inşacı yaklaşımda kimlik bireyin sahip olduğu bir şey değil insanlar arasında yaptığı, somut söyleşilerle, söylemlerle ve etkileşimle icra ettiği bir şeydir. Kimlik ve icraat arasındaki bağlantı bir kimliği ortaya koymanın somut sosyal karşılaşmalarda ya da iletişim durumlarında belirli şekillerde konuşma ya da davranma olarak düşünüldüğünü akla getirmektedir. Kimliğin 'olmak' sorusundan ziyade 'yapmak' sorusuyla alakalı olması ve ben'in özelliğe indirgenmemesi sosyal inşacı yaklaşımın iki merkezi unsurudur.

Kimliği bu şekilde tanımladıktan sonra, inşa sürecinin iletişim süreçleri ve failler açısından çoklu ve karmaşık olduğunu belirtebiliriz. Örneğin bir öğretmen okulda öğretmen kimliği ile etkileşime geçerken evine geldiğinde eş ve baba kimlikleri ile ailesiyle iletişime geçer. Bu tür durumsal kimliklerin yanı sıra daha büyük ve genel aidiyetleri ifade eden, ırk, cinsiyet ve siyasî yakınlık vb. sosyal kimliklerden de bahsedebiliriz. Ancak çalışma konumuz gereği biz bu noktada kolektif kimliklere değinmek istiyoruz. Kolektif kimlik, genel olarak bir gruba aidiyeti ifade etmektedir. Ayrıca burada not düşmeliyiz ki grubun kimliği aynı zamanda bireyin kimliğinin bir parçasıdır. Aynı şekilde bir gruba ya da topluluğa atfedilen dinî kimlik uzun ve karmaşık bir tarihsel ve kültürel sürecin ürünüdür. Bu süreç sonucunda her ne kadar ortaya çıkan sabit ve durağan bir kimlik görüntüsüne işaret etse de bu kimlik gündelik iletişimde uygunlaştırılır ve uzlaşmaya sunulur. Son olarak kimlikler farklı şekillerde icra edilir. Bazıları açıkça tartışılır ve üzerinde odaklanılır, diğerleri ise sembolik ve dolaylı olarak çağrıştırılır. Ayrıca kimlikler yalnızca konuşulan ve yazılan dil ile değil, başka sembolik araçlarla da icra edilir. Örneğin bir bıyık bırakma şekli ya da bir kıyafet pekâlâ bir dinî gruba aidiyeti ifade edebilir.

Söylem Analizi

Şu ana kadar kuramsal çerçevesini açıkladığımız ve odak noktasındaki kavramlarını (kimlik ve kolektif kimlik) kısaca tanımladığımız mevcut çalışmanın yöntem açısından dayandığı temel yaklaşım söylem analizidir (İngilizce: *Discourse Analysis*). Söylem analizini tek bir yöntemden ziyade bir araştırma yaklaşımı ya da programı olarak tanımlamak, söylem analizi olarak adlandırılan çalışmaların çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Bildirimizde, söylem analizi yöntemlerinden birisi olan Eleştirel Söylem Analizi'ni kullanacağız. Eleştirel söylem analizi, bir söylem yaklaşımı olarak özellikle İngiltere'de 1980'li yılların sonlarında yapılan medya çalışmalarında ilk olarak kullanılarak, Fairclough, van Dijk ve Wodak'ın öncülüğü yaptığı çeşitli ekoller aracılığı ile son 10 yılda daha da yaygınlaşmış ve sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında bir analiz şekli olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle tek bir eleştirel söylem analizi tanımından ziyade bazı ortak noktalardan bahsetmek daha uygun olacaktır. Öncelikle eleştirel söylem analizinin sorun odaklı olduğunu söylemek gerekir. Bu nedenden dolayı ESA söylemle söylemin kendisi için, sadece dilbilimsel unsurları incelemek için uğraşmaz. Söylemin arkasında yatan güç ilişkilerini ortaya çıkarmayı ve ideolojilerin maskesini düşürmeyi amaçlar. Bu sayede gücün ve ideolojilerin temsil ettiği/edildiği kimliklerin üzerindeki gizemi kaldırmaya çalışır. Bu minvalde söylem ve toplum arasında diyalektik bir ilişki öngörür. Yani söylem toplumu inşa ederken aynı zamanda toplum da söylemi inşa eder.

Gücün ve ideolojinin indekslendiği söylem ise çeşitli stratejiler ve dilbilimsel araçlar aracılığı ile bir kimliği temsil ve inşa eder. Bu stratejilerin ve araçların çözümlenmesi eleştirel söylem analizinin öncül amacıdır. Bu anlamda farklı ESA geleneklerinden ve araştırmalarından edinilen birikimi ve inceleme konumuzun yapısını ve içeriğini dikkate alarak aşağıdaki başlıklar altında yer alan soruları cevaplamaya çalışacağız.

***Grup meşruiyeti*:** Bu kategoride şu soruların cevapları aranacaktır: Grup varlığı hangi dilbilimsel araçlarla ve metinlerarası referanslarla meşrulaştırılıyor?

***Sosyal Aktörlerin Temsili*:** Hangi bireyler ve gruplar nasıl isimlendiriliyor? Sosyal aktörler belirleniyor mu yoksa genel ifadelerle (bir takım, bazıları vb.) mi temsil ediliyor? Sosyal aktörler aktif olarak mı yoksa pasif olarak mı temsil ediliyor? Sosyal aktörler dahil mi ediliyor yoksa dışlanıyor mu?

***Süreçler*:** Sosyal aktörlerin temsillerinde aktörler hangi süreçler içerinde yer alıyor? Sosyal aktörlerin temsilleriyle birlikte bu parametre metinlerdeki geçişliliği, yani belirli tecrübe alanlarının söylemde nasıl inşa edildiklerini incelemeye yardımcı olur.

Metinler ve söylemler arası referanslar: Diğer hangi metinler ve söylemler dahil edilmektedir? Yazarlar hangi söylemlere ve metin türlerine yakınlaşmaktadır? Hangilerini inkâr ya da ret etmektedirler? Bu kategoride yapılan inceleme hem metinler arası referansları ortaya çıkarırken hem de yazarların kolektif kimliği inşada hangi diğer söylemlerin özelliklerini kullandıklarını ortaya koyar. Bu sayede kolektif kimliklerin grup içi ve diğer gruplarla ilişkileri belirlenir.

Metaforik ifadeler: Söylemlerin ve kimliklerin inşasında hangi metaforlara başvurulmaktadır? Kavramsal eğretileme kuramına göre metaforik ifadeler bilişsel düzeyde yer alan benzetmelerin dilbilimsel ya da göstergebilimsel ifadeleridir. Bu kategoride şu sorular cevaplanacaktır: Kolektif bir kimliği paylaşan topluluklar ve aralarındaki ilişkiler metinde nasıl kavramsallaştırılmaktadır?

Yukarıda çizdiğimiz kavramsal çerçeve ve araştırma soruları ışığında verilecek örneklerle, bu çalışmada kolektif kimliğin çözümlenmesi düşünülmektedir. İnşa edilen söylem ve grup kimliği ve bunların dilbilimsel yansımaları aşağıdaki *meşrulaştırma, teslimiyet, grup mensupları ve başkalarıyla ilişkiler ile metaforlar* temaları bağlamında incelenecektir. Analiz için dinî bir grubun (Kadiri Tarikatı)

internet sayfasında (http://www.kadiritarikati.com) yer alan örnekler ele alınacaktır.

Meşrulaştırma:

Kimlik inşasında ilk adım olarak grubun varlığının meşrulaştırılması, ait olunan grubun otorite kazanması sağlanmaktadır. Bu da, genellikle Kuran ve hadise yapılan göndermeler ve rüyalar yoluyla yapılmaktadır. Örneğin grup liderinin, Peygamber'i rüyada görerek her şeyi ona arz etme ve ondan onay alma durumunda olduğuna inanarak, zaten meşruiyetini doğrudan Peygamberin şahsından aldığını düşünmek, tartışmasız bir otorite ve meşru bir işleyiş algısını sağlamaktadır:

"*Ey iman edenler! Allah'tan korkunuz ve sadıklarla beraber olunuz." Bu sadıklar kimlerdir? Hem şeriatla hem tarikatla çalışıp hakikat, ma'rifet sırrına erenlerdir. Allah'u Teâlâ bunlarla beraber olmamızı emrediyor. Sen o sadıkları ara bul, onlarla beraber ol. İşte emr-i İlâhi, işte Kur'ân, işte farz. Onun için tarikatta farz, vacip, sünnet ve nafile hepsi de vardır. "…Sizin için bir şeriat bir de tarikat koydum…" (İlâ âhir)* buyuruyor. (Sûre-i Maide, Ayet 48)

Ayette geçen "şir'aten" şeriat, "minhaç" tarikattır. Peygamberimiz (Sallallahu aleyhi vesellem)'in Hıra Mağarasına çekilip orada çalışması; Tarikattaki uzlet, halvet, çile, inziva gibi şeylerin esasıdır."

Teslimiyet:

Grup kimliği inşasında önemli bir bölümü, grup mensubunun lider yahut önderle ilişkisi oluşturmaktadır. Bu varlık zincirinde, dikkat edilecek olursa dinî grubun, meşruiyetini Kuran ve Hadis'ten kazandığı düşüncesi vardır. Grup lideri de, grup mensuplarının gözünde, hem dine hizmet etmekte, hem de gücünü mutlak otorite olan Yüce Yaradan ve O'nun elçisinden almaktadır. Dolayısıyla o da, otoritesi mutlak olan ve hizmet edilecek kişi konumuna yükselmektedir.

Grup mensupları ve ötekilerle ilişkiler

Bir dinî grubun otoritesini Kuran'dan ve Hadis'ten aldığı temsil sürecinde, grup mensubunun tam teslimiyeti gerekli hale gelmektedir. Tam teslimiyet manevî alandan çıkarak grup mensubunun bazı davranışları, ibadetleri ve giyim şeklini edindiği fiziksel alana da nüfuz etmektedir. Bu manada mutlak teslimiyet grup mensubunun sosyal hayatını belirleyen süreçte grubunun izini taşıyan bir hayat tarzını gerektirmektedir. Bu temsil kategorisinde özellikle "ihvan", "gönüldaş", "hizmetten", "bizden" gibi kavram ön plana çıkmaktadır. Aynı yapıya mensup insanlar, bu minvalde dar bir kardeşlik algısıyla dinlerinin gereğini yerine getirdiklerini düşünebilmektedirler.

Metaforlar

Grup kimliğinin inşasında ve gruba mensubiyeti olanların temsilinde metafor yolu ile anlatılar özellikle önemli bir yer almaktadır. Örneğin yukarıda bahsedilen internet sitesinden alınan şu metin dikkat çekçidir:

"*Bir kardeşimize tarikattaki halleri inkâr eden biri maneviyatta Allah'u Teâlâ ile geçirdiğin halleri açıkla demiş; kardeşimizde ona:*

- Bu hâl açıklanmaz, diyor. İtiraz eden:

- Niçin açıklanmasın, açıklayacaksın, açıklamazsan olmaz, deyince kardeşimiz:

- Sen ailen ile yatıp-kalktığını açıklayabilir misin? O:

- Açıklayamam. Kardeşimiz:

- Niçin açıklayamıyorsun? İtiraz eden:

- O mahremdir, açıklanmaz. Kardeşimiz:

- Seninle ailen arasındaki şeyler mahrem olur da; benimle Allah'u Teâlâ arasında olan haller mahrem olmaz mı? Hem o haller o misalle anlatılmaz da bu misalle anlatılır mı? diyor."

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi grup mensubunun Allah ile ilişkisi, bilişsel düzeyde eşi ile ilişkisine benzetilmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Görüldüğü gibi bazı söylemler, grup kimliği inşası bağlamında oldukça önemli ve belirleyici rol oynamaktadır. Biz de bildirimizde, sosyal inşacı bir yaklaşımla bireysel/kollektif kimlik inşası sürecinde bir takım önemli unsurlara dikkat çekmeye çalıştık. Bu kimliklere şöyle bir baktığımızda, belli bireysel ihtiyaç ve arzuların yanında, sosyal davranışın kökeninde yer alan bağlılık, yakın ilişki gibi ihtiyaç ve yönelimleri gidermek, hayatın riskleri karşısında kendini daha güçlü hissetmek gibi güdülenimlerle işlevsellik kazandığını görmekteyiz. Bu güdüler davranışa dönüşürken, geleneksel-güvenli bir kollektif kimlik elde edilmektedir. Bu kimliğin oluşma aşamasında yer yer oluşan heyecanlar, kimi fanatik, kimi iyi niyetli olduğu tartışılır olan yahut ilmî donanımı olmayan hatta yer yer psikotik önder veya liderler tarafından kolaylıkla sömürülebilmekte, bunun sonucunda da grup fanatizmi güçlenip gelişebilmektedir. Bu fanatizm, az ya da çok bir ideolojik yapılanma, lidere, öndere kayıtsız bağlılık zemininde gelişmektedir. Görünürde, sencillik yani sosyal duygunun güçlü olduğu düşünülen bu tür kimi yapılanmaların, bireysel narsizmi güçlendirerek grup narsizmine dönüştürdüğü rahatlıkla gözlenebilmektedir. Ayrıca bu süreçte özdeşleşme, yüceltme ve aklileştirme uyum mekanizmalarından sıklıkla yararlanılmaktadır.

İslâm dini özelinde ve özellikle ülkemizdeki kimi dinî gruplar merkezinde olaya baktığımızda, sevgi, kardeşlik, merhamet, iyilik gibi güzel duyguların dillendirilmesiyle belirlenen söylem dili, ne yazık ki pratikte ötekileştirme, dışlama, yargılama, yadırgama, etiketleme şeklinde işlev görmektedir. Bu nedenle de, grup dinamizmine bağlı olarak ortaya çıkan kollektif kimlikler, yer yer dinî grup görünümlü olsalar da insanlara hiçbir zaman olgunlaşamama, başkalarını ötekileştirme, kendini kurtulmuş ve ayrıcalıklı hissetme gibi duyguları aşılamaktadır. Ayrıca bu kimlik kendi grubundakini kar-

deş, gönüldaş, ihvan olarak görüp, sadece onlar ve grup lideriyle bütünleşme ekseninde gelişmekte ve ortaya çıkan grup fanatizmi, grup dışındakileri ötekileştirmeye yol açmaktadır.

Kanaatimizce, grup narsizminin ötekileştirici niteliği, İslâm dini açısından bakıldığında oldukça sorunlu bir durumdur. Gerçek anlamda kardeşliği, paylaşımı engelleyici ve hatta nefret ve düşmanlıkları körükleyici bir görünüm ve işlev arz etmektedir. Narsistik temelde gelişen fanatizme dayalı ötekileştirici yaklaşım, sevgi eksenli gözüken grup kimliği diline karşın, paradoksal bir şekilde, "biz ve ötekiler" algısına dayanan ideolojik bir keskinlikle ortaya çıkmaktadır. Bu algının beslediği dil, yer yer ötekileştirilenlere karşı psikolojik bir cezalandırıcı silah gibi kullanılmaktadır. Daha da ötesi bu silah, kimi dinî gruplarca şiddet ve yıkım aracı, kimilerince ise gül görünümünde sunularak görünürde dost, kardeş; özünde ise "öteki" ve "düşman" algısının aracı olmaktadır. Ayrıca bu durumun diğer bir sorun noktası da, ortaya çıkan bu çifte şahsiyetlilik ve bunun kanıksanması düzlemindeki ahlaki problem olarak önümüzde durmaktadır.

O halde, toplumumuzun daha kuşatıcı ve kardeşliğe hizmet etmesi gereken din algısının, böylesi sorunlu kollektif dini/sosyal kimlikler elinde, nefrete, düşmanlığa ve yıkıcılığa dönüşmemesi için, yine sorunlu dinî grup kimliklerine zemin bırakmamak için, Kur'an'ın ilkelerinden ve Peygamberimizin davranış örnekliğinden yararlanılarak, daha kapsamlı ve etkili kardeşlik ve ahlak projeleri geliştirilmesi ve bunların örgün eğitimdeki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin müfredatına da dâhil edilmesi gereği vardır. Sadece bu ülkede yaşayan insanlara, Müslümanlara değil, İslam'ın anlamına uygun olarak, tüm insanlığın barış, huzur ve mutluluğuna katkı sunabilmek için, başkalarına "yaradılanı severim, yaradandan ötürü" felsefesiyle bakabilmenin bir bilinç eğitimiyle benliklerimize yerleştirilebilmelerine ihtiyaç olduğu düşüncesindeyiz. Bu bağlamda, öfkemiz ve mücadelemiz, sadece haksızlık, adaletsizlik ve zulme engel olmak için olacaktır. İşte eğer dinî grup dinamizmi, salt bir

sosyal dayanışma vb. ihtiyaçlara indirilerek, dışarıda olanlarla içeride olanları sevgide, merhamette, kardeşlikte ayrı tutmamayı ve düşmanlığı asla tasvip etmemeyi sağlayabiliyorsa, bu durumda farklılıklarımızın zenginliğimiz olduğu söylenilebilecektir.

KAYNAKLAR

De Fina, A., Schiffrin, D., & Bamberg, M. (2006). Introduction. In A. De Fina, D. Schiffrin, & M.Bamberg (Eds.), *Discourse and identity* (pp. 1–23). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Bamberg, M., De Fina, A., & Schiffrin, D. (2011c) Discourse and identity construction. In S. Schwartz, K. Luyckx & V. Vignoles (Eds.), *Handbook of identity theory and research* (pp. 177-199).Berlin/New York: Springer Verlag.

Burr, V. (1995). An Introduction to Social Constructionism. Routledge: London and New York

De Fina, A. (2011) "Discourse and Identity". In T.A.Van Dijk (ed.) (2011) Discourse Studies. A multidisciplinary Introduction. Second Edition

Koller V. (2012) "How to Analyse Collective Identity in Discourse – Textual and Contextual Parameters" Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines http://cadaad.net/journal Vol. 5 (2): 19 – 38.

Erich Fromm, *Barışın Tekniği ve Stratejisi*, çev. Fevzi Emir, Kaan H. Ökten, İstanbul, 1996.

Erik Erikson, *Psikososyal Kimlik*, çev. M. Doğan Karacoşkun, Kaynak: Dini ve Sosyal Psikoloji Yazıları, der. M. Doğan Karacoşkun, Samsun, 2006.

12. TEBLİĞ

DİYANET FAALİYETLERİNDE DİNÎ SÖYLEMİN TOPLUMSAL BÜTÜNLÜK AÇISINDAN TAHLİLİ

Ahmet ÇELİK♦

İslâm, insan hayatını bütün yönleriyle kuşatmakta olup O'nu diri ve canlı kıvamda tutmaya önem vermektedir. Bunun yanısıra o'na İnsanca, özgürce bir sınav alanı açarak bu alanı en güzel bir şekilde kullanabilmesi için çağrısıyla rehberlik etmektedir. Bu rehberlik, sevgi ve şefkat yoğunlukludur. Sınavı kaybetme ihtimalinin uyarısı ve korkusunu da insanın idrakine sunmuştur.

Son yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı hizmetlerini cami içi; mihrap, minber ve kürsü hizmetleri olarak, cami dışında ise insanımızın olduğu her yerde ve her kesime, cezaevlerinden sevgi evlerine, huzur evlerinden hastanelere, aile bütünlüğünün korunmasına, çocuklarımızda ve gençlerimizde değerler dünyamızın yaşamasına kadar, bir seri sosyo-kültürel hizmetler vermektedir. Çünkü İslâm'ın mutluluk ve huzur veren kuşatıcı rahmetini herkese ulaştırmakla sorumludur.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın temel ve aslî görevi, dini doğru anlama ve onun huzur verici davetini her alana ulaştırmada milletimizin köklü mirasını bütün zenginliğiyle anlatmaktır. Sahip olduğu sahih ve doğru bilgiyi yaşamak isteyenlere rehberlik etmektir. Bu bağlamda kurumun her bir mensubu, Diyanet'in sunduğu din hizmetinin milletimiz için önemini iyi kavramalıdır. Memuriyetin öte-

♦ Gaziantep İl Müftüsü, gaziantep@diyanet.gov.tr

sine geçerek, "din gönüllüsü" olabilmelidir. Din, bütünüyle hayatı kuşatan bir olgu olduğu için, vazife sadece ibadetle, nikâhla ilgilenmek değil, aynı zamanda çocuğuyla, kadınıyla, yaşlısıyla, dertlisiyle, fakiriyle, engellisiyle, kimsesizleriyle, ilgilenilmesi de önem arz etmektedir.

Hapishanede, muzdarip işçinin yanında, yalnız ve sahipsiz yaşayanların başucunda o bulunmalıdır. O insan hareketlerinin uzanabildiği her yerde görevlidir. Gerçek din adamı *"bağrı başlu, gözü yaşlu"* hizmet ehli, varlığından soyulmuş ve hayat kervanının en sonunda yürüyen bir neferdir. Kavuklular değil, kalpliler din adamlarıdır. Kalabalıktan değil Allah'tan kuvvet alacaktır, yalnızlığı ile Allah'ın saltanatına sığınacaktır. Allah'ın kullarına hizmetin, Allah'a hizmet olduğunu bilendir, şeklindeki harikulade tasviri din hizmetinde önemli bir yeni alan oluşturmaktadır.

Bu nedenle, başta imamlar olmak üzere bütün din hizmetlilerinin, toplumda sosyal ve fizikî çevre bilincinin yerleşmesine öncülük ederek, çevresine okuma-yazmayı ve çocuklarını okutmayı telkin ederek, çalışkanlık ve üretkenlik üzerinde durarak, temizliğe sıkça vurgu yaparak, kimsesizin, fakirin elinden tutmanın insanlık ödevi olduğunu hatırlatarak cami dışına açılmasını ve cami dışında da hizmet etmelerini, hatta bu görevlilerimizin acil yardım, ağaçlandırma, çevre temizliği ve bilinci gibi yeni farklı hizmet alanlarında da bilgili ve öncü olarak, manevî rehberlik etmeyi önemsemeleri toplumda birleştirici, ümitlendirici bir sinerji oluşturacaktır.

Dünyada meydana gelen sosyal ve kültürel değişmeler, hayatın nihai anlamına dair arayış ve yönelişler, fertlerin manevî dünyalarında oluşan boşluklar ve tatminsizlikler sebebiyle kutsala olan ilgi ve isteklerin artması Diyanet İşleri Başkanlığı'nın temsil ettiği değerler ve üstlendiği hizmetler de günümüzde ayrı bir önem taşımaktadır.

Kendisine yasalarla verilen görevde alanını dolduran bir Diyanet toplumsal barış ve uzlaşmanın pekişmesinde çok önemli bir sorumluluğu yerine getirmiş olacaktır. Şu anda Diyanet, zaten din

konusunda sahih ve sağlıklı bilgilendirmeyi, toplumsal huzur ve bütünleşmeye yönelik din hizmeti sunmayı zenginleştirmiş durumdadır ve bu süreç gelişerek de devam etmektedir. Bu yüzden birçok kurumla da hizmet protokolleri imzalanmıştır. Yani başta ülke içinde olmak üzere, insanlığın mutluluk kurtuluş yolundaki ortak amacına nasıl katkıda bulunabileceği hususunda bir çaba ve gayret içerisindedir.

Huzur ve barış kaynağı olan İslâm dini, tarihte olduğu gibi günümüzde de birlik ve dirliğimizin mayası, lokomotifi olmaya devam etmektedir. Bu bakımdan insanımızın kişisel inanç, amel ve yaşantısı nasıl olursa olsun, din üzerinden ayrışmaya değil, ortak paydayı, ortak bilgiyi ve istikrarı öne almaktadır. Böylesine ortak ve kuşatıcı bir yaklaşım, bu anlamda geliştirilen söylem ve vatandaşlık esasına göre de herkesi içine alacaktır. Bu bağlamda din, insanların önünde bir özgür imtihan alanı oluşturmaktadır. Diyanet, söylem ve hizmet anlayışı ile kişinin bu alanı en iyi bir şekilde kullanmasına rehberlik eden bir kurum olarak görülmeli ve sorumluluğunu yerine getirdiği düşünülmelidir.

Bugün diyanet, hizmetlerini, halkın dinî sorularını cevaplamayı, bilgilendirmeyi, tamamen kendi bilimsel birikimleriyle, personelinin donanımıyla vermekte, en güzel ifade biçimini, sözün güzelini tercih etmektedir. Yaptığı hizmetin öneminin bilincindedir. Tarihten bu yana bütün İslâm Âlemi'nin ilmî, tecrübî, birikimlerini de hizmetinde değerlendirilmektedir. Bütün bu değerlendirmelerde, bu değerlerin pratik hizmete dönüştürülmesinde dinî metinleri esas almaktadır.

Toplumsal huzur ve barışın temin ve pekişmesinde din hizmetlerinin sivil karakterle gerçekleşmesi önem arz etmektedir. Halkın talepleri, ihtiyaçları, gelenekleri ve deneyimleri dikkate alınmakta ve göz önünde bulundurulmaktadır. Hiçbir baskı unsurunun ve grubun yönlendirmelerine meydan vermeden din hizmetlerini sürdürmektedir.

Özgürlüklere saygılı olmak insanî olduğu kadar dinî bir görevdir de. Bu çağda bireyin neye inanacağına ve dinin pratiklerini ne ölçüde yerine getireceğine kendisinin karar vermesi elbette ki en tabii hakkıdır. Bizim, Diyanet İşleri Başkanlığı olarak, din hakkındaki açıklamalarımız ve sunduğumuz din hizmeti, bireyin din konusundaki özgürlük alanına müdahale değil, onu din konusunda doğru bilgilendirmeden ibarettir. Ona kamu düzeni ve istikrarını gözeten, istismarı önleyen ortak paydada bir din hizmetinden yararlanma fırsatı sunmadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı din hizmeti sunarken, din işlerini yürütürken, halkın dinî sorularına cevap verirken veya halkı din konusunda aydınlatırken tamamen kendi inisiyatifiyle, kendi bilimsel donanımıyla, bilimsel birikimiyle ve Türkiye'nin bilimsel imkânlarıyla hareket etmekte ve bunun içinden en doğru, en asla bağlı, en sağlıklı ve toplum için en aydınlık olan tercihleri ve yorumları seçerek bu konuda özgür ve özgün olmaya özen göstermektedir.

Bu nedenle, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın din hizmeti sunarken dayandığı bilgi, halkı din konusunda aydınlatırken geliştirdiği, tercih ettiği, ürettiği dinî yorumlar Türkiye'nin imkânlarıyla, bunu yapan şahısların kişisel ve kurumsal donanımlarıyla Türkiye'nin, hatta İslâm dünyasının bilgi birikimleriyle de bağlantılı bir konudur.

Diyanet dini ve dinî bilgi üretimini kendi tekelinde görmediği gibi kendisi dışındaki kişi ve kuruluşların bu yöndeki özgürlüğünü sınırlandırmayı, farklı yorumları peşinen mahkûm etmeyi hiçbir zaman onaylamaz. İslâm dininde aklın, bireysel inisiyatifin, yorumun çok özel ve müstesna bir yeri vardır. Ama bu yorum imkânı, dinin çok belirsiz olduğu ve tamamen yoruma açık ve kişisel yorumlarla farklı farklı yönde geliştirilebileceği anlamına gelmez. Yoruma ne kadar açık olursa olsun, yorumlamanın sınırlarını dinî metinler belirler. Böyle olunca da dinin metinleri, dinin otantik yapısı, yorumların hem imkânı, hem imkânsızlığını birlikte içerir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Türk toplumunun dini yaşamından kaynaklanan talep ve gereksinimlerden ortaya çıktığı için, din hiz-

metini sunarken ve dinî konularda halkı aydınlatırken onların taleplerini, geleneklerini ve deneyimlerini göz önünde bulundurmaktadır. Yani sivil talepler ve ihtiyaçlar göz ardı edilmemekte, aksine hizmetlerin planlanması ve yürütülmesinde öncelikli olarak dikkate alınmaktadır. Sivil dayanağının bir sonucu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı, bilimsel bağımsızlığını da korumakta ve baskı gruplarının yönlendirmelerine göre değil bilimin ışığında etkilerini sürdürmektedir.

Toplumsal barış ve uzlaşmaya özen gösteren Diyanet İşleri Başkanlığı, insanların inançlarını zedeleyen ya da onların dinî tecrübe ve tercihlerini tahrip eden, onlara üstten bir dindarlık modeli sunan ve bunu giydirmeye çalışan bir politika izlemez. Diyanet İşleri Başkanlığı halkın inancını ve ibadetini küçümsemez ve bu nedenle insanlar üzerinde özel bir dinî model empoze etme politikasını gütmez. Çünkü Diyanet İşleri Başkanlığı, tek tip bir İslâm fikrini desteklemez.

Diyanet İşleri Başkanlığı hizmet verirken toplumsal talepleri ve gelenekleri dikkate alır. Ancak bu süreçte ortak ve süregelen bir düşünceden ve toplumsal barışı tehdit eden otantik bilgi ve anlayıştan bir sapma olursa o zaman sağlam/kaynağa dayalı bilgi üretir. Çağdaş değişimleri ve gelişimleri de takip ederek ilim ve irfan ışığında dinî inançları ve ibadetleri ile ilgili olarak eğitir.

Başlangıçtan günümüze insan, her zaman rehberliğe ihtiyaç duyan bir varlık olmuştur. İnsanın, yaratıcısına karşı kulluk bilincine ulaşabilmesi, iyi ve kötü, sevap ve günah arasında doğru tercihte bulunabilmesi için, doğuştan taşıdığı din duygusunu sağlıklı ve sağlam bilgiyle beslenmesi, yani din konusunda sağlıklı bilgiler edinilmesi gerekir. Bu, bireysel ve toplumsal bir ihtiyaçtır. Böyle bir ihtiyaç ancak, bilgiyi ve bilgilenmeyi rehber edinen, değişimden korkmayan, değişmeden gelişemeyeceğinin farkına varan hizmet erbabı, tebliğ ve irşadı dert edinmiş Diyanet personeli ile karşılanabilir.

Dine olan ihtiyaç ve yönelim, varoluşsal bir ihtiyaç ve toplumsal bir realite olduğuna göre, sunulacak din hizmetinin bir usul ve ölçüsünün de olması, bu alanda keyfiliğin ve din hizmeti adıyla yanlış işler yapılmasının da önlenmesi gerekir. Bundan dolayı, İslâm toplumlarında din hizmeti, İslâm'ın ilk günlerinden itibaren hep bir organizasyon ve düzen içinde yapılmıştır.

İslâm'da kutsalla ilişkisinde ayrı bir konuma sahip özel din hizmeti sınıfı, bir ruhban sınıfı olmayıp din hizmeti yürüten kişiler vardır. Geleneğimiz, bu hizmeti yürüten kişileri *"hademe-i hayrat"* yani *"hayrın hizmetkârları"* isimlendirmiştir. Bunun bu şekilde isimlendirilmesi, insanlığın yararına olan bütün şeylerin *"hizmet"* ve *"hayır"* olarak değerlendirilmesinden dolayıdır. Bu hassasiyetten dolayı din hizmeti icra eden kişilere "*din adamı*" değil "*hademe-i hayrat*" tabiri kullanılmıştır.

İslâm'ı temsil ve takdim durumunda olan insanların kendilerine göre tavır ve davranışları olmalıdır. Örneğin samimiyet, sadakat, vefa, dürüstlük, güven verme gibi hasletler bu tavır ve davranışların oluşmasında belirgin bir şekilde rol oynamaktadır. Kur'an'da bu hasletlerle İslâm'ı temsil etmek gerektiği pek çok ayette dile getirilmektedir.

Diyanet'te din hizmetinin iki boyutu var: Bunlardan biri Peygamberlerin getirdiği dini doğru şekilde, katıksız şekliyle tanıtmak; diğeri ise bu dini insanların kendi şartlarında, kendi dünyalarında, kendi değerler ve ilişkiler ağı içerisinde nasıl yaşayacakları, nasıl yorumlayacakları, nasıl dindar kalabilecekleri konusunda kılavuzluk etmektir. Birincisi bir tasvirdir; bir emaneti olduğu gibi aktarmadır, nakildir. İkincisi de bir yorumdur; bir çabadır, bireysel bir emektir. Bunun için dinin getirdiği hedefleri, söz ettiği değerleri, yaşanabilir, aktüel ve içinde bulunduğumuz dünyanın gerçekleri ile uyumlu bir şekilde yorumlamak, canlandırmak ve diriltmek vardır. Bu noktada ülkemizde bazı sorunların olmadığı söylenemez. Şöyle ki, dini otantik haliyle tanıtmaya çalışırken geleneklerin ve değişik kültürlerin etkisiyle din etrafında şekillenen yeni yorumları da din

olarak algılama ve bunları dinin içine katma gibi bir yanlış tutum sergilenebiliyor.

Böyle olunca da Müslümanların tarihsel tecrübesinin herhangi bir kesiti veya bir örneği din yerine geçebiliyor. Bu durumda din ile din olarak görünen şeylerin birbirinden ayrılması gerekiyor. Bu konuda bilhassa İlahiyat Fakültesi'ndeki ilmî birikimden, metodik düşünceden yararlanmayı önemsiyoruz. Bir diğer sorun da dinin yorumda bireysel tercihlerin zaman zaman dinin yerine geçirilmesidir. Veya dinî değerleri ve ilkeleri gündelik hayata aktarırken, toplumun gerçeklerini görmezden gelerek, çok gerilerde kalmış örnekleri, yorumları, aktüel din olarak sunabiliyoruz. Hedefimiz bu sorunları aşarak ufuk açıcı bir hizmet üslubunu geliştirmektir.

Topluma din hizmeti sunarken, çok konuştuğumuz ve yaygınlaştırdığımız bir prensip, öncelikle muhatabımızın şartlarını, ihtiyaçlarını, beklentilerini, eğitimini, kültürünü hep göz önünde bulundurmaktır. İnsanları yargılayarak, küçümseyerek, hor görerek, derecelendirerek değil, insan olarak bağrımıza basmaktır. Anlamak için empati geliştirmektir. İsteklere ve eksikliklere göre bir din hizmeti politikası izlemektir. Din hizmetinin birinci ayağı insan sevgisi, ikinci ayağı ise doğru bilgidir. İnsan sevgisiyle doğru bilgiyi dengelemek zorundayız. Din hizmeti insanın dünyasında, örneğin ailesi ve çocuklarıyla sorunu varsa sorunun çözümünde yardımcı olmalı. Temizlik, dürüstlük, güzel ahlâk konusunda eksiklikler varsa onları fark ettirmeli, düzeltilmesi için motivasyon sağlamalı.

Beşerî münasebetlerde daha sağlıklı, daha insanî ilişkiler kurabilme çabasına sevk etmeli. İş hayatında daha üretken daha verimli hizmet üretmeye yöneltmeli. Bu sağlandığı takdirde din hizmeti insan ve toplum için artı değer olur. Kuşatıcılık konusu din hizmetinde önem verdiğimiz bir konu. Ayırt edici değil; birleştirici, kuşatıcı, kavga ettirici değil; barıştırıcı bir din hizmeti. Bu ise din hizmetinin hiç vazgeçemeyeceği bir çizgidir. Biz sadece kendi din özgürlüğümüzü, kendi din hürriyetimizi değil, herkesin de din özgürlüğünü ve hürriyetini önemsiyoruz. Kur'an-ı Kerim'de: *"Dileyen iman*

etsin, dileyen inkâr etsin" (Kehf,18/29), *"Biz, dileseydik sizi tek bir inanç üzere yaratırdık"* (Maide,5/48) buyrulmaktadır. Şüphesiz diğer din mensupları ile münasebetlerimizde bu mesajı gözetiriz.

Sonuç

Bugün, İslâm'ın evrensel mesajının insanî yönü ve insanlık için aydınlık aracı olarak okunması ihmal edilmektedir. Nitekim İslâm'ın gündelik hayatı huzur, dindarlığı özgüven üzerine kurma çabası, insanı kendisiyle ve çevresiyle barıştırma ideali, Müslümanlara yüklediği ahlâkî erdemleri en güzel şekilde temsil etme görevi de yeterince dikkate alınmamaktadır. Sağlıklı bir din algısının ve gündelik hayata yön veren bir maneviyatın topluma verdiği huzur ve sükûnet, çok az farkında olunan bir hakikattir. Köklü geleneği olan ve çağın kurucu değerleri karşısında da varlığını sürdüren bir dinin mensupları olarak bugün, insanlığın karşılaştığı pek çok problemi hem geleneğe gerekli atıflarda bulunarak hem de modern hayatın tezlerini önemseyerek aşmaya çalışan bir dindarlık anlayışı geliştirmek durumundayız. Bunun için ise bilgi eksenli ve ahlâk merkezli bir dindarlık anlayışının hâkim kılınması gerektiği açıktır. Bugünün sorunlarını ancak bugünün dünyasını göz önüne alarak, dinin asıllarından özgür düşünceyle ürettiğimiz, inanç ve ahlâkla bütünleşen sahih bilgiyle aşabileceğimiz, hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir.

Müslümanların birey ve toplum olarak görevi; ısrarla terörle özleştirilen İslâm'ın temel esaslarında yer alan evrensel dayanışma ve diyaloğu (tearuf) sürekli olarak ortaya koymak, insanlığı "evrensel kardeşlik"te kucaklayan ve "yaratandan ötürü yaratılanı hoş gören" bir anlayış ve anlamlandırmayı küresel misyon haline dönüştürmek, öteleyici ve ötekileştirici olmayan kuşatıcı ve kucaklayıcı bir mana dilini küreselleşen dünyamızda "genel geçer manevî akçe" haline getirmektir.[1]

[1] Bu metnin hazırlanmasında Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez ve Diyanet İşleri Eski Başkanı Prof. Dr. Ali Bardakoğlu Beylerin söyleşileri ve makalelerinden faydalanılmıştır.

Prof. Dr. Ali ÖZEK

İslâmî ilimler Araştırma Vakfı Mütevelli Heyet Başkanı

Şehmus Demir Bey'in sunduğu tebliğle ilgili söz almış bulunuyorum. Öncelikle kendisine teşekkür etmek istedim. Çünkü Şehmus Bey sunmuş olduğu bildiride üzerinde çalışılması, durulması gereken çok önemli konulara işaret etti. Bunların içinde en önemlisi İslâm birliği, Müslümanların İslâm'ı iyi anlayıp, iyi uygulamaları meseleleri var.

İslâmî ilimler sahasında yetişmiş kimseler olarak genelde nazariyattan uzaklaşamıyoruz. Yani bizim de yaptığımız ulusal ve uluslararası toplantılarda benim müşahede ettiğim şey eskiden güzel bir şekilde ortaya konulmuş görüşleri, fikirleri hep tekrar ediyoruz ama günümüzde ihtiyaç olan nedir buraya pek fazla önem vermiyoruz. Bu idealizme giriyor. Biliyorsunuz idealizm günlük hayatımızda hiçbir faydası olmayan bir düşüncedir. Çünkü idealizm hiç ulaşamayacağımız şeylerdir. Günlük hayatımızda bize lazım olan ve önemli olan pratik nedir bunların üzerinde çok durulması gerekir.

Bir diğer husus da Türkiye'de yapılan ilmî çalışmaların Türkiye dışına nakledilmemiş olması. Biz vakıf olarak "İslâm ve Demokrasi" diye bir toplantı yaptık bu toplantıda İslâm'la demokrasi arasındaki irtibatı ortaya koyduk. Fakat bu kitap tercüme edilip İslâm Ülkeleri'ne gönderilemedi. İslâm Ülkeleri'nde bu düşünceler çok zayıftır.

Teşekkür ediyorum.

17 Ekim 2015 – Cumartesi

V. OTURUM
13.45 – 15.15

GÜNÜMÜZDE DEĞİŞEN TOPLUM HAYATI

ve DİNÎ SÖYLEM

Başkan: **Prof. Dr. Ali GÜR**
Gaziantep Üniversitesi Rektör Yardımcısı

13. Tebliğ: **"Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Ahlâkî Değerlerin Önemi"** **335**
Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI - Prof. Dr. Mehmet DAĞ
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

14. Tebliğ: **"İnanç Temelli Organizasyonlar ve Toplumsal Birlik: Konya Örneği"** **351**
Ar. Görevlileri: Mehmet AKSÜRMELİ–Zeynep Serap TEKTEN
Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi–Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

15. Tebliğ: **İslâm Toplumunda Farklı İnanç Mensuplarının Bir Arada Yaşama Tecrübesine Temel Teşkil Eden Kur'ânî İlkeler** **365**
Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ
Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi

*** * ***

13. TEBLİĞ

TOPLUMSAL BİRLİĞİN GÜÇLENDİRİLMESİNDE AHLAKÎ DEĞERLERİN ÖNEMİ

Eyüp BEKİRYAZICI[•]
Mehmet DAĞ[••]

GİRİŞ

Günümüzde birlikte yaşama kültürüne sahip olmak geçmişe göre daha fazla önem arz etmektedir. Ulaşım ve iletişimdeki gelişmeler, sınır ötesi insan hareketlerini çok büyük bir hızla arttırmaktadır. Dahası, savaş teknolojisinin kitle imha silahlarını yaygınlaştırması ile birlikte savaşların en az ordular kadar sivil yerleşim birimlerini ve sivilleri de hedef alması, savaş bölgelerinde büyük mülteci akımlarını ortaya çıkarmaktadır. Tüm bunlar, düşük yaşam koşulları ve işsizlik gibi insanlığın temel sorunlarıyla da birleşince yaşamını doğduğu topraklar dışında devam ettiren insanların sayısını ve oranını sürekli arttırmaktadır.

Aslında bu mesele, modern dönemin ürettiği veya ortaya çıkardığı bir mesele değil, tarihten süregelen bir meseledir. Farkı ise bu sorunun sonuçlarını insanların modern dönemde daha ağır yaşamaları ve daha çok bedel ödemeleridir. Kaldı ki, gerek tarihte ve

• Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ebekiryazici@hotmail.com
•• Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, muhammeddag@hotmail.com

gerekse günümüzde bu anlatılanların doğal bir sonucu olarak "birlikte var olma" veya "birlikte yaşama kültürü" diye tanımlanan bu sorun toplumların temel meseleleri arasında yerini almıştır. Çözümü için de toplumlar kendi iç dinamiklerini kullanarak meseleyi gerek teolojik ve gerek siyasî düzlemde ele almış, ahlâkî-hukukî ilkelerle temellendirmeye gayret sarf etmişlerdir. Batı terminolojisine ait olan "Birlikte var olma/Co-Existence", farklı etnik, din, kültür, değer ve düşüncelere sahip toplumsal grupların, aynı toplum içinde birbirlerinin varlığını kabullenmesidir. Birlikte yaşama kültürü ise, seküler bir anlayışa dayanan "birlikte var olma" kavramından daha fazlasını ifade etmektedir. Farklılıkları kabullenmenin ötesinde, onu benimsemeyi, farklı anlayış ve değerlere sahip olanlarla toplumsal yaşam içinde barışçıl bir işbirliği ve etkileşime girmeyi öncelemektedir. İşte bu birlikte var olma veya yaşama olgusunu, toplumsal birliğe ve dayanışmaya dönüştürecek dinamik, ahlâkî ilkelerdir.

Ahlakî değerlerin fert ve toplum hayatındaki yeri, önemi ve belirleyiciliği tartışmasız bir gerçekliktir. Ancak, hem insan yaşamını hem de içinde yaşadığı toplumu şekillendiren değerlerin niteliği, nasıllığı ve neredenliği hep tartışma konusu olmuştur. Evrensel değerler oluşturma ve bu değerleri yaşamın değişmez ilkeleri haline getirerek sağlıklı, huzurlu, müreffeh toplumlara ulaşabilme tarihin her döneminde insanlığın gündeminde olmuştur. "Birlikte yaşamı" sağlayabilme faaliyeti olarak da adlandırabileceğimiz bu çabanın kuşku yok ki üzerinde kurgulandığı temel alan da "ahlakî değerler" olmuştur. Bu değerlerin belirlenmesi, benimsenmesi, eğitiminin verilmesi ve değerler alanında evrensel bir yaklaşımın sağlanıp sağlanamayacağı konularında farklı görüşler ileri sürülmüş olsa da değerlerin ortaya çıkışı ile insan ve topluma mal edilip korunması aşamalarında dinin en etkili faktör olduğu genelde kabul görmüştür. Zaten "insana yönelik hedefleri açısından baktığımızda, genel anlamda dinin bir ahlâk, eğitim ve değerler sistemi olduğunu söylemek, aşırı bir iddia olmaz. Din bütün kuşatıcılığıyla insanî değer ve eğitim için her şeyi içine alan bir hedef sağlar. Bu değer istikrarlıdır, çünkü değerler sürekli olarak zaman ve zemin içerisinde göreceli bir çerçeve-

de anlaşılan Allah'ın mutlak sıfatlarından çıkarılan mutlaklar olarak görülür. Çevreye göre değişim, yalnızca önem ve odakta, vurgunun değişimi ve başkalaşımında, bazı değerlerin farklı dönem ve bölgelerdeki göreceli öneminde değişime yol açar; değerlerdeki herhangi bir değişim anlamında değildir."[1]

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: DEĞER ve DEĞER YARGILARI

Konuyu temellendirebilmek için öncelikle kavramsal bir çerçeve oluşturmanın yararlı olacağını düşünüyoruz. "Değer kavramı sözlükte "bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet; kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey; bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevî öğelerin bütünü" gibi farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Kelimenin sözlükteki anlamına baktığımızda değerin insanın varlığı anlamlandırma ve değerlendirme çabasının sonucu olarak ortaya çıkıp zamanla topluma mal olarak toplumun ortak mirasını oluşturan öğeler olduğunu söyleyebiliriz."[2]

Buna göre, "Değer"; olgu bilincinden sonra ortaya çıkan ve olguya, belli duyguları, arzuları, ilgileri, amaçları, ihtiyaç ve eylemleri olan özneyle ilişkisi içinde, belli nitelikler yüklemeyle belirlenen tavra ya da öznenin, olana yüklediği niteliğe denir. Bu durumda "değer" öznenin ya da zihnin, teorik bir tavır ya da yöneliminden çok pratik bir tavır ya da yöneliminin ifadesidir. Yine değeri, ahlâkî öznenin, olana, olguya yüklediği nitelik olarak da ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla değer olanın taşıdığı bir niteliktir. Değer, bir ölçüt olarak, olanla olması gereken ayırımını içermesi ve her zaman olumlu ya da olumsuz bir şey olarak görmesinden dolayı ahlâk

[1] Hökelekli, Hayati, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş, İstanbul 2011, s.210-212.

[2] Kaymakcan, Recep-Meydan, Hasan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, Dem, İstanbul, 2014, s. 24.

felsefesinin problemlerinden biridir. Bunun için tüm değerler, değer biçme tarzı ve biçtiği değer doğru olmayabileceği için, tavrı zorunlu olarak kabul edilmek durumunda olmayan değer biçici bir öznenin nesne ya da olguyla olan ilişkisini de içerir.[3] Değerler öznenin nesneyle ilişkisini içerdiğinden, tüm değerler, değer biçme tarzı ve biçilen değerler doğru olamayabilir. Değerlerin bu yönüyle tartışmalı olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Değerleri kendi aralarında sınıflandırmamız mümkündür. Meselâ, Hazcı değerler, estetik değerler, ahlâkî değerler, yararcı değerler, dinî değerler ve mantıksal değerler şeklinde bir tasnif değerleri anlamamıza yardımcı olacaktır. Bütün bu anlam haritasından yola çıkarak değerleri, kişinin kendi varlık alanı ve dışa dönük ilişkileri ile toplumsal yapıyı oluşturan unsurların toplamı şeklinde ifade edebiliriz.

Ahlâk felsefesinde olgu - değer ilişkisi denince, değerlerin var olup olmadıkları, eğer varlarsa ne tür bir varlığa sahip oldukları, değerlerin yapısı, değerlerin kaynağı, bir değeri değer yapan şeyin ne olduğu gibi soruların cevapları aranır. Olgular insanın iradesi dışında, insana herhangi bir bağlılığı olmadan, insandan bağımsız olarak var olan gerçeklikler iken değer yargıları ise, özneye bağlı olarak ortaya çıkan mantıkî, ilmî, fizikî, tarihî, dinî, sosyal, siyasî, ekonomik olgu ve olaylar hakkında ortaya çıkan hükümlerdir.[4] Bu konuda ahlâk tarihinde çeşitli tartışmalar olmuş ve birbirinden farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

Olgu ve değer kavramlarının ahlâk felsefesi içerisindeki yerini belirlemek ve bir takım temel niteliklerini ortaya koyabilmek için, önce, olgu-değer arasındaki ilişkiyi de açıklığa kavuşturmak gerekir. İnsanlar kendilerini kuşatan ve kendileriyle sürekli ilişki içerisinde oldukları nesnel, olgusal gerçekliklerle yaşamlarını sürdürmektedirler. Bizlerin bu olgusal gerçeklikler karşısında ortaya koyduğumuz tavır birkaç yönden ele alınabilir. Örneğin içinde yaşadığımız dün-

[3] Cevizci, Ahmet, "Değer" md., *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2013, s. 221.

[4] Erdem, Hüsamettin, *Ahlak Felsefesi*, Konya, 2002, s. 36.

yayı ve onu oluşturan eşyayı, bizi ilgilendirdiği kadarıyla varoluşları açısından irdeleyebiliriz. Yani etrafımızda var olanları varlıklarının mahiyeti, kaynağı, nasıllıkları açısından sorgulayabiliriz. Bu eşya ile ontolojik (varoluş yönünden) bir ilişkimizi ifade eder. Yine etrafımızı kuşatan nesnelerin sayısı, rengi, şekli, görünümü ile ilgilenip, eşya ile nitelik ve niceliksel bir ilişkiye girebiliriz. Bu da epistemolojik (bilgi içerikli) bir ilişki olur. Ancak biz zaman zaman eşya ile ondan faydalanmaya dayalı, onun ne işimizi yaradığı ile ilgili, sahip olduğu kıymeti ile ilgili, bize nasıl göründüğü ile ilgili bir ilişki içerisinde oluruz ve eşyayı hoş, çirkin, pahalı, ucuz olması vb. yönünden niteleriz. İşte bu gibi ilişkiler bizim eşya ile olan değer ilişkimizi ortaya koyar.[5] Yani değer belirlenirken olgu ve özne ilişkisi dikkate alınmalıdır.

Görüldüğü gibi değerler olgular üzerinde anlam kazanmaktadırlar. Ancak olgular, bizim dışımızda, bize bağlı olmadan var olan nesnel tarihsel, toplumsal gerçeklikler vb. iken, değer yargıları bize bağlı olarak ortaya çıkan olgular üzerine verdiğimiz hükümlerdir. Örneğin, kış mevsiminin uzun ve bol kar yağışlı olması fakir ve evsiz insanlar için "kötü" bir şey iken, kış turizmine yatırım yapanlar için "iyi" bir şeydir. Görülüyor ki bizim olay - olgular üzerine verdiğimiz "iyi" ya da "kötü" yargısı, o olay ya da olguyu değerli veya değersiz yapmaktadır. Dolayısıyla olgu kendi başına bir değer yargısı taşımaz. Örneğin "kar yağdı" gibi. Dolayısıyla onu inceleyen, gözleyen ve değerlendiren özne tarafından değerli veya değersiz yapılır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında değer yargılarını şu şekilde örneklendirebiliriz. "İyi" ya da "kötü" kendi başına değerdirler. Fakat "yardım etmek iyidir", ya da "hırsızlık kötüdür" bir değer yargısıdır. Şunu ifade edebiliriz ki değerler evrensel ve genel olurken, değer yargıları yerel ve tikel olmaktadırlar. Örneğin bütün insanlar evrensel olarak kabul ederler ki, yaşlılara yardım etmek ve onlara

[5] Erdem, s. 35.

bakmak iyidir. Bu herkes için bir değerdir. Buna karşılık, Batılılar için, yaşlıların kendi yaşıtlarıyla birlikte huzur evinde bakılması iyidir. İslâm âleminde ise, yaşlıların kendi aileleriyle birlikte kalmaları iyidir. Bu örnekte değerli olan evrensel şey, "yaşlılara bakmak iyidir" önermesidir. Değer yargısı ise, yaşlılara nasıl bakılacağı konusudur.

Görüldüğü üzere, değerlerin taşıdığı genel ve evrensel anlam çoğu zaman yere, zamana, insana ve topluma göre değişmezken, değer yargıları bireyden bireye, toplumdan topluma, ülkeden ülkeye ve zamandan zamana değişmektedir.[6] Değerler evrensel ve tümel kavramlarken, değer yargıları yerel ve tikel olarak karşılık bulmaktadırlar. Yani biz bir şeye "iyi" derken ondaki "yararı" göz önünde bulundurarak "iyi" hükmüne ulaşabiliriz. Oysa aynı nesne için "iyi" hükmünü veren başka bir kimse de o "iyi" deki "akla uygunluğu", bir başkası, "haz vermeyi" ön planda tutmuş olabilir. Bu açılardan değerlerin tartışmaya açık olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.[7] Öyleyse ahlâkî özne, etrafındaki canlı, cansız birçok nesne ile çeşitli şekillerde ilişki içerisinde yaşam sürdürürken, bu karşılaşmalarda insan, koşullar gereği etrafındaki eşyaları iyi, kötü, güzel çirkin vb. şeklinde değerlendirmektedir. Hatta insan, bir nesneye birden fazla değer verdiği gibi, yani onu görünüşü, yararı, kullanımı açısından farklı şekillerde değerlendirebildiği gibi, aynı nesneye başka insanlar diğer insanların aksine farklı değerler de yükleyebilmektedirler.

Aynı şekilde bireyi ve eylemlerini irdelediğimizde ifade edebiliriz ki "değer kavramı, değerlendirmeler yapandan bağımsız bir ide olarak düşünülemez. Hangi çağda ve hangi kültür çevresinde yaşarsa yaşasın, insan kendini değerler dünyası içinde inşa eder. Değerlerle ördüğümüz bir dünyada yaşıyoruz. 'İNSANLIK' denince akla, zeki bir memeli türünden çok, bu kavramın değer boyutu gelmektedir. İnsan kavramını kendi bütünlüğü içinde düşündüğümüzde,

---

[6] Çüçen, Abdulkadir, *Felsefeye Giriş*, Bursa, 1999, s. 285-286.

[7] Aydın, İbrahim Hakkı; Bekiryazıcı, Eyüp, *İslâm Ahlak Esasları ve Felsefesi*, Yenda, İstanbul, 2000, s. 111vd.

bizler insan olarak, eylemlerimizi yöneten değerlerle örülmüş bir atmosferde nefes alıp vermekteyiz. Şurası muhakkak ki, değerler dünyasındaki değişme, teneffüs edilen atmosferin değil, bu atmosfer içindeki unsurların değişmesidir. Bu manada değer yargılarının değiştiğini ama değerlerin değişmediğini söyleyebiliriz. "Namus cinayeti işlemek iyidir" yargısı, "namus cinayeti işlemek kötüdür" yargısına dönüşebilir. Fakat "iyi" ve kötü" bir değer olarak sabit kalır"[8]

"Eğer değerlerin tarih ve kültürce belirlenen içerikleri, -çağın, kültürün ve hatta bireyin değerleri -üzerine konuşuyorsak, şüphesiz ki hiçbir yaklaşım bizi relativizmden kurtaramaz. Fakat değerlerin, özellikle ahlâkî değerlerin evrenselleştirilebilir bir zemini varolduğuna inanıyoruz. İnsanın varlık olma şartı, ahlâkî değerlerle gerçekleşir. Ahlakî değerleri mümkün kılan insanî değerlerden söz etmek gerekmektedir. Eğer insanî değerler olmasaydı, değerlerin ahlâkîliği de mümkün olmazdı. İnsani değerleri değerler skalasının en üstüne yerleştirip, bu değerleri yaşayacak bir kişilik gelişimiyle yani değerler eğitimi ile- rölativizmden bir çıkış yolu görünmektedir."[9]

AHLÂKÎ DEĞERLER ve DİN

"Geleneksel felsefî anlayışa göre iyi, doğru ve güzel yani tüm değerler varlıkta mevcut olan ve ona bitişik bulunan özelliklerdir. İnsana düşen, varlığa yeni bir değer eklemek değil, zaten onda mevcut olan bu değeri fark etmektir… Yani, şayet insanın bu değerleri keşfetme amacı ya da isteği olmasa idi, değerler de ortaya çıkmayacaktı. Başka bir şekilde söylersek, doğruluk, adalet ve iyilik, her ne kadar varlıkta içkin olsa da, ancak insanla ortaya çıkar. Burada irade sadece bu yönelime karar veren bir iç güçtür. Dolayısıyla tüm değerler insan eliyle ortaya çıkar, insan eliyle hayata geçer. Değer atfettiği hatta onu yarattığı için insan değerlidir. Böylece insan kendi başına

[8] Poyraz Hakan, "Değerlerin Kuruluşu ve Yapısı", Değerler ve Eğitimi, İstanbul 2007, s. 85.

[9] Poyraz Hakan, s. 87.

bir değer olduğu kadar, tüm değerlerin de merkezinde yer alan varlıktır… Değeri ortaya koyan insan, bizzat onu benimseyerek ve tekrar ederek yaşatır, hatta onları yenileyebilir. Fakat bu demek değildir ki, manevî değerlerin bizzat kaynağı insandır. Aksine o mutlak varlıktan aldığı esaslara dayanarak değerleri oluşturur ve geliştirir. İnsanın varlığındaki bu değerleri görmemizi sağlayan Yüce Allah'tır ki, O hem varlığa bu değerleri vermiş hem de insan aklını bu değeri keşfedecek güçte yaratmıştır.[10]

Değerlerin niteliği ve ne şekilde eylemlerde konu oldukları tartışmalarına yönelik bu bilgilendirmeden sonra şu tespiti yapabiliriz. Sanılanın aksine değerler alanı İslâm düşüncesi açısından yeni keşfedilmiş değildir. Her ne kadar Ahlak ilmi İslâm düşüncesinde müstakil bir ilim dalı hüviyetinde erken dönemde karşımıza çıkmamışsa da, bu ilme dair birçok mesele (erdemler dâhil) yakın bilim alanları içerisinde varlığını erken dönemlerde terakki ettirmiştir. Kuşku yok ki, İslâm ahlâkına konu olan değerlerin kaynağının ilahî otoriteye dayanıyor olması bunu sağlayan en önemli etkendir. Dolayısıyla hem Yüce Kitabımızdaki ahlâkî değerlere atıfta bulunan ayetler hem de Allah Rasûlü'nün "Üsve-i Hasene" olarak Müslümanların ferdi ve toplumsal yaşamı için tartışmasız rehberliği, günümüze kadar İslâm toplumlarının ahlâkî değerlere zihinsel ya da eylemsel düzeyde nasıl yer vereceklerinin en önemli belirleyicileri olmuştur. Bunun en güzel uygulamalarını günümüz Müslümanları için de rol model olan ilk dönem Müslümanları, mü'minlerin birbiriyle dayanışması ve yardımlaşması olan (teavün); toplumsal uyuşma ve kaynaşma olan (ülfet); bir kimsenin, kendisi ihtiyaç içinde olsa bile, elindeki bir imkânı başkasının ihtiyacı için kullanması olan (isar) ile tüm dünyaya göstermişlerdir.

Bu nedenle ifade edebiliriz ki, İslâm düşüncesinde değerler alanını ifade eden "faziletler ve reziletler" başlığı altında oluşturulan müktesebat ve onun insan eylemlerinde pratiğe aktarılışına bir baş-

[10] Hökelekli, s. 194-195.

ka ifadeyle Müslümanlarca oluşturulan toplumsal yapıya renk verişine yönelik çalışmalar irdelendiğinde görülecektir ki değerler alanına ilişkin İslâm düşünce tarihindeki birikim sanılanın çok ötesindedir. Günümüzde yapılacak çalışmalar, bu tarihsel birikimin süreç içerisinde nasıl bir değişime uğradığını, aslî hüviyetinden nasıl uzaklaştığını, İlahî otoriteye dayanan özgünlüğünü nerede, nasıl kaybettiğini ve değerler dünyasının artık Müslüman toplumlar için ahlâkî alanda ortaya çıkan sorunlara niçin çözüm oluşturamadığıyla ilgili olmalıdır.

Düşünce tarihinde pek çok inanç sistemi, felsefî ekol, ahlâk anlayışı, ferdî ve toplumsal yaşamın vazgeçilmezleri olarak bir takım erdemlere işaret etmiş ve insanlığın mutluluğunu bu erdemlerin varlığıyla ilişkilendirmişlerdir. İffet, adalet, cesaret, doğruluk, bilgelik gibi erdemler Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in sahih sünnetinde Müslüman bir kimliğin oluşmasının olmazsa olmaz vasıfları olarak nitelenmiş ve insana bu faziletler eşliğinde salih bir kul, erdemli bir toplum, dengeli bir yaşam oluşturma sorumluluğu yüklenmiştir. İslâm ahlâkının huzurlu, mutlu, sağlıklı bir yaşam için önerdiği bu erdemlerin önemli bir kısmının evrensel niteliğine, bütün insanlık için de lüzumuna işaret etmeliyiz. Ancak asıl vazifenin bu değerleri dünyevileşmenin bir sonucu olarak ihmal etmiş Müslüman kitlelerde olduğunu ifade etmeliyiz.

Bu sebeple İslâm'ın "birlikte yaşam"ın tesisi için sadece Müslümanlara değil genel anlamda insanlığa sunduğu "Allah'ın mahlûku olma hasebiyle" oluşan insan haklarına dayalı bu yaklaşımının, "hava" kadar "su" kadar önemli bir nimet olarak algılanıp gereğinin yerine getirilmesinin Müslümanların öncelikli ödevleri arasında yer aldığı bilinci yeniden oluşturulmalıdır. Bugün için bu erdemlerin temel dayanağı olan metinler, ilk günkü güvenilirliği ile ulaşabilir durumdadır. Yine bu ödevi canlandıracak örnekler, Allah Resul'ünün rehberliğinde asr-ı saadette hayata yansıtılmış, Veda hutbesinde insanlığın ilk kez şahit olduğu bir açıklıkla işlenmiştir. Dolayısıyla bu değerlerin aslî hüviyeti ile yeniden hayata yansıtıla-

bilmesinde ihtiyaç duyulabilecek teorik ve pratik desteğe ulaşmak oldukça kolaydır. Bu durumda yapılması gereken şey, insanların büyük anlaşmazlıklar bir yana mikro düzeyde farklılıkları ön plana çıkarıp her türlü ihtilafı savaş ve ötekileştirme, sömürme ve itibarsızlaştırma sebebi haline getirdiği bir çağda "insan olma" değerinden hareketle barış içinde bir yaşamı şekillendirebilen "İslâmî/ahlakî değerlerin" ışığında -insanlığın kendisini imha etmeden önce- Müslümanlar tarafından yeniden özüne uygun biçimde benimsenip, insanlığa aktarılmasını sağlayabilmektir.

"İnsan tabiatı yaratılış bakımından iyiliğe olduğu kadar kötülüğe de yatkındır; iyilik gibi kötülük de bizim içimizden doğar. Güzel duygu ve düşünceler kadar, şeytanî dürtü ve vesveseler bilincimizden hiç eksik olmaz[11]. İyiyi gerçekleştirip, kötülüklerden uzak durmak bilgi, dikkat ve emek ister. Çünkü insanın alçalması, bencilleşmesi, günlük hayatın çekiciliği içinde kaybolması ve arzularının esiri olması için pek çaba harcaması gerekmez. Alçalmak, faziletin doruklarına yükselmekten çok daha kolaydır. Dolayısıyla, ahlâkî duyarlılık ve çaba olmaksızın bilgi tek başına bizi geliştirmez ve yüceltmez. Bu yüzden insanın en zorlu sınavı ahlâk alanında kendini gösterir. İnsan hayatı sonu gelmez ahlâkî bir mücadele alnıdır."[12] "İnsana yönelik işlevleri açısından ele alındığında denilebilir ki din bir eğitim ve ahlâk sistemidir… Erdemli bir insanın, olgun, dengeli ve bütünleşmiş bir kişilik sahibi olmak için bilinçli bir çabaya yer vermeyen dindarlık anlayışı, eksik ve yetersizdir… İslâm'ın, bireysel ve toplumsal hayatımızı her yönüyle kuşatıcı ve yön verici niteliği, bütün hayat alanlarında terbiyevî ve ahlâkî gayelerinin geçerliliğini gerektirir. Dinin insan açısından asıl anlamını ortaya koyan, ahlâkî ve insanî değerleri gerçekleştirme talebine verilen cevaptır. Böylece anlamına uygun bir dinî anlayış ve yaşayış, değer odaklı olmak zorundadır. Bu yüzden, bir kimsenin doğal yollarla yalnızca dinine bağlı olması, bir Müslüman olarak hayatını yaşaması, İslâm toplu-

[11] Şems, 91/7-8.

[12] Hökelekli, s.210-229.

munun bir üyesi olması, onu diğer insanlardan daha eksik ya da fazla yapmaz. Ruhsal bir değişim ve dönüşüme yol açmayan, bizi benliğimizin üzerinde ilahî değerlere uyumlu yeni bir benlikle donanımlı kılmayan bir bağlanma ve aidiyetin karakter yapısı üzerinde bir etkisi olmayacağı açıktır. Ancak Allah'a karşı duyulan sorumluluk bilinci eşliğinde insanî ve ahlâkî erdemleri gerçekleştirme ve kendini adaması ölçüsünde kişi üstün bir konuma yükselebilir."[13]

"İnsanlığa dünyada insanca bir yaşam ve bu yaşama bağlı olarak huzur ve refahın, ahirette de felahın ilkelerini göstermek üzere gelen peygamberlerin temel misyonlarından birisi ahlâkı güçlendirmek olmuştur. Bu misyonun önemini Kur'an-ı Kerim'de geçmiş peygamberlerin toplumları ile ilişkileri anlatılırken inanç ile birlikte en çok üzerinde durulan konuların sosyal, ticari ve cinsel sapıklıkların iyileştirilmesine ilişkin oluşundan anlamak mümkündür.[14]

İnsanlığa insanca yaşamın temel kodlarını öğretme misyonunu temsil eden nübüvvet halkasının son temsilcisi Hz. Muhammed (s.a.v.) "Ben ahlâkî güzellikleri tamamlamak için gönderildim" [15] hadisiyle insanlık için değerler alanının önemini açık bir biçimde dile getirmektedir."[16]

Kur'an ve Sünnet ölçüsünde belirlenen değerler alanının, ferdi ve sosyal hayatı düzenleyen, huzuru, esenliği, birliği, kardeşliği güçlendiren ve teminat altına alan pek çok ilkesinden bahsedebiliriz. Hatta klasik dönem ahlâk kitaplarımızda yer alan "fazilet/erdem" fasıllarının tamamen bu konuları ele almış olduğunu söyleyebiliriz. Bu birikimin –son derece acil bir ihtiyaç olarak beliren- ahlâkî değerlerin fert ve toplum hayatında yeniden ele alınmasında önemli kolaylıklar sağlayacağına da işaret etmeliyiz. İnsan bu değerler üzerinden inşa edilmeli, toplum bu değerlere göre biçimlendirilmelidir.

---

[13] Hökelekli, s.210-233.

[14] Araf, 7/74-81; Hud, 11/ 84-85; Kasas, 28/ 59.

[15] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, II, 381.

[16] Kaymakcan – Meydan, s. 32-33.

Çünkü "ahlakî değerler, insanı doğru ve adaletli olmaya, muhtaçlara yardım etmeye, iyilik yapmaya, iyiliğe teşekkür etmeye, insan haklarına saygı göstermeye davet eder; adam öldürme, yalan, aldatma, bencillik, hırsızlık, zina, zulüm ve haksızlık gibi kötülüklerden uzak durmaya çağırır. Bu davete icabet etmemenin insana verdiği zararı maalesef yakinen tecrübe etmekteyiz. Dolayısıyla "beşikten mezara kadar" ahlâkî değerler temelinde bir eğitimi; aile, okul, devlet kurumları işbirliğinde gerçekleştirme ödevini yerine getirmeliyiz. İnsanlığın dini-ahlâkî tecrübesinin bize sunduğu sağlam veriler gösteriyor ki, bütün beşerî topluluklarda temel değerler ve ahlâk kanunları şu veya bu anlamda var olmuş ve bilinmiştir… İnsan hakları, demokrasi ve barış gibi çağımızın modern değerleri de kıymetini, esasında bu ahlâkî prensiplere dayanmasından almaktadır. Ne var ki modern insan, bu açıdan büyük bir açmazla karşı karşıyadır. Çünkü kendisine egemen olan modern zihniyet, onu daimi surette ahlâkî tutarsızlığa doğru itmektedir. Ahlakî tutarsızlık, söz veya eylemin benimsenen değerlerle uyumsuz olmasıdır ve çağımızın en önemli değer sorunlarından biridir. Biçimsel olarak temel hak ve hürriyetler söylemi üzerine oturan modern değerler, tarihi süreçte sömürgeleştirme ve savaş vasıtaları ile adeta bir grup insan ve toplumun ekonomik çıkarlarına hizmet eden araç değerlere dönüşmüştür. Bu zihniyet, geçmişte ve günümüzde ahlâkî anlamda sorgulanması gereken neticelere yol açmaktadır."[17]

Avrupa'da ortaya çıkan pozitivist, rasyonalist ve manevî değerleri dışlayan hümanist anlayışların, İslâm dünyasında son birkaç yüzyıldır, ahlâkî değerler alanında karşılaşılan çözülme, dönüşüm ve dejenerasyonu hızlandırdığı bir vakıadır. Ancak bu akımların, dinî ve ahlâkî değerlerin yerine toplum huzuru ve insan mutluluğu için önerdiği natürel ve hümanist alternatiflerin neredeyse hiçbirinin bir çözüm üretemediği de sosyolojik ve psikolojik bir gerçekliktir. Bu

[17] Arslan, Hulusi, *Ahlakî Değerler ve Modernizim*" http://www.gelenektengelecege.com/ahlaki-degerler-ve-modernizm-hulusi-arslan/(29.10.2015).

nedenle "çağdaş dünyanın içinde bulunduğu ahlâkî çürüme ve çözülme, toplum otoritesi veya saf akıl temeline dayalı hümanist ahlâk anlayışlarının ve bunların öngördüğü eğitim tarzlarının başarısızlığını açıkça ortaya koymaktadır. Bilimsel bir temele dayalı çağdaş dünya görüşü içerisinde ahlâk, anlamlı bir yer tutmadığının farkında olan çok sayıda düşünür, bundan bir çıkış yolu aramaktadır. Bunlardaki ortak kanaat şudur: Bilimin gelişmesi, rasyonel güçlerimizi vurgulamak yerine, genelde kötülük yapma araçlarını yaygınlaştırmış ve kötücül eylemlerin etkilerini çoğaltmıştır. Bilimsel bilginin ahlâk için bir çerçeve sunabileceğine dair inanç, hemen hemen ortadan kalkmak üzeredir. Çağdaş toplumda neyin doğru, neyin yanlış olduğu üzerine birçok sorunun cevabı hakikaten belli değildir."[18] Ayrıca "Modern dünyada eğitimin amaçları hedefleri arasında bir karmaşa vardır. Bu sorun açıkça değerler sistemindeki bir bunalımın sonucudur. Çünkü değerler ve eğitim amaçları arasında bir ilişki varsa bu durumda her sosyal, siyasî, ekonomik vb. problem gizli ya da açık biçimde bir değer algılayışından kaynaklanır."[19] Dolayısıyla alan uzmanlarımız, farklı kültürel kodlara ve hayat ilkelerine sahip bu anlayışları irdeleyip, tekrar edip bu yaklaşımlarda zaman kaybetmek yerine, Yüce dinimizin belirlediği ahlâkî değerlere, özüne uygun bir şekilde yönelmeli ve onların teorik tartışmalara konu edilmelerinden ziyade pratiğe aktarılmaları hususunda gerekli eylemleri oluşturabilmelidir.

Kur'an Allah'ın insanlığa yönelik bir hitabı ve bildirimi olup, insanın inanç ve anlam dünyasına, davranış ve etkinliklerine ilahî bir müdahale amacı taşır. Öncelikle nazil olduğu toplumu ve tüm insanlığı belli bir durumdan sıyırıp, kendisinin öngördüğü hedeflere ulaştırmak için maksatlı ve düzenli bir rehberlik ve irşad etkinliğini ihtiva eder. Kur'anın inzal olduğu 23 yıllık süre içerisinde, Kur'an ayetleri ile etkileşim halindeki muhataplarda köklü bir değişim ve dönüşüm yaşanmış ve "Müslüman" denilen bir insan tipi tarih sah-

[18] Hökelekli, s.210-211.

[19] Hökelekli, s.210-214.

nesine çıkmıştır. Kur'an öğretileri eşliğinde Hz. Muhammed'in önderliğinde[20] şekillenen bu insan tipi, tarihe yön veren büyük bir uygarlığın kurucusu ve taşıyıcısı olmuştur. Eğer biz eğitimi, en kapsamlı olarak, "bireylerin ve toplumun bilincinin yükseltilmesinden ve davranışlarının iyi, doğru ve güzel olana doğru dönüştürülmesinden ibaret bir etkinlik" olarak anlarsak, Kur'an kaynaklı bu faaliyeti gerçek bir eğitim olayı olarak değerlendirmek yanlış olmaz."[21] "Kur'an'ın öngördüğü eğitim, insanın belli bir yönünü değil, bütün güçlerinin, kişilik ve karakterinin eğitimi olarak anlaşılmalıdır. Zihnin eğitimi kadar, kalbin eğitimi, bilişsel güçlerin yanında duygusal yapının eğitimi önem taşır. İnsani arzu ve dürtüler üzerinde denetim mekanizmaları oluşturacak bir değerler programı ile aşırılıklardan uzak, dengeli ve sağlam bir kişilik yapısı hedeflenir."[22] "Kur'an açısından denilebilir ki, eğitimden asıl maksat insanın kendine dönmesi, kendini tanıması ve kendini eğitmesidir. Kendini tanıma, çevresindeki dünyayı tanıma ve kendi varoluşunu anlamlandırma açısından Yaratıcıyı tanıma, bütün eğitim çalışmalarının odak noktasını oluşturur."[23]

Sonuç

İnsan yaşamının değerlerle daha ziyade de ahlâkî değerlerle şekillendiğini ifade ettikten sonra şu hususun altını özellikle çizmemiz gerekiyor ki, İslâm dünyasında fert ve toplum hayatının kendisinden beslendiği değerlerin kaynağı bizatihi İslâm dinidir. Değerler, Allah'ın buyrukları ve Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla belirlenmiş, dinin değerler üzerindeki belirleyici vasfı zaman içerisinde şekillenmiş ve bu durum günümüze değin devam edegelmiştir. Ancak ahkâm ayetlerinin ahlâk ayetleriyle birlikte benimsendiği asr-ı saadetten günümüze, hayata Kur'an merkezli bakışta ahlâkî yaşamı

[20] Al-i İmran, 3/211.
[21] Hökelekli, s.206.
[22] Hökelekli, s.210-212.
[23] Hökelekli, s.210-214.

derinden etkileyen kopuşlar yaşandığını ifade etmeliyiz. Hz. Peygamber'in aralarında bulunduğu ilk Müslüman toplumdan bugüne gelinceye değin değerler üzerinde gerçekleşen bu evrilme, değişim, dönüşüm, anlam kaybı ve farklılaşma üzerine yeterince mesai harcanmadığı ve sonuçları değerlendirilemediği için hem ferdi planda hem de cemiyet hayatında önü alınamayan ahlâkî dejenerasyon ve dinî hayatı derinden etkileyen kopuşlar ortaya çıkmıştır. Buna ilaveten zaman içerisinde gerek değerlere ve onları besleyen ana kaynaklara olan kayıtsızlık ve daha da önemlisi değerlerde ortaya çıkan anlam kaymalarına karşı tedbirlerin alınamamış olması ferdi ve sosyal hayatımızda telafisi çok zor sorunlarla karşılaşmamız ve bunlarla hayatı devam ettirmemize sebebiyet vermiştir. Böylece insan ve toplum için tam anlamıyla huzurun, birliğin, barışın, mutluluğun teminatı ve sigortası vazifesini icra eden değerler problemin odağı haline dönüşmüş ve adeta çözümsüzlüğün adresi haline gelmişlerdir.

Daha fazla zaman kaybetmeden Kur'an ve sünnet ışığında değerlerimizin yeniden hayatın merkezine dâhil edilmesi, onları ve dolayısıyla eylemlerimizi yozlaştıran tarihsel yıpranma ve dönüşümden kaynaklanan anlam kaybının bir an önce telafi edilmesi gerekmektedir. İlköğretimin temel basamağı olan aile kurumunun paydaşlarını bilinçlendirilip, desteklenmesi, eğitim programlarının bu değerler ışığında şekillendirilme, samimi rol modellerin etkin halde olduğu sosyal yapıların oluşturulmasıyla, yüzlerce yıllık kayıpların telafisi yönünde ivedi adımların zaman kaybedilmeden atılması bir zaruret halini almıştır.

Ahlakî değerlerin Müslüman toplum tarafından bir seferberlik halinde bütün bireylere aktarılması yani bu alandaki eğitimin verilmesi sürecinde ciddi çalışmaların yapılması gerektiği üzerinde hem fikir olunan bir konudur. Böyle olmasına rağmen halen devam edegelen umursamazlığı ve konuya gayri ciddi yaklaşımları anlamakta zorlandığımızı belirtmeliyiz. Bu değerlerin bireylere bir meleke olarak kazandırılmasında en önemli taşıyıcılar olan anne babaların bi-

linçsizliği ya da bu görevi ifa ederken gösterdikleri sabırsızlık ve ciddiyetsizlik bu eğitimin başarısızlığında önemli etkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Rol model olanların bilgi-davranış eksiklikleri ve uyuşmazlıkları da yine eğitimi menfi yönde etkilemekte, okul aile iletişimini kurulamaması ya da birbirlerini desteklememesi de problemin çözümsüzlüğünde önemli bir yer tutmaktadır. Yaşam hakkını, mal ve can güvenliğini, karşındakine saygıyı ve genel anlamda evrensel insan hakları olarak kabul edilen bütün yükümlülükleri teminat altına alan ahlâkî değerler eğitiminin ihmalinin doğuracağı sorunların toplumsal birlikteliği/huzuru bozacağı ve böylece devletin güvenliğini de zafiyete uğratacağı bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla devletin de eğitim programlarında işin önemine uygun düzenlemeler yapması sorunun üstesinden gelinebilmesi adına zarurîdir. Bugün için böylesi bir duyarlılığın gösterildiğini ve işlerin yoluna girdiğini söylemekten uzağız. Saygın ve saygılı insan, güven veren ve itimat edilen insan, seven ve sevilen insan, koruyan ve korunan insan, doğru ve yanıltmayan insan, kendi için istediğini başkası için önceleyebilen insan vs. olmak anlamına gelen ahlâkî değerlerle yetişmiş insan modeli bugün toplumumuzun ve insanlığın ulaşması gereken bir hedef konumundadır. Aynı zamanda o, İslâm'ın kimlik kazandırdığı insandır. İşin ritüellerini bir tarafa bırakıp, samimiyetle geleceğimiz için bu değerlerle inşa edileceğimiz bir anlam da bu "kâmil insan" modeline odaklanmalıyız ve işe sözümüzle, davranışımızla, samimiyetimizle ve sabrımızla kendimizden başlayabilmeliyiz.

14. TEBLİĞ

İNANÇ TEMELLİ ORGANİZASYONLAR VE TOPLUMSAL BİRLİK: KONYA ÖRNEĞİ

Mehmet AKSÜRMELİ[♦]

Zeynep Serap TEKTEN*[♦]

GİRİŞ

Sosyal yardımlar toplumsal birliğin sağlanmasında temel bileşenlerden birisi olan yoksulluk ve gelir eşitsizliği ile mücadelede önemli bir kaynaktır. Özellikle günümüzde yoksulluk ve sosyal dışlanmayı azaltmak amacıyla çalışan dinî kurumların sayısı giderek artmakta ve ülkelerin sosyal politikalarında bu kurumların rolü önemli bir yer tutmaktadır. Neo-liberal politikaların yarattığı sonuçların da inanç temelli yardım organizasyonlarının dünya çapında artan bu rolünde etkisi olduğu iddia edilmektedir. Bu politika atmosferinde inanç temelli yardım kuruluşları Elander, Davelaar ve Walliser'in de ifade ettiği gibi devlete bir alternatif ya da tamamlayıcı olarak refah sağlamada rol oynamaktadırlar (2012, s. 81). Bu duruma Türkiye ve İslâm özelinde baktığımızda 1990'lı yıllardan itibaren İslâmî/İslâmcı kesimlerin inanç temelli sivil toplum alanında çok çeşitli çalışmalar yürüttüğünü görmekteyiz (Aksit, Serdar, & Tabakoğlu, 2005; Buğra, 2012).

♦ Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Araştırma Görevlisi, aksurmeli@gmail.com

*♦ Gazi Üniversitesi Sosyoloji Programı Doktora Adayı, zeyneptekten@gazi.edu.tr

İslâmcı sivil toplumun yaygın uygulamalarından olan dinî yardım kuruluşları (İnanç Temelli Organizasyonlar) bu çalışmamızın konusu olacaktır. Konya'da inanç temelli organizasyonlar (İTO) üzerine farklı zamanda yürütülen saha çalışmalarının (Aksürmeli, 2012; Tekten, 2014) verileri kullanılarak, dinî yardım kuruluşlarının toplumsal birliğin sağlanmasındaki rolünü Konya örneğinde tartışmak bu çalışmanın ana eksenin oluşturmaktadır.

Bu çalışmada amacımız, hem toplumsal birliği sağlama konusunda İslâmî İTO'ların başarılı yönlerini ele almak hem de eleştirel bir bakış açısı geliştirerek toplumsal ayrışmaya da yol açan sosyal yardım pratiklerini ortaya koymaktır. Toplumsal birliği sağlama noktasında bu organizasyonların; Konya'da sağladıkları çok çeşitli faaliyetleri, muhtaç insanlara ulaşmada kabiliyetleri ve fon yaratmadaki becerileri tartışılacaktır. Toplumsal ayrışmaya yol açtıkları alanlar olarak bu kurumların hak eden yoksulların seçimi, yürütülen takip ve gözetim sistemlerinin olası etkileri, organizasyon yapılarındaki şeffaflık problemleri ve profesyonel olmadıkları alanlar konu edinilecektir.

İnanç temelli yardım organizasyonlarının Türkiye'de büyük bir problem olan yoksulluk olgusuna yönelen dikkatlerinin toplumsal birlik ve ayrışma açısından incelenmesi çalışmanın literatüre ana katkısı olacaktır.

GENEL ÇERÇEVE

Tanımsal Açıklamalar ve Teorik Arka Plan

İnanç temelli yardım organizasyonlarının basitçe bir tanımını yapmak gerekirse şu tanımı oldukça faydalı buluyoruz; " doğrudan ya da dolaylı olarak dine veya dinî değerlere atıfta bulunan ve refah sağlayıcı ya da politik aktör olarak faaliyette bulunan organizasyonlardır" (FACIT Proje Teklifi, 2007, s. 6).

Bu çalışmada ele alacağımız yardım kuruluşlarının literatürde farklı isimleri ve tanımları bulunmaktadır. Literatürde dinî motivas-

yonlu refah sağlayıcı dernekler (*religiously motivated welfare associations*) (Göçmen,2010), inanç temelli yardım organizasyonları veya dinî temelli yardım organizasyonları şeklinde farklı isimlerle ifade edilirler. Bu sivil toplum kuruluşları, yoksul ve toplumdan dışlanmış kişilere aynî ve/veya nakdî yardım, hukukî ve psikolojik desteklerden bir veya bir kaçını vermeyi hedefler. İnanç temelli sivil toplum kuruluşlarının oldukça geniş bir kategori olması nedeniyle bu çalışmamızda yalnızca sosyal yardım/refah sağlayan inanç temelli yardım kuruluşlarını ele almaktayız. Konya'da verilerimizi elde ettiğimiz kuruluşlar Clarke'ın (2008, s. 25) "İnanç Temelli Hayırsever Organizasyonlar" (*faith-based charitable organizations*) olarak adlandırdığı kategoriye uymaktadır. Clarke bu kategorinin tanımını "inancı yoksullar ve diğer sosyal gruplar için mobilize eden, yoksulluk ve sosyal dışlanmayı ele alan programlara fon sağlayan ya da bunları idare eden" organizasyonlar olarak yapmıştır. Bu çalışmada biz inanç temelli organizasyonlar (İTO) şeklinde isimlendirme kullanacağız.

Dünya genelinde inanç temelli aktörlerin refah sağlamadaki yerler gittikçe artmaktadır (Romanillos, Beaumont & Şen, 2012, s. 48). Clarke (2008, s. 19) hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde inanç temelli organizasyonların önem kazanmasından bahseder ve artan bu önemin bahsi geçen organizasyonların artan yoksulluk, eşitsizlik ve sosyal dışlanmaya verdikleri cevaplar sayesinde olduğunu belirtir. İnanç temelli yardımın dünyada yükselişini neoliberal politikaların İTO'lara açtığı alan ile açıklayanların yanında bu organizasyonların diğer yardım ve refah sağlayıcılara göre bazı açılardan daha üstün olmasıyla açıklayanlar da vardır. Tadros (2010, s. 10-11) bu savın destekçilerinin iki argümanına değinmiştir. Bu iddialara göre inanç temelli yardım organizasyonları yardım alan gruplara daha bütünsel olarak yaklaşır, bu şu anlama gelmektedir, inanç temelli organizasyonlar yalnızca maddi yardımda bulunmazlar, aynı zamanda manevî (*spiritual*) destek de verirler ve bu durum yardım alan kişilerin manevî dünyaları için de yarar sağlar (Tadros, 2010, s. 10). İnanç temelli yardım organizasyonlarının iddia edilen ikinci

avantajı ise en marjinalize olmuş, en dışlanmış kesimlerle bağ kurabilme, onların ihtiyaçlarına ve değerlerine cevap verebilme kapasiteleridir (Tadros, 2010, s. 11).

Türkiye'de İTO'lar

Türkiye'de de sosyal yardım/refah sağlama alanında sivil toplumun rolü özellikle Ak Parti hükümetleri dönemi ile giderek artmıştır ve Ak Parti hükümetinin yürüttüğü sosyal politikalarda, bakım ve sosyal yardım sorunlarının toplumsal dayanışma vurgusu ile aile ve İslâmî hayırseverlik geleneklerinin iş birliği içerisinde çözülmesine yönelik bir vurgu vardır (Buğra, 2012). Bu durum, toplumsal refah sağlamada dinî referansları kendi organizasyonlarının örgütlenmesi için kullanan, kaynak yaratma sürecinde dinî unsurlardan yardım alan ya da dini kendi çalışanları için bir motivasyon unsuru olarak gören bu yardım organizasyonlarının öneminin giderek arttığına işaret eder.

Bu duruma Türkiye ve İslâm özelinde baktığımızda 1990'lı yıllardan itibaren İslâmî/İslâmcı kesimlerin inanç temelli sivil toplum alanında çok çeşitli çalışmalar yürüttüğünü görmekteyiz. İki önemli toplumsal değişimin 90'lı yıllardaki bu keskin artışta rolü olabileceğini düşünüyoruz. Birincisi 1980 sonrasında din devlet ilişkilerinin değişmesinin, 90'lı yıllarda İslâmî kesimlerin örgütlenme becerisine imkân sağladığını söyleyebiliriz (Şen, 2010; Toprak 1990; Zürchrer, 2004). İkinci olarak 80'li yıllarda dünyadaki ekonomik dönüşümün de Türkiye'de İslâmî değerlere sahip yeni bir orta sınıfın ortaya çıkışına imkân sağlamasından bahsedebiliriz (Gülalp, 2001). Yani Türkiye'de muhafazakâr değerlere sahip ve maddi imkânları olan bir orta sınıf ortaya çıkmaya başlamıştır. İşte bu imkânları iyi kullanan İslâmî değerlere sahip insanlar/hareketler, toplumsal hayatın içinde birçok farklı alanda daha geniş yer bulmuşlardır. Biz bu çalışmada, yukarıda olası gerekçelerini belirttiğimiz, farklı alanlarda kendilerini var eden İslâmcı/İslâmî değerlere sahip insanların sosyal yardım alanında ne yaptıklarına, Konya özelinde bakacağız.

Son olarak Konya üzerinde de durmak istiyoruz. Bu çalışmada da konu edindiğimiz verileri Konya'da faaliyet gösteren İTO'ların yönetici ve çalışanları ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilerek ve ayrıca bu organizasyonların faaliyetlerine doğrudan katılarak toplanmıştır (Aksürmeli, 2012; Tekten, 2014). Burada Konya'nın seçilmesi tesadüfî değildir. "İnanç Temelli Organizasyonlar ve Avrupa'da Sosyal Dışlanma" projesi göstermiştir ki gerek sayı bakımından gerekse örgütlenme bakımından Konya'daki organizasyonlar Türkiye'de önemli bir yere sahiptir (FACIT Final Raporu, 2011).

TOPLUMSAL BİRLİK SAĞLAYICI PRATİKLER

Yoksulluk toplumsal dışlanmanın güçlü bir nedeni olarak hala dünyada ve Türkiye'de varlığını sürdürmektedir. Bir diğer deyişle, toplumsal birliği sağlama ve toplumsal dışlanmayı ortadan kaldırmaya çalışma noktasında en önde mücadele edilmesi gereken konulardan birisi yoksulluktur. Bu anlamda Konya'daki İslâmî İTO'ların misyon ve vizyonlarının ilk sıralarında belirttikleri yoksullukla mücadele, onları toplumsal birliği sağlama noktasında önemli kurumlar olarak karşımıza çıkarır. Bu bölümde yoksullukla mücadelede bu organizasyonların rekabetçi üstünlüklerini tartışacağız.

Muhtaç İnsanlara Ulaşmada Kabiliyetleri ve Kapasiteleri

Saha çalışmalarımızın verileri Konya'daki İslâmî İTO'ların maddi olarak ciddi bir kapasitesinin olduğunu ve yaptıkları faaliyetler ile ulaşabildikleri kişi sayısının oldukça önemli olduğunu göstermektedir (Aksürmeli, 2012, s.43). Örneğin yıllık bütçesi 2010 yılı için topladığımız veriye göre (Aksürmeli, 2012, s.43) 4.000.000 TL olan Dost Eli Derneği aylık 4000 kişiye sadece yemek yardımı yapıyor. Bir başka örnek olarak yıllık bütçesi 2010 yılı için 1.500.000 TL olan Ribat Eğitim Vakfı aylık olarak sadece 3500 kişiye yemek yardımı yapıyor. Bu denli maddi büyüklük, Türkiye'de yerelde hizmet veren dernekler içinde, bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Konya'da var.

Çok Çeşitli Faaliyetleri

Konya'daki İslâmî İTO'ların sosyal yardım alanında çok çeşitli faaliyetleri bulunmaktadır. Her ne kadar organizasyonlar belli alanlarda yoğunlaşmış olsalar da (gıda, yakacak, kömür gibi aynî yardım çeşitleri) bunların yanı sıra eğitim bursları, meslekî eğitim, insan hakları vb. alanlarda çalışan organizasyonlar da vardır (Aksürmeli, 2012, s.44). Yardım çeşitliliği bulunmasına rağmen bu çeşitliliği kendi bünyelerinde sağlayan organizasyonlar azınlıktadır. Ayni yardım çeşitleri Konya'daki İslâmî İTO'ların yaygın hizmet sağlama şekli olarak görünmektedir (Aksürmeli, 2012, s.45; Tekten, 2014, s. 78). Farklı işler yapan organizasyonları burada iki organizasyon üzerinden örnekleyebiliriz. Mehir Vakfı, örneğin, gençleri evlendirme ile ilgili hizmet sağlamaktadır. Yaklaşık 20 yıldır faaliyette olan bu organizasyon muhtaç insanların evlenmesi için onlara gerekli maddi desteği sağlamak için çalışıyor. Bu alanda çalışan Türkiye'deki tek organizasyon budur diyebiliriz (Aksürmeli, 2012, s. 45) . Bir diğer örneği de Dost Eli Derneği'nden verebiliriz. Bu dernek alışılageldik aynî yardımlarının yanında, 2011 yılında Tarım İl Müdürlüğü ile ortaklaşa çalışarak bir köye çilek fideleri bağışı yapmışlar ve üretimi noktasında insanlara eğitim vermişler. Toplamda 20.000 TL gibi bir masrafla 105 hanelik köyü çilek üreticisi haline getirmiş ve dahası ürünlerinin satışı noktasında da yardımcı olmuşlar (Aksürmeli, 2012, s. 45) Bu örneğin, yoksullukla mücadele noktasında kalıcı bir çözüm üretmek adına önemli olabileceğini düşünüyoruz.

Fon Yaratmadaki Becerileri

Bütçeleri farklı olsa da Konya'daki en büyük on beş organizasyon çok benzer şekilde kendilerine fon oluşturmaktadırlar. Görüştüğümüz on beş organizasyonun tüm gelirleri tamamıyla kişisel bağışlara dayanıyor (Aksürmeli, 2012, s.44). Kişisel bağışları mobilize etmede iki unsur organizasyonlara ciddi destek sağlıyor. Bu unsurlardan ilki Gıda Bankacılığı Kanunu'dur (Aksürmeli, 2012, s.45). 2004 yılında yapılan kanun değişikliği ile gıda bankacılığı yapan dernek-

lere yapılan yardımlar %100 katma değer vergisinden düşürülebiliyor (ISMMMO, 2009). İkinci unsur ise bu derneklerin sadaka ve zekât toplama açısından muteber görülmeleridir (Aksürmeli, 2012, s. 52-53). Özellikle zekât gelirleri bu organizasyonların en büyük fon kaynağını oluşturmaktadır (Tekten, 2014, s. 8) Yani bu organizasyonlar hali hazırda var olan İslâm'ın yoksullukla mücadele etme araçları olan sadakayı ve zekâtı, Türkiye'deki seküler organizasyonlara kıyasla rahatça toplamak noktasında ciddi bir avantaja sahipler (Aksürmeli, 2012, s. 53). İşte bu iki unsur, toplumsal birliği sağlama noktasında genel olarak bu organizasyonlara ciddi finansal zenginlik sağlıyor diyebiliriz.

AYRIŞTIRICI PRATİKLER

Toplumsal birliği sağlama noktasında önemli rolü olan bu organizasyonlar diğer bir yandan toplumsal ayrışmaya da yol açabilecek pratikler içinde olabiliyorlar. Bu bölümde birkaç başlık altında bu pratikleri inceleyeceğiz.

Hak Eden Yoksul Seçimi Ve Yardımı Verme Sürecinde Uygulanan Pratikler

İnanç temelli yardım organizasyonlarının Türkiye'de büyük bir problem olan yoksulluk olgusuna yönelen dikkatlerinin toplumsal birliğe katkıda bulunmasının yanında ayrıştırıcı olarak nitelendirebileceğimiz bazı yönleri de vardır. Bu konuya açıklık getirmek için öne sürebileceğimiz ilk mevzu bu organizasyonların yardımı hak eden ve etmeyenler arasında yaptığı ayrımdan ileri gelmektedir. Şu belirtilmelidir ki devlet ve inanç temelli olarak nitelendirilemeyecek olan diğer yardım kuruluşlarının tümünde de yardımın kime verileceği yönünde bir takım kriterler vardır. Bizim burada ele alacağımız Konya'daki İTO'ların yardım vermek için seçtiği kategoriler ve bu seçim işleminin yarattığı ayrışmadır. Bunun yanında ayrıştırıcı pratiğin yalnızca İTO'ların yardım pratiklerine ya da söylemlerine özgü olduğu iddiasında değiliz.

Konya'da faaliyet gösteren inanç temelli yardım organizasyonları mali açılardan bir takım denetlemelerden geçse bile hak eden yoksulun seçimi konusunda herhangi bir üst otorite denetimine tabi değildirler (Tekten, 2014, s. 103). Tahminimiz Türkiye genelinde böyle bir denetimin yapılmadığı yönündedir. Kısacası aynî ya da nakdî yardımın kime aktarılacağı bu organizasyonların kendi iç karar mekanizmalarınca alınmaktadır, elbette bu durum sivil toplum alanında faaliyet gösteren organizasyonlar için beklenen ve hatta kurumsal özerklik adına arzulanan bir durumdur. Fakat göz önünde tutmamız gereken bir diğer konu bu iç karar mekanizması sonucunda ortaya çıkan tablonun bazı ayrıştırıcı elementler de taşıdığıdır. İTO'ların yardımı kime verecekleri konusunda geleneksel ve muhafazakâr davranışları göze çarpmaktadır. Genellikle dışarıda bırakılma eğilimi olan kategoriler vardır. Bu kategorilere örnek olarak seks işçileri, alkol ve madde bağımlıları en başta gelir. Bu kategoride olan kişilerin hiç birine hiç bir İTO tarafından hiç bir zaman yardım sağlanmadığı iddiasında da değiliz. Ortaya koymaya çalıştığımız durum genel bir prensip ve eğilim olarak İTO'ların muhafazakâr eğilimlere sahip olması nedeniyle bu eksende bir ayrıştırma yaptıkları ve bunun genel anlamda toplumsal bir ayrışma anlamı taşıdığıdır.

Ayrıştırıcı pratik olarak ele alabileceğimiz diğer konu yardımın kime verileceği hususunda karar verilirken ve verildikten sonra uygulanan hiyerarşik süreçler ile alakalı. Yani ilk olarak yardım için aday olanlar arasında yapılan bir ayrıştırmadan bahsetmiştik, bu nokta ise yardım alan ve veren arasında oluşan hiyerarşi ile ilgilidir. Verilerimizin gösterdiği sonuç şudur ki İTO'lar katı hiyerarşik pratikler uygulama eğilimindedirler. Bunların başında literatürde gözetim pratikleri olarak geçen yollar vardır. Bunlar yoksulların özel alanlarına ve özel hayatlarına müdahale, komşu ve tanıdıklara kişiler hakkında çok detaylı bilgiler sorma, yardım başvurucularına ve yardım alanlara yüksek düzeyde takip uygulamayı içerir. Genel olarak İTO'lar bu pratiklerin yardımın doğru kişilere verilmesini sağlamak açısından gerekli olduğunu savunmakta, bu gerekliliği de bağışçılarına karşı duydukları sorumlulukla ilişkilendirmektedirler

(Tekten, 2014, s. 82). Sosyal yardım alanında devlet dâhil birçok kurum refah gözetimi pratiklerini işletmektedir fakat dinî söylem açısından İTO'ların yarattığı hiyerarşik ilişki farklı bir önem taşımaktadır. Bu organizasyonların inanç temelli olması ve yardıma başvuranların bunun bilincinde olması organizasyonların yardım başvuruculara gözünde de inanç temelli bir yere oturmasına neden olur. Bu nedenle de İTO'ların yardım ilişkisi kurdukları kişilere karşı yürüttükleri takip ve gözetim pratiklerinin yarattığı hiyerarşi daha dikkatle takip edilmeli ve bunun azaltılmasına ayrı bir önem sarf edilmelidir. Bu yazının başka bölümlerininde de dikkat çektiğimiz üzere yardım ilişkisinden kaynaklanan zorunlu hiyerarşinin profesyonelce yönetilmesi için bu alanda eğitilmiş insan kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır. İnsan kaynağının yanı sıra organizasyonların yönetim düzeyindeki kişiler de yardım başvurucularıyla organizasyonların kurdukları ilişkinin çok hassas bir dengede olduğunu fark etmeli ve en hak edene ulaşmaya çalışırken yardım için başvuranları yıpratıcı pratiklere girmemeye dikkat etmelidirler. Yardım için başvuranlar ve yardım alanlar için İTO'lar bir noktada o inancın temsilcileri olarak görülebileceği için toplumsal ayrışmaya sebep olunmaması için dikkat sarf edilmelidir. Hiyerarşinin ve takip pratiklerinin çok katı işlediği durumlarda bu durum yardım için başvuranlar ve yardım alanlar arasında organizasyonlara karşı kızgınlığa ve tepkiye yol açabilir. Bunun sonucunda ise İTO'ların uyguladığı takip sistemlerinden kaçmak için daha dikkatle stratejiler geliştirebilirler. Bu durum yardım alanın yardım vereni hiyerarşik olarak üstte algılaması ve dahası yardım verenle kendisini bir çatışma içinde görmesi demektir.

Profesyonel Olmak

Verilerimiz bu derneklerin kalıcılık, hesap verebilirlik ve şeffaflık noktalarında problemlere sahip olduğunu göstermektedir. Bu problemleri organizasyonların profesyonellikleri ile ilgili sorunlar olarak görüyoruz. İlk bakışta profesyonel olma ile ilgili problemler, bir bakıma doğrudan toplumsal ayrışmaya yol açıcı olarak görülme-

yebilir. Fakat biliyoruz ki bu dernekler "inanç temelli", yani örtük veya açık bir şekilde bir dini, İslâm'ı, temsilen sahada çalışıyorlar. Ve profesyonel olmamalarından dolayı ortaya çıkacak problemler toplumda bir dinin inananlarına karşı yükümlülük getirecek şekilde yorumlanabilir. Biz bu çalışmada, profesyonel olmamalarını bu anlamda toplumsal ayrışmaya yol açıcı bir pratik olabileceği iddiasındayız.

Kalıcılık

Konya'daki İslâmî İTO'ların beraber çalışabilme becerilerinin Türkiye içinde özel bir yeri olduğundan yukarıdaki paragraflarda bahsetmiştik. Bu işbirliğini sağlamanın en önemli aracısı ve düzenleyicisi olarak çaba sarf eden Konya Sivil Toplum Kuruluşları çatı organizasyonu ve faaliyetleri bulunmaktadır. Ama İTO'ların kendi aralarındaki ilişkinin bir de rekabete dayalı bir tarafı olduğu iddiasındayız. Yani bu çatı organizasyon çevresinde birleşmeye ve beraber hareket etmeye çalışan İTO'ların kendi ilişkileri içerisinde bir rekabetleri bulunuyor. Ve bu rekabet hem bu organizasyonların çalışmalarını hem de oluşturacakları toplumsal faydayı olumsuz yönde etkileyebilecek potansiyeller taşımaktadır.

Konya Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden yıllarca bu ve benzeri organizasyonlara destek olmaya çalışmış bir öğretim üyesi, Konya'daki organizasyonların işbirliği içinde çalışmasına dair düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir;

Konya'daki dinî organizasyonlar arasında mükemmel bir işbirliği yok. Elbette bir platformumuz var ve birçok derneğimiz var ama yılların tecrübesi ile diyebilirim ki mükemmel bir işbirliğimiz yok. Örneğin X derneği beni sohbete çağırır, burada Y derneğinden kimseyi görmek mümkün değildir, veya tam tersi. "Eğer benim anlattıklarım kıymetliyse niye öteki dedikleri grupların toplantılarına gitmez kimse" diye soruyorum ben de. Bu bir yerde bir futbol takımını desteklemek gibi... Sosyal yardım alanındaki bu organizasyonlar bir rekabet halinde kuruldu. Bir zamanlar İslâmî gruplar arasında

radyo kurma çabası vardı, ben bu sosyal yardım derneklerin bu şekilde kurulmasını buna benzetiyorum (Aksürmeli, 2012, s. 58).

Görüşmecinin dikkat çektiği noktaları bizim de sahada gözlemlediğimiz noktalar oldu. Sosyal yardım yapan bu organizasyonların bir yarış içerisinde, planlanmadan, dönemsel bir takım imkânlarla kurulmuş olabileceğine dair gözlemlerimiz var.

Bunun bir göstergesi olarak bu organizasyonların faaliyet gösterdiği alanların dağılımını düşünebiliriz. Konya'da aynı işleri yapan ve belli alanlarda yoğunlaşmış dernekler ile karşılaşıyoruz. Şöyle de ifade edebiliriz, organizasyonların aşevi, gıda bankacılığı, aynî yardım noktalarında yoğunlaştığı ve bunlar dışında yoksulluk ile kalıcı mücadele etme noktasında eksikliklerini görüyoruz. Örneğin en büyük bütçeli on beş derneğin onunun gıda yardımı yaptığını görüyoruz fakat bu derneklerin içinde meslek edindirme ile ilgili uğraşanların sayısı üç ile sınırlıdır (Aksürmeli, 2012, s.43). Bu derneklerin sunduğu aynı kategorideki faaliyetlerin birleştirilmesine dair bir çaba bulunmadığını tespit ettik.

Bu durum araştırdığımız bu organizasyonların, bir plan çevresinde uzun soluklu kurulmalarından ziyade dönemsel bir şekilde kurulduğuna işaret etmektedir.

Bu organizasyonların planlanmadan kurulduğuna dair fikrimizi güçlendiren ikinci gösterge bahsi geçen organizasyonların insan kaynağı profili ve kalitesidir. Konya'daki en büyük bütçeli on beş derneğin, yedisi herhangi bir ücretli/tam zamanlı insan kaynağı barındırmazken, sadece ikisi birden fazla ücretli/tam zamanlı çalışan istihdam etmektedir (Aksürmeli, 2012, s.67). Yani bu organizasyonlardan çok azı profesyonel insan kaynağı barındırmaktadır (Aksürmeli, 2012, s.68). Maaşlı çalışanlardan ise çok azı sosyal yardım alanında bir iş geçmişine veya eğitimine sahiptir. Ayrıca saha çalışmamızın verileri ücretli çalışanların yanında gönüllü çalışanların da meslekî uzmanlıklarının sosyal yardım ve sosyal hizmetler gibi alanlarda olmadığını göstermektedir. Ayrıca düşünebiliriz ki profesyonel insan kaynağı eksikliği, organizasyonların ister istemez gayri

profesyonel olmasına ve sosyal yardımlar alanında dünyadaki hali hazırda bulunan tecrübelerden yararlanmamasına yol açmaktadır. Bu durum, organizasyonların bir plan çerçevesinde uzun soluklu kurulmalarından ziyade dönemsel bir şekilde kurulduğunu gösteriyor.

Hesap Verebilirlik ve Şeffaflık

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu organizasyonların fon yaratmasına gıda bankacılığı kanunu ciddi bir avantaj sağlamaktadır. Fakat bu noktada şeffaflık ile ilgili iki sorun karşımıza çıkar (Aksürmeli, 2012, s.61-62). Öncelikle devlet gıda bankacılığı yapan derneklere dair herhangi bir veri sunmamaktadır. Yani Türkiye'de gıda bankacılığı yapan dernek sayısı, oluşturdukları yardım ekonomisin büyüklüğü, bağışçılarının ne kadar vergi indirimi kazandığını bilmemekteyiz. İkinci olarak Konya'da saha çalışmasında topladığımız veriye göre, hiçbir organizasyon mali tablolarını tam olarak açıklamamakta veya bağımsız denetçiler tarafından denetlenmemektedir (Aksürmeli, 2012, s.62). Her ne kadar çalışmamız sırasında bizimle her türlü mali tablosunu paylaşan dernekler olduysa da saha çalışmalarımız sırasında şeffaflığı tam anlamıyla kurumsallaştırabilmiş bir dernek ile maalesef karşılaşamadık diyebiliriz.

SONUÇ

Çeşitli çalışmalarda da belirtildiği gibi, bir kimliğe dayalı şekilde sosyal yardım yapmak hayli zor bir iştir çünkü bu yardımların standardının ve kapsayıcılığının sağlanması zordur (Aksit, Serdar, & Tabakoğlu, 2005; Şen, 2007). Konya özelinde de bu durumu görüyoruz. 90'ı aşkın organizasyonun çatı bir organizasyon etrafında birleşmesi Konya'nın Türkiye'de İslâmî sivil toplum alanında önemli bir yeri olduğunu gösteriyor. Ama görüyoruz ki toplumsal birliği sağlama açısından Konya'daki İslâmî İnanç Temelli Organizasyonların toplumu birleştirici olarak ele alabileceğimiz unsurlarının ve pratiklerinin yanı sıra, çeşitli ayrıştırıcı pratikleri de bulunmaktadır. İslâmî bir sivil toplumun gelişmesinin, sosyal yardım alanında da bu

organizasyonların daha da yeni olmasının etkileri olabilir. Organizasyonel eksiklikler, profesyonel olama, kalıcılık konusundaki eksiklikler bu alanın yeni keşfedilmesinin bir sonucu olabilir. Fakat hem organizasyonel eksikliklerden kaynaklanan hem de organizasyonların hiyerarşik ve otoriter geleneklerinden gelen uygulama sorunları ayrıştırıcı pratikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir inancı doğrudan ya da dolaylı olarak referans alarak iş yapan bu organizasyonlar tarafından yapılan faaliyetlerin böyle sorunlar taşıması, İslâmî sivil toplumun kendi öz eleştirisini verip, bu konuda düşünmesi ile giderilebilecektir diye düşünüyoruz.

KAYNAKLAR

Akşit, B., Serdar, A., & Tabakoğlu, B. (2005). Islamî Eğilimli Sivil Toplum Kuruluşları. In Y. Aktay, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Islamcılık* (s. 664-681). Istanbul: İletişim Yayınları.

Aksürmeli, M. (2012). *Faith-Based Welfare Provision in Konya.* (Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Beaumont, J. (2008). Faith Action on Urban Social Issues. *Urban Studies, 45*(10), 2019-2034.

Buğra, A. (2012). Türkiye'nin Değişen Rehaf Rejimi: Neoliberalism, Kültürel Muhafazakârlık ve Yeniden Toplumsal Dayanışma. İçinde A. Y. Saniye Dedeoğlu (Ed.), *Türkiyede Refah Devleti ve Kadın* (s. 47-69). İstanbul, İletişim.

Clarke, G. (2008). Faith-Based Organizations and International Development: An Overview. In M. Jennings, & G. Clarke (Eds.), *Development, Civil Society,and Faith-Based Organizations: Bridging the Sacred and Secular* (s. 17-45). New York: Palgrave Macmillan.

Elander, I., Davelaar, M., & Walliser, A. (2012). Faith-based Organizations, Urban Governance and Weşfare State Retrenchment. In J. Beaumont, & P. Cloke (Eds.), *Faith-Based Organizations and exclusion in European Cities* (s. 81-104). Chicago: The Policy Press.

Faith Based Organizations and Exclusion in the European City (FACIT) European Union Seventh Framework Program Collaborative *Proje Teklifi*. (2007).

Faith Based Organizations and Exclusion in the European City (FACIT) European Union Seventh Framework Program Collaborative *Final Raporu*. (2011).

http://cordis.europa.eu/publication/rcn/15124_en.html

Gülalp, H. (2001, Ağustos). Globalization and Political Islam: The Social Bases of Turkey's Welfare Party. *International Journal of Middle East Studies*, 33(3), 433-448. Göçmen, Y. İ. (2010). *The Politics of Religiously Motivated Welfare Provision.* (Doktora Tezi).Universität zu Köln, Köln.

ISMMMO. (2009). *Sosyalleşemeyen Yardımlar*. Istanbul: Istanbul Serbet Muhasebeciler Malî Müşavirler Odası.

Romanillos, J. L., Beaumont, J., & Şen, M. (2012). State-religion relations and welfare regimes in Europe. In J. Beaumont, & P. Cloke (Eds.), *Faith-Based Organizations and Exclusion in hte European Cities* (ss. 37-58). Chicago: The Policy Press.

Şen, M. (2007). Kökene Dayalı Yardımlaşma: "Zor İş". In Kollektif, *Yoksulluk Halleri Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* (s. 249- 293). İstanbul: İletişim.

Şen, M. (2010). Transformation of Turkish Islamism and the Rise of the Justice and Development Party. *Turkish Studies, 11*(1), 59-84.

Tadros, M. (2010). *Faith-Based Organizations and Service Delivery.* Geneva: United Nations Research Institute for Social Development.

Tekten, Z. (2014) *Faith-Based Welfare Provision to Women in Konya.* (Yüksek Lisans Tezi). Middle East Technical University, Ankara.

Toprak, B. (1990). Religion as a State Ideology in a Secular Setting: Turkish Islamic Synthesis in Malcom Waqstaff (ed) *Aspects of Religion in Secular Turkey*, Occassional Paper No.40. University of Durham, Middle Eastern and Islamic Studies

Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A Modern History.* New York: I. B.Tauris & Co Ltd.

15. TEBLİĞ

İSLÂM TOPLUMUNDA FARKLI İNANÇ MENSUPLARININ BİRARADA YAŞAMA TECRÜBESİNE TEMEL TEŞKİL EDEN KUR'ÂNÎ İLKELER

Beşir GÖZÜBENLİ♦

İslâm Toplumu ve Gayr-i Müslimler

İslâm kültüründeki anlayışa göre, İslâm toplumu denilince, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu toplumlar kastedilmektedir. Zira tarih boyunca, dar kapsamlı yerel bazı topluluklar dışında, İslâm toplumu diye nitelendirilen hiçbir toplum, sadece Müslümanların oluşturduğu toplum olmamıştır. Dolayısıyla başlangıçtan günümüze kadar tüm İslâm toplumlarında, Müslümanlar farklı din mensupları ile birlikte yaşamışlardır.

Geçmişten günümüze, Müslümanların çoğunlukta olduğu ve de siyasî hâkimiyeti ellerinde bulundurdukları toplumlarda yaşayan gayr-i müslimler, Müslümanların sahip oldukları temel hak ve hürriyetlere sahip olarak aynı toplum içinde mevcudiyetlerini devam ettirmişlerdir. Bu olgu, Müslümanların geçmişten günümüze devam eden süreçte, farklı din mensuplarıyla birlikte yaşama kültürüne sahip bulunduğunun göstergesidir. İslâm toplumlarında farklı din mensuplarının birlikte yaşama kültürü, manevi dinamikleri bakımından, İslâm'ın değerler sistemindeki dinî, ahlakî ve hukukî esaslara dayanmaktadır. Bu çalışmamızda, İslâm toplumundaki Müslü-

♦ Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, besirgozubenli@hotmail.com

manlarla gayr-i müslimlerin birlikte yaşamalarını sağlayan kültürel dinamiklerin dayandığı değerler üzerinde durulacaktır.

Bir İslâm ülkesinde yaşayan farklı dinlere mensup insanlar, bir şekilde, İslâm toplumunun parçası olmayı ve de Müslümanlarla iç içe, hukukun önünde eşit şartlarda yaşamayı kabul etmiş olduklarından, İslâm'ın değerler sisteminde, bunların sahip oldukları haklar (ve de yükümlülükler) objektif esaslarla belirlenip, hukuk düzeninin koruması altına alınmıştır.

İslâm kültürünün temel dinamiklerinin kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'teki değerlere göre, insan bizatihi insan olarak yaratılmasıyla şereflidir. İslâm kültüründeki bireysel ve toplumsal hayatla ilgili esasların şekillendirilmesinde bu değerler temel belirleyicidir.

Bu değerlere göre, hangi din ve kültüre mensup olursa olsun, İslâm toplumunda yaşayan herkes, günümüzde kişisel haklar diye ifade edilen hak ve hürriyetler başta olmak üzere, sosyal ve ekonomik haklar, yani pozitif statü hakları ile diğer hak ve hürriyetlere de sahiptir. Bu kapsamda, İslâm ülkesinde yaşayan herkesin, imkânlar ölçüsünde, insan haysiyet ve şerefine yaraşır bir hayat standardına kavuşturulması esastır. Bu onun insan olmak itibarıyla sahip olduğu temel bir haktır.

Bu hak ve hürriyetlerin toplumda pürüzsüz bir şekilde uygulamaya geçebilmesi için, öncelikle toplumu oluşturan bireylerin inanç esasları yanında, kardeşlik, cömertlik ve yardımlaşma gibi İslâmî değerleri içselleştirmeleri gerektiği bedihidir. Bilindiği gibi, bu hak ve hürriyetler, sadece hukukî müeyyidelerle ideal anlamda hayata geçemez. Bundan dolayı, Kur'ân ve Sünnet'te bu hak ve hürriyetlerin ismen sayılması yerine, bunların dayandığı değerler, çeşitli vesilelerle ve farklı üslup ve anlatımlarla yoğun olarak vurgulanmıştır.

İslâm tarihi incelendiğinde, farklılıkların bir arada yaşamaları konusunda, Müslümanların İslâmî değerlerinden kaynaklanan, parlak bir geçmişe sahip oldukları görülmektedir. Müslümanların sahip oldukları, farklı dinlere mensup kimselerin eşit statüde (farklı ama

eşit) birlikte yaşama kültürü, manevi dinamiklerini doğrudan Kur'ân ve Sünnetten almaktadır. Ayrıca, farklılıkların eşit statüde yaşama esasları, sadece dinî ve ahlakî esaslar seviyesinde kalmayıp, hukukî esaslarla da belirlenmiştir.

Bilindiği gibi, İslâm hukuk kültüründe, İslâm ülkesinde yaşayan gayr-i müslim unsurlar, ya zimmet akdi uyarınca sürekli olarak orada yaşama hakkına sahip o toplumun bir parçası olan insanlar; ya ülkeye giriş izni alarak geçici bir süre için İslâm toplumu içinde bulunan insanlar; ya da, Müslümanlarla savaşırken esir alınmış düşman askerleri, yani esirler olmak üzere üç ayrı hukukî statüdeki insanlardan oluşur.

Bunlardan ***birinci grup,*** yani zimmet akdiyle o ülkede sürekli olarak yaşama hakkına sahip olanlar da, orijin itibarıyla kendi aralarında başlıca üç kısma ayrılırlar: Birincisi, baştan beri o topraklarda oturup, kendi dinlerinde devam edenler; ikincisi, kendi topraklarında yaşarlarken ülkeleri Müslümanlarca savaş yapılarak fethedildiği halde, eski dinlerinde kalmak kaydıyla o topraklarda yaşamaya devam etmek üzere Müslüman idarecilerle anlaşma yapanlar; üçüncü kısımda yer alanlar ise, Müslümanlarla savaş yapmadan, Müslümanların hâkimiyetini kabul edip, o topraklarda eski dinlerinde kalarak yaşamak kaydıyla Müslüman idarecilerle sulh anlaşması yapan (ehl-i sulh) gayr-i müslimlerdir. Bu grupta yer alan üç kısım insanların hepsini kapsamak üzere, İslâm ülkesinin gayr-i müslim vatandaşı anlamında, İslâm hukuk kültüründe genel bir ifadeyle *zimmî* denilmektedir.

İkinci grupta yer alan insanlar, ülkeye geçici bir süre için giriş izni (eman) alarak girmiş gayr-i müslimlerdir ki, İslâm hukuk kültüründe bu insanlar, *müste'men olarak* isimlendirilmektedir.

Üçüncü grup ise, yine İslâm ülkesinde geçici statüde bulunan savaş esirleridir. Bilindiği gibi, savaş esnasında etkisiz hale getirile-

rek esir alınan düşman askerleri, ya karşılıksız olarak, ya da fidye karşılığı serbest bırakılır.[1]

İslâm'ın değerler sistemine göre, İslâm ülkesinde bulunan bu üç ayrı hukukî statüdeki gayr-i müslim insanlar, sırf insan olmaları bakımından, öncelikle, günümüzde kişisel haklar diye ifade edilen temel hak ve hürriyetlere sahiptirler. Bu açıdan Müslümanlarla aralarında bir fark bulunmaz. Ayrıca, zimmet akdiyle gayr-i müslim vatandaş statüsünü kazanmış olanlara, sözleşme yaptıkları şartlara göre değişebilen ilave haklar da tanınabilir. Bu kapsamda, bir bölge ahalisinin Müslümanlarla fiilen bir sıcak savaşa girmeden, sulh anlaşması yaparak Müslümanların hâkimiyetini kabul etmeleri halinde, daha avantajlı şartlarda anlaşma yapabilmeleri gayet doğal bir durumdur. Nitekim bu şartlarda Müslümanların hâkimiyetine giren

---

[1] Her ne kadar savaş esirlerine uygulanacak esaslar konusunda İslâm hukuk doktrininde, Kur'ân'da sarih bir şekilde yer alan, yukarıda zikrettiğimiz bu iki alternatife ilave olarak, köleleştirme veya öldürme alternatiflerinin de olabileceğine dair içtihatlar bulunmakla birlikte, bu içtihatlar doğrudan ayetlere dayanmamaktadır. Bedir savaşında alınan esirlerden birkaç (iki veya üç) kişi hakkındaki uygulanan ölüm cezası ise, onların esir oluşundan dolayı değil, daha önceden bu cezayı gerektiren suçları mükerreren işledikleri sabit görüldüğünden dolayıdır. Konuyla ilgili doktrindeki farklı içtihatlar için bkz., Ebû Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, Kahire 1975, ss. 165-188; Mâverdî, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, Beyrut 1990, ss. 232-243. Konuyla ilgili hükme medar olan ayet mealen şöyledir: "*Savaşta inkar edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onlara iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (esir alın). Savaş sona erince de artık ya karşılıksız olarak, ya da fidye karşılığı salıverin. Durum şu ki, Allah dileseydi onlardan intikam alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek ister. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların yaptıklarını boşa çıkartmaz.*" (Muhammed Sûresi, 4). İslâm ordularının ellerindeki esirler, Müslüman olup diğer vatandaşlar gibi aynı haklara sahip olmak isterlerse, kendilerine bu imkan sağlanır. Müslüman olmazlarsa da, bir süre sonra, karşılıksız olarak veya fidye karşılığı serbest bırakılırlar. Dolayısıyla, Müslümanlığı seçmeyen esirler, serbest bırakılana kadar, İslâm ülkesinde geçici bir süre kalan gayr-i müslimler kapsamındadırlar.

yerlerin ahalisinin malları da, İslâm hukuk kültüründe farklı bir statüde olabilmektedir.

Bu çalışmamızda, öncelikle Kur'ân referanslı olarak, genelde, İslâm toplumunda yaşayan gayr-i müslimlerin sahip oldukları temel hak ve hürriyetler; özelde ise, zimmet akdiyle İslâm ülkesinin gayr-i müslim vatandaşlarının sahip oldukları temel hak ve hürriyetleri incelenmektedir. Çalışmamızda, konuyla ilgili Kur'ânî ilkelerin netleşmesine katkısını ve pratikteki durumunu göstermek açısından, Peygamberimiz'in (s.a.v.) sünneti ve sahabe dönemi uygulamalarından da örnekler sunulacaktır.

1- İslâm'da Kişisel Haklara Dair Genel İlkeler

Kur'ân-ı Kerim'deki konuyla ilgili ayetler ve bu ayetlerdeki esasların pratiğe yansımasının örneklerinin yer aldığı Peygamberimizin (s.a.v.) sünneti (teori ve uygulama), bir bütün olarak değerlendirildiğinde, prensip olarak İslâm toplumunda yaşayan herkesin, sırf insan olmaları bakımından, kişisel haklar diye ifade edilen temel hak ve hürriyetlere sahip oldukları görülmektedir. İnsanın sırf insan olarak yaratılması ile sahip olduğu bu hak ve hürriyetler açısından, din farkı ve benzeri farklılıklar hiçbir şekilde etkili olmamaktadır. Diğer bir anlatımla, İslâm ülkesindeki Müslüman vatandaşların sahip oldukları temel hak ve hürriyetlere, bu toplumdaki tüm gayr-i müslim vatandaşlar da sahiptirler.

Bu kapsamda, İslâm ülkesindeki bütün vatandaşların yaşama hakkı ve dokunulmazlığı aynı seviyededir. Bu konuda hiçbir şekilde cins, ırk, sınıf ve din farkı gözetilmez.

Bu kapsamda, insan kişiliğine bağlı temel hak ve hürriyetlerden, hayat hakkı başta olmak üzere, kişi güvenliği; kanun önünde eşitlik; özel hayatın korunması; din, vicdan, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi, günümüzde kişisel haklar diye ifade edilen haklar; mesken dokunulmazlığı, mülkiyet hakkına saygı ve benzeri temel hak

ve hürriyetlere dair esaslarda da Müslümanlarla diğer inanç mensupları arasında herhangi bir fark gözetilmez.

İslâm ülkesindeki herkesin yaşama hakkı ve hayatının korunmasıyla ilgili aynı hassasiyet, aile kurumunun korunması hususunda da söz konusudur.

İslâm'ın değerler sistemindeki esaslar, öz itibarıyla insana sırf insan olması hasebiyle değer verilip, şerefli bir varlık olarak görülmesi anlayışına dayandığından, ilgili ayet ve hadislerde, çoğu kere bu hak ve hürriyetler birbirini tamamlayıcı olarak yer almaktadır.

Bundan dolayı da, söz konusu hak ve hürriyetlerin aralarında adeta örgü şeklinde bir iç içelik söz konusudur. Hatta konuyla ilgili İslâmî değerler sistematik bir bütünlük arz ettiğinden, bunların birbirlerinden ayrı olarak incelenmesi, bütünün netleştirilmesini zorlaştıracağı gibi, çoğu kere de bütünü oluşturan her bir değerin bir kısım uzantılarının ortaya çıkmasını da perdeleyebilir.

Bu durumun sonucu olarak da, İslâmî açıdan kişisel hak ve hürriyetler hakkında bilgi verilirken, bir başlık altında farklı hak ve hürriyetlere dair de bilgi verilmesi; ya da günümüzde farklı başlıklar altında incelenen hak ve hürriyetlerle ilgili olarak çoğu kere aynı ayet ve hadislerin referans gösterilmesi kaçınılmaz bir durumdur.

Burada önemle vurgulanması gereken bir husus da, Batı kültüründe ve İslâm'ın değerler sisteminde, insanlara tanınan bu hak ve hürriyetlerin dayandığı felsefi anlayıştır. Yani, İslâm'ın değerler sisteminde ve de Batı kültüründe bu hakların niçin tanınmış olduğu, hangi sosyal değerlere dayandığı hususu, bu çalışmamızda temel hareket noktalarımızdan birisidir. Bundan dolayı, temel hak ve hürriyetlerin dayanağını teşkil eden bu değerler hakkında karşılaştırmalar yapmak açısından çalışmamızda yeri geldikçe tanıtıcı mahiyette kısa bilgiler verilecektir.

Bilindiği gibi, günümüz düşünce hayatında insan haklarına dair tüm sistematik ve de terimler, Batı kültüründeki birikim ve anlayışın yansımalarıdır. Her ne kadar Batı kültüründe XX. asrın ikinci

çeyreğinden itibaren ulaştığı seviye itibariyle, insan hakları, insanın sırf insan olmasından dolayı sahip olduğu haklar olarak ifade edilmeye başlanmışsa da, özellikle dayandığı felsefi anlayış bakımından, bu hakların sistematik bir bütünlük arz ettiğini söylemek oldukça zordur. Bu durumun büyük ölçüde, Batı kültüründeki insan haklarının her bir öğesinin, farklı gaye ve mülahazalarla, farklı zamanlarda peyderpey tanınmasından kaynaklandığı kanaatindeyiz. Ayrıca bu hakların büyük bir kısmı dinî-ahlakî değerlerle de desteklenmemektedir. Bundan dolayı, pozitif hukukta düzenlenmediği durumlarda, en temel hakların bile her düzeyde rahatlıkla ve de en ağır şekilde ihlal edilebildiği, günümüz dünyasının acı bir realitesidir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, İslâm'ın değerler sisteminde mevcut olan insan hak ve hürriyetleri ise, esas itibarıyla, insanın insan olması bakımından şerefli bir varlık olduğu anlayışına dayanmaktadır. Bundan dolayı da din, ırk, zenginlik vb. farklılıkların bu konuda hiçbir etkisi bulunmamaktadır.

Bu temel hak ve hürriyetler, bu gün Batı kültüründeki bir sistematikle ifade edilecek olursa, negatif statü hakları, pozitif statü hakları ve aktif statü haklarının tümünü kapsamaktadır ki, İslâm'ın değerler sisteminde, insan olarak yaratılmış olmak, bu haklara sahip olabilmek için tek başına yeterli bir sebeptir. Bu anlayışın gereği olarak da, temel hak ve hürriyetlerle ilgili esaslar, tümüyle ayet ve hadislerle sabit olduğundan, İslâm'ın değerler sistemindeki insan hak ve hürriyetlerine dair tüm esaslar, Peygamberimiz (s.a.v.) zamanında belirlenmiştir.

Peygamberimizin (s.a.v.) vefatından sonraki dönemlerde, ayet ve hadislerde bildirilen esaslar arasındaki mevcut sistematik bütünlüğü ortaya çıkarabilmek için, bütün nassların (ayet ve hadislerin), çeşitli açılardan, farklı kriterlerle tasnife tabi tutulduğu görülmektedir. Bu sistematize faaliyetler, başta hukuk bilimi ve değerler sosyolojisi olmak üzere, sosyal bilimlerin birçok alanı açısından son derece önemlidir.

Bilindiği gibi, İslâm'ın değerler sistemindeki hükümlerin, önem ve öncelik derecelerine göre yapılan sınıflandırmalarında, din, can, nesil, akıl ve malın korunması, dinin zaruriyatından olup, İslâmî hükümlerin öncelikli gayesi bu unsurları korumaktır. Bu konuda, insanlar arasında, din, ırk, cinsiyet, hürriyet, zenginlik farkı gibi hususlar hiçbir şekilde etkili olmaz. Hangi din, ırk veya kültürden olursa olsun, insanlar, sırf insan olarak yaratılmaları bakımından bu haklara sahiptirler. Bu hak ve hürriyetler arasında, sistematik bir bütünlük bulunmaktadır. Bunlardan her birisi, doğrudan, insanın şerefli bir varlık olduğu anlayışına dayandığından, birisinin ihlali diğerlerini de doğrudan olumsuz etkilemektedir.

İslâm'ın değerler sisteminde insanlara bu hak ve hürriyetlerin tanınması ve sağlanması hususu, sadece dinî ve ahlakî boyutlu görülmeyip, bu hak ve hürriyetlerin korunup sağlanması, hukuk düzeninin de öncelikli gayesi olarak görülmüştür. Bu kapsamda, İslâm hukuk anlayışına göre, ülkede yaşayan tüm insanların temel hak ve hürriyetlerinin sağlanması, aynı zamanda kamu otoritesinin en başta gelen görevidir.

Konuyla ilgili çok sayıdaki ayete paralel olarak, Veda Haccı Hutbesi başta olmak üzere, Peygamberimiz'in (s.a.v.) kamu görevlilerine verdikleri yazılı ve sözlü talimatları, çeşitli vesilelerle söyledikleri pek çok hadisleri ile, özellikle Hulefâ-i Râşidîn ve Ömer b. Abdulaziz'in başa geçtiklerinde okudukları hutbeleri, kamu otoritesinin bu konudaki görev ve sorumluluklarını göstermesi açısından oldukça önemli vesikalardır. Bu kapsamda Hz. Ebû Bekir'in halife olduğunda yapmış olduğu, aşağıda tercümesini verdiğimiz meşhur hitabe/hutbe, konuyla ilgili yeterli ölçüde bir fikir verecektir: Bilindiği gibi kendisine biat edildiğinde Hz. Ebû Bekir Efendimiz (r.a.), minbere çıktı ve Peygamber Efendimizin (s.a.v.) oturduğu yerden bir basamak aşağıya indi, Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle dedi:

"Ey İnsanlar! En zekice davranış takva (Allah'ın koyduğu kurallara uymak), en ahmakça davranış ise fücurdur (kural tanımadan

yaşamaktır). Şurası muhakkak ki, ben sizin en hayırlınız olmadığım halde başınıza idareci olarak getirilmiş bulunuyorum. İşte bundan dolayı, eğer yönetim işlerini mükemmel yaparsam, sizler de bana yardımcı olunuz; aksi durumda, yani doğruluktan ayrılırsam, benim işimi düzgün yapmamı sağlayınız (düzeltiniz) ve de hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz. Sıdk (doğruluk) emanettir (emanete riayettir); yalan ise (emanete) hıyanettir. Benim yanımda sizin en güçlü olanınız, ben onun hakkını alacağı kimseden alıncaya kadar, zayıf olanınız; en zayıf olanınız ise, ben ondan alınması gereken hakkı alıncaya kadar, güçlü olanınızdır. Muhakkak ki ben uyulması gereken esaslara (Kur'ân ve Sünnete) uyan bir insan konumdayım; yoksa yeni şeyler icat eden (bidatlar çıkartan) bir kimse değilim. Unutmayın ki Allah yolunda cihadı terken bir topluma Cenab-ı Allah fakirliği musallat eder; bir toplumda da ahlaksızlık (fuhşiyat) yayılırsa, Cenab-ı Allah o toplumu umumi belalara çarptırır. Bütün bunları dikkate alarak, ben Allah ve Resulüne itaat ettiğim sürece siz de bana itaat edin; şayet Allah ve Resulüne isyan edersem sizin bana hiçbir şekilde itaat etme zorunluluğunuz yoktur. İşte benim söyleyeceklerim bundan ibarettir. Cenab-ı Allah'tan beni ve sizi bağışlamasını diliyorum."[2]

Bu konuda bir mukayese yapmak açısından, özellikle, kişiye bağlı temel hak ve hürriyetlerin, Batı kültüründe negatif statü (gölge etmeme) hakları diye isimlendirilmesi, bu açıdan oldukça anlamlıdır. Esasen diğer konularda olduğu gibi bu konuda da Batı kültürüyle İslâm kültüründeki yaklaşım farkının dikkatten uzak tutulmaması gerekmektedir. Zira Batı kültür tarihinde, kamu otoritesinin kişisel haklara negatif bir tutum sergilemesinin (kamu otoritesinin bu hakları koruması bir yana, gölge etmemesi) bile, bu hakların hayata geçirilmesi adına en önemli engelin ortadan kaldırılması olduğu, negatif statü hakları şeklindeki isimlendirmenin de bu anlayışa dayandığı bilinmektedir. Yani Batı kültür tarihinde kişisel hakların

[2] Taf. bkz., İbn Sa'd, *Tabakat*, II, 350; Ebû Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, s. 12.

negatif statü hakları şeklinde isimlendirilmesi, söz konusu hakların birinci ihlalcisinin kamu otoritesi olduğundan dolayıdır. İslâm'ın değerler sistemindeki anlayışa göre ise, insanların kişisel haklarının korunması kamu otoritesinin en başta gelen görevlerindendir.[3]

İslâm düşüncesindeki insan haklarına dair bu anlayış, sadece Batılıların negatif statü hakları olarak isimlendirdikleri kişisel haklara münhasır olmayıp, büyük ölçüde diğer hak ve hürriyetler konusunda da geçerlidir.

2- İslâm Ülkesindeki Gayr-i müslim Vatandaşların Kişisel Haklarına Dair Kur'ânî İlkeler

Bilindiği gibi, İslâm toplumundaki herkesin öncelikle yaşama ve vücut bütünlüğünü koruma, insan onuruna yaraşmayan davranışlara maruz bırakılmama hakları vardır ve bu hakları korumak da hukuk düzeninin öncelikli hedefidir. Nitekim İslâm ülkesinde yaşayan Müslümanların kanları heder olmadığı gibi, gayr-i müslimlerin[4]

---

[3] Zira, İslâm hukuk kültüründeki anlayışa göre, hukuk düzeninin öncelikli gayesi zaruriyatla ilgili hükümlerin hayata geçirilmesidir. Kişisel haklarla ilgili hükümler ise, zaruriyatın beş unsuru kapsamındadır. Şatıbî, *el-Muvafakat*, Beyrut t.y., II, 3 vd.

[4] Zımmîlerin hak ve yükümlülükleri konusu, ilk dönemlerden beri İslâm âlimleri tarafından yazılan hukuk kitaplarında önemli yer tutmuştur. Gerek genel anlamdaki fıkıh kitapları içinde, gerekse kamu hukukunun farklı alanlarında yazılan eserlerde, özellikle zımmîlerin hakları konusu geniş yer tutar. "Kitabu'l-emval", "kitabu'l-harac", "el-ahkamu's-sultaniye" ve "kitabu's-siyer" türü eserler, hukuk tarihinde bu açıdan özel öneme sahip kaynaklardır. Bunların dışında, "Ahkamu'z-Zımmîyyîn" ve benzeri isimlerle, sadece İslâm ülkesindeki gayr-i müslimlerin hukuki durumlarını konu alan müstakil eserler de yazılmıştır. Bu eserler, konuyla ilgili ayet ve hadisler ile Raşid Halifeler dönemi uygulamaları ve müçtehit imamların içtihatlarını sistematik olarak sunmaları yönüyle, günümüzde sosyal bilimlerin birçok alanını yakından ilgilendirdiği gibi, özellikle insan haklarının (teori ve uygulama) tarihi gelişim seyri açısından kıymetli vesikalar olma özelliği de taşımaktadır.

kanları da heder değildir. Nitekim İslâm hukuk kültüründeki kısas ve diyetle ilgili hükümler, insanların en temel hakkı olan yaşama hakkını ve de vücut bütünlüğünü korumaya yöneliktir.

Kuran ve Sünnet orijinli bu hükümler, Müslüman vatandaşlar hakkında olduğu gibi, aynı şekilde gayr-i müslim vatandaşların kanlarını da heder etmemeye yöneliktir. Bilindiği gibi bir Müslümanın Müslüman birisini kasten öldürmesi halinde katile kısas gerektiği durumlarda, öldürülenin gayr-i müslim olması halinde, katil Müslümana kısas (ölüm cezası) verilip verilmeyeceği konusunda İslâm hukuk doktrininde farklı içtihatlar bulunmakla birlikte, kısas gerekmeyeceği yönündeki tüm içtihatlara göre de yine katile mutlaka ağır bir ceza verilir. Ancak, İslâm hukuk doktrininde Hanefilerin, özellikle de Ebû Yusuf'un içtihadına göre, İslâm ülkesinde bir Müslümanın haksız yere Müslüman birisini öldürmesinde (kasıtlı cinayette) kısas gerektiği durumlarda, öldürülen kimsenin gayr-i müslim olması durumunda da, katil Müslümana kısas gerekir. Benzeri anlayış, kasıtlı cinayette, kısastan vazgeçilmesi halinde diyet ödenmesi durumlarında geçerli olduğu gibi, müessir fiillerden dolayı öngörülen kısas ve diyet cezalarında da geçerlidir. Hanefilerin, özellikle de Ebû Yusuf'un bu içtihatları, konuyla ilgili ayet ve hadislerde geçen "nefs" ve "katlâ" kavramlarının, mutlak olarak kullanılması sebebiyle, öldürülen veya yaralanan her insanın bu kavramların kapsamına girdiği anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayışa göre de, İslâm ülkesinde bulunan her insan, söz konusu haklar açısından aynı hükümlere tabidir.

İslâm'ın değerler sistemindeki esaslara göre, bir insanın haksız yere öldürülmesi düşünülemez; aksi takdirde İslâm ceza hukukundaki en ağır cezayı gerektiren suçlardan birisi işlenmiş olur. Nitekim İslâm hukukundaki en ağır ceza olan ölüm cezası, haksız yere adam öldürme suçu için öngörülmüştür. İslâm hukukundaki esaslara göre bir insan, meşru müdafaa durumları hariç, ya ölüm cezasını gerektirecek bir suçu kasten işlediği sabit olduğu zaman mahkeme kararıy-

la; ya da devlet tarafından ilan edilmiş bir sıcak savaşta, cephede Müslümanlara karşı savaşırken öldürülebilir.

Sıcak savaş ortamında, düşman tarafına insan zayiatı verdirme konusunda bile, İslâm, uyulması zorunlu bazı kurallar getirmiştir.[5] Bu kapsamda, savaşa fiilen iştirak etmeyen kadınlar, çocuklar ve din adamları kesinlikle öldürülemez; cephede fiilen savaşan düşman askeri de, etkisiz hale getirildiğinde, kesinlikle öldürülemez; Müslümanların elindeki esirler de insan olarak, diğer insanlar gibi, kişisel haklara sahip olurlar. Aç ve susuz bırakılamaz, yine aynı şekilde işkence ve alçaltıcı davranışlara da maruz bırakılamaz. Yani, esir statüsünü kazananlar, kişisel haklar bakımından, diğer insanlarla aynı haklara sahip olur.

Konuyla ilgili İslâmî değerlerin sistematize edilmesinde, ölüye eziyetin diriye eziyet gibi olduğuna dair hadisler de belirleyici olmuştur.[6] Bu konuya dair hadislerde verilen mesaj da, insanın bizatihi insan olarak yaratılmasıyla şerefli olduğu esasına müsteniddir. Hatta Peygamberimizin (s.a.v.) savaş ortamında, düşman tarafın ölülerinin kendilerinin elinde emanet olduğunu bildirip, bu ölülere bile saygılı davranılmasına dair ifadeleri de, insanın sırf insan olarak yaratılmasıyla sahip olduğu değeri göstermeye yöneliktir.[7] Keza,

---

[5] Bilindiği gibi, İslâm'ın değerler sisteminde sosyal hayatın tanzimiyle ilgili temel Kur'ânî kavramlardan birisi de *ihsan*dır. Hayatın her safhasında Müslümanların ihsanla davranmaları konusunda, Cenab-ı Allah'ın sarih emirlerinin yer aldığı çok sayıda ayet bulunmaktadır. Konuyla ilgili bir hadiste ise, ihsan kavramının, sıcak savaş ortamında cephedeki boyutu dile getirilerek, Müslümanın savaşta kendisini öldürmeye çalışan düşman askerlerini etkisiz hale getirirken bile, ihsanla davranması gerektiği, cephede öldürülen düşman askerinin ölüm anında bile işkence çekmesinin İslâmî değerlerle bağdaşmadığı bildiriliyor.

[6] İbn Mace, Cenaiz, 63.

[7] Konuyla ilgili rivayetler ve değerlendirmeleri hakkında taf. bkz., Hamza Aktan, *Kur'ân ve Sünnet Işığında Terör ve İntihar Eylemleri*, İstanbul 2004, ss. 44-48.

gayrımüslim bile olsa cenazeye saygı gösterilmesine dair hadisler de, aynı anlayışı uzantılarını ifade etmektedir.[8]

Namus güvenliği, mesken dokunulmazlığı ve özel hayatın korunması konularındaki Müslümanlarla ilgili Kur'ânî ilkeler, İslâm toplumundaki diğer inanç mensupları hakkında da geçerlidir.[9]

---

[8] Buhârî, Cenaiz, 50.

[9] Kur'ân-ı Kerim'deki, kişinin kendi evi dışındaki evlere girmeden önce izin istemesi gerektiğine dair emir mutlak anlamda olup, hem Müslümanları ve hem de gayr-i müslimleri kapsamaktadır. *"Ey inananlar! Kendi evlerinizin dışındaki evlere izin alıp, ev halkını selamlamadan girmeyiniz. Bu sizin için daha hayırlıdır; umulur ki düşünüp anlarsınız. Orada hiç kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyiniz. Eğer size geri dön denilirse hemen dönün. Çünkü bu sizin için daha nezih davranıştır. Allah yaptıklarınızı bilir*". (Nur Sûresi, 27-28). Buna göre, Müslümanların evlerine izin almadan girilemeyeceği gibi, gayr-i müslimlerin evlerine de ev sahibinden izin alınmadan girilemez, yasaktır. Aynı şekilde, namuslu kimselere iftira atmayı yasaklayan ayetteki, "muhsanat" ifadesi de mutlaktır. *"Namuslu kadınlara zina iftirasında bulunup, sonra (bunu ispat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliklerini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar fasıkların ta kendileridir."* (Nur Sûresi, 4). Her ne kadar İslâm alimlerinin büyük çoğunluğu, bu kavramın sadece Müslümanları kapsadığı görüşünde olsalar da, bu görüşleri kesin bir delile dayanmamaktadır.

Ayetlerde geçen muhsan kavramının anlam yelpazesi hakkındaki farklı görüş ve değerlendirmeler için taf. bkz., Hamza Aktan, *Kuran ve Sünnet Işığında Zımmîlerin Hak ve Yükümlülükleri*, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, İstanbul 2007, ss. 363-393. Bu ayet, iftiraya uğrayan bir gayr-i müslimin, kendisinin namuslu olduğunu ve bu iftira edilen durumu kendisine yakıştıramadığı için rencide olduğunu ve ar duyduğunu bildirip, iftira atandan davacı olması halinde, Müslüman bir kimse için yapılması gerekenlerin, gayr-i müslim için de yapılmasını öngören hukuki düzenlemeler yapmaya mani değildir. Bu kapsamda ayrıca, İslâm hukuk felsefesindeki zaruriyat diye ifade edilen maslahatlar kapsamındaki neslin korunmasına dair hükümlerin, sadece Müslüman vatandaşlara münhasır hükümler olmadığı dikkatten uzak tutulmamalıdır.

Aynı şekilde, İslâm'ın sosyal hayattaki en temel ilkelerinden birisi olan kanun önünde eşitlik ilkesi, Müslümanlar hakkında geçerli olduğu gibi, herhangi bir sınırlandırma olmaksızın gayr-i müslimler hakkında da geçerlidir.

Din, vicdan ve düşünce hürriyeti konularında da, İslâm toplumunda Müslümanlar hakkındaki serbesti, zimmî ve müste'menler hakkında da geçerlidir. İslâmî bakış açısından bu durum, insanın yaratılış gayesi gereğidir.

Bilindiği gibi, diğer varlıklardan farklı olarak, imtihan gayesi ve bu kapsamda da Allah'a kulluk için yaratıldığı, Kur'ân-ı Kerim'de açık olarak bildirilen insan, yaratılış itibarıyla şerefli bir varlık (eşrefu'l-mahlûkat) olup, bu vasfıyla ilahi hitaba da mazhardır. İnsan, imtihan için yaratıldığına göre, yaşadığı sosyal şartların yaratılış gayesine uygun olarak hazırlanması zorunludur. İnsanın yaşadığı sosyal şartların imtihan mantığına uygunluk arz etmesi, yani kişinin imtihana tabi olduğu konularda her hangi bir baskı altında kalmadan, kendi hür iradesiyle seçimini yapma imkânı sağlanması, imtihanın objektivitesi ve de adaletin gerçekleştirilmesi açısından bir zorunluluktur.

Dileyenin inanıp, dileyenin inanmayacağı, peygamberlerin görevinin sadece tebliğle sınırlı olduğu, dinde zorlamanın bulunmadığına dair ayetler başta olmak üzere, konuyla ilgili diğer ayetler ve Peygamberimizin (s.a.v.) uygulamaları da, insanların inanç konusu başta olmak üzere, dünya hayatındaki davranışlarına, imtihan mantığına uygun ortam hazırlamanın zorunlu olduğu anlayışını bildirmeye yöneliktir.

Bu durum, vahyin ilk geldiği dönem açısından önemli olduğu gibi, sonraki dönemlerde İslâm toplumu içinde yaşayan gayr-i müslimler açısından da aynı şekilde önemlidir. Allah'ın mesajını insanların kendi iradeleriyle kabul etmeleri hedeflendiğine göre, insanların inanç konusu başta olmak üzere, tüm tutum ve davranışlarında karar verirken, hiçbir baskı ve zorlamanın etkisinde kalmamalarının sağlanması, işin tabiatı gereğidir. Bu durum, her dönemde Müslü-

manlığı inceleyip öğrenmek isteyen insanlarla sağlıklı bir diyalog kurulabilmesi için de zorunludur.

Esasen, bir dinin kabulü konusunda maddî-manevi baskı ve zorlama söz konusu olduğunda, genellikle, gönülden inanma yerine, inanmış görünme (nifak) durumu ortaya çıkar ki, bu da İslâmî değerlerle kesinlikle bağdaşmaz. İşin teorik ve pratik boyutu, yani İslâm'ın değerler sisteminde inançla ilgili konularda insanlara madde-manevi baskı uygulanamayacağı hakkında bir fikir vermesi açısından, Peygamber Efendimiz döneminde yaşanmış **"Adak Oğulları"** olayını zikretmenin yeterli olacağını düşünüyoruz.

Bilindiği gibi İslâmiyet'ten önce Medine'de, çocuğu yaşamayan bazı kadınlar, çocuğu yaşadığı takdirde onu Yahudi olarak yetiştireceğine dair adakta bulunurdu. Bu uygulama bireysel boyutlu da değildi. Hicretten önce Medine ve civarındaki Yahudi ahalinin yanlarında, bu gelenek gereğince büyütülmüş insanlar vardı. İşte yanlarında böyle adaklar sebebiyle kendilerine teslim edilip büyütülmüş birçok Ensar oğulları da bulunan Benî Nadir Yahudileri Medine'den sürülüp çıkarılacakları zaman, Ensardan bir grup insan Peygamber Efendimize gelerek;"Biz çocuklarımızı bırakmayız Yâ Rasûlallah! Onların arasında bulunan oğullarımız ve kardeşlerimiz ne olacak?" dediler.

Peygamberi Efendimiz (s.a.v) cevap vermeyip sustu.

Bunun üzerine, Yüce Allah: "Dinde zorlama yoktur!.."(Bakara Suresi, 256) âyetini indirdi.

Peygamber Efendimiz de Ensara hitaben: "Adamlarınızı, iki taraftan birisini tercihte serbest bırakınız! Eğer sizi tercih ederlerse, onlar sizdendirler. Eğer Yahudileri tercih ederlerse, onları Yahudilerle birlikte sürgün ediniz!" buyurdu.[10]

---

[10] Ebû Dâvud, *Sünen*, III, 59; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, III, 14-15; Vâhidi, *Esbâbu'n-Nüzül*, s. 52; Kurtubî, *el-Câmi' lî Ahkami'l-Kur'ân*, III, 280; Suyûtî, *Dürrü'l-Mensur*, I, 329; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, IX, s. 186; Hâzin, *Lübabü't-Tevil Meani't-Tenzil*, I, 185-186; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, Köksal Yayın-

Görülüyor ki İslâmın değerler sistemine göre İslâm ülkesinde bulunan gayr-i müslimlerin, ibadet ve ayinlerini yapabilmeleri konusunda bir engel bulunmadığı gibi, herkesin çocuklarına kendi inançlarına göre din eğitimi verme konusunda da herhangi bir engel bulunmamaktadır.

İslâm toplumunda, Müslüman vatandaşların sahip oldukları mülkiyet hakkı ve teşebbüs hürriyetine, aleyhlerine bir sınırlandırma olmaksızın gayr-i müslim vatandaşlar da sahip olup, bu hak ve hürriyetler, zaruriyat-ı dinîye kapsamında hukuk düzeninin koruması altındadır.[11]

3- İslâm Toplumundaki Gayr-i müslimlerin Sosyal Hakları

a- İslâm Kültüründe Genel Olarak Sosyal Siyaset Tedbirleri ve Gayr-i müslimler

Yukarıda da ifade edildiği gibi, İslâm ülkesinde yaşayan herkesin, imkânlar ölçüsünde, insan haysiyet ve onuruna yaraşır bir hayat standardına kavuşturulması esastır. Bu durum, sadece kişisel haklar konusuna münhasır olmayıp, ekonomik ve sosyal haklar konusunda da geçerlidir. İslâm'ın değerler sistemindeki sosyal siyaset tedbirleri arasında en başta gelen unsur olan zekât ve diğer sadaka-

---

cılık, IV, 294-295.

[11] İslâmda temel haklar ve hürriyetler konusunun farklı açılardan sistematize edilerek, günümüzde insan hakları ve kamu hürriyetleri alanında ulaşılan teori ve uygulamalarla karşılaştırılması hakkında taf.bkz., Ahmet Güneş, İslâm Kamu Hukukunda Fikir ve İnanç Hürriyeti, (Yayınlanmamış doktora tezi), Erzurum-2003; Ahmet Kurucan, İslâm Hukukunda Düşünce Özgürlüğü, (Yayınlanmamış Doktora tezi) Erzurum -2006 ; Yunus Vehbi Yavuz, İslâm'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü, İstanbul 1994; Saffet Köse, İslâm Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti, İstanbul 2003; Hamza Aktan, *Kuran ve Sünnet Işığında Zımmîlerin Hak ve Yükümlülükleri*, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, İstanbul 2007, ss. 363-393.

ların sarf yerleri dikkatlice incelendiğinde, bu esas bariz bir şekilde görülmektedir.[12]

Bilindiği gibi, Kur'ân-ı Kerim'de açların doyurulması, yolda kalmışlara yardım edilmesi, kölelerin azat edilmesi başta olmak üzere, toplumda sosyal güvenliğe muhtaç olan kesimlere karşılıksız yardım yapılmasına dair ayetlerde, yardım yapılacak kimseler konusunda genellikle din farkı gözetilmemektedir. Din, ırk, dost-düşman vb. ayrım gözetmeksizin, toplumdaki insanların sırf insan olmaları hasebiyle doyurulması istenmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de ilk inen ayetlerden itibaren, toplumdaki açların doyurulması konusu özel önem arz etmektedir. Bazı ayetlerde bu konu, Müslümanların ve de cennet ehlinin örnek davranışları arasında zikredilirken;[13] bazı ayetlerde ise, cehennem ehlinin oraya girmelerinin başta zikredilen sebepleri arasında, dünyada iken, namaz kılmamaları ve açları doyurmamaları sayılmaktadır[14]. Ayrıca, bazı ayetlerde ise, toplumdaki miskinlerin (yoksul ve kimsesizlerin) doyurulması konusunda ilgisiz ve kayıtsız kalmak ağır ifadelerle yeriliyor.[15]

Bu ayetlerin dışında, Kur'ân-ı Kerim'de bazı suçlarla ilgili kefaretlerde, toplumdaki muhtaç kimselerin doyurulması, mecburi (dinî-hukukî) müeyyideler arasında yer almaktadır. Bu kapsamda,

---

[12] Zekat ve sosyal güvenlik ilişkisi hakkında taf. bkz., Turan Yazgan, Sosyal Güvenlik Açısından Zekat, Ankara 1995.

[13] "Onlar, kendilerinin canları çekmesine rağmen, miskin, yetim ve esiri doyururlar (ellerindeki mevcut az miktar yemeği miskin, yetim ve esirle paylaşırlar). (Bunu yaparken de,) biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden bir karşılık ve de bir teşekkür beklemiyoruz (derler)." İnsan Sûresi,8-9; Ayrıca bkz., Beled Sûresi,11-16.

[14] Onlar (Cehennem ehli) şöyle cevap verirler: "Bizler namaz kılanlardan değildik; yoksulu (miskini) da doyurmuyorduk." Müddesir Sûresi, 43,44.

[15] Mâûn Sûresi, 3; Fecr Sûresi, 18.

yemin keffaretinde on fakir[16]; zıhar keffaretinde ise altmış fakirin[17] doyurulması gerekiyor. Ayrıca, Ramazan ayında oruç tutamayanların ödeyeceği fidye[18] ile kurban etlerinin değerlendirilmesine dair ayetlerde[19] de, toplumdaki muhtaçların doyurulması mutlak ifadelerle (yardım edilecek olanlar arasında din farkı gözetilmeksizin) emredilmektedir.

Zekât ve sadaka başta olmak üzere, Kur'ân-ı Kerim'deki sosyal siyaset tedbirleriyle ilgili ayetlerden, İslâm toplumunda açlıkla yüz yüze kalan insan düşünülemeyeceği; İslâm toplumunda vaki olabilecek açlıktan ölme olaylarından, toplumun varlıklı kesiminin tümden sorumlu olduğu anlaşılıyor.[20]

Yukarıda da belirtildiği gibi, Kur'ân-ı Kerim'de henüz daha ilk inen ayetlerden itibaren, devamlı olarak vurgulanan konuların, inanç esasları, namaz ve yardımlaşma (açların doyurulması, kölelerin hürriyetine kavuşturulması, zekât vb) ile, temel bazı ahlakî konular olduğu görülmektedir. İslâm'ın değerler sistemindeki bu temel esaslar, insanın şerefli bir varlık olduğu anlayışına dayanmaktadır.

İslâm'ın değerler sisteminde bu konunun önemini göstermesi bakımından, Müslüman'ın savaş meydanındaki esiriyle, elindeki kıt yiyecekleri paylaşmak zorunda olduğunu bildiren ayetin hatırlatılmasının yeterli olacağı kanaatindeyiz.[21] Günümüz dünyasında, insan hakları ve özellikle uluslararası hukuk (savaş hukuku ve savaş esirlerine dair uluslararası sözleşmeler, teori ve uygulama) konusundaki ulaşılan seviye, henüz bu ayette bildirilen değerlere yaklaşamamıştır.

---

[16] Mâide Sûresi, 89.
[17] Mücadele Sûresi, 4.
[18] Bakara Sûresi, 184.
[19] Hac Sûresi, 28,36.
[20] Bkz., Mavsılı, *el-İhtiyar*, Kahire 1951, IV,175.
[21] İnsan Sûresi, 9.

Peygamberimizin (s.a.v.) fetihten önce, gıda maddeleri temininde sıkıntıya düşen Mekkeli müşriklere gıda yardımı yapması da, yine aynı ilkeler gereğidir.[22]

b- Zekât ve Diğer Sadakalar

Bilindiği gibi, İslâm'ın değerler sisteminin sosyal siyaset tedbiri fonksiyonu ifa eden unsurlarının başında zekât ve sadaka müessesesi gelmektedir. Zekât, farz bir ibadet olarak, kulun Allah ile olan bağını güçlendirmenin ötesinde, ekonomik ve sosyal fonksiyonlarıyla da ön plana çıkmaktadır. İslâm'ın değerler sistemindeki birçok bireysel ve sosyal değerle de (kardeşlik, yardımlaşma, cömertlik vb.) doğrudan bağlantılı olan zekât ibadeti, aynı zamanda İslâm'daki malî ibadetlerin de simgesi konumundadır. Hatta zekât, diğer farz ibadetlerden farklı olarak, sahip olduğu bu ekonomik ve sosyal dayanışma boyutları sebebiyle, yerine getirilmesi kişilerin vicdanına bırakılmayarak, organizesi kamu otoritesinin yetkisine verilmiş bir ibadettir. Bu yönüyle, zekât, teknik anlamda "vergi" özelliği de taşımaktadır.

Zekât verilecek yerlerin başında yer alan fakir ve miskinler, toplumda sosyal güvenliğe muhtaç kesimin de başında yer almaktadır. Fakir ve miskin kavramlarının tarif ve kapsamları konusunda fikir birliği sağlanamamakla birlikte, bunların toplumdaki muhtaç kesimler oldukları konusunda tereddüt bulunmamaktadır. Miskin kavramıyla, Müslüman olmayan fakirlerin kastedildiğine dair bazı sahabe ve tabiun âlim yorumuna dayanan fıkhi görüşler ise, konuya daha farklı boyutlar kazandırıyor.[23] Bu kapsamda, dilenen bir zimmîye devlet hazinesinden maaş bağlanması talimatı verirken Hz.

---

[22] Taf. bkz., M. Hamidullah, "Hudeybiye Antlaşması", DİA, XVIII, 298; konuyla ilgili farklı rivayetlerin değerlendirmeleri hakkında ayrıca bkz., Hamza Aktan, *Terör ve İntihar Saldırıları*, 52-53.

[23] İlgili ayetin tefsir konusundaki farklı görüş ve değerlendirmeler için bkz., Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Kahire-1968, XI, 158-159.

Ömer'in (r.a.) kullandığı ifadeler, konuyla ilgili değerlendirmelerde önemli bir referans niteliğindedir.[24] Hanefi müçtehitlerinden Züfer b. Hüzeyl'in, muhtaç durumdaki zimmîlere de zekât verilebileceği yönündeki içtihadı aynı anlayış paralelindedir.[25]

Bu anlamda, İmam Ebû Hanife gibi bazı İslâm bilginlerinin, fitrenin sadece Müslümanların dilenmesini önleyici bir tedbir olmayıp, toplumdaki gayr-ı Müslimlerin bile dilenmelerini önleyecek fonksiyonlar icra eden bir tedbir olduğunu kabul etmesi de, konumuz açısından önemli mesajlar ihtiva etmektedir.[26]

Bu anlayışa göre, hangi dinden olursa olsun, Müslümanların yaşadığı toplumlarda bir kimsenin dilenecek konuma düşmesi engellenmelidir. Bu onun insan olmasıyla sahip olduğu temel bir haktır. Buna göre, İslâm toplumunda, hangi dinden olursa olsun, insanların temel maddî ihtiyaçlarının sağlanması dinî ve hukukî bir zorunluluktur.

Konuyla ilgili içtihatları değerlendirirken, gözden uzak tutulmaması gereken önemli bir husus daha bulunmaktadır ki o da, Kur'ân-ı Kerim'de zekât ve sadakaların sarf yerleri sayılırken, "müellefe-i kulûb" diye ifade edilen bir kesimin de sayılmasıdır. Bilindiği gibi, ayette "müellefe-i kulûb" olarak nitelendirilen bu insanlar büyük çoğunluğu utubariyle henüz Müslüman olmamış kimselerdir. Daha da önemlisi, zekât - sadaka verilecek kesimler arasında sayılan müellefe-i kulûb diye nitelendirilen bu insanların, fakir olma şartı da yoktur. Yani, bir Müslümana zekât verilebilmesi için o kimsenin ekonomik yönden muhtaç – fakir olması şart iken, müellefe-i kulûb

---

[24] Ebû Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, Beyrut t.y., 126, 144.

[25] Zimmîlere zekat verilip verilemeyeceğine dair içtihatlar hakkında taf. bkz. Kardavi, *Fıkhu'z-zekat*, Beyrut – 1973, II, 705-707.

[26] Sadaka kapsamındaki mallardan zımmîlere de verileceğine dair, sahabe, tabiin ve sonraki dönem müçtehitlerin içtihatları hakkında taf. bkz, Ebû Ubeyd, ss. 727-730; İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, Beyrut 1989, III, 65-69; Taberî, XI, 158-159; Serahsi, *el-Mebsut*, Kahire 1324, II, 202; İbn Rüşd, *Bidayetu'l-Müctehid*, Kahire 133, I, 256; Kardavi, II, 702-715.

diye nitelendirilen insanlara zekât - sadaka malından verilebilmesi için, Müslüman olmaları şart olmadığı gibi, ekonomik yönden muhtaç durumda olmaları da şart değildir. Bu açıdan müellefe-i kulûb diye nitelendirilen kimselere zekât ve sadaka mallarından verilebilmesi, konumuz açısından özel önem arz etmektedir.

Görülüyor ki zekât, İslâm toplumunda yaşayan herkesin belirli düzeyde sosyal güvenlik ihtiyacını karşılama fonksiyonları da olan farz bir dinî-hukukî mükellefiyettir. Zekâtın dışındaki diğer sadakalar da benzer fonksiyonlar icra etmektedir.

c- Diğer Devlet Gelirleri ve Gayr-i Müslimler

Bilindiği gibi, İslâm'ın değerler sisteminde sosyal siyaset tedbirleri, zekât ve sadakayla sınırlı değildir. Sosyal siyaset tedbirleri kapsamında, devlet hazinesinden reayaya düzenli ödeme (maaş) şeklinde ekonomik destek verilebilir. Devletin diğer gelirlerinden Müslüman vatandaşlara sağlanan imkânlardan, İslâm ülkesindeki gayr-i müslim vatandaşların da faydalanmaları konusunda her hangi bir sınırlandırma söz konusu değildir.

Müellefe-i kulûb konusundaki Kur'ânî esas bu açıdan da önem arz etmektedir. Zira zekât-sadaka kapsamındaki mallar konusunda olduğu gibi, diğer devlet gelirlerinden de, müellefe-i kulûb diye nitelendirilen kesimlere (gayr-i müslimlere) ekonomik durumlarına bakılmaksızın, kamu otoritesi tarafından mal transferi yapılabilir. Nitekim Peygamberimizin (s.a.v.), Müslüman olmadıkları halde bazı kabile reisleri ile bulundukları toplumda etkili olan bazı kimseler başta olmak üzere birçok kimseye, farklı gayelerle ganimet mallarından önemli miktarlara ulaşan ölçüde mal verdiği bilinmektedir. Bütün bunlar dikkate alındığında, İslâm ülkesinde kamu otoritesi, Müslüman vatandaşlar konusunda olduğu gibi gayr-i müslim vatandaşların da sefaletle yüz yüze kalmalarını önlemek için, sosyal güvenlik fonksiyonlu mal transferinde bulunur.

Ayrıca, toplumdaki yetim ve miskinler başta olmak üzere, sosyal güvenliğe muhtaç kimselere yardım edilmesine dair ayetler ile Peygamberimizin (s.a.v.) toplumdaki yetim ve dulların bakımının kamu otoritesinin görevleri kapsamında olduğuna dair söz ve uygulamaları paralelindeki, Hz. Ömer'in (r.a.) söz ve uygulamaları da, konuyla ilgili Kur'ânî ilkeler hakkında bir fikir vermektedir. Bu kapsamda, beytü'l-maldan reayaya maaş bağlama konusunda, Hz. Ömer'in (r.a.) zimmîlerle ilgili söz ve uygulamaları, konuyla ilgili önemli örneklerdendir.[27]

Hz. Ömer'in (r.a.), uygulanacak maliye politikasıyla ilgili olarak, valiler ve vergi memurlarına gönderdiği talimatlarda, Hz. Ebû Bekir (r.a.) dönemi uygulamalarını da referans göstererek, (Irak-Sevad özelinde) ülkedeki dul ve yetimlerin devlete muhtaç halde bırakılmayacağını ifade etmesi de, konumuz açısından önemli mesajlar ihtiva etmektedir.[28] Esasen Hz. Ömer'in (r.a.) bu uygulaması, Peygamberimizin (s.a.v.), toplumdaki bakıma muhtaç kimsesiz, dul ve yetimlerin bakımının kamu otoritesine ait olduğuna dair çeşitli vesilelerle ve farklı anlatımlarla ifade ettiği esaslara dayanmaktadır.[29]

Bütün bunların dışında, yukarıda da ifade edildiği gibi, özellikle, savaşmaksızın sulh yoluyla Müslümanların hâkimiyetini kabul eden zımmîler, anlaşma yaptıkları şartlara göre, ilave bazı haklar elde edebilecekleri gibi, yükümlülüklerini de azaltabilirler. Bu durumdaki zımmîler, diğer konulardaki hak ve hürriyetlerde olduğu

---

[27] Ebû Yusuf, ss. 126, 144.

[28] Ebû Yusuf, s. 37.

[29] Peygamberimizin (s.a.s.) borçluların cenaze namazları vesilesiyle, "geride dul, yetim ve borç bırakan bize bırakmış olur" (Buhârî, Havale, 3; Müslim, Feraiz, 1619) anlamındaki açıklamaları ile, velisi olmayanın velisinin kendisi olduğuna dair açıklamaları, (Ahmed b. Hanbel, IV, 133), İslâm kamu hukukunda, "velisi olmayanın velisi sultandır" (Ebû Davud, Nikah, 20) şeklinde formüle edilmiştir.

gibi, sosyal ve ekonomik hakları kapsamında, sosyal güvenlik konularının da anlaşma şartlarına girmesini talep edebilirler.[30]

d- Mülkiyet Hakkı ve Teşebbüs Hürriyeti

Kişisel haklar konusunda olduğu gibi, günümüzde ekonomik ve sosyal haklar diye isimlendirilen hak ve hürriyetler konusunda da, İslâm toplumunda yaşayan Müslümanlarla gayr-i müslimler arasında fark bulunmamaktadır.

Bu kapsamda, İslâm toplumunda yaşayan herkesin mülkiyet hakkı, (zaruriyat-ı dinîyyenin bir unsuru olarak) hukuk düzeninin koruması altındadır. Aynı şekilde, mülkiyet hakkının uzantısı olarak, ekonomik faaliyetlerde herkese bireysel teşebbüs hürriyetleri tanınmıştır ve bu konuda (özel borç ilişkileri konusunda) da, ekonomik boyutta kalmak kaydıyla, gayr-i müslim vatandaşlar aleyhine bir sınırlandırma söz konusu değildir. Hatta, teşebbüs hürriyeti konusunda, İslâm toplumundaki gayr-i müslim vatandaşlara, Müslüman vatandaşlardan daha fazla bir genişlik tanındığı da bilinen bir husustur. Zira bilindiği gibi, Müslümanların ticaret yapmaları caiz olmayan bazı malların ticareti gayr-i müslimlere serbesttir. Ticarî sahadaki teşebbüs hürriyeti boyutlu bu avantajlı konuma, zimmîlerin askerlikten muaf olmaları da eklenince, ekonomik sahadaki avantajın boyutları önemli ölçüde genişliyor.

Dolayısıyla, sosyal siyaset tedbirlerinden faydalanma ve bu kapsamda da sosyal güvenlik ihtiyacı açısından, Müslümanlar gayr-i müslimlere göre daha fazla devlet desteğine muhtaç konumdadırlar. Özellikle, her dönemde sanat, ticaret gibi zenginlik vesilelerinin toplumun erkekleri tarafından yapıldığı ve Müslüman vatandaşların en verimli (sanat ve ticareti öğrenme) çağlarının askerlikle geçerken, gayr-i müslim vatandaşların askerlikten muaf olduğu dikkate alındığında, Müslümanların sosyal güvenlik desteğine daha fazla muh-

[30] Sulh yoluyla ele geçirilen yerlerde uygulanacak esaslar ve konuyla ilgili farklı örnekler hakkında taf. bkz., Ebû Ubeyd, 69 vd.

taç konumda olduğu net bir şekilde anlaşılır. Bu durumun tezahürü olarak, tarih boyunca da, İslâm toplumlarında, gayr-i müslim vatandaşlar Müslümanlara göre ekonomik olarak daha zengin ve müreffeh bir hayat sürmüşlerdir. Nitekim Osmanlı devletinde de, finans ve dış ticaret başta olmak üzere, ekonominin can damarı olan sektörler, hemen hemen tümüyle gayr-i müslim vatandaşların tekelindeydi.

e- Bir Sosyal Güvenlik Müessesesi Olarak Âkile ve Zımmîler

Bilindiği gibi, İslâm hukuk kültüründeki âkile müessesesi de, İslâm ülkesindeki Müslüman vatandaşlar hakkında olduğu gibi, gayr-i müslim vatandaşlar açısından da önemli bir sosyal güvenlik kurumudur. İslâm'daki sosyal güvenlik müesseseleri kapsamında âkile, sistemin önemli bir açığını kapatma fonksiyonu görmektedir.

Özellikle, devletin, teknik anlamda âkilesi olmayan kimselere âkile olduğu dikkate alındığında, Müslüman vatandaşlar açısından olduğu gibi, gayr-i müslim vatandaşlar açısından da, âkile devlettir. Âkilenin bu fonksiyonu, İslâm ülkesinde kimsenin kanının heder olmaması anlayışının gereğidir. Malî durumu müsait olmayan ve âkilesi de bulunmayan, ağır diyet borcu altındaki vatandaşların bu borçtan kurtulmaları ve ölen kimsenin de kanının heder olmaması hususunda âkile önemli fonksiyonlar icra etmektedir. Yani, âkile olan devlet, öldürülen vatandaşların kanlarının heder olmaması fonksiyonunu icra ederken, aynı zamanda diyet yükümlüsü açısından da, sosyal güvenlik kurumu fonksiyonunu icra etmektedir.

Görülüyor ki, yukarıda toplumda sosyal güvenliğe muhtaç insanların (başta yetim, dul ve bakıma muhtaç kimseler olmak üzere) ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının devlet bütçesinden karşılanacağına dair zikredilen esaslar, âkile konusundaki esaslarla iç içedir. Sosyal güvenliğini sağlamak imkânına sahip olmayanların, sosyal güvenliğini sağlamak devletin görevidir. Bu konuda da vatandaşlar arasına din farkı gözetilmeksizin, sosyal güvenlik ihtiyaçlarının finansmanı devlet bütçesinden karşılanır.

4- Müslümanlarla Farklı İnanç Mensupları Arasındaki Sosyal İlişkilere Dair Değerler

Müslümanlarla diğer din mensupları arasındaki sosyal ilişkilere dair Kur'âni ilkeler de farklı inanç mensuplarının bir arada yaşama tecrübelerine temel teşkil etmesi açısından son derece hayatî fonksiyonlara sahiptir. Zira söz konusu ilişkiler, İslâm toplumunda farklı inanç mensuplarının sahip oldukları temel hak ve hürriyetlerin bütün uzantılarıyla teoriden pratiğe aksedip aksetmediğinin en önemli göstergesidir. Çünkü Müslümanlarla bu kimselerin kendilerini toplumun aslî unsuru olarak görmek suretiyle uyum içinde birlikte yaşayabilmeleri için sahip olunan temel hak ve hürriyetlerin sadece hukuk düzeninin koruması altında olması yeterli değildir. Bu hak ve hürriyetlerin toplumda pürüzsüz bir şekilde uygulamaya geçebilmesi için, öncelikle toplumu oluşturan bireylerin dinî ve ahlakî değerleriyle ve de bu değerlerden beslenen âdab-u muaşeret kurallarıyla da desteklenmesi gerektiği bedihidir. Bundan dolayı, Kur'ân ve Sünnet'te bu hak ve hürriyetlerin ismen sayılması yerine, bunların dayandığı dinî, ahlakî ve hukukî değerler, çeşitli vesilelerle ve farklı üslup ve anlatımlarla vurgulanmıştır.

Çalışmamızın bu kısmında konuyla ilgili söz konusu boyutların daha net bir şekilde ortaya çıkmasına katkı açısından, günlük hayatın akışı içinde Müslümanlarla farklı inanç mensupları arasında hayata geçirilmesi gereken sosyal ilişkilere dair Kitap ve Sünnet referanslı bilgiler vermek yararlı olacaktır. Ancak bu çalışmamızda, söz konusu hususlardan bir kısmına sadece Peygamber Efendimizin uygulamalarından örneklerle maddeler halinde birer cümlelik açıklamalar vererek dikkat çekmekle yetineceğiz. Zira burada dikkat çekeceğimiz hususların ayrıntıları, çalışmamızın kapsamını aşacaktır. Hatta bu hususların her birisi başlı başına birer makale ve tebliğ konusu/konuları olduğundan, bundan öncekilere ilaveten bundan sonra da konuyla ilgili pek çok yayın (makale, tebliğ, kitap gibi) yapılmasını bekliyoruz. İnsanlık ailesinin bu tür bilimsel yayınlara ihtiyacı bitmiyor.

- Peygamber Efendimizin vahiy kaynaklı değerleri yaşayarak temsil ve tebliğ etmesi kapsamında, hiçbir ayırım yapmadan karşılaştığı herkese selam verip, güler yüz göstermesi, konuşma üslubu ve özellikle de hitap şeklinde, saygın bir davranış sergilemesi:

Peygamber Efendimizin hayat-ı seniyyeleri incelendiğinde, O'nun karşılaştığı herkese öncelikle kendisinin selam vermeye çalıştığı, sözle verilen selamı duymamış olabilecekleri durumlarda mübarek eliyle de işaret ettiği; kırgınlık sebebi olabilecek her türlü davranışlardan uzak kalmaya aşırı titizlik gösterdiği ve bu kapsamda hiçbir şekilde konuşmalarında kimsenin kötülüklerini yüzüne vurmadığı; konuşma, jest ve mimikleriyle kimseyi rencide etmediği, rencide edebilecek durumları çağrıştırıcı davranışlardan uzak kalmaya aşırı derecede özen gösterdiği; bu ve benzeri bütün güzel/yüce davranışlarında hiçbir yapmacık tavır sergilemediği, yani toplumdaki herkese karşı sergilediği âdet-i seniyyelerini, insanların hangi din ve ırktan olurlarsa olsun sırf insan olarak yaratılmalarıyla şerefli olduğu anlayışıyla ortaya koyduğunu görüyoruz.

- Kutsala saygı: Kutsala saygı kavramıyla, herkesin dinî inançlarına, ibadetlerine, inanç kaynaklı ve kutsal boyutları olduğunu kabul ettiği davranışlarına, kutsallık atfettiği mekan, zaman, eşya ve de önem verdikleri dinî şahsiyetlere karşı tutum ve davranışlarımızda saygılı davranmamız gerektiği kastedilmektedir. Esasen kimseye yukarıdan bakmamanın, herkesin sahip olduğu inanç ve değerlerin kendileri açısından önemli ve yüksek mevkide olduğu anlayışıyla davranmanın kastedildiği "konuma saygı" da yine bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu anlayışa göre, hiçbir inanç sahibi kendi inançlarının kötü, mantıksız ve saçmalık olduğunu kabul etmez. Herkese inançları ve inançlarından kaynaklanan dinî değerleri kıymetlidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Allah dışında bir kısım sözde ilah ve kutsallardan medet uman kimselere sövmeyin ki, onlar da cahilce Allah'a sövmesin! İşte böylece her toplum için kendi dav-

ranışlarını süsledik, sonra onların dönüşü yalnız Rablerindedir. O zaman Rableri yaptıklarının karşılığını onlara haber verecektir."[31]

Bu durum ayet-i kerimede şöyle ifade edilmektedir: *"Onların Allah'tan başka yalvardıkları tanrılarına hakaret etmeyin ki, onlar da cahillik ederek hadlerini aşıp Allah'a hakaret etmesinler. Biz her ümmete, böyle yaptıkları işi (amellerini) güzel göstermişizdir. Sonra dönüşleri yalnız O'na olacak ve O da yaptıklarını kendilerine bir bir bildirip karşılığını verecektir."* (En'âm Sûresi, 6/108).

Konuyla ilgili nassların teorik ve de ütopik esaslar olmadığını gösterme sadedinde birkaç örnek vermek yararlı olacaktır.

Bilindiği gibi Peygamber Efendimiz, uzun süreli görüşmeler yapmak üzere Medine'ye gelen Necran Hıristiyanlarının Mescid-i Nebevi'de kendi ibadet ve ayinlerini yerine getirmelerine izin vermiştir.[32]

Peygamber Efendimiz kendisinin diğer peygamberlerle kıyas edilip onlardan yüksek bir konumda gösterilmesi türündeki anlatımların uygun olmadığını farklı üsluptaki ifadeleriyle bildirip, bu konuda sahabeyi uyardığı da bilinmektedir.

Farklı inanç mensuplarının İslâm'a girmeye zorlanmamasına dair yukarıda zikrettiğimiz "adak çocuklar" hakkındaki bilginin yeterli bir kanaat oluşturacağını düşündüğümüzden, konuyla ilgili ek bir açıklamaya gerek görülmemiştir.

Bizler için her zaman ve her konuda üsve-i hasene (hayatının her karesi bizler için model) olan Peygamber Efendimizin hayat-ı seniyyeleri incelendiğinde, O'nun hayatıyla ilgili sahip olduğumuz

---

[31] En'âm Sûresi, 108.

[32] Söz konusu uygulama ve İslâm tarihinde benzeri uygulamalar için bkz., Özdemir, Mehmet, Endülüs Müslümanları 1, Ankara 1994, s. 68; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 357; İbn Hişam, *Sire*, II, 507; Haylamaz, Reşit, *Buzdan Dağları Eriten Şefkat Güneşi*, İstanbul 2013, 196-197.

bütün bilgiler, diğer konularda olduğu gibi âdeta bu konularla ilgili ayetlerin de teoriden pratiğe geçirilmiş hali olduğu görülmektedir.

İslâm'da devlet yönetimine dair Kitabu'l-Harac ve el-Ahkamu's-Sultaniye türü eserler başta olmak üzere fıkıh kültürümüze dair kitaplarda, İslâm toplumundaki gayr-i müslim vatandaşların hayat tarzlarına dair kısıtlamalar,[33] doğrudan Kitap ve Sünnet referanslı uygulamalar olmayıp, siyasî iradenin bazı maslahatları dikkate alarak uygulamaya koyduğu kararları şeklindedir. Öz itibariyle bu kısıtlamaların, askerlikle bağlantılı olduğu dikkatlerden kaçmıyor. Çünkü Müslüman erkekler vatan savunması için cepheye gidip savaşırken, gayr-i müslim erkekler sembolik miktarda cizye ödemek suretiyle savaşa gitmekten kurtulunca, Müslümanların şehit acılarıyla kıvrandığı bir ortamda, gayr-i müslim gençlerin yağız atlara binip görkemli kıyafetlerle, sanki meydan bize kaldı dercesine tavırlar sergilemeleriyle toplumda kin ve nefret ortamının meydana gelmesini önlemeye yönelik olarak, kamu otoritesi bu tür kısıtlamalar yapmanın kamu maslahatına uygun olduğu sonucuna vararak bazı kararlar alıp uygulamaya koymuşlardır. Yani kanaatimize göre bu tür uygulamaların arka planında, toplumsal barışı olumsuz yönde etkileyip, herkesin zarar göreceği durumlara sebebiyet verebileceği mülahazası vardır.

Buna göre bazı dönemlerde çeşitli maslahatlar gereği bu hak ve hürriyetlere bir takım sınırlandırmalar getirilmesi, normal şartlardaki genel bir esas olmayıp, istisnaî mahiyetli ve de siyasî uygulamalardır. Ayrıca bu tür sınırlandırma girişimleri, temel hak ve hürriyetlerin özüne ilişkin olmayıp, uzun vadede yine onların da lehine etkileri olabileceği mülahazasıyla yapılan uygulamalar olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla söz konusu kısıtlamaların bütünüyle siyasî mahiyetli ve de sosyal barışı sağlamaya yönelik olduğu tartışmasızdır. Yukarıda özellikle İslâm toplumundaki farklı inanç mensupları erkeklerin Müslümanlara göre dünyevî kriterler çerçe-

[33] Ebû Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 254 nolu rivayet ve devamı.

vesinde oldukça avantajlı konumda görülebileceğine dair mülahazalarımızı ifade etmiştik. Bilindiği gibi, İslâm toplumunda gayr-i müslim baylar da toplumdaki bayanlar gibi askere gitmek zorunda değildir ki bu esas, dünyevî kriterlerle değerlendirildiğinde gayr-i müslimlerin lehine muazzam bir avantajdır. Dolayısıyla fıkıh kitaplarında İslâm toplumundaki farklı inanç mensuplarının hayat tarzları hususunda bazı kısıtlamalara dair esasların normal şartlarda bile olsa, dünyevî kriterler açısından bütünüyle onların lehine olduğu bedihidir. Yukarıda bu avantajın iktisadî ve ticarî hayat boyutlarına dair değerlendirmelerimizi ifade etmiştik.

- İyi Komşuluk İlişkileri: İslâm toplumunda farklı inanç mensuplarının toplumun aslî unsurları olarak uyum içinde birlikte yaşamasını sağlayıcı İslâmî değerler kapsamında, günümüzde insanlık ailesinin de en fazla muhtaç olduğu değerlerden olan, Kur'ân ve Sünnet'te emredilen iyi komşuluk ilişkilerinin zikredilmesinin başlı başına yeterli olacağını düşünüyoruz. Bu konuda ayrıntıya girmeden, Peygamber Efendimizin komşuluğun önemine dair vurgulu anlatımları ve özellikle de komşunun komşuya neredeyse mirasçı olacağı intibaını uyandıracak ölçüde komşuluk hukukunun öne çıkartıldığına dair meşhur bir hadisteki duygu yüklü anlatımlara, günümüzde insanlık ailesinin ne ölçüde ihtiyaç duyduğunu görebilmek için konunun uzmanı olmaya gerek yoktur. Burada konuyla ilgili kavlî ve fiilî sünnete kaynaklık eden ayetlerden sadece şu iki ayetin mealen zikredilmesinde fayda görüyoruz.

"Allah'a kulluk edin, O'na hiç bir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya ve elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin. Allah, kendini beğenip öğünenleri elbette sevmez".[34]

"Ve eğer müşriklerden biri eman ile yakınına gelmek/sana komşu olmak isterse ona eman (ona komşuluk etme fırsatı) ver, ta ki Allah'ın

[34] Nisa Sûresi, 37.

kelâmını dinleme imkânı bulsun, sonra da (eğer isterse) kendisinin güvenli gördüğü yere kadar ulaştır; çünkü bunlar (müşrikler) hakikatı bilmez bir kavimdirler"[35]

Farklı inanç mensuplarının birlikte yaşama tecrübesine kaynaklık eden İslâmî değerlerden sadece komşuluk ilişkilerine dair ayet ve hadislerin bu yöndeki fonksiyonları, tarihi tecrübeyle birlikte bütün yönleriyle araştırılıp insanlık ailesine sunulması, en azından Allah ve Resulüne karşı bir vefa borcudur. Diğer bir anlatımla ifade edilecek olursa, özellikle günümüzde İslâm ve Müslüman imajı açısından bu konunun farklı alanlardaki uzmanlar tarafından bilimsel yönetmelere uygun olarak araştırılıp insanlığa sunulması, ilmi bir zorunluluk olduğu gibi aynı zamanda dinî bir vecibedir.

Nisa suresinden naklettiğimiz ayet-i kerimenin hemen sonrasındaki ayette *"O cimrilik eden, üstelik etrafındaki insanlara cimriliği tavsiye eden ve Allah'ın lütf-u fazlından kendilerine verdiği nimetleri gizleyen nankörler yok mu, işte Biz onları zelil ve perişan edecek bir azap hazırladık."*[36] ,cimriliğin ağır anlatımlarla yerilmesi de, din ve kültür farkı gözetmeksizin bütün komşulara cömertçe davranmamız gerektiği hususunda Rabbimiz tarafından farklı bir üslupla yapılan emirdir.

- Ticarî faaliyetler ve özellikle de borçlanmalarla diyalog vesilelerini canlı tutmak: Peygamber Efendimizin, toplumdaki farklı inanç mensuplarıyla iletişimi koparmamaya, ortaya çıkan her türlü vesileye tevessül ederek onlarla diyaloğu canlı tutmaya özen gösterdiğini görüyoruz. Bu kapsamda, her ne kadar Peygamber Efendimiz Medine'de alternatif bir pazaryeri oluşturmuşsa da, gayr-i müslimlerle ticarî faaliyetleri bütünüyle kesmemişlerdi. Nitekim aralarında mal ve hizmet alışverişleri sürmekte ve hatta çeşitli vesilelerle nakit para ve mal borçlanmaları da yapılmaktaydı. Bu açıdan kendi aralarında bir ötekileştirme söz konusu değildi. Hadis kitaplarında bu konuyla ilgili yer alan pek çok örnek arasından sadece, Peygamber

[35] Tevbe Sûresi,6.

[36] Nisa Sûresi, 38.

Efendimizin vefatı sırasında bir Yahudi'ye borcu olduğu ve de zırhının o borca mukabil rehin verilmiş olması vakıasının zikredilmesinin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Hz. Aişe annemizden nakledildiğine göre, Peygamber Efendimiz vefatına yakın tarihlerde bir Yahudi'den borca yiyecek almıştı ve borcuna mukabil zırhını rehin olarak o Yahudi'ye bırakmıştı.[37] Konuyla ilgili rivayetlerden bir kısmında yer alan bilgilere göre Peygamber Efendimiz dar-ı bekaya intikal ettiğinde bu zırh o Yahudi'de rehin olarak bulunuyordu; sonra borcu ödendi ve zırh geri alındı.[38]

Bu vakıanın konumuzu ilgilendiren boyutuna gelince, öncelikle ifade etmek gerektir ki Peygamber Efendimizin vefatına yakın zamanlarda sahabe arasında çok sayıda zengin kimse vardı. Efendimiz yiyecek maddesini sahabeden değil de bir Yahudi'den vadeli olarak satın almıştı. Kanaatimize göre bu davranışın en önemli hikmeti, onlarla iletişimi kesmemek, onların da İslâm toplumunun bir parçası olarak görülmesi ve dışlanıp tecrit edilmemeleri gerektiği yönünde Müslümanlara örnek teşkil etmekti.

Esasen Peygamber Efendimizin gayri Müslimlerden borca mal alması veya borç para alması, sadece Yahudilerle sınırlı değildi. Nitekim Mekke'nin fethini takip eden günlerde ve Huneyn savaşı öncesinde, Peygamber Efendimizin henüz Müslüman olmayan bazı Mekkelilerden, çeşitli sebeplerle mükerreren borç talep edip aldığı ve borçları Medine'ye dönmeden ödediğine dair hadis kitapları yanında, siyer ve megazi kitaplarında da çok sayıda örnek bulunmaktadır.[39]

Peygamber Efendimizin gayr-i Müslimlerden borç talep edip almasıyla ilgili örnekler farklı boyutlarıyla incelendiğinde, Efendi-

---

[37] Buhârî, Cihad, 89; Meğazi, 86; Tirmizi, Büyû, 7; Nesai, Büyû, 58.

[38] İbn Sa'd, *Tabakât,* II, 318-320.

[39] Vakıdî, Megazî, s. 579; İbn Hişam, Sire, II, 276; Haylamaz, Reşit, *Buzdan Dağları Eriten Şefkat Güneşi*, İstanbul 2013, 302-319.

mizin, borç ilişkilerini onlarla iletişim ve diyalog vesilesi yaptığı anlaşılmaktadır. Bu tür davranışlarıyla onları İslâm toplumunda dışlamamak, yalnız bırakmamak, ötekileştirmemek, borcun istenmesi ve geri ödenmesi esnasındaki görüşmeyi bile diyalog ve iletişimi sürdürme açısından bir fırsat olarak görmek gibi hedefleri bulunduğu bedihidir. Zira tekrar ifade etmekte yarar vardır ki, Efendimizin vefatına yakın zamanlarda sahabe arasında oldukça zengin olan çok sayıda kimse mevcut idi. Buna rağmen Yahudi ve müşriklerden borç talep etmesi, bütünüyle iletişim ve diyaloğun kesilmemesine yönelik davranışlardır.

Buraya kadar verilen bilgilerin sistematik bütünlük arz ettiği hususunda nihaî bir fikir vermesi için, Hucurat Sûresi bir de bu bakış açısıyla okunmasının çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Özellikle de insanların farklı milletler ve de kabileler olarak yaratıldığının açıklandığı ayette, bunun birbiriyle tanışmaları (tearüf) için olduğuna dikkat çekilip, her kesin birbirini her türlü ön yargılardan uzak olarak gerçek veçhesiyle tanımasının (karşılıklı tanışmaların gerçekleşmesinin) İslâm'ın değerler sistemi açısından önemi ortaya konulmaktadır. *"Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyıp sahip çıkmanız için milletlere ve sülâlelere ayırdık. Şunu unutmayın ki Allah'ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvâda (Allah'ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olandır. Muhakkak ki Allah her şeyi mükemmelen bilir, her şeyden hakkıyla haberdardır*".[40]

İşte insanlık ailesinin bireyleri arasında ayette bildirilen ölçüde bir tanışmanın geçekleşmesi için de, herkesin her türlü ön yargı ve ötekileştirici tutum ve davranışlardan uzak olarak, içten ve samimi davranışlarla insanlık ailesinin fertleri arasında iletişim sağlanması gerektiği aşikârdır. Başkaları önyargı ve peşin fikirli davranışlar sergileseler bile, bizler Müslümanlar olarak hiçbir tavır değişikliğine gitmeksizin, Allah'ın mesajındaki değerleri sözlü anlatımdan ziyade yaşayarak, temsil etme bilinci içinde bütün insanlığa

[40] Hucurat Sûresi, 13.

tebliğ etmemiz dinî bir farizadır. Pek tabii ki diğer konularda olduğu gibi bu konuda da Allah'ın mesajını yaşayarak temsil etme boyutlu tebliğin yanında, bilimsel çalışmalarla da bütün insanlığa ulaştırmamız, dinî bir fariza olması yanında Allah'a ve Resulüne karşı en azından bir vefa görevidir.

Sonuç Yerine: İslâm'ın değerler sistemine göre, insan bizatihi insan olarak yaratılmasıyla şereflidir. İslâm kültüründeki bireysel ve toplumsal hayatla ilgili esasların şekillendirilmesinde bu değerler temel belirleyicidir.

Bu değerlere göre, hangi din ve kültüre mensup olursa olsun, İslâm toplumunda yaşayan herkes, günümüzde kişisel haklar diye ifade edilen hak ve hürriyetler başta olmak üzere, sosyal ve ekonomik haklar, yani pozitif statü hakları ile diğer hak ve hürriyetlere de sahiptir. Bu kapsamda, İslâm ülkesinde yaşayan herkesin, imkânlar ölçüsünde, insan haysiyet ve şerefine yaraşır bir hayat standardına kavuşturulması esastır. Bu onun insan olmak itibarıyla sahip olduğu temel bir haktır.

Bu hak ve hürriyetlerin toplumda pürüzsüz bir şekilde uygulamaya geçebilmesi için, öncelikle toplumu oluşturan bireylerin inanç esasları yanında, kardeşlik, cömertlik ve yardımlaşma gibi İslâmî değerleri içselleştirmeleri gerektiği bedihidir. Bilindiği gibi, bu hak ve hürriyetler, sadece hukukî müeyyidelerle ideal anlamda hayata geçemez. Bundan dolayı, Kur'ân ve Sünnet'te bu hak ve hürriyetlerin ismen sayılması yerine, bunların dayandığı dinî, ahlakî ve hukukî değerler, çeşitli vesilelerle ve farklı üslup ve anlatımlarla yoğun olarak vurgulanmıştır.

İslâm tarihi incelendiğinde, farklılıkların bir arada yaşamaları konusunda, Müslümanların İslâmî değerlerinden kaynaklanan, parlak bir geçmişe sahip oldukları görülmektedir. Bazı dönemlerde çeşitli maslahatlar gereği bu hak ve hürriyetlere bir takım sınırlandırmalar getirilmesi, normal şartlardaki genel bir esas olmayıp, istisnaî mahiyetli uygulamalardır. Ayrıca bu tür sınırlandırma girişimleri,

temel hak ve hürriyetlerin özüne ilişkin olmayıp, uzun vadede yine onların da lehine etkileri olabileceği mülahazasıyla yapılan uygulamalar olarak değerlendirilebilir. Çünkü Müslüman erkekler vatan savunması için cepheye gidip savaşırken, gayr-i müslim erkekler sembolik miktarda cizye ödemek suretiyle savaşa gitmekten kurtulunca, Müslümanların şehit acılarıyla kıvrandığı bir ortamda, gayr-i müslim gençlerin yağız atlara binip görkemli kıyafetlerle çarşı pazarda caka satarak dolaşmaları gibi davranışlar toplumsal barışı olumsuz yönde etkileyip, herkesin zarar göreceği durumlara sebebiyet verebilir. Dolayısıyla söz konusu kısıtlamaların bütünüyle siyasî mahiyetli ve de sosyal barışı sağlamaya yönelik olduğu tartışmasızdır.

Müslümanların sahip oldukları, farklı dinlere mensup kimselerin eşit statüde (farklı ama eşit) birlikte yaşama kültürü, manevi dinamiklerini doğrudan Kur'ân ve Sünnetten almaktadır. Diğer konularda olduğu gibi bu konuda da, Kur'ân ve Sünnet sistematik bir bütünlük arz etmektedir. Ayrıca, farklılıkların eşit statüde yaşama esasları, sadece dinî ve ahlakî esaslar seviyesinde kalmayıp, hukukî esaslarla da belirlenmiştir.

17 Ekim 2015 – Cumartesi

VI. OTURUM
15.30 – 17.00

MEDYA ve SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINDA
DİNÎ SÖYLEM

Başkan: **Prof. Dr. Bedreddin ÇETİNER**
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

16. Tebliğ: **"Toplumsal Birliğin Sağlanmasında Sûfî Söylemin Etkisi" 401**
Prof. Dr. Kadir KÖSE
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

17. Tebliğ: **"Medya Dili Ekseninde Ayrışma Nedenleri" 413**
Mustafa EKİCİ
TRT 6 Yayın Müdürü

18. Tebliğ: **"Sivil Toplum Kuruluşlarının Toplumsal Birliği Sağlamadaki Başarı Düzeyinin Tahlili" 427**
Turgay ALDEMİR
Anadolu Platformu Başkanı

* * *

16. TEBLİĞ

TOPLUMSAL BİRLİĞİN SAĞLANMASINDA SÛFÎ SÖYLEMİN ETKİSİ

Kadir ÖZKÖSE♦

"Kem âletle kemâlât olmaz", "Nâkıs işlerden kâmil işler çıkmaz", "Evrâdı olmayanın vardâtı olmaz", "Bâr olmak değil yâr olmak gerekir", "Elleri yahşi kendi nefsini yaman bilmek" ilkelerini şiar edinen, tezkiye-yi nefis ve tasfiye-yi kalble bireyin kâmil insan olmasını hedefleyen ve topluma yararlı insanlar yetiştirmeyi gaye edinen sûfîler, gönüllerindeki Allah sevgisiyle kin, nefret, gurur, benlik ve şöhret gibi kötü huylardan uzak bir ârif ve âşık olmanın derdindedirler. İslâmî tüm mezhep ve meşreplere, her türlü ırk ve millete aynı gözle bakmış ve İslâm toplumundaki bu farklılıkları vahdet deryasının dalgaları olarak görmüşlerdir. Âlemdeki kesreti ontolojik olarak esmâ-ı ilahiyyenin tecellisi görüp ilahî esma gibi o mazharların da Zât-ı ilahiyyenin birliğine şahidlik yapan âyetler olduğuna dikkat çeken ve kesrette vahdeti müşahede eden sûfîler, İslâm toplumundaki inanç, düşünce ve anlayış farklılıklarını da ilah-ı mutekâd ve rabb-ı hâs anlayışıyla doğal karşılamakta ve bizleri kendi anlayışlarımızı bir başkasına dikte etmek yerine ilahî metnin anlam bütünlüğünde hakikat taraftarı olmaya davet etmişler, hakikatin farklı tezahürlerini yansıtan Müslüman içtihatlarına saygı gös-

♦ Prof. Dr., Bozok Ü. Rektör Yardımcısı, kadirkose60@hotmail.com

termeyi öngörmüşler, her kesime tevazu ve müsamaha ile yaklaşmayı şiar edinmişlerdir.[1]

Sözlerimin başında Mevlânâ'nın şu çağrısını sizlerle paylaşmak istiyorum. O bizlere şöyle sesleniyor: *"Topluma, insanlara dost ol. Hatta bir dost bulamazsan, heykel yapanlar gibi kendine taştan bir dost yont, onu sev! Çünkü topluluk, kervan halkının çokluğu, yol kesenlerin bellerini kırar, onların mızraklarını köreltir."*[2]

Mevlânâ bizleri birlik kervanına davet ederken sureta birlikteliği değil özde birlikteliği öngörmektedir. Onun ifadesiyle topluluk suret bakımından olursa beyhudedir. Kendine gel de Allah'tan mânâ topluluğu iste. Topluluk, bedenlerin çokluğundan meydana gelmez. Cismi de isim gibi yel üstünde durur bir şey bil!, demektedir. [3]

Seyr u sülûk eğitiminin hedefi, toplumun selameti açısından dervişin kendi benliğini eritip kolektif bir ruha sahip olmasını sağlamaktır. Dervişin nefsi, hazları ve duyguları ile hareket etmesi değil, toplum için kendisini feda etmesi öngörülmektedir. Bu, dervişin ne kadar sosyalleşmiş bir şahsiyet olması gerektiğini göstermektedir. Toplumun sosyalleşmesinde dervişin bir diğer sorumluluğu örnek model ve dönüştürücü bir misyona sahip olmasıdır. Derviş, örnekliğiyle kendisini kabul ettirmiş, aynı zamanda etrafındaki insanlarca sevilen ve bu nitelikleriyle toplumun diğer fertlerinin de gıpta ile baktığı bir kişilik olmak zorundadır.[4]

---

[1] Mehmet Necmettin Bardakçı, "Mevlânâ'nın Evrensel Sevgi ve Hoşgörü Anlayışı", *Marife,* Konya, Kış 2007, c.VII, Sy.3, s. 39.

[2] Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî,* çev. Veled İzbudak, haz.Abdülbaki Gölpınarlı, MEB Yayınları, Ankara 1998, c. II, beyit no: 2154-2155.

[3] Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî,* çev. Veled İzbudak, haz.Abdülbaki Gölpınarlı, MEB Yayınları, Ankara 1998, c.VI, beyit no: 3044-3045; Şaban Karaköse, *Mevlânâ'dan Düşündüren Sözler,* Yediveren Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2013, s. 413-414.

[4] Mustafa Tekin, *Mevlânâ Pergelinde Toplum,* Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2005, s. 77.

Tasavvufta toplumsal birlik ve sosyalleşme, bir eğitim ve öğretim sürecidir. Çünkü sosyalleşme konusunun öznesi insandır ve insan öğrendiği bilgileri ve geliştirdiği davranış kalıplarının büyük kısmını sosyal çevresinden alır. Tasavvufta fertlerin topluma kazandırılması ve sosyalleştirilmesi oldukça uzun zaman alan ve hayat boyu süren bir faaliyettir.[5]

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî renklere aldanmamak gerektiğini, hakikat arayışında hizip kavgasına düşmemenin esas olduğunu vurgular. Kesret gözü ile değil, vahdet şuuru ile hareket etmenin önemine dikkat çeker. Farklılıkları değil, ortak duyguları ön plana çıkarma çağrısında bulunur. Bu çağrılarının örneği sadedinde Mevlânâ, aldatıcı çeşitli renkleri vahdet küpüne daldırmaktan, vahdet küpüne dalan farklı renklerin nasıl tek renk hâlini aldığından bahseder. Zira aynı topraktan da çeşitli meyveler ve bitkiler çıkmaktadır. O şöyle seslenir:

"Şekerden de zehirden de vazgeçmedikçe, sen Vahdet Gülzarı'ndan nasıl koku alabilirsin?

Hz. İsa'nın tertemiz mânâ küpünde, yüz renkli elbise, ışık gibi lekesiz bir hâle gelir, tek renge boyanırdı.

Bu tevhit, bu tek renklilik, Hakk'ı arayan kişiye usanç verecek, bıktıracak bir tek renklilik değildir. Balıkların duru su içinde tek renkli deryada, hayat ve rahat buldukları gibi onlar da tek renklilikte hayat ve rahat bulurlar." [6]

Hz. İsa'nın vahdet küpünden istenilen çeşit çeşit renklerin çıkması, mutasavvıflara kesrette vahdeti hatırlatmakta ve onlar bunu sıbğatullah olarak tarif etmektedir. Hz. İsa'nın küpünden renk renk kumaşlar çıktığı gibi esmâ-ı ilahiyyeden de farklı renk ve şekillerde eşya zuhur etmiştir.[7]

---

[5] Tekin, *Mevlânâ Pergelinde Toplum*, s. 78.

[6] Mevlânâ, *Mesnevî*, c. I, b. 498-502.

[7] Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, Ötüken Yayınları, III. Baskı. İstanbul 2001, c. I, s. 43.

Alvarlı Efe ismiyle maruf Nakşibendiyye şeyhi Muhammed Lütfi Mazlumoğlu (ö. 1376/1956) Müslümanın Müslümana takınması gereken edep çizgisine dikkat çeker, Müslümanın Müslüman'a canının, malının, ırzının ve ailesinin emanet olduğu bilincini hatırlatır, Müslümanların birbirinin hukukuna halel getirmesiyle nelerin incitileceğini şu şekilde dile getirmektedir:

Cânânı incitme cânâ tendeki cânın incinir
Kimseye renc etme cânâ dürr ü mercânın incinir

Hâtır-şikest olma amân söyleme bir ferde yamân
İncidirsen halkı hemân femde zebânın incinir

Zulmeyleme bir ferde sen gelmeyesin bin derde sen
Olur isen zulme resen rûh-i revânın incinir

Eğri yola gider isen lehv ü la'ib eder isen
Kebâiri yeder isen senden cinânın incinir

Edeb hayâ gider elden nûr -i îmân çıkar dilden
Mahvolur irfân gönülden rahm-i Rahmân'ın incinir

Râh-i Hak'dan dûr olma sen gözlü iken kör olma sen
Merkeb gibi hor olma sen pîr ü civânın incinir

Terk edersen şerîatı reddedersen tarîkati
Bulamazsın hakîkati LUTFÎ îmânın incinir.[8]

Müslümanların birbirine karşı saygı, hürmet, hak ve hukuk çizgisine riayet etmesini isteyen Alvarlı Efe, Müslümanların kardeşlerine karşı rahmet nazarıyla bakmalarını, kardeş kavgasından kaçınmalarını tavsiye etmektedir:

[8] Hâce Muhammed Lütfî, *Hulâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî*, Damla Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul 2011, s. 240-241.

Hazer kıl kırma kalbin kimsenin cânını incitme
Esîr-i gurbet-i nâlân olan insânı incitme
Tarîk-ı aşkda bî-çâre-yi hicrânı incitme
Sabır kıl her belâya hâne-yi Rahmân'ı incitme
Felekde hâsılı insân isen bir cânı incitme
Günahkâr olma fahr -i âlem-i zî-şânı incitme

Elin çek meyl-i dünyâdan eğer âşık isen yâre
Muhabbet câmını nûş et asıl Mansûr gibi dâre
Misâfirsin felek bâğında kendin salma efkâre
Düşersin bir belâya sabrı kıl Mevlâ verir çâre
Felekde hâsılı insân isen bir cânı incitme
Günahkâr olma fahr -i âlem-i zî-şânı incitme

Bulaşma çirk-i dünyâya vücûdun pâk ü tâhirken
Güvenme mâl u mülk ü mansıbın ifnâsı zâhirken
Nic'oldu mâli Karûn'un felek bağında vâfirken
Nedir bu sendeki etvâr -ı dert gönlün misâfirken
Felekde hâsılı insân isen bir cânı incitme
Günahkâr olma fahr -i âlem-i zî-şânı incitme

Hasislikden elin çek sen cömerd ol kân-ı ihsân ol
Konuşma câhil ü nâdân ile gel ehl-i irfân ol
Hakîr ol âlem-i zâhirde sen mânâda sultân ol
Karıncanın dahi hâlin gözet dehre Süleymân ol
Felekde hâsılı insân isen bir cânı incitme
Günahkâr olma fahr -i âlem-i zî-şânı incitme

Ben insânım diyen insâna düşmez şâd u handânlık
Düşen bî-çâreyi kaldırmadır âlemde insanlık
Hakîkat ehlinin hâli dürür dâim perîşanlık
Bir işi etme kim gelsün sana sonra peşîmanlık
Felekde hâsılı insân isen bir cânı incitme
Günahkâr olma fahr -i âlem-i zî-şânı incitme

Ben irfânım deyû her yerde kendin atma meydâna
El elden belki üstündür ne lâzım uyma şeytâna

Yakîn olmak dilersin Hazret-i Hallâk-ı ekvâna
Cihanda datlı dilli olması lâzımdır insâna
Felekde hâsılı insân isen bir cânı incitme
Günahkâr olma fahr -i âlem-i zî-şânı incitme
Celîs-i meclîs-i ehl-i hakîkāt ol firâr etme
Hevâ-yı nefsine tâbi‘ olan yerde karâr etme
Tekebbürlük eden insâna aslâ îtibâr etme
Sana cevr ü cefâ ederse bir kes inkisâr etme
Felekde hâsılı insân isen bir cânı incitme
Günahkâr olma fahr -i âlem-i zî-şânı incitme

Vefâsı var mıdır gör kim sana bu çarh-ı devrânın
Eser yeller yerinde hâni ya taht-ı Süleymân’ın
Yalınız âdı kaldı âlem-i zâhirde Lokmân’ın
Geçer bir lahzada ru’yâ misâli ömrü insânın
Felekde hâsılı insân isen bir cânı incitme
Günahkâr olma fahr -i âlem-i zî-şânı incitme

Sana bir fâide yokdur bilirsin halk-ı gıybetden
Gözün aç âlemi bir bir geçir sen çeşm-i ibretden
Zarar gördüm diyen gördün mü sen ehl-i muhabbetden
Yeme kul hakkını korkar isen rûz-i kıyâmetden
Felekde hâsılı insân isen bir cânı incitme
Günahkâr olma fahr -i âlem-i zî-şânı incitme

Hakîkāt bahrinin gavvâsı ol terk-i mecâz eyle
Çıkar ha alma mazlûmun ahın sen ihtirâz eyle
Çekil semt-i Habîb’e ey gönül azm-i Hicâz eyle
Yüzün dut hâk-i pâyine heman arz-ı niyâz eyle
Felekde hâsılı insân isen bir cânı incitme
Günahkâr olma fahr -i âlem-i zî-şânı incitme
Gönül âyînesin silmek gerekdir kalb-i âgâhe
Muhabbet şems-i doğmuşken ne lâzım mihr ile mâhe
Ne müşkil hâcetin varsa hemân arzeyle Allah’e
Der-i Mevlâ dururken bakma LUTFÎ başka der gâhe

Felekde hâsılı insân isen bir cânı incitme
Günahkâr olma fahr -i âlem-i zî-şânı incitme.[9]

Birlikte yaşamanın altın kurallarını sıralamaya devam eden Alvarlı Efe bir başka gazelinde kaldığı yerden devam etmekte, birlik atmosferinin tesisi için bizleri Kur'ân'ın evrensel ölçülerine riayet etmeye, adalet, merhamet, insaf ve mürüvvet ehli olmaya, yetime, yoksula, düşküne, fakire ve mazluma merhamet etmeye çağrıda bulunmakta ve şöyle seslenmektedir:

Dilersin Hazret-i Hak'dan bulasın lutf u ihsânı
Gönül ravzasına cânâ erişe feyz-i Rabbânî
Gözet herbir umûrunda bugün fermân-ı Kur 'ân'ı
Aman zulmetme bir ferde yitirme rahm-i Rahmân'ı
Fakîre merhamet eyle kerem ede kerem-kâni

Adâlet merhamet insâf gerekdir ehl-i îmâne
Mürüvvet et kıyâs-ı nefs ile zulmetme insâne
Revâ mı zulm ile dâhil olasın nâr -ı hırmâne
Aman zulmetme bir ferde yitirme rahm-i Rahmân'ı
Zaîfe merhamet eyle kerem ede kerem-kâni

Cenâb-ı zü'l-Celâl Allah seni halk eyledi yokdan
Aman mahlûkunu ağlatma havf eyle utan Hak'dan
Kemâl-i kudreti seyret bugün enfüs ü âfâkdan
Aman zulmetme bir ferde yitirme rahm-i Rahmân'ı
Fakîre merhamet eyle kerem ede kerem-kâni

Düşerse destine abd-i Hudâ'ya merhamet eyle
Düşün rûz-i kıyâmeti güzel insân gibi söyle
Gece gündüz Hudâ'dan kork anı evlâd gibi besle
Aman zulmetme bir ferde yitirme rahm-i Rahmân'ı
Zaîfe merhamet eyle kerem ede kerem-kâni

[9] Lütfî, *Hulâsatü'l-Hakâyık,* s. 474-476.

Yetîmi ağladan elbet olur nârullahe dâhil
Zaîfi sızlatan mutlak cehennemde olur sâil
Erişir mazlûmun âhı der -i der gâhe yok hâil
Aman zulmetme bir ferde yitirme rahm-i Rahmân'ı
Fakîre merhamet eyle kerem ede kerem-kâni
Fakîrler bâr -ı girân bir belâya mübtelâ olmuş
Fakîrlik bir cehennemdir bu nârı dünyâda bulmuş
Zelîl olmuş hakîr olmuş bugün ki kapuna gelmiş
Aman zulmetme bir ferde yitirme rahm-i Rahmân'ı
Zaîfe merhamet eyle kerem ede kerem-kâni

Fakîrin âhının okuna vallahi siper olmaz
Kişi eylediği zulmü cihânda sanma ki bulmaz
Muhakkak intikām eyler Hudâ hak kimseye kalmaz
Aman zulmetme bir ferde yitirme rahm-i Rahmân'ı
Fakîre merhamet eyle kerem ede kerem-kâni

Hisâb görmek yola urmak zemânında adâlet et
Bütün âlemleri halk eyleyenden kork mürüvvet et
Gözetme nefsini Allah içün ana şefâ'at et
Aman zulmetme bir ferde yitirme rahm-i Rahmân'ı
Zaîfe merhamet eyle kerem ede kerem-kâni

Dilersin cennet-i firdevs-i a'lâda Muhammed'i
Güzel dut gözle hâtırı bugün ümmet-i Ahmed'i
Gerekdir LUTFİYÂ bunda bulasın bâkî devleti
Aman zulmetme bir ferde yitirme rahm-i Rahmân'ı
Fakîre merhamet eyle kerem ede kerem-kâni[10]

Tasavvufî gelenekte birlikte yaşam teavün ve uhuvvet ilkesine dayanır. Alvarlı Efe de İslâm kardeşliğinin gereği olarak Müslümanların birbirine karşı alçakgönüllü olmalarını birlikte yaşamın olmaz-

[10] Lütfî, *Hulâsatü'l-Hakâyık* s. 523-524.

sa olmaz ilkesi olarak takdim eder ve günümüz Müslümanlarının yeniden düşünmesini gerektirecek şu uyarılarda bulunur:

Dilersin rahmet-i Rahmân'ı cânâ
Bu dâr -ı dünyâda incitme cânı
Kerem-i Kerîm'den ihsânı cânâ
Bu dâr -ı dünyâda incitme cânı

Sular gibi yüzün yerlere koy ak
Tevâzu' incisin gerdânına tak
Kullara kurban ol bu kibri bırak
Bu dâr -ı dünyâda incitme cânı

Peder ü mâderen eyle merhamet
Hilm ü sabır güzel bir büyük devlet
Bağla hil'at içün kemer -i himmet
Bu dâr -ı dünyâda incitme cânı

Şân u şöhret içün aman özenme
Enzâr-ı nâs içün sakın bezenme
Urefânın nefretini kazanma
Bu dâr -ı dünyâda incitme cânı

Dilersin kalbini olsun ürûşân
Elbisen toz eyle başın perîşân
Erbâb-ı kemâle budur bir nişân
Bu dâr -ı dünyâda incitme cânı

LUTFİYÂ ten-perver olma ziyândır
Râh-i rahmet güneşlerden ayândır
Bu nasîhat kadîmîden beyândır
Bu dâr -ı dünyâda incitme cânı.[11]

Alvarlı Efe'nin sûfîlerin düşünce dünyasına tercüman olan bu sıcak ve samimi ifadeleri rahmet ümmetinin varlık sebebini ortaya koyarken, maalesef bugün İslâm dünyasında mezhep kavgaları kö-

[11] Lütfî, *Hulâsatü'l-Hakâyık* s. 529-530.

rüklenmekte, fikrî ve ideolojik çatışmalar yaşanmakta, tahammülsüzlük kültürü yaygınlaşmaktadır. Benzer sancılar düzey farklılıklarıyla birlikte elbette geçmişte de yaşanmaktaydı. Ancak fikrine ve eğilimine bakmadan herkese tekkelerinin kapılarını ve gönüllerini açan sûfîler, İslâm ordularının beldeleri fethinden önce o diyarlarda yaşayanların gönüllerini fethetmeye çalışmışlar, Alvarlı Efe'nin kıtalarında vurguladığı gibi uzlaşı kültürünün sağlanmasına katkıda bulunmuşlardır. Tekkeler mezhebi, meşrebi, dinî ve siyasî görüşü değişik Müslüman grupları ortak potada eritmiştir. Aynı tekkenin mensupları arasında Maturidi, Eş'ari, Caferi, Mutezili, Şafii, Hanbelî, Malikî ve Hanefi mezheplerine bağlı olanlar gerektiği zaman hemhâl, hemdert ve hem bezl olmuşlardır. Tarikatlar mezhepleri ayrı ayrı olan insanları birleştirip bütünleştirirken, mezhepler de tarikatları ayrı ayrı olan Müslümanları bir fikrî çatı altında toplamakta, böylece İslâm toplumu çok yönlü bir bağlanma ile birbirlerine kenetli bir kitle haline gelmektedir.[12]

Amasya'da Nakşibendiyye tarikatına ait Yâ Vedûd Zâviyesi şeyhi Osman Çelebi (ö.1153/1740)'nin sohbetlerini ve vaazlarını dinlemek için dergâhına gelenlerin sayısı artınca muhalifleri bu durumdan rahatsız olur ve şikâyette bulunurlar. Şikâyete edenlerden bir kısmı kendisine gelip özür dilemiş ve bu işi tertipleyeni cezalandırmak istediklerini söylemişlerdir. Ancak o, "Biz kimseden kırılmadığımız gibi, kimseyi de kırmayız. Bizim vazifemiz kırmak değil bilakis gönüller yapmaktır" diyerek buna izin vermemiştir."[13]

İslâm toplumlarında uzlaşı kültürü ve ortak hafızanın teşekkülünde tasavvufun bir zamk işlevi gördüğü bir gerçektir. Sûfîler yaratılmışlara Hak nazarıyla bakmayı öğütleyerek kötülük problemini değil, güzellik serüvenini işlevsel kıldılar. Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909)'nin ifadesiyle, ârif kişi toprak gibi olup iyi ve kötü insanla-

---

[12] Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler,* Dergâh Yayınları, III. Baskı, İstanbul 1990, s. 183.

[13] Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl),* İnsan yayınları, İstanbul 2003. , s. 634.

rın hepsinin üzerine basmasına tahammül etmedikçe, bulut gibi olup her şeye gölge yapmadıkça ve yağmur gibi olup sevdiğini ve sevmediğini sulamadıkça arif olamaz.[14] Benzer yaklaşımı Hamdun Kassâr (ö.271/884) dile getirir ve der ki; *"Sûfilerle yoldaş olunuz. Çünkü onlar yapılan kötü hareketler için birçok te'vil ve mazeret bulurlar. Başkalarını mazur görerek affeder, kendilerini ve nefislerini kötüler ve kınarlar."*[15]

Sûfînin tüm toplum katmanlarıyla ilişkisi sıcaktır. Geceler dervişlerin hayatiyet zamanıdır. Tekkeler gariplerin, mazlumların, fakir fukaranın, yetim ve yoksulların sığınağıdır. Baş edilemeyen toplumsal çatışmalar çoğu zaman meşâyıhın devreye girmesiyle sulha dönüştürülür. Tasavvuf erbabı tarihi süreç içerisinde toplumun tüm katmanlarıyla birlikte devlet büyüklerine de yön verir ve zaman zaman onlara nasihatte bulunurlar. Tasavvuf ehlinin siyasîlerle irtibatı genelde politik hesaplardan uzak, beklentiden öte bir ilişkidir. Onlar devlet erkânının siyasî makamlarını uğrak yeri yapmaz, siyasîlerin kapısında nöbet tutmaz, asla hiçbir güç odağıyla kirli ilişkilere girmez. Dolayısıyla tasavvuf zümresinin hizipçiliği, grup ve cemaat taassubu olmaz. Tasavvuf mensupları muhabbet erbabıdır. Sevgiden beslenip muhabbetle sevenlerini bağrına basan tasavvuf ehli, başkalarının kendilerine hizmetkâr kılınmasını, kendilerinin merkeze oturtulmasını, kendilerinin haklılığını iddia etmek yerine çorak arazileri sulamaya, bilmeyenleri aydınlatmaya, muhtaç kimselere hizmet etmeye çalışırlar.[16]

Sonuç olarak tasavvufî ahlâkta sûfînin mutedil, iyi niyetli, hasbi, fedakâr, hamiyetperver, anlayışlı, idrak sahibi, hoşgören, saygı

---

[14] Ebu'l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risaletu'l-Kuşeyriyye fi ilmi't-tasavvuf,* haz. Ma'ruf Zerrik & Ali Abdulhamid Baltacı, Daru'l-Hayr, Beyrut 1993, s. 315.

[15] Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Luma',* thk. Abdülhalim Mahmud & Abdülbaki Sürur, Kahire 1960, s. 46; Kuşeyri, er-*Risâle,* s. 280.

[16] Kadir Özköse, "Sûfî Gelenekte Uzlaşma Kültürü", *Yenidünya,* Yıl: 22, Sayı: 262, Ağustos 2015, s. 10-12.

duyan ve seven bir şahsiyet olması esastır. Af ve müsamaha kültürünün beslenmesine katkı sağlayan tasavvuf aynı zamanda bir irfanî gelenektir. Bu gelenekte ilim, marifet ve hikmet boyutuyla bilgi derunileşir. İlme'l-yakîn bilincinden ayne'l-yakîn idrakine, oradan da hakka'l-yakîn gerçeğine bürünme çabası güdülür. Dervişin kritik edebilen, analitik düşünebilen, eşyanın künhüne vakıf olabilen, sebep ve sonuç ilişkilerini iyi kurabilen, basiret ve firaseti açık olan, art niyetlileri görüp onları iyi niyete sevk eden şahsiyet olması öngörülür. Dervişin kaba, bön, hırçın ve bağnaz olması düşünülemeyeceği gibi ahmaklığı da olamaz. Kimseyi aldatamadığı gibi kimsenin oyununa da gelmez. Sûfî ibnü'l-vakt veya ebü'l-vakttir. Zamanın akıntısına kapılmaktan çok kendilerini zamanın akışını değiştirecek güç haline getirirler. Sûfî etkilenen değil etkileyendir. Edilgen değil aktif rol sahibidir. İç dünyasındaki rahmet çağlayanını dış dünyada rahmet toplumuna dönüştürdüğü takdirde tasavvuf erbabının insan-ı kâmilliklerinden bahsedilmektedir. İnsanlığı diriltmeye çalışan sûfî, insanlık idealinde uzlaşı imkânlarını yaygınlaştırırken karanlık odaklara kapalıdır. Salihler ve sıddıklarla beraberliği, insan-ı kâmillerle güçlü rabıtta kurmayı öngörmekle beraber onlar insanlık haramileriyle ortak paydada bulunmazlar. Şer odakların ocaklarına su taşıyan safdillerle ortak hareket etmezler.

17. TEBLİĞ

MEDYA DİLİ EKSENİNDE AYRIŞMA NEDENLERİ

Mustafa EKİCİ♦

Bu tebliğimizde Toplumsal Birliğimizin Güçlendirilmesinde Dini Söylemin Önemi genel başlığı ile düzenlenen ilmî toplantı kapsamında medya dilinde din ve medya din ilişkisi ekseninde ayrışma nedenleri hakkında düşüncelerimi arz edeceğim.

Sözlerimin başında, gerçeğin tersyüz edilmesi konusunda nasıl mahir bir sistem ile karşı karşıya bulunduğumuzu belirtmek adına bir anekdotla başlamak istiyorum:

2005 yılının 7 Temmuz günü Londra'da bir dizi bombalı saldırı gerçekleşti. İngiltere'nin 11 Eylül'ü olarak nitelenen ve el-Kaide tarafından üstlenilen bu saldırılar sırasında İskoçya'yada G-7 zirvesi yapılmaktaydı. Ağırlıklı olarak Londra ulaşım hatlarını hedef alan bu saldırıların ardından İngiliz hükümeti terörle mücadele yasalarında bir dizi değişikliği parlamentoya getirdi.

Değişikliklerin temel omurgasını azınlık ve göçmen hakları ile temel insan haklarında ciddi değişiklikler, haklarda kısıtlamalar ve zorlaştırmalar oluşturmaktaydı. Dolayısı ile bu yasa değişikliği taslağına, demokratik çevre ve örgütlerce büyük bir direniş ve tepki gösterildi. Yasanın parlamentodan geçemeyeceği görüldü. Aynı akşam bir bayan BBC muhabiri ve teknik ekibi Londra'da yaşayan bir Mısırlının evini ziyaret edip bir röportaj almaktaydı.

Abu Hamza El Mısri, 1958'de İskenderiye doğdu. 1979'da İngiltere'de üniversite eğitimine başladı. Bir İngiliz ile evlenip bir süre

♦ TRT Kurdi Kanal Koordinatörü, mustafaekici@hotmail.com

barlarda çalışan Abu Hamza sert bir dönüş ile selefî İslâmî düşünceler savunmaya başladı, aynı yıllarda İngiliz istihbarat servisi M15 ile bağlantı kurdu. Devamında bir süre Afganistan'da, ardında Bosna Hersek'te bulundu. 1987 yılı civarında bir mayın veya bomba patlaması sonucu ellerini ve bir gözünü yitirdi. 1997'de Mısır Luksor'da 68 kişinin öldüğü terör saldırısında adı geçti, bir düzine çocuğu ve eşi ile Londra'nın göbeğinde, devletin tahsis ettiği bahçeli bir evde yaşamını sürdürmekte ve Finsbury Park Camiinde vaizlik ve imamlık yapmaktadır.

Muhabir kameralar kurulduktan sonra Ebu Hamza'ya bir kaç soru sordu, oturduğu evin İngiliz hükümeti tarafından tahsis edildiğini, kendisinin bir işi olmadığını, hiç bir gelirinin olmadığını ve İngiliz hükümetinin verdiği yardım ile geçindiğini, çocuklarının bütün okul ve sağlık giderlerinin İngiliz devletince karşılandığını ifade etti sorulara cevap olarak. Bu arada kamera yüzü ve elleri tamamen kapalı eşinin çay ikram seremonisini ve ortalığı adeta bir savaş alanına çeviren şımarık ve gürültücü çocukları çekmekte idi, ortam gerçekten rahatsız edici idi, ortaklıkta uçuşan eşya ve oyuncaklar ile bağırış çığırış arasına, Abu Hamza sık sık çocuklara bağırıyor, eşini azarlıyor ve bir yandan muhabir ile konuşuyordu. Muhabir İngiliz halkını ve devletini nasıl bulduğunu sordu, Ebu Hamza İngilizlerin aşağılık kâfirler olduklarını, pislik ve hayvandan aşağı olduklarını, hatta evindeki pis suardan daha da pis olduklarını belirtti. İngiliz devletinin de yıkılması gerektiğini ifade etti.

Ertesi gün sabah saatlerinden itibaren televizyonlarda üç dakikalık bir haber klibi dönmeye başladı. Sakat elinin yerinde parlak metal bir kanca ve sağ gözünde bir korsan bandı bulunan, uzun sakallı, kirli yüzlü, sarıklı bir adamın adeta salyalar akıtarak İngilizlere küfür ve hakaretler savurduğu bu klip her yarım saatte bir, ulusal kanallarda dönmeye devam etti. Kısa süre sonra sokaklarda Müslüman göçmenlere dönük ağır hakaretlerin olduğu kitlesel gösteriler olmaya başladı. Ertesi gün bu gösteriler bazı yerlerde göçmenlere yönelik bazı şiddet hareketleri devam etti. Ve yasa tasarısı aynı saatlerde tekrar parlamentoya getirildi, büyük bir oy çoğunluğu ile geçti.

Aynı günün akşamı hemen bütün televizyon kanallarında Ebu Hamza'nın şiddet kullanmadan fikirlerini dile getirdiğini, bunun demokratik bir hak olduğunu ifade eden programlar yapıldı, , önemli kanaat önderleri ve siyasîlerin Abu Hmaza'ya destek beyanatları yayınlandı. Ne kadar gariban ve sefil olduğuna, çocuklarının ve kendisinin nasıl yardıma muhtaç olduğuna dair aynı çekimlerden kalan diğer arka plan görüntüleri ile iç burkan bir dille yoğun biçimde işlendi.

Ve çekimlerden sadece üç gün sonra, Ebu Hamza'nın evinin önünde yardım kolileri taşıyan kamyonlar belirdi, adına yardım kampanyaları düzenlendi ve onlarca haber kanalında adeta bir melek haline getirildi.

Böylece bir insanın üç gün içinde bir nefret öğesi şeytandan bir meleğe nasıl dönüşebileceğinin en iyi örneklerinden birini dünyanın gözleri önünde izlemiş olduk. Bugün Ebu Hamza, İngiltere'de bir Celebrity kahraman olarak yaşamaktadır. Londranın merkez caddelerinde sık sık trafiği de durdurarak şov şeklinde Cuma namazları kıldırmaktadır.

Bu ibret dolu anekdotu, medyanın sahip olduğu gücün boyutları ve şeytani niteliklerine bir vurgu olsun diye anlattım. Ve özellikle din olgusunun medya dilinde nasıl kullanışlı bir öğe olduğunu belirtmek için.

Öncelikle Medya kavramı ortaya çıktığı süreç boyunca kendisini din ve gelenekten olabildiğince soyutlayarak tanımlama çabasında olmuştur. Bu planlı bir çabadan çok varoluşsal bir durum ile ilgidir.

Bu varoluşsal tenakuz noktalarını, genel teorik bir çerçeve içinde şöyle ifade edebiliriz.

Medya endüstrisi temel olarak din kavramı ve din aurasında üretilen değerler ile ontolojik sorun yaşamaktadır. Teorik olarak medya kavramı, dışa dönük, kullanım değeri olan ve insanın iç dünyası ve gönlünden çok, güncele dair, çoğunlukla siyasî ve kon-

jonktürel algılar üretmeye ayarlı bir sistem ve endüstridir. Dolayısı ile işi insanın manevî dünyası olan, gönlü olan ve her bir işi bu manevî dünyayı merkeze alarak konumlayan Din ile medya sistemi ilişkisi temelden çelişiktir.

İnsanı edilgen bir kültür tüketicisi konumuna düşüren, kitle kültürü, eğlence, sanat, dinlenme, boş zamanları değerlendirme gibi yaşam pratiklerini birer tüketim eylemi ve alınıp satılır bir endüstriyel ürün haline getiren medya, 'kapitalist iktidar ilişkilerinin oluşturulduğu, korunduğu, çoğaltılarak dağıtıldığı, kısacası iktidarın olumladığı ve iktidar tarafından da beslenen bir endüstridir.'

Baştan sona sansasyon, makyaj ve gerçekliğin yeniden ve aslından koparılarak üretimine dayanan medya sistemi ile sadelik, gerçeklik ve içtenlik üzerine kurulu aşkın bir varoluş imkânı olan din arasında çatışma oldukça doğal. Çünkü medya kavramı ile karşıladığımız bütün faaliyet alanları insanı dünyevi olana, parlak ve ilgi çekici olana, giderek hedonizme, insandaki focusu dağıtacak, bencil bireyciliğe, tüketim merkezli bir yaşama davet eden, tahrik eden, dışa dönük bir rol halinde bir yaşam dayatan faaliyetlerdir.

Oysa tersine din, sükûn vâz eden, içe dönmeye, diğergâm olmaya, çelebi olmaya ve içe dönük bir focus içinde yaşamaya davet eden bir aşkınlık sunar insana.

Bazı dinî cemaat ve tarikatların medyayı kendi kutsi hedefleri için kullanma çabalarının nasıl umulanın tersine sonuçlar doğurduğunu hepimiz gözlemlemekteyiz. Bariz bir örnek olarak bazı tarikat zikirleri ve ritüelleri kendi doğallığında oldukça kişisel ve eğitici iken medya sisteminde oldukça görsel, tahrik edici ve giderek eğlenceye dönük tüketim ürünü haline geldiğini, aşkın bir yoğunlaşma umulan bu ibadetlerin içeriklerinden tamamen sıyrılıp tersine insanı dışa dönük bir rol içine ittiğini hepimiz müşahede etmekteyiz.

Bu medyayı kullanma konusundaki bir taktikî hatadan değil, iki sistemin birbirine karşıt ontolojilerinden kaynaklanmaktadır.

Bilgi teorisi açısından da medya ve din çelişkisi çok barizdir. Bilgi medya için kullanım değeri olan bir ürün iken, din dünyasında bilgi, yaramızı sağaltan, gönle şifa veren bir nimet, bir lütuftur. bu konuda Kur'an'ı Mecid'in yüzlerce ayetini değerli hocalarım hemen hatırlayacaklardır: '*Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifâ ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur'an) geldi*.' buyurulmaktadır.

Medyanın dil ve kavramlarını geliştirirken dayandığı temel ideolojik argümanlarının hemen tamamı batılı ideolojik bagajlar taşımaktadır. Bu ideolojik bagajlar, temelde ekonomik bir faaliyet ve süreç içinde iktidar ve rejimlere dönük algılar üretme misyonu kazanmış olan medyayı ana kapitalist endüstrilerden biri kılmaktadır.

Kapitalizmin gelişim süreci ve sanayileşme ile birlikte medya, sistemdeki en başat rollerden birini üstlenmiştir. Bu rol, insanın doğadaki konumunu tanımlama, iktidar süreçlerinde insanın edilgenliğini sağlama, üretim ve tüketim süreçlerinde ihtiyaç belirleme ve tatmin sağlamayı içeren çok karmaşık bir süreç yönetimidir. Bu temel rolün biçimleyicisi şüphesiz başta kapitalizm olmak üzere, materyalist, kendi karşıtını üretme anlamında Marksist ve diğer temel batılı sosyoekonomik/siyasî ideolojilerdir. Gerek kapitalizm ve gerek karşıtı Marksizm temel olarak din dışı, tarihsel olarak batıda yaşanan dinî tecrübeden de meşruiyet kazanarak din karşıtı, hatta din düşmanı bir jargon ile medya sistemleri geliştirmişlerdir.

İnsanı doğaya karşı bir savaş içinde konumlayan bu sistem kaçınılmaz olarak ideolojik, kurgusal, planlamacı ve zorlayıcı yapıları ile din dünyasının tam karşısına konumlanmaktadır.

Kısaca kendi doğal yapısı gereği zaten oldukça din karşıtı olan medyanın olay ve olguları kurgularken dayandığı modern ideolojilerin temel yapısı da oldukça materyalist, doğa ve doğallık karşıtıdır.

Oysa din, bir dağa aşık olan, 'Uhud bizi sever biz de Uhud'u severiz' diyen, kuşlarla, taşlarla dostluk kurabilen, sıradan kadın ve erkeklerden muhteşem kahramanlar, şahsiyetler çıkarabilen, med-

yanın ürettiği sıradanlık içinde birer istatistiğe dönüşen bireye karşılık her bir insan tekini biricik kılan bir sistemdir.

Medyanın oldukça sıradan bir standart ile ürettiği ürünlere ve anlık, iz bırakmayan sıradan tatminlerine karşılık, din insana büyük ve sahici bir itminan, derin ve kapsamlı bir sükûn bahşetmektedir. Bu anlamıyla Din medyanın kendine önemli ölçüde rakip de gördüğü bir değerdir. Gerek ahlâk anlayışında gerekse insana bakışında dinin getirdiği yüksek standart Medyanın bunları endüstriyel tüketim ürününe dönüştürme arzu ve kabiliyetine önemli ölçüde engel olmaktadır.

Konvansiyonel medyanın, Gazete ve dergiler, televizyon ve radyoların kitle yaratma ve standart yayıncılık özelliği, içinde bireye bir kaçış ve korunma imkânı sunan boşluklar ile maluldü. Fizikî yapıları ile konvansiyonel medya, kontrolü nispeten kolay ve tercih konusunda bireye bir üstünlük tanıyan zayıf niteliklere haizdi.

Teknolojik gelişmeler ve internet olgusu bu boşlukları tamamen kapattı ve adeta modern insanı tekil düzeyde esaret altına alan bir süreç dayattı.

Günümüzde sosyal medya kavramı ile karşıladığımız internet tabanlı medya, artık oldukça kişisel, oldukça mahrem düzeyde bir medya birey ilişkisi geliştirmiş durumda.

Konvansiyonel medyadan farklı olarak sosyal medya, fizyolojik olarak adeta insan varlığının devamı niteliğinde bir fonksiyon icra edecek boyutta ve etkinliktedir.

Henüz başında bulunduğumuz bu süreç, yeni geliştirilecek teknolojiler ile, insan biyolojisi ile entegre, adeta zihnimizin beden dışında bir devamı olarak, insanın ontolojik varlığına yeni boyutlar katmaya varacak denli akıl dışı gelişmelere gebedir. Google'in geliştirdiği GoogleGlas adlı yüksek teknolojili gözlük bilgisayarlar, deri altına monte edilmeye uygun chiplerle çalışan yeni bilgisayar/telefonlar bu konuda ilginç ipuçları vermektedir.

Din dilinin ve dünyasının inşa ettiği bütün o sükûnet, ahlâk ve erdem üzerine kurulu karakter ve değerin bu yeni medya karşısında nasıl bir varlık göstereceği konusu bugün dünya felsefe çevrelerinin en hararetli konularından biridir. Nitekim modern dünyanın dinî tabanı olan Hıristiyan dini ve Kilise bu konularda apışıp kalmıştır. Hemen bütün modern batı dünyasında ateizim ve inançsızlık oranları ortalama yüzde yetmişleri geçmiş durumda.

Hızla sosyal hayatın dışına itilen din, sosyal medyanın gelişimi ile bireyin iç dünyasından da sökülüp atılmakta, yerine neredeyse 24 saat esası ile çalışan yeni bir meşguliyet, sürekli dinamik ve değişken değerler, hiç bir tutar tarafı olmayan ahlâk anlayışları ve bireyi süreğen biçimde medya içinde bulunmaya zorlayan bir yaşam dayatmaktadır. Daha da kötüsü bu durum bir dayatma olduğu halde bireyin gönüllü yönelimi ile süreklilik kazanmaktadır. Artık uyuşturucu müptelalığı gibi sosyal medya müptelalığı gerçeğinden söz edilmektedir.

Türkiye medyasının din karşıtlığı ise, medyanın sistemik din karşıtlığına ek olarak tercihli, bilinçli bir politikadır. Osmanlının Batılılaşma faaliyetlerinden başlamak üzere, Cumhuriyet iktidarlarınca giderek artan şekilde modern dünyaya entegre olma, yeni batılı bir ulus yaratma projelerinin en temel faaliyet alanlarından biri şüphesiz eğitim ile birlikte medya olmuştur. İtina ile dinden arındırılan yazın ve yayın dünyası, yanı sıra eğitim politikaları, kaçınılmaz biçimde dinî söylem ve kavramları medyanın dışına itmiştir. Bütün yayınlar bu politika çerçevesinde yapılmıştır.

Gazeteciliğe adım atmak için staj yapmaya gelen gençler bu politikayla gazeteciliğe adımını atar. Böyle yönlendirilir. Sonuçları itibari ile yakın tarihimizin en bariz medya operasyonları bu ideolojik dil üzerine kuruludur. Siyasi olarak Müslüman siyasetçilerin linç edildiği, askeri darbelere tiratların yazıldığı, her haber ve medya ürününde itina ile Batılı sol kültür ve ahlâk anlayışlarının empoze edildiği, İslâm klasikleri, İslâm edebiyatı ve değerlerinin görmezden gelindiği, aşağılandığı bu medya sistemi, yukarıda değindiğimiz

gibi sadece bir plan ile başarılmış değildir, bu bilinçli davranışı esas kılan şey yukarıda değindiğimiz ontolojidir.

Toplumsal olarak bu böyledir, halk aşağılanır, halkın yaşam tarzı aşağılanır, kültürel değerleri, ahlâk anlayışı, gelenek ve görenekleri aşağılanır.

Bu medya sisteminin kurulma şekli, ayrıca muhafazakâr, ya da kültürel olarak Müslüman kimliğin içine giren her kişi ve kavrama, bu kimliğin oluşturduğu bütün değerlere bir yabancılaşma politikası doğurmuştur.

Medya bir Hıristiyan geleneği olan Noel'i kutlarken, Ramazan ve Kurban bayramına uzak durmuştur. Pizza'yı önemserken, Lahmacunu kötü bir yiyecek olarak sunulmuştur. Dans ve bale haberleri yaparken, halay ve horon köylü ve kötü öğeler olarak işlenmiştir. Batı müziği, Hıristiyan kilise müzikleri sunulurken, Türküler, ağıtlar, yerel tınılar uzun süre görmezden gelinmiştir. Hatta yasaklanmıştır. Londra, Paris görülmeye değer önemli merkezler olarak tanıtılırken Şam ve Bağdat bataklık olarak lanse edilmiştir. Köklerine, kökenlerine, inancına dair, halka dair, çoğunluğa dair her değer, süreğen biçimde ötelenip ve kötü gösterilmiştir.

Bugün dış haberler kapsamında sıklıkla karşılaştığımız Ortadoğu Bataklığı kavramı bu ötekileştirmeye en güzel örneklerden biridir. Bütün İslâm ülkeleri Ortadoğu kavramlaştırması ile bir bataklığa benzetildi, İslâm kültür ve halkları, dilleri, alfabeleri, giyim biçimleri ve gelenekleri en aşağı yaşam tarzı ve değerler olarak bu formül kavramın içine saklanarak, içinde bulunduğumuz Antep şehrinin kardeşi Halep uzak/yabancı/ve düşük olarak tanıtıldı.

Bu sadece ülkemize has bir durum da değil, benzer süreçler Osmanlı bakiyesi bütün toplumlarda az çok yaşandı, yaşanmaya devam etmektedir. Yanı sıra Uzak Doğu, Türk dünyası, Latin Amerika, derin Asya ve dünyanın Batı uygarlığı tanımı içinde yer almayan hemen her yerinde benzer hikâyeler caridir.

Bütün bu coğrafyalarda hala halka yabancı ve tepeden inmeci batılı elitlerin kaymak tabakasını oluşturduğu iktidar ve sosyoekonomik örgütlenmelerin en temel araçlarından biri medya ve kültür endüstrisidir.

Medya, sistem ve personel olarak dine uzak olmanın yanı sıra dinî bilgi ve değerler konusunda oldukça da cahildir. Medyanın din bilgisi düzeyinin beklendiğinin aksine çok yetersiz olması, çoğunlukla kasıtlı, bazen de gerçek bir cehaletten kaynaklanıyor. Sadece Türkiye'de değil, batı veya doğu hemen bütün dünya medya sistemi ya kasıtlı olarak din kaynaklı bilgiyi küçümsemekte ya da cahilce uzak durmakta, aşağılamaktadır.

Son yıllarda bazı medya teorisyenleri bu sekter yaklaşımı eleştiren çalışmalar yapmaktadırlar. Buna göre Medya mensupları, içinde bulundukları toplumun inanç ve değerler yapısına, etnik ve kültürel yapısına saygılı yayın yapmak zorundadırlar.

Dünyada artık medya mensubu yetiştiren fakültelerde, ilgili teknik derslere ek olarak, yurttaş gazeteciliği, vatandaşlık bilgileri, cinsiyetçilik, ırkçılık gibi dersler de okutulmaktadır.

Batılı medya teorisyenleri, medya çalışanlarının yayın yaptığı toplumu tanıması, değerlerini bilmesi, ayrımcı, bölücü, ırkçı, din karşıtı bir dil kullanmamasını hem medya etiği, hem de toplumsal huzur açısından önemli saymaktadırlar.

Bu anlamda medya mensubunun, ideolojisi ve dinî inancı bir tarafta, medya görevini yaparken takınacağı etik tavır bir tarafta olması gerektiğine dair güçlü yönelimler gelişmektedir.

Türkiye medyası, tamamen din ve dinî etkiyle oluşan değerlere karşı konumlandığı için, bu önemli alanlarda bilgi sahibi olmayı bugün de etkili derecede gerekli görmemektedir.

Sekter dinî grupların, bazen bilgisizlik, çoğu zaman kasıtlı, medyadaki bu negatif dile yeterinden fazla ve sıklıkla argüman ve

malzeme taşıması, medya dilindeki ayrışma üzerinde etkili olan bir diğer önemli konudur.

Son yıllarda yanı başımızda Suriye'de gelişen olaylar, Afganistan ve Ortadoğu'da ortaya çıkan sekter örgütlerin din adına yaptıkları faaliyetlerin yanı sıra, yerelde de din adamı profilinin din diline ve dünyasına yaraşır yetkinlikte olmayışı bu ayrışmaya destek vermektedir.

Medya din karşıtlığı politikasını aleni bir şekilde sürdürerek toplumda dine karşı lakayt bir algı inşa etmektedir. Sıklıkla bu algıları besleyecek malzeme bulma gayretleri, yer yer trajikomik sahnelerin yaşanmasına yol açmaktadır. Çoğu zaman yalan ve çarpıtma ile üretilmeye çalışılan bu algı üretimi malzemesinin en güzel örnekleri 28 Şubat sürecinde yaşandı. Profesyonel senaryolar çerçevesinde üretilen Ali Kalkancı, Fadime Şahin senaryosu, Aczimdendiler ve daha burada sayamayacağımız birçok kurgu haber bu algı inşasında kullanıldı.

Yine 28 Şubat sürecinde sıklıkla tanık olduğumuz, dini temsil eden ve din adına vitrinlerde gezinen temsilci ve sözcülerinin yetersizliği, lakayt tavırları medya sisteminde ki ayrışmada oldukça etkili etmenlerden biridir.

Medya yapısı gereği, ticari bir değer üretmek zorundadır. Bu efektif ürün ihtiyacı sadece din değil hemen her alanda sansasyonel kişi ve olaylara muhtaçtır. Din adına ekrana çıkartacağı isimleri de şüphesiz bu ihtiyacına uygun biçimde seçer, hatta üretir.

Gerçekten bilgili, Kur'an'dan ve sünnetten beslenen, toplumsal değerleri gözeten bir ilahiyatçı veya alim asla görüşü alınacak, sözüne başvurulacak, kitlelerin karşısına çıkarılacak prototip değildir. Bunun yerine Kur'an'da şifreler olduğunu söyleyip şifreler arayan, temel ibadetlerle ilgili aykırı düşünceler dile getiren kişiler tercih edilir. Yada bir tarikat veya cemaat lideri sivri görüşleriyle bir pop star gibi allanıp pullanıp seyirci önüne çıkarılır.

Medyanın bu ontolojik problemine, Din ile sorunu olmadığı düşünülen medya grupları bir başka tavır ile güç taşımaya devam ederler. Dini programlar, daha çok raiting ve izlenme adına, hikâye ve rivayetler anlatan, sözleri etkileyici, duygusallık oluşturan, bir anlamda tiyatro yapan hocalara teslim edilerek bu ayrışmaya bilinçsizce destek verilir.

Bu durum maalesef karşıtına benzeme, zıddına dönüşme metaforu misali, hem modern anlamda medyacılık yapıp hem din dili kullanma gibi büyük çelişkilerden kaynaklanmaktadır. Unutulmamalı ki medya bir endüstridir. O endüstrinin efektif, değerli ve sürekli gelişen ürünlere ihtiyacı var, dolayısı ile bir kez o endüstrinin çarklarının içine girildi mi her bir değerin, buna din de dâhil şüphesiz, kullanılıp atılacak sıradan ürünlere dönüşeceğini unutmamak gerekir.

Bütün bu iç karartan tablodan sonra, medya ve din dili karşıtlığının, ontolojik olarak çok mümkün olmasa da taktik olarak nasıl giderilebileceği üzerine bir kaç kelam etmek istiyorum.

Değerli hocalarım,

Din, basit oyunlar ve taktikler güdemeyecek kadar asil bir dünyadır. Orada sahici insanlar, insan hayatına derinlik ve sükûn katan önemli değerler, insanı şövalye kılan muhteşem adanmalar var. Dolayısı ile yapılacak iş asla zıddına benzemek değildir. Arnold Lunn'nun ifadesi ile: 'Sanat eserleri çileci ve utanç sızdır, Kültür endüstrisi ise pornografiktir ve iffet taslarlar'. Din iffettir, bunun dışına çıkıldığında zıddına dönüşür.

Medyada din dili kullanımı, Milletimizin en büyük ortaklaşması olan din marifeti ile yeniden büyük bir toplumsal birlik bilinci inşasında şüphesiz çok değerli katkıları olacaktır. Buradaki temel nokta, medyanın endüstri olduğu gerçeğinin göz ardı edilmeden, dinin şövalye ruhundan taviz verilmeden hareket edilmesi gerektiğidir.

Din yapısı gereği, her tür siyasî, ideolojik, güncel, ekonomik olgunun en tepesinde yer alan kapsayıcı bir değerdir. Hepsine belli bir ahlâkî zorunluluk dayatır, hepsine bir hiza tayin eder, asla bunlarla aynı seviyelerde tartışılır olamaz.

Dolayısı ile medyada din dili kullanımı, direkt dinî söylem olarak değil, her şeye sinmiş, her şeye bir miktar renk vermiş bir iklim olarak gelişmelidir.

Dini programlar, teatral olmaktan çıkarılmalı, daha sade ve daha direkt olmalı, mesajı endüstriyel ürüne dönüştüren tarz terk edilip, sunucunun karakter ve kimliğinin ön planda olduğu gerçek insanların sunduğu nasihat ve tavsiye programları haline getirilmeli.

Toplumsal kesimlerin hepsinin çıkar ve siyasetlerinin üstünde ve kuşatıcı bir söylem ile kullanılmalı. Son yıllarda iyice can yakmaya başlayan Kürt meselesi ve diğer toplumsal fay hatlarımıza dair, büyük ve derin İslâm tarihi göz önünde bulundurularak hareket edilmeli, fasit milliyetçi/muhafazakârlık dilinden dikkatle uzak durulmalı.

Medya olarak tanımladığımız şey, konvansiyonel veya sosyal, temelde bir iletişim şekli ve ortamıdır. Bu meyanda Müslüman âleminin elinde önemli imkânlar bulunmaktadır.

Bunlardan birincisi ve en önemlisi, insanı günde beş kez yoğun bir sağaltım prosesine tabi tutan namazdır.

İkincisi ise hala çok canlı bir iletişim ve sosyalleşme mekanı olan cami ve mahalle olgusudur.

Bu iki olgu, modern medyanın karşısına konabilecek en güçlü rakip algı inşa faaliyetidir. Din ve ilahiyat camiamızın bu iki olgunun toplumdaki etki boyutu üzerine derinlemesine çalışmalar yapması elzemdir. Bu iki büyük korunak, aynı zamanda medyada din dilinin kullanımı konusunda da bizlere yeni ufuklar sunacaktır. Bu değerlerin derinleşerek toplumda daha da yaygınlık kazanması sağlanmalıdır.

İlahiyat camiamızın Medyadaki din dili kullanımına daha büyük bir dikkatle eğilmesi, bu konuda doktora ve tezler hazırlaması, yeni ufuklar ve düşünceler geliştirmesi, sadece ülkemiz değil bütün İslâm dünyası ve insanlık âlemi için önem arz etmektedir. Bu ilmî toplantı ve benzerlerinin uluslararası düzeyde tekrarlarının organize dilmesi, İslâm'ın ruhunun sirayet edeceği bir yeni medya dilinin inşası için çok değerli olacağını ifade etmek istiyorum.

Medyanın ekran yüzü dediğimiz endüstriyel ihtiyacını karşılayacak, topluma gerçekten dinin şövalye ruhunu verecek, bütün bu şov dünyasının parıltılı ışığına kapılmayacak, aynı zamanda bu dünyada yer almanın koşullarını taşıyan ve medya dilini bilen yeni kuşak bir din adamına ihtiyaç olduğu aşikârdır. Bütün bu büyük işlerin sırtında olduğu ilahiyat camiamızı, medya ile daha yakın temas içinde bulunmaya, katkı sunmaya, ufuk katmaya davet ederek hepinizi saygı ile selamlıyorum.

18. TEBLİĞ

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TOPLUMSAL BİRLİĞİ SAĞLAMADAKİ BAŞARI DÜZEYİNİN TAHLİLİ

Turgay ALDEMİR ♦

Sivil toplum tarihten bugüne insanların ortak hedef ve idealleri-ni gerçekleştirmek için bir araya gelerek oluşturdukları kuruluş-lardır. Kuruluş amaçları dolayısıyla toplumda birleştirici ve toparla-yıcı bir görev icra eder. Başka bir deyişle toplumsal düzeni ve huzu-ru gönüllülük ilkesiyle ve tamamen sivil inisiyatifle sağlamayı he-defleyen teşekküller oldukları için insanlar arasında dayanışmayı, yardımlaşmayı ve kültürel etkileşimi sağlar, toplum bilincini gelişti-rir.

Sivil toplumun bizim geleneğimizdeki karşılığı vakıf müesse-sesidir. Vakıf maddi (ev, arsa, bağ, bahçe, külliye) veya manevî (ilim, kitap, fikir, proje) bir varlığın maliki tarafından insanlığın hizmetine ebediyen sunulmasıdır. İslamiyet'ten önce vakfın kökeni konusunda kesin bir tarih olmamakla birlikte Babil ve Sümerlerde vakıf kurul-duğuna rastlanılmıştır. Bu tür kurumların varlığına Roma ve Bi-zans'ta da rastlanılmıştır. İslâm öncesi Araplar'da ise dinî kurumlara birtakım malların tahsis edildiği görülmüştür ki "Hılfulfudul" bu anlamda önemli bir örnektir. Vakıf müessesenin muhtelif şekillerde bütün toplumlarda bulunduğuna şüphe yoktur.

♦ Anadolu Platformu Başkanı, aldemirturgay@gmail.com

Osmanlı döneminde vakıf kurma geleneği, devlet henüz bir beylik durumunda iken başlamıştı. Sınırların genişlemesiyle beylikten devlete geçilmiş ve imkânların da orantılı bir şekilde artması ile fethedilen şehirlerde peş peşe vakıflar kurulmaya başlanmıştır. Bu minvalde Osmanlı padişahlarından ilk defa vakıf kuran Orhan Bey olmuştur.

Osmanlı döneminde Ahi Evran tarafından Hacı Bektaşi Veli'nin tavsiyesiyle kurulan ahilik teşkilatı hem vakıf olma hem de sivil toplum örgütlenmesi olma açısından önemle incelenmesi gereken bir teşkilattır.

Cemil Meriç'in de dediği gibi Osmanlı bir vakıf medeniyetidir. Fukaraperver bir devlettir. Sonuçta Cemil Meriç'in "Osmanlı toplumunda dram yoktu ki roman oluşsun" dediği Osmanlı döneminde kayıtlara geçen vakıfların sayısı 26300'ü bulmuş ve bunların 1400 kadarı hanımlar tarafından kurulmuştur. Sözüm ona modern cumhuriyette kadınların kurduğu insanlığa hizmet eden bu kadar teşkilat yoktur. Bir grup seçkine hizmet eden kurumlar var, bunlar da vakıf değildir. Vakıflar toplumdaki her insana hizmet eden kurumlardır. Bunun için vakıf geleneği Osmanlıdaki çok dilli, çok kültürlü, çok dinli tebayı bir arada tutmuş ve bu birliktelik yüzyılarca var olmuştur. Bugün modern devlet aygıtının bir merkezden yürütmeye çalıştığı çoğu şey aslında vakıflar eliyle yürütülmektedir. Bugünkü belediyecilik, eğitimler, kültür, üniversitelerin yürüttüğü faaliyetlerin çoğu gönüllü kuruluşlar, topluluklar tarafından yürütülmekteydi. Bu çalışmaların kaynak sorunu da yoktu; çünkü insanlar buna inanıyordu. Daha sonra bu sistem bozulduğu için Osmanlı devleti yıkılmıştır. Osmanlı sistemi kendini taşıyamamıştır. Zamandan kopmuş sonra mekândan ve hayattan koparak kaybolmaya yüz tutmuştur.

Bu bağlamda sivil toplum, özellikle kendi muhasebesini yapmalıdır. Hak arama, hakkı koruma, toplumun taleplerini siyasete yansıtma bakımından geçmişte önemli görevler üstlenmiştir. Şimdi de üstlenmek durumundadır.

Temel insanî ve İslâmî değerler etrafına kurulan vakıf müesseseleri devletin eksik bıraktığı göremediği veya yetersiz kaldığı birçok alanda halkı kuşatıcı faaliyetler ortaya koyarak huzur ve refahın sürdürülebilir bir hal almasını sağlamalıdır.

Sivil Toplum Muhasebesi

Sivil toplum, hak arama, hakkı koruma, toplumun taleplerini siyasete yansıtma, devleti hâkim olmaktan çıkarıp adil kılma bakımından geçmişte çok önemli işlevler üstlenmiştir. Bugünde bu misyonuna yeniden dönmelidir. Sivil toplum, eğitimi sivilleştirmeli, kendi insanını ve münevverlerini yetiştirmeli, bu münevverlerin rehberliğinde daha güzel, daha insanca bir dünya hayatına doğru ilerlemek için çalışmalıdır.

İmparatorlukların çöktüğü ve yerlerine modern toplumların doğduğu 20. Yüzyılda İslâm Dünyası'ndaki sivil toplum kuruluşlarının durumunun hangi merkezde olduğuna bakmamız lazım. İslam'ın tarihsel perspektifinden sivil toplum kuruluşlarına baktığımızda karşımıza çıkan tek ve en önemli kurum vakıflardır. Demek ki incelememiz gereken vakıfların 20. yüzyıldaki durumudur.

Bu durum tek kelime ile bir faciadır. Üç beş insana bir kısım yardımlar dağıtmak vakıfçılık değildir. Vakıfçılık, bir toplumun, bir milletin, bir devletin, devletlerin önünde yeni bir varlık tasavvuru oluşturabilmektir. İşte bunun için gerek Tanzimat sonrası Osmanlı döneminde gerekse de cumhuriyetin ilk yıllarında klasik vakıf sistemi yıkıldı. Hepimizin malumu vakıfların mal varlıkları talan edildi. Kısacası 21. yüzyıla gelindiğinde muhteşem Osmanlı vakıf sisteminden geriye kalan sadece bir yıkıntıdır. Tahrip edilmiş, mal varlığı talan edilmiş vakıf sistemi demek; sivil toplum kuruluşları zayıflatılmış, hayat damarları kesilmiş, insanlarıyla bağları koparılmış ve dolayısıyla yok edilmiş ülkeler demektir. Bu hakikatle yüzleşmemiz gerekiyor.

Ülkemizde yüzyılın başında başlatılan devletin gayretiyle vakıf ve derneklerin tırpanlanması sonucunda halk devletin karşısında

tamamen güçsüzleşmiş ve her türlü sorunu devletin çözmesi gibi bir yanılsamaya düşülmüştür ki bizim aldığımız sistem Fransız sistemidir. Fransız sisteminde de devlet vatandaşın sivil toplum ihtiyaçlarını da şeytani bir akılla kendisi kurmuştur. Şu anda birçok devlet kurumunun cumhuriyetin ilk yıllarından beri kurulmuş vakıf, dernekleri ki -bunlar yarı resmi kurumlardır- bu vakıfçılığın içini boşaltarak halkı manipüle etme aracı olarak kullanarak maalesef hala varlığını sürdürmektedir. Bunun için bunları da ciddi anlamda bilmemiz lazım. Diğer taraftan halkın tamamen devletin insafına terk edilmesi ve devletin ülkedeki tek güç kaynağı olmasını önlemek için vakıf ve reformu şarttır. Tabiri caizse sadece şekli bir reform mu? Hayır, bu coğrafyada yaşayan azınlığıyla, inananıyla, inanmayanıyla geçmişte olduğu gibi yeni bir zihniyet değişimine, yeni bir fikriyata yeni bir tahayyüle ihtiyaç var. Bu müktesebatla biz paylaşımı, adaleti, merhameti değil kendi içimizde azınlıklara bile sağlayamayız. Çünkü şu anki müktesebatımızın büyük bir kısmı bize çaresizlik ve uşak ruhunu vermekten öteye geçmiyor. Öncelikle bizim bu azınlık ruhundan çıkmamız lazım.

Örneğin, Gaziantep'te vakfımızın ismini aldığı Bülbülzade Abdullah Edip Efendi, 1919'da Cemiyeti İslamiyeyi kurarak bu şehrin münevverleriyle kurtuluş savaşını örgütlemiştir. Diğer tarafta Maraş'ta Rıdvan hocanın yaptığı bundan farksızdır. Fakat bu iki büyük ismin çocukları tüm vakıf sistemi tırpanlandığı için ortada kalmıştır. Kurtuluş savaşında bu şehirde 6317 kişi şehit olmuştur. Bunun üçte biri kadınlardır. Abdullah Edip Efendi 1927 de kiralık bir katil tarafından şehit edilmiş ve üç kızı İzmir'de yetiştirme yurtlarına alınmıştır. Bülbülzade'nin nesli ifsat edilmiştir. Onlara sahip çıkacak bir vakıf sistemi bırakılmamıştır. Şehirdeki şehitlerin evleri iş yerleri talan edilerek bar, pavyon yapılmış ve çocukları buralarda çalıştırılmıştır. Bunların hesabını hala sorabilmiş değiliz. İşte bunları soracak, bunları hayatın içinde takip edebilecek sivil toplum örgütlerine ihtiyaç var. Bugün Suriye'de ve Irak'ta her gün yüzlerce insanımız katlediliyor. Ölülerin ismini dahi yazacak bir kuruluş oluşturamamışız. Sözüm ona o batı başkentlerinde bunların hakkını, hu-

kukunu gerekirse onların hukukuyla araştıracak civanperver hukukçuları hala yetiştirememişiz. Bu da bizim acıyan tarafımızdır.

Bu alanda İslâm Dünyası'nda bir problem görülüyorsa bu durumun sebebini, 19. ve 20. Yüzyıllar boyunca gerek Osmanlı imparatorluğunda; gerekse bu imparatorluktan doğan devletlerde sivil toplum kuruluşlarının, özellikle de vakıfların tırpanlanmasında ve kasıtlı olarak yok edilmesinde aramak gerekir.

Ülkemizde bu yüzyılın başında Batılılaşmış devletin gayretiyle vakıf ve derneklerin tırpanlanması sonucunda, halk, devlet karşısında tamamen güçsüzleşti ve her türlü sorunun çözümü için devletin insafına terk edildi.

Kısacası vakıflar/dernekler reformu, halkın devlet karşısında daha bağımsız olmasını sağlaması açısından oldukça önemlidir. Vakıf ve derneklerin bu önemli rolü "üçüncü sektör" tanımlanmasının arka planını oluşturmaktadır.

Günümüzde sivil toplum örgütlenmeleri özellikle toplumların-milletlerin yumuşak gücü olarak kendini göstermektedir. Ülkemiz açısından baktığımız zaman dünya çapında yapılan yardımlarda orantısal olarak dünyada lider konumda olmamız sivil toplum örgütlenmelerinin aldığı inisiyatif ile mümkün olmuştur. Dünyanın her köşesine devlet ve kurumlarından önce gönüllü kuruluşlar ulaşmakta ve yeniden bir iletişim kanalı açmaktadır.

2015 yılı Kurban Bayramında dünyada ulaşılan ülke ve insan oranları:

Türkiye Diyanet Vakfı yurt içinde 182 il ve ilçe merkezinde, yurt dışında da 76 ülkenin 450 bölgesinde kurban kesimi yaptı.

İHH dünyanın 99 ülkesinde 51 bin 770 hisse kurbanı kesti, 2 milyon kişiye ulaştırdı.

İyilikder Dünyanın 16 ülkesinde 250 bin kişiye kurban eti dağıtımı yaptı.

Deniz Feneri Dünyanın 32 ülkesinde kurban kesimi yaptı.

Yeryüzü Doktorları Derneği; Afrika'da 10 ülke 13.193 hisse, 800 bin kişiye dağıtıldı.

Hüdayi Vakfı dünyanın 18 ülkesinde kurban kesimi yaptı.

Gönüllü kuruluşlar tarih boyunca (mektep, medrese birçok ilim, fikir ve hizmet müessesleri) oluşturarak toplumun ortak vicdanı ve bileşkesi oldular. Bu faaliyetler, bir milleti millet yapan ortak paydayı, değeri büyüttü. Toplumsal birlik ötekinin derdini dert edinmeyle mayalanır.

Bir toplumun medeniyet seviyesini fiziksel imkânlar belirlemez. Bir toplumun gerçek gelişmişlik ölçüsü farklılıklarımızla bir arada olmak ve bunlara saygı duymaktır. Bu farklıklarımızla beraber birbirimizin hukukunu gözetmek kelimenin tam anlamıyla bir münevverliktir. Toplumsal birliktelik, hiç kimsenin diğerini dilinden, dininden, mezhebinden, meşrebinden, renginden dolayı hor görmeden ona saygı duyması ve onunla bir arada yaşamasıyla sağlanır. İnsanlar arasındaki fark ve farkındalık, bu ayrıştırıcı özelliklere bakmaksınız hayırda öncü olmak ve hayırda yarışmayla ortaya çıkar. Hz. Peygamberin buyurduğu gibi "Sizin en hayırlınız insanlara faydalı olanınızdır."

İşte sivil toplum örgütleri hiçbir farklılığı gözetmeksizin toplumdaki bu kesimlerin ihtiyaçlarını karşılamada bir bağdır, köprüdür. Bir milleti farklı kılan en önemli özelliği kapsayıcılığıdır. Kimsenin kendini öteki hissetmediği bir mefkûreyi yaşatmasıdır. Bu kapsayıcı davranışların örnekleri, sivil toplum eliyle geçmişte ve günümüzde defaten yaşanmıştır ve yaşanmaya devam etmektedir. Örneğin insanlığın yaşanılan zulme kör ve sağır kaldığı Filistin meselesine 2009'daki kara konvoyunda Müslümanlarla beraber gayri Müslümlerin olması son derece önemlidir.

2009 yılında kara konvoyuyla Gazze ye gitmiştim, Gazze'ye ulaştığımızda bir buçuk milyon Gazzeli gece yarısı bizi ayakta karşıladı. Elime tutuşturdukları broşürde İngiliz parlamenter George

Galloway'ın bizimle beraber Gazze'ye üçüncü gidişinin olduğunu görünce utandım. İngilizler bizden önce gitmişti oradaki drama.

Londra'da seksen beş yaşında koltuk değneği ile bir kadın; ben buradaki dramı görünce Londra'da evimde ölemezdim diye tüm varlığını bir ambulansa yüklenip süt tozu alıp bizimle beraber o yaşta Londra'dan Gazze ye geldi. Ama biz dua etmekle yetiniyorduk. Aktivist Rachel Corrie'nin Filistinli çocuklar için İsrail tankının önünde duruşu da bu anlamda manidardır.

Örneğin Almanya ve Danimarka'nın Suriyeli sığınmacılara Hıristiyan olma şartı koşarak onları bir ayrıştırmaya tabi tutması sözüm ona eğitilmiş, gelişmiş bu modern zamanın en büyük açmazıdır.

Van depreminde ülkemizde devam eden birçok ayrıştırmaya rağmen deprem olduğunda birkaç saat sonra oradaydık. Bir gün sonra Türkiye de ne kadar plaka varsa ordaydı. Herkes yardım için koşmuştu, oraya gelmişti. Bu inanılmaz bir diriliktir ve dünyanın başka hiçbir yerinde yoktur. O aileleri evimizde misafir ettik. Ben kendi evimde Vanlı bir arkadaşı ailesi ile iki ay misafir ettim. Vakfımız da tüm vakıflar gibi Anadolu'nun her yerinde seferber olduk kardeşliğimizi paylaştık. Paylaşmak bu milletin geninde var; ama öyle şeylerle karşılaştık ki sadece dua etmekle yetinenler de oldu. Fakat ta İstanbul'dan gelen birkaç akademisyen, doktor, yönetici hanımefendinin kırıcıyla taş kırdığını gördüm. Depremin olduğu gece bana bir yerden mesaj geldi. Gece üçte kalkıp depremdeki kardeşlerimiz için dua edelim diye. Bunun için değerli arkadaşlar bu anlamda yeniden bir yolculuğa çıkmamız lazım

Örneğin Erciş'teki bir binanın enkazı başında çocuğunun cesedinin çıkarılmasını beklerken ağıt yakan annenin talebi.

Yine Özgecan davasında "Feminist STK'ların" mütedeyyin sivil toplum örgütlerini alana sokmama çabaları.

Diğer taraftan çocukları dağa kaçırılan Diyarbakırlı anaların feryadı bir kesim tarafından işitilmezken diğer taraftan da Cumartesi annelerini anlamaya, dinlemeye yeterince gayret gösterilmemesi.

Elbette ki Diyarbakır'da çocukları kaçırılan annelere duyarsızlığa feryat ediyoruz ama cumartesi annelerini de biz, ihmal ediyoruz. Bu ülkede her gün evinin penceresinde çocuğunun dönmesini bekleyen binlerce anne var, bunların derdine ortak olup bir gün İslâmî kesimin sivil toplum örgütleri olarak yanlarına gidemedik, birçok alandaki sorunları yeniden bu anlamda tartışmamız lazım.

Suriye'de yaşanılan savaştan ülkemize gelen 3 milyonu yakın misafirimizden 256 binine çadır kentlerde devlet sahip çıkarken 10/9'unu sivil toplum ve vicdanlı Anadolu insanı sahiplenmektedir. Bu gerçeklik bile tek başına sivil toplumun toplumsal birliği, sorunları çözmedeki kapsayıcılığı için yeterlidir. Ülkemize gelen Suriyelilerin diline, dinine, mezhebine ve ırkına bakılmaksızın bunlarla insanlık ortak paydasında birçok aktivite gerçekleştirilmektedir.

Bu dünyanın hiçbir yerinde yoktur. Ben bunu C20 zirvesinde söylediğimde dedim ki istiyorsanız işte sivil toplum hikâyesi, işte insanlık hikâyesi hakikatten Avrupa'daki birçok ülkenin nüfusu kadar misafir barındırırken şu anda tüm Avrupa'da 244 bin mülteci ağırlanıyor ve hangi şartlarda ağırlandıklarını görüyorsunuz, biz bunları elbette ki dünyaya anlatamadık, diğer taraftan örneğin Gaziantep'te çöp toplayan Suriyelilerin durumunu dilenen çocukların durumunu, okula gitmesi gereken 95 bin çocuğun durumunu, sağlık sorunlarını, barınma, çalışma ve yetimlerin meselelerini, onların yükseköğrenimde yer almasını, onların medyada yer almasını, hepsini çalışıyoruz, bugün artık sivil çalışan örgütlerimiz var, hamd olsun sadece bizim yirmiyi aşkın okulumuz var, içerde onlarca, bu anlamda çalışmamız var, devlet sadece çadır kentlerden ibaret bir sivil toplum politikası ile uğraşırken sivil toplum hamdolsun bunların her türlü sorunu ile uğraşıyor, meselenin nerde olduğunu anlatmak için bir örnek vermek istiyorum, şu anda değerli hocalarım Suriyelilere yönelik ikiyüzü aşkın Türkiye de gazete ve dergi çıkıyor.

Türkiye'nin çıkardığı bir tane yayın yok ve bunların hepsinde Türkiye'nin aleyhine yazılar yazılıyor, biz yeni bir çalışma başlattık. Arapça, Kürtçe ve Türkçe yayın yapan bir dergi çalışması yapıyoruz. Lübnan a kadar arapça yayın yapan bir de radyo kurduk.

Suriyeli misafirlerimizin sorunlarını çözmeye dair sivil toplumun öncülüğünde onlarca toplantı, sempozyum gerçekleşmektedir. Bu alanda ülkemizde hamdolsun faaliyet gösteren onlarca sivil toplum örgütünün ülke genelinde öne çıkması ve binlercesinin de yerelde bu çalışmaları yürütmesi takdire şayandır.

Suriyelilerin birçok sorunu sivil toplumun kuruluşlarının öncülüğünde siyasete ve bürokrasiye taşınarak çözülmektedir.

2014 yılında Aynul Arap'ta (yani Kobani'de) yaşanılan çatışmalar sebebiyle Suruç'a 200 bini aşkın Suriyeli 4 gün içerisinde intikal etti. Birçok Sivil toplum örgütü gibi biz de Suruç'taki misafirlerimize yardım için oradaydık. 2014 yılı kurban bayramının 2. Günü Anadolu'nun birçok yerinden 150'yi aşkın aile ile Suriye'den gelen bu misafirlerle bayramlaşmak ve hediyeleşmek için Suruç'taydık. Yaşanılan acıya şahit olduk ve acılarını paylaşmaya çalıştık. Ama onlara özgürlük getireceğini vaat eden örgütler bizleri onlara yaklaştırmamaya çalışıyor ve onlara zulmetmeye devam ediyordu. Doğuda bir belediyenin açtığı kampta Suriyeli çocuklara barışın resmi yaptırılıyordu. Ancak resimleri boyamak için örgütün üç renginden başka boya kalemi yoktu. Biz onlara birçok renkteki boyama kalemini götürdüğümüzde kabul etmediler. Biz onlara bu renklerle barışın değil ancak savaşın resmini yaparsınız dedik. Sivil toplum muhataplarını birkaç renge mahkûm eden değil; çok renkliliği ve sesliliği yaşatan bir ocak olmalıdır.

Yardım kampanyalarında ortaya konulan çaba, son derece önemlidir. Ülkemizin ve dünyanın neresinde bir acı yaşansa diline, dinine, ırkına bakılmadan oralara; Kurbanda, Ramazanda vs. günlerde giyim, gıda, kırtasiye vb. ihtiyaçları karşılanmak için yollara düşülür. Hiç tanımadığımız diyarlarda su kuyuları, köprüler, okullar, mabetler, yetimhaneler, tarım alanları oluşturulur. Dünyada yok

olmaya yüz tutmuş insanlığa ve ölmek üzere olan küresel vicdana sivil toplumun bu hasbi çalışmaları adeta bir can suyu oluyor. Bizi biz yapıyor, birliğimizi, dirliğimizi ve yeniden insanlığımızı bu vesile ile kazanıyoruz.

Gerçek manada sivil toplum insanı olmak "Ateş düştüğü yeri yakar" algısının ötesine geçerek dünyanın neresine bir ateş düşse onu yüreğinde hisseden ve o ateş bizi de yakar anlayışıyla çabalayandır.

Hiçbir dünyevi çıkar, kaygı taşımadan birileri gibi kimsenin diline, dinine, yaşam tarzına bakmadan; insanlık ve toplumsal ortak payda için Anadolu'da yollarda olan binlerce diri yürekli, gönül mimarı yiğit dolaşmakta. Modern zamanda STK'lar çıkar gruplarının, çok uluslu şirketlerin, emperyalist ülkelerin maalesef kirli emellerine taşeronluk yapmakta.

Biliyorsunuz G20'nin dönem başkanlığı Türkiye'de. Dolayısı ile bir kısım başlıklarda tartışmalar yapılıyor. Geçen ay Boğaziçi Üniversitesi'nde C20 sivil toplum zirvesine davet edilmiştim. Yaklaşık 60'a yakın ülkeden sivil toplum temsilcileri vardı. Bizim ülkemizden de beş STK vardı. Tabi biz konuşuruz tartışırız buradan kararlar çıkartırız diye heves ile gittik. Orda karşılaştığım manzara şuydu; her şey aslında bir yerlerde konuşuluyor ve organize ediliyordu. Sivil toplum diye dünyanın birçok yerinden gelenlerin aslında profesyonel olarak bu işin istihdamlı çalışanları ve arkasında çok uluslu şirketlerin olduğunu görünce irkildim. Mesela kolanın dünya Ceosu da ordaydı. Cocacola veya diğer bir kısım şirketlerin sivil toplum tiyatral yüzü vardı. Konuştukları konular aslında bizim sorunlarımızdı, görünüşte. İşte göç sorunu, İslâm Dünyası'nın geri kalmışlığı, yönetimsel problemleri, demokrasiye olan ihtiyacı vb. Acemoğlu, bir sunum yaptı orada. İslâm Dünyası'nın şeffaflığa, demokrasiye, katılımcı yönetimlere ihtiyacı olduğunu bunlar olmadığı için bu savaşların geri kalmışlıkların yaşandığını anlatınca ben bir soru sordum o ortamda, dedim, acaba bu dünyadaki kaosların nedeni Dünyayı iyi yönetemedikleri için, birleşmiş milletlerin beş tane daimi

üyesi suçlu değil midir? Ben oradan maaş alıyorum buna cevap veremem demişti. Şimdi büyük resmi görmemiz lazım, bize bir alan çiziyorlar ve biz burada birçok dinî kültürel ve sosyal faaliyetler içerisinde inanılmaz motivasyonlarla büyük işler yaptığımıza inandırılıyoruz.

Değerli arkadaşlarım büyük resmi görmeden o üst kuş bakışı dünyada olup bitenleri tarihin arka planını, yeni dünya denilen meseleyi görmeden kendimizi bunun içerisinde bir yere yerleştirmeden nesne olmaktan kurtulamayız, asla yeni dünyanın planlamacısı ve bunun sorgulayıcısı olamayız. İşte bunun için bizim öncelikle ciddi bir durum tespitinde bulunmamız lazım, yoksa şu değil, işte biz asrı saadette bunları yaptık, geçmişte şunları yaptık, Selçuklu'da Osmanlı'da tarihimiz bu konuda eksiklerle beraber bir çok güzellikle doludur, elbette sorunlarımızı çözerken bu geleneğimize yaslanacağız ama hayatı güncellemeden yürütemeyiz, onun için geleneğin ucu açık, hayat aşılayan kısmı bu günümüzde dâhil ne yaptığımızla alakalıdır, bugün İslâm Dünyası'nda maalesef bu deformasyonu yüzyılı aşkındır yaşadığımız bu sürgünü bitirecek çalışmalardan çok ifsad edecek yine bu emperyalistler eliyle ve bizlerin de bunlara teşne olmasıyla. Gaziantep'te şu anda 81 ülkenin sözüm ona yardım adı altında ama istihbarat amaçlı sivil toplum örgütleri ile biz aynı ortamda çalışıyoruz ve bunlar her türlü olanağa imkâna vasıtaya sahip ve bunları Birleşmiş Milletler finanse ediyor ve bu kuruluşların İslâm Dünyası'ndaki bu göçe bir sürü soruna temas etme adı altında harcadıkları paraların haddi hesabı yok.

Ben Afganistan'a, Pakistan'a birkaç yıl öncesinde sel felaketinde gittiğimde görmüştüm, Birleşmiş Milletlerin oradaki görevlileri iki ay sonra bizi ağırladıklarında Hiltonda ağırlamışlardı, ilginçtir Pakistan İslamabat'taki Hilton 7 yıldızlıdır ve hiç sahaya gitmemişlerdir bir toplantının organizasyon gideri bir günlük toplantının 200 bin dolardır. Sonradan öğrendik ki bu kuruluşların bu uluslararası sistemlerin finansmanlarının %80'i organizasyon giderlerinde tüketilmektedir. Mağdurların parası bir defa daha çalınmaktadır. Ben

bunları C20 de söylediğimde birçok tartışma aldı başını gitti, eğer haklı olursanız haklılığınızla ilgili bir davanız bir mücadeleniz varsa, karşınızda kim olursa olsun hiçbir önemi yoktur. Biz hala haklılığımızla ilgili bir ikicilik yaşıyoruz, bir ezilmişlik, bir böyle geri kalmışlık içerisindeyiz, evet sorunlarımız var; fakat kendi özgüvenimizi kazanarak bu meseleleri yeniden ele almamız lazım, bunun için ben sivil toplumu biraz şöyle tarif ediyorum:" İhtiyaçlarla imkânları değerlerimizle buluşturarak farkındalık oluşturmaktır ve çarpan etkisi yüksek işler yapmaktır." böyle merdiven altı işte köşede, bucakta, bizim mahallede geçen bir barış süreci ile ilgili Mustafa beyle bizim mahalle dediğimiz bir toplantıya çağırıldık, yine bir üniversite rektörü hoca ikide bir bizim mahalleyle ilgili konuşuyor, ya hocam dedim, çıkarın şu bizim mahalleyi, bu mahalle çıkmaz sokak, caddelere, meydanlara metropollere, insanlığın olduğu yerlere, hatta ötekinin olduğu yerde sözümüzü söyleyebilmeliyiz, artık biz bu ülkenin aslî unsuruyuz, kurucu iradeyiz, yeter artık yüzyıldır azınlık gibi oralarda buralarda sığıntı şeklinde varlığımızı sürdürüyoruz onun için her birimizin kendi benliğimizi yeniden bu anlamda inşa etmesi lazım.

Bu kirlenmeden kurtulmak için sivil toplumun şeffaflığı, hesap verebilirliği ve toplumun içinde olma vasfını yeniden büyütmesi gerekir.

Sivil toplum bir milletin ortak vicdanı ve hafızasıdır. Bunun için sivil toplum örgütlerinin bir taraftan elindeki emanetleri paylaşırken diğer taraftan da içinde doğduğu coğrafyada ve dünyada var olan güzellikleri deruhte ederek tüm insanlığı kuşatacak bir kapsayıcılık içerisinde olmalıdır.

Devletlerin sınırları vardır ancak sivil toplum örgütlerinin sınırları olmaz.

Anadolu'da bin yılı aşkındır var olan bu kapsayıcı irfan, önce tüm varlıkların hukukunu gözetmiş, sonra tüm insanların beş emniyetini (din, dil, akıl, can, nesil) koruma altına almış, daha sonra dinde kardeş olanların hukukunu korumuş, ondan sonra da cemaatinin,

meşrebinin hukukunu gözetmiş, devamında ise ailesinin ve en nihayetinde kendi nefsinin hukukunu gözetmiştir. Maalesef bu silsile modern zamanda tersine dönmüştür.

Ben bu gök kubbe altında nasıl bir hoş seda bırakmadan, ben bu dünyadan ne alırıma indirgenmiştir. Bu anlayışın hâkim olduğu dünyada öteki, emniyette değildir ve risk altındır. Bu bencil anlayıştan bu çıkarcı hedonist varlıklardan sağlıklı bir sivil toplum çıkmaz.

Müslümanların tarih sahnesinden çekilmesiyle tüm insanlığın neler kaybettiğini bugün yaşananlardan çok daha iyi anlıyoruz.

Sivil toplum adam kazanma, alan kazanma, mekân kazanma, güç ve iktidar devşirme hastalığına kapılırsa değil toplumsal birliğe katkı yapmayı; kendi varlığını bile bir nesil devam ettiremez.

Sonuç

Şu anda Türkiye ve İslâm Dünyası bir kaotik ortama sürüklenmek isteniyor. Ülkemizde son birkaç yılda yaşananlar oldukça manidardır. Bugün kendimizi 100 yıl öncenin yarım kalmış birçok hesaplarının içerisinde bulduk. Yeniden Anadolu insanının adalet, özgürlük ve onur mücadelesine tanıklık etmekteyiz. Aliya'nın ifadesiyle; "Artık köle olmayacağız." Düsturunu hayata geçirebilmek için tüm etnik, mezhebi ve meşrebi kimliklerimizi geride bırakarak geçmişte olduğu gibi Anadolu'daki birlikte yaşamanın o engin irfanını yeniden hayata geçirmeliyiz. Bunun için geçmişteki yaşanmış ortak tarihimize, kaderimize yaslanarak yeni köprüler kurmalıyız.

Sivil toplum örgütlenmelerinin toplumsal birliği sağlama hususunda ciddi bir etkisinin olduğu yadsınamayacak bir gerçektir. Ancak gelinen süreçte sivil yapılanmaların kendilerini doğru yere konumlandırmaları siyaset ve bürokrasinin üstünde, insanı merkeze alan ve medeniyet eksenli çalışmalar yapan kuruluşlar olması gerekmektedir.

Sivil toplumun sivilliğini, bağımsızlığını ve kavramsal çerçevesini kendi geleneğimize yaslanarak yeniden tanımlamalıyız. Va-

kıfların siyasî yönetimler tarafından tırpanlanmasına müsaade edilmemeli, hatta aydın ve siyasîlerimizin gelip buralarda diz kırarak hizmet etmeleri sağlanmalıdır.

İçinde yaşadığımız bu modern zamanda devlet sivilleşmeye çalışırken maalesef şahit olmaktayız ki sivil toplum örgütleri devletleşmeye sürüklenmektedir. Sivil toplumun kapsayıcılığı yeniden tartışılmalı, basiretten ve ferasetten uzak indirgemeci yandaşlıktan kurtulmalıdır. Sivil toplum örgütleri bir araya gelerek birbirini dinlemeli, anlamalı, kendi geleceklerine ve dolayısıyla milletin geleceğine dair yeniden bir sivilleşme sürecine girmelidir.

Sivil toplum örgütlerinin çatışmayı önleyerek toplumsal birliği sağlama çabalarına en iyi örnek Hz. Peygamberin Hacerül Esvet taşını cübbesini yere sererek taşı üstüne koyup her kabileyi cübbenin bir ucundan tutturarak savaş nedeni olan Hacerül Esvet taşını herkesi sürece ve çözüme ortak ederek sağlamasına verilecek en çarpıcı örnektir.

17 Ekim 2015 – Cumartesi

DEĞERLENDİRME OTURUMU
17.15–18.30

Başkan: Prof. Dr. Şehmus DEMİR **443**
Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Nasrullah HACIMÜFTÜOĞLU **444**
Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Saim YEPREM..... **447**
Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ..... **450**
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Sadık KILIÇ **453**
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Ahmet KÖLEMEN..... **454**
İlim Yayma Cemiyeti Gaziantep Şube Başkanı

Ali Rıza TEMEL **455**

KAPANIŞ

DEĞERLENDİRME KONUŞMALARI

Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Oturum Başkanı)
Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslâmî İlimler Araştırma Vakfı'nın 16/18 Ekim 2015 tarihleri arasında Gaziantep Üniversitesinde Düzenlemiş olduğu: "**Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dinî Söylemin Önemi**" başlıklı ilmî toplantı hem gayesi, hem de sonuçları bakımından tarihe önemli notlar düşmüştür. Bu sebeple ilmî toplantı süresince sunulan tebliğler ve müzakerelerden sonra ulaşılan aşağıdaki sonuçları kamuoyuyla paylaşmayı görev addediyoruz.

1. Dünya, yakın coğrafyamız ve ülkemiz oldukça hassas bir dönemden geçmektedir. Bu süreçte tüm insanlığın geleceğinde birlik, dayanışma, paylaşım ve benzeri ilkelerin hayatî önem taşıdığı bir kez daha görülmüştür.

2. Tarih boyunca kurucu ve çığır açıcı görevler üstlenmiş olan medeniyetimiz, geçmişte olduğu gibi bugün de aynı ruh ve manevî özün geliştirilmesine son derece muhtaçtır. Bunun sağlayıcı temel unsurlar arasında yüce dinimiz İslâm, merkezi ve inkâr edilemez bir işleve sahiptir.

3. Bu kuşatıcı ruh, İslâm'ın temel kaynaklarından, onun sahih usul ve yöntemler çerçevesinde elde edilmelidir.

4. İslâm'ın diriltici, paylaşımcı ve kuşatıcı özünü ortaya çıkarmak için de başta Hz. Peygamber dönemi uygulamaları olmak üzere yaşanmış bütün tarihi tecrübeler ve kültürel miras, yol gösterici bir kaynak olarak asla ihmal edilmemelidir.

5. Yaşanılan bu tecrübeler günümüzde toplumsal birlik ve bütünlüğün sağlanmasında insanlar arasında adaletin, Müslümanlar arasında kardeşliğin, farklı inanç ve kimlikler arasında çoğulculuğun, ayrımcı, ötekileştirici zihniyet ve davranışlardan uzak durmanın önemini bir kez daha hatırlatmaktadır.

6. Bunun için de yüce dinimizin yol gösterici, aydınlatıcı ve emredici bütün ilkeleri onun kudsiyetine zarar vermeden güçlü bir şekilde vurgulanmalı, bunların toplumda içselleştirilmeleri amacıyla, bireylerin bilgi, duygu, algı ve ahlâk dünyasına aksettirilmesine özen gösterilmelidir.

7. Başta Diyanet İşleri Başkanlığı, İlahiyat Fakülteleri ve İmam Hatip Liseleri olmak üzere dînî sorumluluk üstlenen bütün kurumların, tam bir işbirliği halinde çalışmaları kaçınılmaz bir görevdir.

Kamuoyuna saygıyla arz ederiz.

Prof. Dr. Nasrullah HACIMÜFTÜOĞLU
Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Saygı değer dinleyenler! Bu iki gün içinde çok güzel tebliğler dinledik. Tebliğlerin hepsi nâfî, etrafını câmi, ağyarını manîdir.

İlahî irâde zevil ukûl üç varlığın vücuduna taalluk buyurunca en eski varlık olarak zevil ukûl melek, ikinci olarak cin, üçüncü olarak da insan vücut bulmuştur.

Melekler nuranî varlıklardır. İsyan etmesini bilmez, kötülük yapmasını bilmez, emrolunan hususları yerine getirirler. Bunların hepsi Kur'an'da müdellel hususlardır. Diğeri de yarı latif varlıklardır. Zulmâni olarak bildirilir. Fakat insan ruh tabir edilen, -Kur'an ruh tabirini kullanmıyor ilahî sır, ruh ve beden toprak- bir tarafı ruhî, bir tarafı hâkî toprağa bağlı bir varlıktır. Bir taraf hakkı temsil eder, vicdanı temsil eder, acımayı temsil eder. İnsana Rabbanî sıfatlar bununla intikal eder. Hâki olan diğer tarafı da süflî tarafı temsil eder. İnsanın vücudu da bundan dolayı bir takım güçlerle donan-

mıştır. Şehvet güçleri ve diğer güçleri vardır. Bu akıl ve ruh cephesiyle nefsanî cephe bir çatışma alanı meydana getirir bu alan insanın kendisidir, insanın vücududur.

Yaratıldığı andan itibaren bu ruhanîlik ile cismanîlik çatışmasında ruhanîliğin tarafı şüphesiz ki, yine peygamberdir, yetiştirici unsurlardır. Diğer tarafta da cinlerden yani sözünü ettiğimiz cinlerden onların kâfirlerinin başı olan iblisin temsil ettiği bir cephe vardır ki, onlarda durmadan nefsanî duyguları tahrik ederek bir cephe oluşturur. İnsan bu çatışmanın içinde bir varlık mücadelesi, bir kimlik mücadelesi verir. Şayet insan ruhanî cephesinin malzemesini geliştirir, imanını ibadetle takviye eder kemale ererse bu insan mükemmel bir insan olur.

İlahiyatçılar olarak, peygamberler silsilesine mensup birileri olarak, ahlâkî filozofların nihaî hedefi, eğitim ve öğretimcilerin nihaî hedefi iyi bir insan, kâmil bir insan, faydalı bir insan elde etmektir. Bunu da ben Kur'an-ı Kerim'in çok muhtelif yerlerinde serpiştirilmiş olarak öğelerini bulduğumuz meşhur Cibril Hadis'inde bulunan bir, iman, iki İslâm, üçüncüsü de ihsan kavramlarıyla hülasa edilmiştir.

Yani Peygamberimize Cebrail tarafından iman nedir diye sorulur. Efendimiz (sav) iman: Allah'a iman etmektir, Allah'ı birlemektir, noksan sıfatlardan tenzih etmektir. Yani iman: İnanılması zorunlu olan temel esaslardır. Bu olmadığı takdirde kâmil bir insan elde edemeyiz. Çünkü taban yok. Biz hep teoriler ortaya koyarız ama teoriler o kadar uzun ki, bunların hepsini detaylı olarak tartışmak mümkün değildir. Ama şu esastan başlayalım: Evvela İslâm'ın bize önerdiği tevhit inancıyla başlayalım. Allah kendisini Kur'an'da nasıl tanıtmışsa o şekilde tanıyalım ve sağlam bir Allah inancıyla hayata başlayalım.

Sonra ikinci soru İslâm nedir? Yani, işini teorisi ve işin pratiği nedir? Peygamberimizden öğrendiğimiz gibi İslâm'ın şartlarıdır. Namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek, zekât vermek gibi eylemlerdir. Şimdi bu ikisini mezcettiğimiz zaman, yani imanla İslâm'ı

kaynaştırdığımız zaman üçüncü ve nihai hedef elde edilmesi ihsan, kâmil derecesinde insandır. Ne demek ihsan:

الإحسان :هو أن تعبد الله كأنك تراه ، فإن لم تكن تراه فهو يراك

"Allah'ı görüyormuş gibi O'na ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da, her an O seni görmektedir."

İman ve İslâm'dan sonra oluşan kimlik artık her işte Allah'ı ölçü kabul etmek, her yapılan işlerde O'nu murakıp ve kontrol olduğunu bilmektir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da, her an O seni görmektedir.

Hayat felsefemizi böyle inşa edersek o zaman kendimize karşı sorumlu olduğumuz hak ve ödevleri, Allah'a karşı yükümlü olduğumuz hak ve sorumlulukları, ailemize karşı, toplumumuza karşı, mahallemize karşı, sokağımıza karşı, Müslim, gayr-i Müslim tüm insanlığa karşı yükümlü olduğumuz vazifeleri ancak idrak edebilme şuuruna vasıl olabiliriz. Aksi takdirde insanlar arası, uluslararası birtakım platformlarda ifade olunan insan hakları şöyledir-böyledir vs. ifadeler hepsi kâğıtlarda kalır.

Temel hareketimiz, Allah'a olan sağlam bir inanç, ondan sonra amel, sonra da kemâl. Bu kemal olmadığı müddetçe bu toplumu ne ilahiyatçısı kurtarabilir, ne de toplum kendi kendini kurtarabilir. Bu temel esastan hareketle İnşallah insan önce kendi kimliğini, etrafındaki insanların kendisiyle olan münasebetini idrak ederse, ben temenni ediyorum ki, artık bütün dünya rahat edecektir. Dünya artık küçülmüş biz dünya nezdinde bir mahalle gibiyiz. Amerika'da, Çin'de, Japonya'da huzur varsa Türkiye'de de huzur var demektir. Görüldüğü üzere dünyanın tüm huzursuzluğu bize de intikal etmektedir.

Tebliğlerde zaman zaman bir takım haksızlıklar yapıldığına inanıyorum. Yani bugün vuku bulan problemler, Müslümanların kendisinden kaynaklanıyormuş gibi. Evet doğrudur. Bugün Müslümanlar şuursuzluk, biraz da akılsızlık, kendilerini bilememe, kendi

kişiliklerinden uzaklaşmış olmalarının cezasını çekiyor. Ama şunu da asla ihmal etmeyelim: Yani bir Müslüman zalim bir dünya nasıl düşünebilir? Durup dururken hiçbir kötülük yapmazken ülkesini işkal eden bir zalimi Müslüman nasıl düşünebilir. Ama gaddar bir insanlık vardır. Sadece hakkı güçte gören bir insanlık vardır. O zaman ona göre gözümüzü açacağız ve bir de dua edeceğiz. İnşallah herkes İslâm'ın bireysel ve toplumsal münasebetlerinin ne olduğunu idrak eder de bütün dünya saadet ve huzura erer.

Ben tekrar bu toplantıyı düzenleyen Üniversite, Fakülte ve Vakıf yönetimine teşekkür ediyorum. Bizi dinleyen herkese teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Saim YEPREM
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

Vaktinizi fazla almadan çok kısa birkaç şey söylemek istiyorum. Tartışmalı ilmî toplantı diyoruz ama ben şahsen beklerdim ki, tebliğ sayısı mümkün mertebe az tutulsun o tebliğ konusu üzerinde bir tartışma olsun isterdim. Seçilen başlık özellikle güncel olması bakımından fevkalade önemli bir başlık ve bizim İslâmî konularda bilgi sahibi olan kişiler olarak farz edilerek üzerinde yeni fikirler üretmemiz, dinî söylemin önce ne olduğunu belirtmemiz sonra ne söyleyeceğimizi belirlememiz gerekirdi. Ancak faydadan hâlî değil güzel tebliğler dinledik. Ama bu başlığın cevabı olan bir tebliğe de ben rastlayamadım. Belki benim dar bir anlayışa sahip olmamdan kaynaklanabilir.

Dînî söylemin tesbiti burada yani bir Müslüman ülkede söyleniyor. Herkesi İslâm dinine mensup kabul ediyoruz ve söylemin İslâm dini çerçevesinde olduğunu kabul ediyoruz. Ama son derece karmaşık ve kozmopolit bir dünyada yaşıyoruz. Din dediğimiz zaman, Budizm de bir dindir, Hıristiyanlık 'da bir dindir, Yahudilik 'de bir dindir, Şintoizm'de bir dindir, Hinduizm'de bir dindir. Ancak yeni bir din daha var o da Ataizm'dir.

Bu bahsettiklerimiz tebliğlerde yer alan: Adaletle davranın, doğru söyleyin, ayrımcılık yapmayın, çok kültürlülüğe hizmet edin, bunlara itina edin, bunlar evrensel değerlerdir. Hemen hemen her toplumda bunlar bilinen, kullanılan değerlerdir. Biz Müslüman olarak farklı ne söyleyeceğiz. Yani bizim söylemimizde Müslümanlığın ne farklılığı olacak. Bunun üzerinde durmamız gerekiyor.

Burada bir arkadaşımız bir şey sordu: Bizim dinî bilgilerimiz niye ahlâkî değerlere dönüşmüyor? Bizim ibadetlerimiz niçin ahlâkî değerler halinde tezâhür etmiyor. Hakikaten bu niye incelenmiyor? Biraz önce bir arkadaşımız burada bunun en kolay yolunun insanları camiye sevk etmektir dedi. Suûdi Arabistan'da camiye gitmeyen yok. Herkesi sopayla camiye gönderiyorlar. Peki, iş bununla bitmiş midir?

Mü'minun Suresinde: Mü'minler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir.اَلَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ﴿٢﴾ قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ *Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler*. Camiye gidin doldurun, sokakları doldurun eğer namaz kılan kişide: إِنَّ الصَّلاَةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ *"Muhakkak ki namaz, Hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar."* (Ankebût/ 29/45) âyeti tecelli etmiyorsa ne faydası vardır. Bundan on beş, yirmi sene öncesine göre namaz kılanda gerçekten çoğalma var. İbadetler kalıp halinde söylendiği ve teşvik edildiğinde gerçekte dinî İslâmî söylem gerçekleşmiş mi oluyor? Bu ibadetlerimiz niçin bizi kötülüklerden alıkoyan, ahlâkî değerlerimizi yükselten bir fonksiyon icra etmiyor. Bunun üzerinde durmak gerekmez mi? Aksi halde bir arkadaşımız bize Saf Suresi ikinci âyetini bizlere okudu:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آَمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ *Ey iman edenler! Papmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?*

Söylemden ibaret kalıyoruz. Mustafa Öztürk hoca fevkalade bir örnekle anlattı bize: Kur'an-ı Kerim'i baştan sona kadar muhatabı sopalamak için kullanılır hale getirildi. Hocalarımız kürsülerde ikaz ayetlerini hep karşısındakine hitap ederek söylüyor. Kendimiz acaba

bu konuda ne yapıyoruz? Bir batılının bu konudaki sözünü devamlı hatırlarım: "Siz bir parmağınızla işaret ederek karşıya hitap ederken unutmayınız ki, üç parmağınızda sizi gösteriyor". Kişi sen şöylesin, sen böylesin diyor ama üç parmağı da kendisini gösteriyor. Bir de işin bu tarafıyla da ilgilenilmesi gerekir diye düşünüyorum.

Sayın dekan kendi tebliğinde: "Dekanlık, profösürlük çalışmaları, doçentlik çalışmaları, yapılan ilmî etkinliklerde sunulan tebliğlerin kitaplar haline getirilmesi, yani dinî konularda yeni araştırmaların mahsülleri neden değerlendirilmiyor, bunun için ne yapılmalı?" şeklinde bir ifadeleri oldu. Bu gerçekten ciddi bir problemdir. Özellikle yeni çıkan problemlerle ilgili Kelam, Hadis, İslâm Hukuku alanında ve tüm İslâmî ilimlerde yapılan kıymetli çalışmalar vardır. Ama bunlar yapılıyor ancak kütüphanelerdeki yerini alıyor, arşivdeki yerini alıyor. Ne Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu bu araştırmaları referans olarak kabul ediyor, ne Milli Eğitim Bakanlığı Din Kültürü Öğretmenlerinin kullanacağı şekilde hizmete arz ediliyor, ne de cami hizmetlerinde imamlar başta olmak üzere müftülerimiz, vaizlerimiz bu çalışmadan haberdar olabiliyorlar. Daha fecisi, bir fakültede yapılan doktora çalışmasının muhtevasını o fakültedeki diğer hocalar bilmiyor. Kendi fakültesinde hangi alanda hangi doktora tezleri yapıldığını bilmeyen bir hoca başka fakültelerde hangi alanda ne kadar tez yapıldığını nereden bilecektir.

Kendi alanında yapılan doktora tezlerinden haberi olduğuna kani değilim. Bunun için bizim bir tedbir almamız lazım. Yapılan ilmî çalışmaların halka indirgenmesi konusunda ilgili alan elamanlarına indirgenmesi konusunda ne yapabiliriz? YÖK bunları kendi sitesinde ilan ediyor ama kim okuyor? Bir teşkilat dinî konularda yapılan ilmi, akademik çalışmaları önce o alanın mensuplarına duyurmalı. Meselâ bir Sivil Toplum Kurumu çıkmalı Kelam, Hadis ve Fıkıh alanında gerçekten değerlendirmeye değer bir doktora çalışması yapılmışsa, onu çok miktarda çoğaltıp İlahiyat Fakültelerine, İmam Hatip Okullarına dağıtmalıdır. Nasıl Cumhuriyetin başlangıcında Atatürk Kur'an Dili Tefsirini hazırlattıktan sonra on bin tane

bastırarak bütün ulemaya dağıtmıştır. Onlardan bir tanesi de dedeme gelen nüsha bizdedir. Bu tür faaliyet Sivil Toplum Kuruluşları tarafından veya zenginlerimizin himmetiyle gerçektirilmelidir. Bunun formülü bulunur diye düşünüyorum.

Şunu hemen söylemeliyim ki, son yirmi-otuz içinde en son problemleri ele alan çok güzel akademik çalışmalar yapılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda yayın işlerine bakan biri olarak bunların çoğuna muttali oldum, gördüm. Ama bu çalışmalardan bilgisi olmayan geniş bir kitlemiz var.

Her şeye rağmen bir araya gelmek, bu konuyla meşkul olan ilim adamlarımızın meslektaşlarımızın sık sık böyle toplantılarda birbirleriyle tanışmaları, fikir teatisinde bulunmaları her şeyin üstünde bir faydadır. Bu faydayı sağladıkları ve bu imkânı verdikleri için başta sayın dekanımız olmak üzere organizatör arkadaşımız ve üniversite yetkililerine, vakıf yetkililerine teşekkür ederim. Cenâb-ı Hak hayreylesin

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Konumuzun başlığı "Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dini Söylemin Önemi" şeklinde tespit edilmiş bulunuyor. Ben bu başlıkta üç unsuru önemsiyorum.

1. Toplumsal birlik,
2. Dinî söylem,
3. Güçlendirme.

Yani muhatabı toplum olan, toplumsal birliğe katkı sağlayan dinî bir söylem.

Burada "toplum"dan kasıt Türkiye'de yaşayan herkes. "Dinî söylem" in anlamı ise, dinin nas, kural, esas ve ilkeleri ile toplumun gerçeklerinden oluşan olgular arasında gerçekçi bir ilişki kurmak demektir. "Güçlendirme" ile kastedilen ise, bu insanların birbirleri-

nin hak ve yetkilerine saygı duyarak ve ülkemizin ortak değerlerine bağlı olarak yaşamaları demektir.

Günümüzde İslâm dünyasında sıkça rastlanan ve kısmen burada da gördüğümüz ilişkilerin olgular üzerinden değil de, tarih veya hayaller üzerinden düzenlenmesi sorunu söz konusu. Toplantımızda nasların yorumuna ayırılan sürenin en az bir kısmı toplumu tanımaya, onun sosyolojisini yapmaya ayrılmalıydı. Ancak bu yapılmadı. Bu nedenle de ortaya konan öneriler daha çok empoze edici mahiyette oldu.

İslâm dünyasının sorunlarının büyük kısmı dinden değil, din dışı faktörlerden kaynaklanmaktadır. Söz gelimi, fakirlik, cehalet, hızlı şehirleşme, gelirin bölüşümündeki adaletsizlik, hukuka saygı, nüfus artışı, hâkim batı kültür ve medeniyeti karşısında yenilmişlik ve ezilmişlik gibi faktörler sorunlarımızın ana nedenleri arasında yer almaktadır. Bu sorunlara ise reel çözümler bulabilmek için rasyonel yöntemler geliştirilmedir. Din konusunda dahi yöntem ve hareket tarzımız aklî çözümlemelerden uzak olamaz.

İslâm tarihi boyunca, özellikle İslâm medeniyetinin parlak olduğu dönemlerde bu ilimlerin performansının çok yüksek olduğunu biliyoruz. Bu dönemlerde rey, kıyas, içtihat gibi yöntemlerin çokça kullanılması akla verdikleri önemden kaynaklanmaktadır. Günümüzde Yüksek Öğretim kurumlarının başında kelam ve felsefe gibi aklî ilimlerin varlığının tartışma konusu oluşu günümüzün manzarasını gösterme bakımından yeterlidir.

Üzerinde duracağımız ikinci husus toplumsal yapıda görülen renklilik ve çeşitliliktir. Yüce Mevla insanları farklı renkte, farklı dilde, farklı ırktan, farklı yetenek ve kabiliyette yaratmıştır. Aslında toplumda da bu farklılığı aynen görmekteyiz. Âmir-memur, işçi-işveren, bilim adamı-sanatkâr, asker-bürokrat, köylü-şehirli, terzi, berber, ayakkabıcı, bakkal, manav vs. değişik meslek, sınıf ve zanaattan insanlar beraberce toplumu oluşturmaktadır. Bunların çoğunluğu zenginliği oluşturmaktadır. Önemli olan herkes kendi işini yaparken aynı zamanda ortak hedef ve gayelere yönelmektir. Askerin

piyade, topçu, istihkâm, havacı, denizci, karacı gibi değişik sınıfları vardır. Herkes kendi işini yaparken aynı zamanda ordunun ortak hedeflerinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Siyasetçinin görevi bu kitleleri aynı amaçlar etrafında toplamak, ortak hedeflere doğru yönlendirmektir. İyi bir reis olmanın yolu iyi bir seyis olmakla mümkündür. Ancak bu durumda farklılıklar zenginlik olabilir.

Hz. Peygamber Ensar'ın ve Muhacir'lerin farklı sancaklarla orduda yer almalarına müsaade etmiş, onları hayırda ve fazilette yarışmaları şeklinde yönlendirmiştir.

Dinî söylemler pozitif gruplaşmalara katkı sağlayıcı olmalı, negatif gruplaşmalara ise karşı durmalıdır Örneğin İslâm kardeşliğine zarar veren etnik, ideolojik, sınıfsal ve siyasî söylemler negatif dili oluşturmaktadır. Yüce Rabbimizin: "*Allan'ın ipine sımsıkı sarılın ve ayrılmayın; dağılır gidersiniz de gücünüz yok olur*" (Âl-i İmrân/103) fermanı bu tehlikeye işarette bulunmaktadır.

Üzerinde durmak istediğimiz bir konu da bir buçuk milyar Müslümanın yaşadığı bir dünyada insanlar kendi hallerine ve bir takım istismar odaklarının keyfî yorumlarına bırakılamaz. Günümüzde İslâm dünyasının bir manevî otorite etrafında toplanmamış olmasının sonucunda İslâm ümmeti mikro ümmetlere ve bunların başındaki yetersiz ve bencil liderlerin insafına terk edilmiş durumladır. Söz konusu baronlar kendi saltanatlarını devam ettirmek için dinin fertlere tanıdığı irade ve hürriyeti öldürerek çağdaş köleler haline getirmektedirler. Bireyselliğini kaybetmiş ve sürü haline gelmiş topluluklar, manipülasyona açık yapılar oluşturmaktadır. Ülkemizin son yıllarda yaşadığı sorunların bir kısmı bu sakat yapılanmadan kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak diyorum ki, dinî söylem kendini iki binli yılların Müslümanlarına, onların geçeklerine hitap edecek şekilde yenilenmelidir. Bunu yaparken her türlü teknik ve bilimsel yöntemden faydalanmalıdır. Ötekileştirici dilden uzak durulmalıdır. Gayret ve ted-

bir bizden, sonucu takdir Yüce Mevlâ'dandır. O, ne güzel Mevlâ ve ne güzel yardımcıdır.

Prof. Dr. Sadık KILIÇ
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bu ilmî toplantıyı düzenleyenlere teşekkür ederek sözlerime başlamak istiyorum. Kısa kısa cümleler halinde vurgulama yapacağım.

Bu tebliğlerin de gösterdiği gibi özellikle bizim gibi düşünmeyen, bizden farklı bakış açılarına sahip olan, farklı argümanlara sahip olan kişilere de daha hoşgörülü ve sıcak bir bakış açısını geliştirmek zorundayız. Bir diğer ifadeyle "monits" tekçi, tek benci, tek ilkeci, tek benim anladığım doğrudur, başka anlayışlar yanlıştır. Ya da "entegrist" ben yaşayayım başkaları ne olursa olsun, tutucu anlayış. Bu tür radikal, sert söylemler, tavırlar şu ana kadar olduğu gibi itici ve öteleyici olmuştur. Bu tavırlardan kesinlikle vazgeçmek veya bu tavırlara yönelmemek lazımdır. Aynı şekilde nefrete, ötekileştirmeye dönük olan bir dil ferdi veya ulusal düzeyde medya dili, bilim dili olabilir ki, uzak durmak lazım. Çünkü insanın kalbine hitap etmeyen, insanın kalbini avuçlarının içine almayan bir dil rasyonel olarak ne kadar gerçek olursa olsun mutlaka etkisiz kalacaktır.

Ayrıca burada son oturumda medya ile ilgili olarak Mustafa Ekici Bey'in sunmuş olduğu tebliğden hareketle şunu belirtmek, paylaşmak isterim ki, insanımızı, bireyimizi, ferdimizi sanal medya ejderhasının elinden kurtarmak anlaşılıyor ki, öncelikli bir keyfiyet arz etmektedir. Çünkü eğer toplumu kazanmadan önce ferdimizi zihnen kaybedersek, sanal âlemin esaretine terk edersek, elimizde hiçbir şey kalmayacaktır.

Cenâb-ı Hak Leyl Sûresi'nde:

فَاَمَّا مَنْ اَعْطٰى وَاتَّقٰى ﴿٥﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰى ﴿٦﴾ فَسَنُيَسِّرُهٗ لِلْيُسْرٰى ﴿٧﴾

Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah'a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz.

Bu çabalarımızı yürütürken üç kavram çok önemli: takva, fasih ve vermek, infak etmek.

Teşekkür ediyorum.

Ahmet KÖLEMEN
İlim Yayma Cemiyeti Gaziantep Şube Başkanı

Böyle güzel bir programı organize ettikleri için Gaziantep Üniversitemizin Sayın Rektörüne, Fakültemizin kıymetli dekanına ve saygı değer İSAV yöneticilerine teşekkür ediyorum. Eğer ikinci bir güzel program düşünürlerse Cemiyet olarak finansını üstlenmeyi şimdiden kabul ediyoruz. Böyle güzel toplantılara çok fazla ihtiyacımızın olduğunu kendilerine hatırlatmış olayım.

Değerli dostlar! İlkokul birinci sınıfa başladığımızda önümüze bir kitap vermişlerdi. Kitabın adı "okuma" idi. O "okuma" kitabında şöyle bir cümle var: "Şu uzakta bir köy var, gitsek de o köy bize ait, gitmesek de o köy bize ait" diyordu. Bugün geldiğimiz noktada gittiğimiz yerler bize ait, gitmediğimiz yerler ise bize ait değil. Birileri o alanı işgal ediyor. Çünkü hayat boşluk kabul etmiyor.

Bu sebepten dolayı dün ve bugün Gazi şehrimize teşrif eden kıymetli hocalarıma cemiyetim adına teşekkür ediyoru. Çünkü geçmişte yapılanları yüreğinde acısını hissetmiş, ezan okumanın yasak olduğu, cenaze namazını kıldıracak insanların bulunmadığı dönemde kıymetli Saim Yeprem Hocam'ın babası ve hocasının da içerisinde bulunduğu atmış sekiz tane münevver insan bir araya gelerek bir cemiyet kuruyor ve "biz burada varız, var olmaya da devam edeceğiz" düşüncesiyle İlim Yayma Cemiyetini kuruyorlar. İmam Hatip Liselerini açarak bugün bu noktaya gelmesine bizim de bir katkımız olsun diyen insanlardan oluştuğu bu cemiyette görev almak şerefini

taşıdığımdan dolayı Cenâb-ı Hakk'a binlerce şükür ediyor ve sözümü burada noktalıyorum. Selam ve saygılarımla

Ali Rıza TEMEL
İstanbul Haseki Eğitim Merkezi

Tebliğ Üslubumuzun Çerçevesi

İslâm; İnanç, ibadet ve ahlâk esasları itibariyle değişmez, fakat eğitim ve irşat üslubu zaman ve zemine göre değişir. İslâmî eğitim ve tebliğde üç çeşit üslup göze çarpmaktadır.

1. Şiddet ve aşırılık içeren,
2. Kuralsızlık ve ibâhiyecilik içeren,
3. Kur'an ifadesiyle "vasatiyet" denge içeren üslup.

Muhataba Göre Hitap Şekli

Hitapta muhatabın sosyal konumu, bilgi ve kültür seviyesi dikkate alınmalıdır. Müslümanla, gayr-i Müslim, yeni Müslüman olanla dindarlıkta mesafe almış olan, İslâm toplumunda yaşayanla yaşamayan karşısındaki üslupta ihtiyat ve doza dikkat edilmelidir.

Sûfî, fakih, kelamcı ve felsefeci farklı üslup kullanır. İdeal olan: Sûfî'nin içtenliği, fakih'in gerçekçiliği, kelamcının aklîliği ve her birinin samimiyet ve örnekliğidir.

Eğitimde ve irşatta tedricilik esastır. Kur'an'ın peyderpey nâzil olması, mekkî ve medenî âyetlerdeki hitap şekli buna delildir. Dinde tecdit, "sevâbit" denilen asıllarda değil, yeni ortaya çıkan problemler ve yeni şartlara uygun yorumlarda kendini gösterir. Öne çıkarılacak olan: Şekil değil öz, cedel değil amel, detay değil asıl, tenfir değil tebşir, katılık değil mülayemet, taassup değil tesâmuh, aşırılık değil itidal, şiddet değil rahmet, ihtilaf değil ittifaktır.

Büyük meseleleri küçültmek, küçük meseleleri büyütmek, önemsiz konuları önemli, önemli konuları önemsiz göstermek, arka plandakileri ön plana çıkarmak doğru değildir.

Emir ve yasaklar işlenirken farzlar, vacipler ve sünnetler, büyük günahlar, küçük günahlar, haramlığı kesin olanlarla olmayanlar, tahrimen ve tenzihen mekruh olanlar ve bunlar arasındaki farkı dikkate alarak tavır belirlemek gerekir. Sünnet farz gibi, mekruh haram gibi gösterilemez. Asılla detay bir değildir.

Varlık ve olaylara Kur'an'ın verdiği değer ölçüsünde yaklaşmak gerekir. Sakal, bıyık, sarık, peçe, çarşaf, şalvar ve nevâfil konularından başlamak yerine erkânı, temel değerleri ön planda tutmak gerekir. Öz kabuktan daha değerlidir. Özü kabuğa feda etmek hüsrandır.

Hikmet, meviza-i hasene ve güzel tartışma esasına dayalı tebliğ ve öğretimde zaman, mekân ve ihtiyaca uygun üslup asıldır.

Tergib ve terhibte ölçülü olmak gereksiz ve faydasız bilgilerden uzak durmak "Halku'l-Kur'an" ve "halku'l–lihye" tartışmalarına girmemek gerekir Sözlü ve yazılı irşat, ümmetin problemlerini çözmeye yönelik olmalı, tefrikaya, husumete, kaosa ve fitneye yol açacak tavırlardan uzak durulmalıdır.

Suçlama ve lanet üslubu terk edilmeli, nezaket ve incelik esas alınmalıdır. Meselâ "kâfir" yerine "gayr-i müslim", "haram" yerine "helal değil" , "zimmî" yerine "vatandaş" ifadelerini tercih etmek gibi. İslâm kardeşliği yanında insan kardeşliğine de vurgu yapmak, kuşatıcı olmak gerekir. Hayata, varlık ve olaylara bütünlük içinde bakmak tevhidin gereğidir.

Gerçeklerle örtüşen, akıl ve ahlâka dayalı, mâzi, hal ve istikbali aydınlatan bir nur kaynağı olan İslâmiyeti aslî hüviyetiyle tanıtmak, hurafe, masal ve bid'atleri ayıklayıp hikmetleri ortaya çıkarmak, eğitim ve irşad da temel hedeftir.

Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Oturum Başkanı)

Ben de Fakültemiz adına hepinize teşekkür ediyorum. Özellikle dışarıdan gelen misafirlerimize hassaten teşekkür ediyorum. Bir kusurumuz olduysa affola diyorum. Allah'a emanet olun der hepinize sevgi ve saygılar sunarım.

ÖZET

TOPLUMSAL BİRLİĞİN GÜÇLENDİRİLMESİNDE DİNÎ SÖYLEMİN ÖNEMİ

Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) müştereken 16-18 Ekim 2015 tarihleri arasında "Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dinî Söylemin Önemi" konulu bir tartışmalı ilmî toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda sunulan tebliğ ve müzakerelerden şu neticeye ulaşılmıştır:

1. Dünya, yakın coğrafyamız ve ülkemiz oldukça hassas bir dönemden geçmektedir. Bu süreçte, tüm insanlığın geleceğinde birlik, dayanışma, paylaşım ve benzeri ilkelerin hayati önem taşıdığı bir kez daha görülmüştür.

2. Tarih boyunca kurucu ve çığır açıcı roller üstlenmiş bulunan medeniyetimiz, geçmişte olduğu gibi bugün de aynı rûh ve mânevî özün geliştirilmesine son derece muhtaçtır. Bunu sağlayıcı temel unsurlar arasında yüce dinimiz İslâm, merkezî ve inkâr edilemez bir işleve sahiptir.

3. Bu kuşatıcı rûh, İslâm'ın temel kaynaklarından; onun sahih usûl ve yöntemleri çerçevesinde elde edilmelidir.

4. İslâm'ın diriltici, paylaşımcı ve kuşatıcı özünü ortaya çıkarmak için de, başta Hz. Peygamber dönemi uygulamaları olmak üzere, yaşanmış bütün tarihî tecrübeler ve kültürel miras yol gösterici bir kaynak olarak aslâ ihmal edilmemelidir.

5. Yaşanılan bu tecrübeler, günümüzde toplumsal birlik ve bütünlüğün sağlanmasında, insanlar arasında adaletin, Müslüman-

lar arasında kardeşliğin, farklı inanç ve kimlikler arasında çoğulculuğun, ayrımcı-ötekileştirici zihniyet ve davranışlardan uzak durmanın önemini bir kez daha hatırlatmaktadır.

6. Bunun için de yüce dinimizin yol gösterici, aydınlatıcı ve emredici bütün ilkeleri, onun kudsiyetine zarar vermeden, güçlü bir şekilde vurgulanmalı; bunların toplumda içselleştirilmeleri amacıyla bireylerin bilgi, duygu, algı ve ahlâk dünyasına aksettirilmesine özen gösterilmelidir.

7. Başta Diyanet İşleri Başkanlığı, İlahiyat Fakülteleri ve İmam-Hatip Liseleri olmak üzere, dinî sorumluluk üstlenen bütün kurumların, tam bir iş birliği halinde çalışmaları kaçınılmaz bir görevdir.

Toplantı sırasında çekilen resim

أهمية الخطاب الديني
في تقوية الوحدة الاجتماعية

تم انعقاد ندوة ذات مناقشات علمية نظمها وقف دراسات العلوم الإسلامية بالتنسيق مع عمادة كلية الإلهيات بجامعة غازي عين تاب في مركز الثقافات والندوات التابع لجامعة غازي عين تاب في 16-17 أوكتوبر 2015م، بعنوان "أهمية الخطاب الديني في تقوية الوحدة الاجتماعية".

فمن البحوث المقدمة خلال هذه الندوة ومناقشاتها تم التوصل إلى النتائج التالية:

1- إن العالم بكامله والبلاد القريبة منا وبلادنا خاصةً تعيش ظروفاً في غاية من الحساسية. ففي هذه المرحلة شاهدنا أن الوحدة والتضامن والمساهمة وأمثالها من المبادئ لها أهمية حيوية في مستقبل البشرية جمعاء.

2- إن حضارتنا التي لعبت دورا للتأسيس والانفتاح بحاجة اليوم إلى تنشئة الزبدة المعنوية والروح الفعالة كما كانت في الماضي. وإن الدين الإسلامي الحنيف يملك في ذلك المركزية والدور الفعال لا يمكن إنكارها، بين العناصر المهمة التي تحقق ذلك.

3- إن هذه الروح المحيطة تستمد من المصادر الأصلية للإسلام وفي إطار أصولها ومناهجها الصحيحه.

4- ولا يهمل في ذلك التراث الثقافي وجميع التجارب التاريخية المكتسبة بدءا من التطبيقات في عهد الرسول صلى الله عليه وسلم، كمصدر يهتدى به، لبلورة الزبدة الإسلامية التي تحيي العالم وتساهمه وتحيطه.

5- إن هذه التجارب المكتسبة تذكرنا أهمية العدالة بين الناس، والأخوة الإسلامية، والحترام المتبادل بين المعتقدات والشخصيات على اختلافها، والابتعاد عن تفكير وأعمال التفريق والإقصاء، وذلك من أجل تأمين الوحدة والاتحاد الاجتماعي في يومنا هذا.

6- ولذلك يجب التركيز بصورة قوية على جميع المبادئ الإسلامية الهادية والمنورة والآمرة بدون إضرار على قدسيتها، كما يجب تفعيل هذه المبادئ في المجتمع، بنقلها الدقيق إلى عالم المعارف والمشاعر والمدارك والأخلاق للأفراد.

7- وتحقيقًا لذلك نشير إلى أن هناك مهمة لا بد منها وهي التعاون التام بين المؤسسات التي تحمل مسؤولية دينية مثل رئاسة الشؤون الدينية وعمداء كليات الإلهيات وإدارات ثانويات الأئمة والخطباء.

I- VAKFIMIZIN GERÇEKLEŞTİRDİĞİ MİLLETLERARASI TARTIŞMALI İLMÎ TOPLANTILAR

Vakfımız 1993 yılından bu yana hemen her yıl Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar tertiplemekte, yurt içi ve yurt dışından katılan ilim adamları ile günümüze ışık tutacak bir konuda yazılı ve sözlü tartışma imkânı sunmakta, ortaya çıkan sonuçları yani tebliğ, müzakere ve tartışmaları bir araya getirerek yayınlamaktadır. Kitap haline getirerek yayınlanan toplantı konuları şöyledir:

MİLLETLERARASI TARTIŞMALI İLMÎ TOPLANTININ KONULARI		
1.	Tarihte ve Günümüzde Şiilik	13-15 Şubat 1993
2.	Sünnetin Dindeki Yeri	18-20 Kasım 1995
3.	XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler	09-11 Kasım 1996
4.	Alevîler, Bektaşîler ve Nusayrîler	21-23 Kasım 1997
5.	İslâm ve Demokrasi	27-29 Kasım 1998
6.	Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti	26-28 Kasım 1999
7.	Modernleşme, İslâm Dünyası ve Türkiye	17-19 Kasım 2000
8.	Küreselleşme, İslâm Dünyası ve Türkiye	09-11 Kasım 2001
9.	Xxı. Yüzyılda İslâm Dünyası ve Türkiye	28-30 Mart 2003
10.	Tarihte ve Günümüzde Ehl-İ Sünnet	03-05 Aralık 2004
11.	Günümüzde Aile	04-04 Aralık 2005
12.	Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi	17-19 Kasım 2006
13.	İslâm Ülkelerinde Eğitim	24-27 Ekim 2007
14.	Çağımızın Ahlâk Bunalımı ve Çözüm Arayışları	24-26 Nisan 2009
15.	Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik	22-24 Mayıs 2009
16.	Aile ve Eğitim	24-25 Nisan 2010
17.	Vefatının 900. Vefat Yılında İmam Gazzâli	07-09 Ekim 2011
18.	Dinlerde Nikâh	06-08 Nisan 2012
19.	Tarihte ve Günümüzde Selefilik	08-10 Kasım 2013
20.	Osmanlı İlim, Sanat ve Düşünce Dünyasında Balkanlar	07-09 Mayıs 2014
21.	Osmanlı Yönetiminde Arap Coğrafyası	04-06 Mayıs 2015

II- TARTIŞMALI İLMÎ TOPLANTILAR

Vakfımız 1985 yılından bu yana hemen her yıl Tartışmalı İlmî Toplantılar tertiplemekte, yurdumuzun çeşitli üniversitelerindeki ilim adamları ile günümüze ışık tutacak bir konuda yazılı ve sözlü tartışma imkânı sunmakta, ortaya çıkan sonuçları yani tebliğ, müzakere ve tartışmaları bir araya getirerek yayınlamaktadır. Kitap haline getirilen toplantı konu başlıkları şöyledir:

	TARTIŞMALI İLMÎ TOPLANTININ KONULARI	
1.	İslâm Hukukuna Göre Alış-Verişte Vade Farkı ve Kâr Haddi	01.03.1978
2.	İslâm'da Kılık-Kıyafet ve Örtünme	09.01 1983
3.	İktisadî Kalkınma ve İslâm	28-30.12.1984
4.	Para, Faiz ve İslâm	25-27.05.1984
5.	Bilgi, Bilim ve İslâm-I	01.01.1984
6.	Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli	03.11. 1987
7.	Gençliğin Ruhî ve Manevî Problemleri	01.11. 1987
8.	Türkiye'de Zekât Potansiyeli	01.11. 1987
9.	Hz. Peygamber ve Aile Hayatı	02-03 Nisan 1988
10.	Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri	23 Ekim 1993
11.	Sosyal Değişme ve Dinî Hayat	17 Kasım 1990
12.	Bilgi, Bilim ve İslâm-II	25-26 Kasım1989
13.	Görsel Sanatlar ve İslâm	16 .06.1990
14.	Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları	18 Şubat 1990
15.	Sigara ve İnsan Sağlığı	08.06.1991
16.	Asrımızda Hıristiyan-Müslüman Münasebetleri	01.01.1993
17.	İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi-I	15-17 Ekim 1993
18.	Mesken ve Mesken Mimarimiz	24-25 Mart 1990
19.	Sosyal Hayatta Kadın	05-06 Şubat 1994
20.	İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi-II	18-20 Kasım 1994
21.	Nazariyat ve Tatbikatta Para Vakıfları	01.01.1996
22.	Seferilik ve Hükümleri	12 Aralık 1994
23.	Çocuk Gelişimi ve Eğitimi	17-18 Mayıs 1997

24.	Gençlik Dönemi ve Eğitimi-I	11-13 Aralık 1998
25.	Kur'ân Kurslarında Eğitim-Öğretim-Verimlilik	24-25 Mayıs 1997
26.	Kur'ân - Sünnet –İlimler	26-27 Eylül 1998
27.	Kur'ân –İlimler	09-10 Ekim 1999
28.	Kur'ân - Kur'ân İlimleri	14-15 Ekim 2000
29.	(Kıraat İlmi ve Problemleri (Nazarî-Amelî)	13-14 Ekim 2001
30.	İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-I	12-13 Ekim 2002
31.	Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II	18-20 Nisan 2003
32.	İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II	11-12 Ekim 2003
33.	Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri	17-18 Nisan 2004
34.	Kur'ân-ı Kerim'de Mes'uliyet	09-10 Ekim 2004
35.	İslâmî İlimlerde Metodoloji/UsMeselesi I–II (Değişik Tarihlerde Dokuz Toplantı)	10-11 Mayıs 2003 20-21 Mart 2004
36.	Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri	16-17 Nisan 2005
37.	Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitab	12-13 Kasım 2005
38.	Yaşlılık Dönemi ve Problemleri	09-10 Aralık 2006
39.	Kur'an ve Sünnette Zekât	17-18 Kasım 2007
40.	İslâmî İlimlerde Metodoloji Problemi –III 1 İstihsan Meselesi 2 Metin Tenkidi 3 Tebliğ Metodolojisi	 12-13 Aralık 2009 19-20 Nisan 2008 17-18 Mayıs 2008
41.	Namaz-Cami	18-19 Ekim 2008
42.	İslâm'da Sevgi Temelinde Beşeri İlişkiler	16-17 Ekim 2009
43.	Aile ve Eğitim	24-25 Nisan 2010
44.	İslâmî İlimlerde Metodoloji Problemi –IV 1 Kader Meselesi, 2 Kredi ve Finans), 3 Tefsir Nasıl Bir İlim?	 12-13 Aralık 2009 08--09 Mayıs 2010 15-16 Mayıs 2010
45.	Din-Gelenek	22-24 Ekim 2010
46.	Tefsir ve Toplum	03-04 Aralık 2010
47.	Toplumsal Cinsiyet-I	21-22 Mayıs 2011
48.	Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri	21-22 Ekim 2011
49.	Dinlerde Nikâh	06-08 Nisan 2012
50.	Finans ve Altın İşlemleri	27-28 Mayıs 2012
51.	Toplumsal Cinsiyet-II	26-27 Mayıs 2012
52.	Vahyin ve Aklın Yeri	20-21 Ekim 2012
53.	Bütün Yönleriyle Hac	23-24 Kasım 2012
54.	İslâm Sosyolojisi	16-17 Mart 2013
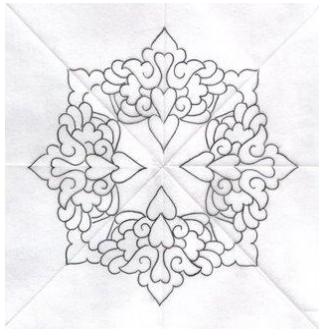
55	İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe (Sahabe Kimliği ve Algısı)	27-28 Nisan 2013
56.	Temel İnsan Hakları	21-22 Aralık 2013
57.	İslâmî İlimlerde Metodoloji Problemi –V Temel İslâm İlimleri	18-19 Ocak 2014
58.	Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır?	1-04 Haziran 2014
59.	İslâm ve Sanat	07-09 Kasım 2014
60.	Osmanlı Ahlâk Terbiyecileri ve Ahlâk Terbiyesi	13-14 Aralık 2014
61.	İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe-II (Sahabe ve Rivayet İlimleri)	25-26 Nisan 2015
62.	Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesinde Dinî Söylemin Önemi	16-17 Ekim 2015